

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
FILOZOFIJAS UN SOCIOLOĢIJAS INSTITŪTS

Maija Krūmiņa

Atmiņas par Otrā pasaules kara bēgļu gaitām trimdas latviešu dzīvesstāstos

Promocijas darbs

Promocijas darba zinātniskais vadītājs

Dr. hist., asociētais profesors

Jānis Taurēns

Rīga

2023

ANOTĀCIJA

Promocijas darbā “Atmiņas par Otrā pasaules kara bēgļu gaitām trimdas latviešu dzīvesstāstos” pētīts Otrā pasaules kara bēgļu gaitu (1944-1945) atspoguļojums Nacionālās mutvārdu vēstures arhīva trimdas latviešu dzīvesstāstos. Darba fokuss ir vērsts gan uz dažādiem bēgšanas procesa aspektiem, piemēram, bēgšanas motivāciju, korelāciju starp indivīdu pieredzi pirmās padomju okupācijas laikā un lēmumu pieņemšanu 1944./1945. gadā, nacistiskās Vācijas propagandas ietekmi, materiālo vērtību un uz vērtībām orientētas rīcības nozīmi bēgšanas procesā, gan visiem bēgļu kustības posmiem: māju atstāšanu, bēgļu gaitām Latvijas teritorijā, izbraukšanu no Latvijas, bēgļu gaitām Vācijas reiha teritorijā un bēgļu dzīvi Zviedrijā. Padziļināta minēto jautājumu izpēte, kuras laikā analizēta bēgļu kustības izcelsme, veidi un individuālā dimensija, kā arī izcelta mutvārdu liecību vērtība, uzskatāma par novitāti ne tikai Latvijas historiogrāfijas mazpētītā aspektā, bet arī plašākos piespiedu migrācijas procesos.

Atslēgas vārdi: Otrais pasaules karš, bēgļi, piespiedu migrācija, atmiņas, mutvārdu vēsture

ANNOTATION

The doctoral thesis “Memories of Refugee Journey during World War II in Life-stories of Exile Latvians” examines the fleeing prompted by the Second World War (1944–1945) as reflected in the life stories of exiled Latvians of the National Oral History Archive. The focus of the study is on various aspects of the fleeing process, such as the motivation of the fleeing, the correlation between the experiences of individuals during the first Soviet occupation and taking the decision in 1944/1945, the influence of Nazi German propaganda, the importance of material values and value-oriented behaviour in the process of fleeing, as well as the stages of the refugee movement: leaving home, being refugees within the territory of Latvia, departure from Latvia, being refugees in the territory of the German Reich and refugee life in Sweden. An in-depth study of the aforementioned questions, during which the origin, types and individual dimension of the refugee movement are analysed, simultaneously highlighting the value of oral testimonies, can be considered a novelty not only in a little-studied aspect of Latvian historiography, but also in exploration of wider forced migration processes.

Key Words: World War II, refugees, forced migration, memories, oral history

SATURS

IEVADS	5
AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS	12
Avoti	12
Zinātniskā literatūra	24
1. nodaļa. BĒGLU PĒTNIECĪBA UN KOLEKTĪVĀ ATMIŅA	34
1.1. Bēgļu un piespiedu migrācijas pētniecība	34
1.2. Kolektīvā atmiņa un trimdas latviešu kopiena.....	41
2. nodaļa. OTRĀ PASAULES KARA BĒGLI NO LATVIJAS TERITORIJAS: VĒSTURISKS ATSKATS	47
2.1. Evakuācija un bēgšana no Latvijas uz nacistiskās Vācijas teritoriju	47
2.2. Bēgļu laivas uz Zviedriju	59
2.3. Bēgļu skaits un raksturojums	62
3. nodaļa. BĒGŠANAS PIEREDZES ATSPoguĻojuma ANALĪZE	65
3.1. Bēgšanas motivācija	65
3.2. Bēgšanas pieredze Latvijas teritorijā	78
3.3. Izbraukšana no Latvijas	92
3.4. Bēgšanas pieredze ārpus Latvijas teritorijas	99
3.5. Materiālo lietu nozīme bēgļu gaitās	121
3.6. Vērtības un vērtīborientēta rīcība bēgšanas naratīvos	130
4. nodaļa. BĒGŠANAS NARATĪVU IEZĪMES DAŽĀDĀS GRUPĀS.....	138
4.1. Sieviešu un vīriešu bēgšanas naratīvi.....	138
4.2. Bērnu un pusaudžu bēgšanas naratīvi	152
SECINĀJUMI	173
IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS	180
PIELIKUMI.....	194

IEVADS

Migrācijas procesi ir būtiski ietekmējuši Latvijas teritorijas iedzīvotāju sastāvu visā vēstures gaitā, bet jo īpaši pēdējos 100 gados, kad tika piedzīvota neatkarīgas valsts izveidošanās, divi pasaules kari, ilgstošs okupācijas periods, neatkarības atjaunošana un pievienošanās Eiropas Savienībai ar tās atvērtajām robežām. Katrs no šiem notikumiem bijis cieši saistīts ar divu veidu migrācijas procesiem: gan brīvprātīgo migrāciju, ko bieži vien lieto kā sinonīmu ekonomiskajai migrācijai, gan piespiedu migrāciju, ko izraisīja kari un citi vardarbīgi procesi. Migrācija, bet jo īpaši piespiedu migrācija, visās tās izpausmēs ir kļuvusi par ļoti aktuālu problēmu arī starptautiskā līmenī, jo, saskaņā ar ANO Bēgļu aģentūras datiem, bēgļu skaits pasaulē pēdējā desmitgadē ir palielinājies vairāk nekā divas reizes;¹ turklāt 2022. gads šo jautājumu vēl jo vairāk aktualizēja Eiropas mērogā, lielā daļā Eiropas valstu, tajā skaitā Latvijā, ieplūstot bēgļiem no Ukrainas. Ukrainas bēgļu krīze tiek uzskatīta par lielāko Eiropā kopš Otrā pasaules kara, un arī daudziem Latvijas iedzīvotājiem tā likusi saskatīt paralēles ar Otrā pasaules kara izraisīto bēgļu straumi.²

Otrais pasaules karš Eiropā radīja līdz tam nepieredzētu masveida bēgļu un pārvietoto personu skaitu, kuru daudzums tiek lēsts līdz pat 40 miljoniem cilvēku.³ Neliela šīs statistiskās masas daļa jeb relatīva “pile okeānā”, kā to nodēvējis vēsturnieks Paulis Lazda,⁴ bija arī bēgļi no Latvijas un citām Baltijas valstīm; tajā pašā laikā ikviens no šiem cilvēkiem, kuri bija atstājuši savas mājas, radniekus, draugus un nacionālo kultūru, ietvēra sevī traģēdiju, kā arī radīja nozīmīgu zaudējumu Latvijas valstij, kas Otrā pasaules kara rezultātā bija zaudējusi gan savu valstiskumu, gan trešo daļu tās pilsoņu. Būtiski, ka garajos okupācijas gados tieši Rietumos nonākušie bēgļi (pēc tam – trimdinieki) bija tas spēks, kas ar dažādām metodēm un dažādās arēnās (gan mītnes zemēs, gan globālā mērogā) uzturēja dzīvu Latvijas Republikas neatkarības ideju un cerību, ka tā tiks atjaunota, tāpēc arī trimdas izpēte visos tās aspektos ir nozīmīga Latvijas valsts un sabiedrības vēstures daļa.

Ierasti gan zinātniskajā literatūrā, gan plašsaziņas līdzekļos un sabiedrībā, runājot par Latvijas Otrā pasaules kara bēgļiem, ar to tiek saprasta 1944./45. gada bēgļu kustība rietumu

¹ ANO Bēgļu aģentūras 2021. gada statistikas dati. Pieejams: <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html> (skat. 21.09.2022.).

² Par Latvijas iedzīvotāju atmiņām par Otro pasaules karu saistībā ar Ukrainas bēgļiem Jesajas Berlina biedrības rīkotajā sarunā “Kā runāt ar Ukrainas kara bēgļiem?” izteikusies psihoterapeite Inese Ruka Jansone: “Tas, ka mums ir neapzinātas atmiņas par mūsu valsts vēsturi, par Otro pasaules karu, pat ja mēs par to vienkārši runājam savās ģimenēs, palīdz just vienotību, jo zinām, kas tas ir. Mēs esam gatavi palīdzēt citiem.” Pieejams: <https://satori.lv/article/diskusija-ka-runat-ar-ukrainas-kara-begliem> (skat. 17.08.2022.).

³ Gatrell, P. (2013). *The Making of the Modern Refugee*. Oxford University Press, p. 89.

⁴ Lazda, P. (2015). Baltijas bēgļi – pile okeānā. Zirnite, M., Lielbārdis, A. (sast.) *Baltijas bēgļi Gotlandē Dāvida Holmerta fotogrāfijās, 1944–1945*. Rīga: LU FSI, LU LFMI, Dzīvesstāsts, 16. lpp.

virzienā, ko izraisīja Sarkanās armijas iebrukums nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijas teritorijā, tomēr Latvijas iedzīvotāju brīvprātīga vai piespiedu migrācija Rietumu virzienā sākās jau agrāk.

Piespiedu migrācijas pētnieks Egons Kuncs (*Egon F. Kunz*), mēģinot klasificēt bēgļu un pārvietoto personu uzvedību un cēloņsakarību modeļus, ir izstrādājis teoriju, kurā klasificējis divus kinētiskos tipus, kuriem atbilst lielākā daļa bēgšanas un tālākā bēgļu stāvokļa atrisinājuma modeļu, tas ir, preventīvā (*anticipatory*) un akūtā (*acute*) bēgļu kustība.⁵ Uzlūkojot Latvijas situāciju saskaņā ar šo teoriju, kļūst redzams, ka patiesi iespējams grupēt divas bēgļu kustības, par kuru robežšķirtni uzskatāma 1944. gada vasara. Proti, tie, kas atstāja Latviju pirms tam, atbilst Kunca sniegtajam preventīvo bēgļu raksturojumam (paredzot briesmu tuvošanos, viņi centās atstāt valsti pirms aktīvas karadarbības sākuma), savukārt pārējo pārvietošanās bija Sarkanās armijas straujā uzbrukuma tiešas sekas. Atbilstoši Kunca teorijai pie preventīvās bēgļu kustības jāpieskaita arī tie cilvēki, kuri, baidoties jeb nojaušot kara tuvošanos, Latviju atstāja vēl pirms Otrā pasaules kara sākuma, par ko liecina arī Latvijas iedzīvotāju atmiņas:

Mēs, man liekas, bijām no tādas mazāk zināmas emigrantu grupas, kas izbrauca mēnešus pirms Latvijas okupācijas pirmo reizi no krieviem. Tas bija [19]39. gada maijā. Tēvam bija cieši sakari ar politikām, lai gan viņš bija skolotājs, bet politiski iesaistīts partijas laikos pirms Ulmaņa. Un pēkšņi viņam nāca zināms, ka Latvijai draud okupācija, un vienu vakaru viņš sasauca mūs oficiāli pie vakariņu galda – mani, divas māšas un mammu – un tad paziņoja: ja mēs mēneša laikā neizbrauksim no Latvijas, tad mūsu kauliņi balināsies Sibīrijā. [...] Tēvs bija septiņām zemēm pieprasījis vīzas – no kuras pirmā pienāks, uz to mēs brauksim. Izrādījās, ka pirmā labvēlīgā vīza pienāca no Brazīlijas, [un] mēs vairāk nekavējāmies. Tēvs jau tad bija uzlicis mūsu māju pārdošanai Rīgā, tā tika pārdota. Nauda tika izmainīta ārzemju valūtā, un mēs devāmies ceļā.⁶

Lai gan nav šaubu, ka minētais gadījums nebija vienīgais pirmskara piespiedu migrācijas piemērs, tomēr to skaitu nav iespējams noteikt un tie arī netiek pieskaitīti oficiālajam kara bēgļu skaitam. Citādi ir ar tiem Latvijas valsts piederīgajiem, kuri centās atstāt valsti, iekļaujoties vācbaltiešu pēcizceļošanas (*Nachumsiedlung*) akcijā, kas norisinājās 1941. gada pavasarī, kad Latvijā jau pusgadu bija valdījusi padomju okupācijas vara. Kā norādījis vēsturnieks Kārlis Kangeris, tobrīd bēgt gribētāju latviešu vidū bijis ļoti daudz, ko apliecina tas, ka 18 000 personu izceļošana tika noraidīta, jo viņi nevarēja pierādīt savu vācbaltiešu izcelsmi.

⁵ Kunz, E. (1973). The Refugee in Flight: Kinetic Models and Forms of Displacement. *The International Migration Review*, 7(2), pp. 125–146. Plašāk par Kunca kinētisko modeļu teoriju skat. 1.2. apakšnodaļu.

⁶ NMV–814, Laimonis Ozoliņš. Intervē Maija Hinkle, Dzintra Pone 2000. gadā ASV. Šeit un turpmāk, citējot dzīvesstāstu intervijas, saglabāts to autoru izteiksmes veids.

Kopumā akcijas laikā uz Vāciju pārveda 10 900 personu, starp kurām par svešiniekiem, respektīvi, latviešiem, pārbaudes komisijas atzina 1821 personu, taču Vācijā palika vien daži simti šo bēgļu (pārējie atgriezās Latvijā).⁷

Tāpat historiogrāfijā un cilvēku atmiņās ir ziņas par to, ka, jau sākot ar 1942. gada nogali, notika atsevišķi bēgšanas gadījumi pa jūras ceļu no Latvijas uz Gotlandi,⁸ kurus arī var pieskaitīt minētajai – priekšlaicīgo – bēgļu grupai. Tomēr priekšlaicīgā bēgļu kustība no Latvijas teritorijas, kā arī bēgšana un evakuācija uz PSRS, kas notika 1941. gada jūnija beigās – jūlija sākumā, sākoties nacistiskās Vācijas iebrukumam Latvijā,⁹ šajā pētījumā netiks aplūkota, jo tā **galvenais izpētes objekts** ir masu bēgļu kustība, kas aizsākās 1944. gada vasarā un veda rietumu virzienā – uz nacistisko Vāciju un tās okupētajām teritorijām, kā arī uz neitrālo Zviedriju. Jāuzsver, ka tā nebija tikai spontāna bēgšana¹⁰ no karadarbības apdraudētajiem apgabaliem, bet arī vācu okupācijas iestāžu ietekmēts process, jo pastāvošā vara jau iepriekš bija pieņēmusi lēmumu evakuēt lielāko daļu Igaunijas un Latvijas iedzīvotāju.

Daļa bēgļu, kas 1944./1945. gadā bija nonākuši ārpus Latvijas teritorijas, gāja bojā skarbajos kara apstākļos (frontes pārvietošanās, pilsētu un kuģu bombardēšanas, slimības, pārtikas trūkums u. c.); citi nonāca teritorijās, kuras strauji ieņēma Sarkanā armija, un labprātīgi vai piespiedu kārtā devās atpakaļ austrumu virzienā. Tomēr aptuveni 171 000¹¹ latviešu kara beigās sagaidīja Rietumu sabiedroto okupācijas zonās¹² un atsacījās atgriezties okupētajā Latvijā. Uzsverot sava statusa piespiedu raksturu un politiskos iemeslus, kuru dēļ viņi neuzskatīja par iespējamu atgriezties Latvijā, kā arī drīz vien izvirzītos kopīgos mērķus cīnīties pret komunismu, darboties neatkarīgas Latvijas atjaunošanai, saglabāt latviešu kultūru ārzemēs un nodot šo kultūru nākamajām paaudzēm,¹³ šie cilvēki definēja sevi ne vairs kā bēgļus, bet kā trimdiniekus. Lai gan iespējams lietot arī citus terminus – emigranti, diaspora, klaida latvieši – , tomēr gan ikdienas, gan zinātniskajā apritē tieši jēdziens “trimdas latvieši” ir ieguvis ļoti

⁷ Kangeris, K. (2016). Evakuācija/bēgšana no Latvijas 1944. gadā: jauns novērtējums uz jaunas datubāzes. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1(98), 116. lpp.

⁸ Lasmane, V. (sast.) (1990). *Pāri jūrai, 1944./45.g.: 130 liecinieku atmiņas*. Stokholma: Memento, 21. lpp.; Siliņš, L. (2011). *Zviedru–Latviešu palīdzības komitejas darbība (1943. gada 15. oktobris – 1945. gada 15. jūlijs)*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds. 9. lpp.

⁹ Historiogrāfijā šo cilvēku daudzums tiek lēsts dažāds, bet visbiežāk tiek minēts skaitlis 53 000, starp kuriem gan iekļauti arī tie padomju okupācijas administrācijas ierēdņi, kas tika iesūtīti Latvijā pirms kara, un viņu ģimenes locekļi. (Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava, 396. lpp.)

¹⁰ Kā norādījis K. Kangeris, vāciešu terminoloģijā šī cilvēku piespiedu pārvietošanās tika apzīmēta ar terminu “evakuācija”, tomēr atbilstoši Latvijas iedzīvotāju pašizpratnei un terminoloģijai piemērotākais apzīmējums ir bēgšana. (Kangeris, K. (2000). Trimdas sākumi: Latvijas pavalstnieki kara laikā Vācijā (1939–1945). *Trimdas arhīvi atgriežas: latviešu bēgļu gaitas Vācijā: starptautiskās konferences materiāli 2000. gada 15. septembris, Rīga*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs. 9. lpp.)

¹¹ Kangeris, K. (2016). *Evakuācija/bēgšana...*, 126. lpp.

¹² Starp šiem cilvēkiem bija ne tikai bēgļi, bet arī nacistu okupācijas laikā uz turieni nosūtītie strādnieki, cietumos un koncentrācijas nometnēs ieslodzītie, kā arī leģionāri.

¹³ Carpenter-Gale, I. (1989). *Being Latvian in Exile: Folklore as Ideology*. PhD. Michigan, p. 87.

konkrētu saturu un nozīmi, ar to saprotot visus pēc Otrā pasaules kara pasaulē izklīdušos latviešu bēgļus, kas neatgriezās Latvijā, bet izceļoja uz pastāvīgu dzīvi dažādās pasaules valstīs ārpus Padomju Savienības un t. s. Austrumu bloka valstīm,¹⁴ un kā tāds tas lietots arī šajā darbā.

Līdzšinējā historiogrāfijā Latvijas Otrā pasaules kara bēgļu kustība visbiežāk skatīta kontekstā ar vispārējo Otrā pasaules kara norisi Latvijas teritorijā un okupācijas varu maiņām vai arī kā process, kas aizsāka trimdas vēsturi. Visbiežāk šajos pētījumos sniegts ieskats vācu okupācijas iestāžu plānotajā un realizētajā evakuācijas norisē, raksturoti galvenie evakuācijas un bēgšanas veidi un virzieni, kā arī mēģināts skrupulozi noskaidrot bēgļu skaitu un sastāvu, taču daudz mazāka uzmanība pievērsta individuālajai un dažādu grupu (piemēram, sieviešu un vīriešu, bērnu un jaunieši) pieredzei bēgšanas procesā. Šāda pieeja sakrīt ar starptautiskā līmenī izdarītu novērojumu, ka pētījumi par piespiedu migrantu plūsmu izcelsmi ir sastopami ļoti reti, jo pētnieki bieži uztver un analizē bēgļus nevis kā individuālus cilvēkus, bet gan kā stimulatbildes mehānismus.¹⁵ Tomēr, ja tiek akceptēts, ka arī šiem cilvēkiem ir izvēles iespējas un individuālas izdzīvošanas stratēģijas (gan bēgļu gaitu sākumā, gan visa procesa laikā), ir būtiski pētīt bēgļus mikrolīmenī un skaidrot, kas ietekmē viņu lēmumus un rīcību.

Lai analizētu bēgšanu individuālā līmenī, ir jāmeklē un jāizmanto jaunas metodes un avoti, ar kuru palīdzību ir iespējams pētīt bēgšanas norisi ne tikai individuālā (mikro) līmenī, bet arī kā sociālu procesu. Viena no šādām metodēm un avotu grupām, kas ļauj analizēt vēsturiskus notikumus un procesus gadījumos, kad nav pieejams plašs dokumentārais materiāls, kā arī ļauj pētīt aspektus, kas nav fiksēti vai ir tikai daļēji fiksēti rakstītajos avotos, ir mutvārdu vēsture (turpmāk – MV), kas Latvijā ienākusi 20. gadsimta 90. gadu sākumā un ir kļuvusi par respektētu pētniecības virzienu tādās zinātņu nozarēs kā socioloģija, antropoloģija un folkloristika, taču nepamatoti maz tiek izmantota vēstures pētījumos. Vēstures pētniecībā ar MV saprot vēstures notikumu aculiecinieku un dalībnieku mutiskās liecības, ko fiksējuši speciālisti, izmantojot mūsdienu tehniskos paņēmienus. Tomēr, skatoties plašāk, tā ietver vairākus aspektus, proti, MV ir gan ierakstītais atmiņu naratīvs un tā transkripts rakstiskā formā, gan izpētes metode, kas balstās uz šo atmiņu izmantošanu. Jāuzsver, ka runa ir par tādām atmiņām, kuru tapšanā (izstāstīšanā) ir iesaistīts vēl kāds cilvēks, kurš iniciē atmiņas, iezīmē tajā apskatāmās tēmas, kā arī ieraksta visu runāto. Proti, atmiņu naratīvs tiek iegūts padziļinātas mutvārdu vēstures jeb dzīvesstāsta intervijas gaitā, kas notiek starp intervētāju un intervijas autoru.

¹⁴ Beķere, K. (2022). *Latvijas labā: politiskā darbība trimdā 20. gadsimta 40.–80. gados*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 39.–43. lpp.

¹⁵ Davenport, C., Moore, W., Poe, S. (2003). Sometimes You Just Have to Leave: Domestic Threats and Forced Migration, 1964–1989. *International Interactions*, 29(1), pp. 30–31.

Latvijā visplašāk ar MV avotos balstītiem pētījumiem nodarbojas Nacionālās mutvārdu vēstures (turpmāk – NMV) projekts, kura krājumā tā gandrīz 30 gadu pastāvēšanas laikā uzkrātas vairāk nekā 4700 dzīvesstāstu intervijas, iemūžinot visdažādāko cilvēku pieredzes stāstus un padarot tos brīvi pieejamus pētniekiem.¹⁶ Nozīmīgu NMV krājuma daļu veido arī intervijas ar trimdas latviešiem, kuri savos dzīvesstāstos plaši aplūko arī savu pieredzi 1944./45. gada bēgļu gaitās, tāpēc šīs intervijas liktas šī pētījuma pamatā.

Promocijas darba mērķis ir analizēt atmiņas par Otrā pasaules kara bēgļu gaitām NMV arhīva trimdas latviešu dzīvesstāstos, fokusējoties gan uz bēgļu gaitu norises atspoguļojumu, gan pašām atmiņām, tā ietvaros pētīt arī dažādu pieredžu grupu atmiņu īpatnības un vērst uz uzmanību uz trimdas kolektīvās atmiņas izpausmēm.

Mērķa sasniegšanai izvirzīti **četri uzdevumi**, kuri risināti četrās nodaļās.

1. Apzināt un skaidrot būtiskākos bēgļu un piespiedu migrācijas studiju virzienus un teorijas, kuras palīdz bēgļu gaitu makrolīmeņa un mikrolīmeņa analīzē, vienlaikus vērst uz uzmanību uz kolektīvās atmiņas fenomenu trimdas latviešu kopienā. Šis uzdevums risināts darba 1. nodaļā, kurā sniegts promocijas darba izstrādes teorētiskais un metodoloģiskais ietvars.
2. Balstoties līdzšinējā historiogrāfijā un publicētajos avotos, izpētīt un aprakstīt latviešu evakuācijas un bēgļu gaitu vēsturiskos apstākļus un organizāciju, bēgļu plūsmas dažādos veidus un virzienus gan Latvijas, gan Vācijas reģionā, kā arī bēgšanu pāri jūrai uz Zviedriju. Šim uzdevumam veltīta 2. nodaļa.
3. Sistematizēt un analizēt specifiskus bēgšanas gaitu un ar to saistīto atmiņu aspektus gan individuālā, gan kolektīvā līmenī. Šis uzdevums risināts 3. nodaļā, kurā secīgi analizēta bēgšanas motivācija; bēgļu gaitu norise un sadzīvīskie apstākļi Latvijā un ārpus tās; materiālo vērtību nozīme bēgļu gaitu laikā; kā arī vērtību un uz vērtībām orientētas rīcības atspoguļojums bēgšanas naratīvos¹⁷.
4. Izpētīt specifisku grupu (sieviešu un vīriešu, bērnu un pusaudžu) bēgšanas pieredzes un bēgšanas naratīvu iezīmes un īpatnības. Tas darīts darba 4. nodaļā.

¹⁶ Līdztekus NMV ar biogrāfisko avotu vākšanu un izpēti Latvijā nodarbojas arī citas institūcijas, no kurām ievērojamākās ir Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centrs, kas fiksē Austrumlatvijas iedzīvotāju dzīvesstāstus; Okupācijas muzeja Audiovizuālo materiālu krātuve, kuras krājumā šobrīd ir vairāk nekā 2300 videointerviju ar okupāciju laika lieciniekiem; Latviešu folkloras krātuve, kuras Autobiogrāfiju krājumu veido materiāli (dienasgrāmatas, dzīvesstāsti un atmiņas), ko dažādos laikmetos cilvēki rakstījuši, lai dokumentētu savu dzīvi un laikmetu.

¹⁷ Plašākā nozīmē ar terminu naratīvs var tikt apzīmēts jebkurš stāstījums (stāsta formā ietverts pārskats vai apraksts), tomēr šī darba ietvaros tas tiek uzlūkots kā diskrēta vienība ar identificējamu sākumu un beigām, kuru iespējams izdalīt no apkārt esošā diskursa (dzīvesstāsta). (Riessman, C. K. (1993). *Narrative Analysis*. Newbury Park, CA: Sage Publications.)

Padziļināta minēto jautājumu izpēte, kuras laikā analizēta bēgļu kustības izcelsme, veidi un individuālā dimensija, kā arī izcelta mutvārdu liecību vērtība, uzskatāma par novitāti ne tikai Latvijas historiogrāfijas mazpētītā aspektā, bet arī plašākos piespiedu migrācijas procesos.

Tā kā promocijas darba izpētes objekts ir atmiņas, tā **hronoloģiskās robežas** ir grūti nospraužamas. No vienas puses, darba centrā izvirzīts process, kura robežas ir skaidras – no 1944. gada jūlija, kad Latvijā otro reizi ienāca Sarkanā armija un sākās masveida bēgļu kustība rietumu virzienā,¹⁸ līdz 1945. gada maijam, kad nacistiskā Vācija kapitulēja un sākās pārvietoto personu (*displaced persons* – DP) noņemtu periods.¹⁹ No otras puses, jāņem vērā, ka cilvēka atmiņā nemitīgi notiek pagātnes aktualizācija no tagadnes perspektīvas,²⁰ līdz ar to darba hronoloģisko rāmi nosaka arī analizēto avotu tapšanas (atmiņu izstāstīšanas) laiks, proti, 20. gadsimta 90. gadi un 2000. gadu pirmā desmitgade. Darba **tematiskās robežas** ietver bēgšanas procesu Latvijas teritorijā, ceļu no Latvijas uz Trešā reiha teritoriju vai Zviedriju, kā arī tālākās bēgļu gaitas līdz nonākšanai Rietumu sabiedroto okupācijas zonās (bijušā reiha teritorijās) vai dzīves stabilizācijai (Zviedrijā).

Darba izstrādē izmantota hronoloģiski un problēmjautājumu aprakstošā metode, kā arī kvalitatīvo pētījumu metodoloģija, kur pētījuma avoti – dzīvesstāstu intervijas – tiek uzlūkoti kā sociāli konstruēti teksti, pētnieka un pētījuma dalībnieku dialogs noteiktā sociālā un kultūras kontekstā.²¹ Tādējādi pētījumu teorētiskā perspektīva balstīta atziņā, ka cilvēka stāstā par savu dzīvi ir savstarpēji saistīti un cits citu strukturē valoda, kādā stāsts tiek stāstīts; apziņa un atmiņa; kultūras tradīcija un komunikācijas modeļi; tāpat būtiska loma tiek saskatīta kopienas atmiņas un dzīvesstāstu attiecību izpētē. Pētot dzīvesstāstus, pamatā izmantoti divi analīzes veidi – naratīva un rekonstruktīvā analīze. Rekonstruktīvajā analīzē dzīvesstāsts izmantots kā avots, uz kura balstīt pagātnes notikumu jeb uzvedības modeļu rekonstrukciju; savukārt naratīva analīzē fokuss ir uz pašu interviju kā mutvārdu tekstu (uz tajā lietoto valodu, tēmām un atkārtojumiem, kā arī “klusumiem”²²).²³

Promocijas darba rezultātā, sintezējot dažādu zinātņu nozaru (vēstures, socioloģijas, antropoloģijas u. c.) teorijas un atziņas, tiks padziļināti izpētītas atmiņas par Otrā pasaules kara bēgļu gaitām, atsedzot gan bēgļu kustības kopīgās iezīmes, gan individuālo perspektīvu.

¹⁸ Vienlaikus tiek analizēta arī cilvēku pieredze pirmās padomju okupācijas laikā 1940./1941. gadā, jo tai varēja būt cieša saistība ar viņu pieņemtajiem lēmumiem bēgšanas laikā.

¹⁹ Nedaudzos gadījumos darbā analizētā bēgļu pieredze iziet ārpus šīm robežām, jo daļa bēgļu sākotnēji nonāca padomju okupācijas zonā, un tikai pēc vairākiem mēnešiem vai pat gada tiem izdevās izbēgt uz Rietumu sabiedroto kontrolētajām teritorijām.

²⁰ Plašāk šis process apskatīts avotu apskatā.

²¹ Riessman, C. K. (2008). *Narrative Methods for the Human Sciences*. Los Angeles, CA: SAGE Publications.

²² Naratīva analīzes formas var būt ļoti dažādas atkarībā no katra pētnieka interesēm, vajadzībām un spējām, taču kopējā šīs pieejas iezīme ir tā, ka tā piespiež klausītāju/lasītāju palēnināt tempu un ļoti uzmanīgi pētīt gan visu tekstu kopumā, gan tā atsevišķās detaļas (tēlus, valodas formas, tēmas, atklāti paustās un slēptās nozīmes).

²³ Thompson, P. (2000). *The voice of the past: oral history*. Oxford; New York: University Press, pp. 270–288.

Turklāt, tā kā tiks analizēti visi bēgšanas posmi un izpausmes, bēgļu gaitas tiks izpētītas arī kā sociāls process, kura laikā iegūtā pieredze varēja bēgļus gan traumatizēt, gan dot tiem jaunu spēku, atstājot fizisku, emocionālu un psiholoģisku nospiedumu uz bēgļu turpmākajām dzīvēm. Tāpat darba rezultātā tiks paplašināta Otrā pasaules kara bēgļu historiogrāfijas avotpētnieciskā bāze un zinātniskajā apritē ievesti līdz šim šajā jautājumā neizmantoti vēstures avoti, kas padziļina izpratni par kara laika norisēm (bēgļu gaitām) cilvēku individuālajā pieredzē.

AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS

Avoti

Ņemot vērā promocijas darba mērķi, darbā izmantotas divas avotu grupas: mutvārdu vēstures avoti (dzīvesstāsti), uz kuru pamata tiek analizētas trimdas latviešu atmiņas par Otrā pasaules kara bēgļu gaitām, un preses izdevumi, kas līdztekus vēsturiskiem pētījumiem sniedz faktuālo informāciju (rīkojumus, norādes) par nacistiskās Vācijas realizēto evakuāciju, kā arī uz bēgļiem vērstās propagandas saturu.

Mutvārdu vēstures avoti (vēstures notikumu aculiecinieku un dalībnieku mutiskās liecības, ko fiksējuši speciālisti, izmantojot mūsdienu tehniskos paņēmienus) un to pētniecība piederas biogrāfiskajai metodei jeb pieejai, kas ir gan starpdisciplinārs metožu kopums, kurš analizē attiecības starp individuālajām dzīvēm, sociālajām struktūrām un vēsturiskajiem procesiem, kā arī pēta dzīvesstāstus un stāstīšanu, gan nozīmīgs teorētisks un metodoloģisks virziens vairākās sociālajās un humanitārajās zinātnēs. Kā norādījusi socioloģe Baiba Bela, “biogrāfiskajā pieejā tiek pieņemts, ka biogrāfija palīdz labāk saprast mijiedarbību starp cilvēka dzīvi, sociālajām struktūrām, vēsturiskajiem notikumiem un kultūras telpu. Biogrāfiskās pieejas īpašā loma ir saistīt notikumu mikrosociālo līmeni ar makrostruktūrām (piemēram, ekonomiku) un institūcijām, turklāt skatot sociālo pārmaiņu procesus ilgākā laika periodā un pieņemot, ka cilvēks ir arī aktīvs pārmaiņu dalībnieks un veidotājs. Biogrāfiskajos pētījumos tiek uzsvērta gan katra cilvēka neatkarīgā, gan indivīda iesakņotība kompleksā un mainīgā kultūras un sociālo attiecību tīklā.”²⁴

Lai gan termins “biogrāfisks” sākotnēji liek domāt, ka šādi avoti ietver indivīda paša pieredzi, kas iegūta dzīves laikā, vienlaikus tas iezīmē arī pastāvīgu (pār)interpretācijas procesu, jo “cilvēka atmiņā nemitīgi notiek pagātnes aktualizācija no tagadnes perspektīvas”²⁵.²⁶ Protī, notikumi un pieredze, ko cilvēks ir piedzīvojis starp kādu pagātnes notikumu un tagadnes atcerēšanās momentu, veido savdabīgus slāņus, kas aizplīvuro autentisko pagātņi, turklāt šie slāņi paši par sevi ir nozīmīga atmiņas sastāvdaļa.²⁷ Atmiņa nav pasīva faktu krātuve, bet gan aktīvs nozīmju radīšanas process, kura laikā notiek atmiņu selekcija, sakārtošana un vienkāršošana. Laika atstarpe starp piedzīvoto un atcerēšanos ļauj cilvēkiem

²⁴ Bela, B. (2022). Biogrāfiskā pieeja. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/1229-biogrāfiskā-metode> (skat. 11.09.2022.).

²⁵ Stögner, K. (2009). Life story interviews and the “Truth of Memory”. Kurkowska-Budzan, M., Zamorski, K. (eds.) *Oral history: The challenges of dialogue*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 207.

²⁶ Citējot sociologu Pīteru Alheitu (*Peter Alheit*): “Biogrāfiskums nozīmē, ka indivīdi var nepārtraukti pārinterpretēt savu dzīvi kontekstos, kuros viņi to piedzīvo, un ka viņi paši piedzīvo šos kontekstus kā maināmus un ietekmējamus. (Apitzsch, U., Siouti, I. (2007). *Biographical Analysis as an Interdisciplinary Research Perspective in the Field of Migration Studies*. Frankfurt am Main: Johann Wolfgang Goethe Universität, p. 5.)

²⁷ Stögner, K. (2009). *Life story interviews...*, p. 209.

agrākos savas dzīves notikumos saskatīt jēgu, taču vienlaikus tas nozīmē arī to, ka veiktās darbības iegūst jaunu nozīmi atbilstoši to vēlākajām sekām. Tādējādi daži notikumi iegūst lielāku nozīmi, kamēr citi to laika gaitā zaudē.²⁸ Rezultātā biogrāfiskie avoti satur ne tikai prātā saglabātus pagātnes tēlus un notikumus, bet arī to versijas, ko nosaka gan indivīda dzīvesgājums, gan plašāks sociālais un kultūras konteksts, kā arī tas, ka cilvēki interpretē savu pieredzi, veidojot no tās saskaņotu veselumu. Respektīvi, atceroties un stāstot par savu dzīvi, cilvēki ņem vērā sociālās vajadzības, iepin savā stāstā sociālās vērtības, strukturē šo stāstu, izmanto citiem saprotamas tēmas un metaforas, kā arī no izolētiem notikumiem veido vienotu stāstu.²⁹ Tas notiek tāpēc, ka, lai arī cilvēki vēlas (labākajā gadījumā) izstāstīt patiesu un uz faktiem balstītu stāstu, viņu sociālais raksturs nosaka to, ka šim stāstam citos ir jāizraisa interese.³⁰ Mēģinot ietērt vārdos savu pieredzi, cilvēki izmanto sev zināmas un sabiedrībā pieņemtas formulas, veidus un žanrus, un rezultātā viņu individuālā un dziļi personiskā pieredze var kļūt šabloniska, jo pat visunikālākā pieredze ir jāprezentē caur vispārpieņemtām valodas normām.³¹ Lai gan atmiņa darbojas saskaņā ar citiem principiem – vairāk saraustīti nekā lineāri un vairāk tēlos nekā vārdos, biogrāfisko atmiņu izstāstīšana nosaka arī to, ka stāstam ir jāatbilst vismaz minimālām izziņas prasībām, tas ir, tiem ir jābūt sākumam un beigām un tiek sagaidīts lineārs vēstījums, kas atbilst tradicionālajai stāstīšanas manierei Rietumu kultūrā. Tēlu pārņemšana vārdos no stāstītāja prasa vismaz minimālas saprotama stāstījuma konstrukcijas prasmes, kas cilvēkiem nepiemīt vienādā mērā, tāpēc arī biogrāfisko avotu kvalitāte atkarībā no šī aspekta var būt ļoti atšķirīga.³²

Gan minēto iemeslu dēļ, gan sava rašanās veida dēļ mutvārdu vēstures avoti lielā mērā ir atšķirīgi, var teikt, unikāli citu vēstures avotu vidū. Kā formulējis vēsturnieks Aleksandrs Gavriļins, “vēstures avots ir jebkura parādība, kuru var izmantot pagātnes kultūras un sabiedrības izpētē”³³, tomēr tiem ir raksturīgas noteiktas iezīmes: tiem jābūt neatkarīgiem no pētnieka (avota izpētes procedūra nedrīkst ietekmēt tā īpašības), tiem ir raksturīga stabilitāte, kas ļauj tos vairākkārtīgi izmantot; visbeidzot, avotiem ir jābūt novērojamiem.³⁴ Par pirmo iezīmi runājis arī vēsturnieks Aleksandrs Ivanovs, norādot, ka sākotnēji jebkurš vēstures avots rodas un pastāv neatkarīgi no pētnieka un tā tapšana nav viņa ietekmēta. Proti, katram avotam

²⁸ Samuel, R., Thompson P. (1991). Introduction. Samuel, R., Thompson, P. (eds.) *The Myths We Live By*. London and New York: Routledge, pp. 7–8.

²⁹ Ķīle, I. (1998). Autobiogrāfiskās atmiņas sociālie līmeņi. Ķīlis, R. (red.) *Atmiņa un vēsture no antropoloģijas līdz psiholoģijai: rakstu krājums*. Rīga: N.I.M.S., 45. lpp.

³⁰ Abrahams, R. D. (1981). Story and history: A Folklorist's View. *The Oral History Review*, 9, p. 3.

³¹ Tonkin, E. (1992). *Narrating our past: The social construction of oral history*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 86–87.

³² Stögner, K. (2009). *Life story interviews...*, pp. 210–211.

³³ Gavriļins, A. (2017). *Vēstures avotu pētniecība. Lekciju kurss*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 14. lpp.

³⁴ Zellis, K. (2019). *Mutvārdu vēsture avotu kritikas skatījumā*. Rīga: LU FSI. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/46444/Zellis.pdf?sequence=7&isAllowed=y> (skat. 07.08.2022.).

ir sava “pirmshistoriogrāfiskā” stadija, kad tas vēl netiek izmantots vēstures pētniecībā, bet pilda savas tiešās sociālās funkcijas.³⁵ Lai arī mutvārdu vēstures avotiem ir sociāla funkcija, tomēr, atšķirībā no cita veida avotiem, tie top tiešā intervētāja ietekmē, tam sadarbojoties ar intervēto cilvēku. Līdz ar to, ja citu avotu veidu saturs ir pilnīgi patstāvīgs un nav atkarīgs no pētnieka vajadzībām un hipotēzēm, respektīvi, tas ir stabils teksts, ko var tikai interpretēt, tad MV avotu saturs lielā mērā ir atkarīgs no tā, ko intervētājs jautā, no dialoga un pat no personiskajām attiecībām intervētāja un intervējamā starpā.³⁶ Citiem vārdiem, katra konkrētā intervijas situācija nosaka to, ko intervējamais atcerēsies, kuras atmiņas stāstīs un kuras ne (atkarībā no tā, ko tajā brīdī viņš uzskatīs par svarīgu) un kā šīs atmiņas tiks savietotas kopējā stāstījumā.³⁷

MV avotu saturu nosaka arī tas, kāda veida intervijas laikā tas tiek radīts, jo pastāv ievērojama atšķirība starp mutvārdu vēstures jeb strukturēto un dzīvesstāstu interviju. Mutvārdu vēstures interviju veido iepriekš rūpīgi pārdomāti jautājumi, kas palīdz detalizēti noskaidrot pieredzi par kādu konkrētu notikumu, dzīves posmu vai tēmu, bet dzīvesstāstu intervija tiek definēta kā “atvērtā intervija, kuras mērķis ir iegūt iespējami pilnīgāku informāciju par pētījuma dalībnieka biogrāfiju, atklājot viņa iekšējo pieredzi un tās saikni ar dažādiem dzīves notikumiem un posmiem”³⁸. Proti, dzīvesstāsta interviju raksturīgi sākt, lūdzot intervijas autoru pastāstīt par savu dzīvi, pašam izvēloties stāstījuma secību un uzdotot tik maz jautājumu, cik vien iespējams, lai neietekmētu stāstījuma gaitu (tiek uzdoti tikai precizējoši un no stāstījuma izrietoši jautājumi). Tādējādi pirmajā gadījumā intervētajam galvenais ir noskaidrot pēc iespējas vairāk faktu par konkrētu notikumu vai pieredzi, bet otrajā ir svarīgi ne tikai dzīves notikumi, bet arī stāstītāja izvēles – kā tiek veidots stāsts, kādi notikumi tiek iekļauti un kā tie tiek izkārtoti. Kā norāda vēsturnieks Kaspars Zellis, “tādā veidā tieši dzīvesstāsti nodrošina lielāku avota neatkarību nekā uz strukturētiem jautājumiem būvētā mutvārdu vēsture”³⁹.

Promocijas darba galvenais izpētes avots ir tieši dzīvesstāstu intervijas, kas uzkrātas NMV krājumā. Tā aizsākums saistāms ar Latvijas Kultūras fonda 1988. gadā iesākto Cilvēkarhīva programmu, taču kopš 1992. gada tā veidošanu turpina NMV projekts Filozofijas un socioloģijas institūtā (tagad Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts).

³⁵ Ivanovs, A. (2002). Mutvārdu vēstures avoti – iemiestotā atmiņa. Ķikāns, V. (red.) *Atmiņa kultūrvēsturiskā kontekstā: starptautiskas konferences materiāli. 2. daļa*. Daugavpils: Saule, 77.–78. lpp.

³⁶ Portelli, A. (2003). What makes oral history different. Perks, R., Thomson A. (eds.) *The Oral History Reader*. London and New York: Routledge, p. 70.

³⁷ Stögner, K. *Life story interviews...*, p. 211.

³⁸ Mārtinsons, K., Pipere, A. (2021). *Pētniecības terminu skaidrojošā vārdnīca*. Pieejams: <https://www.rsu.lv/petniecibas-terminu-vardnica/dzivesstastu-intervija> (skat. 08.10.2022.).

³⁹ Zellis, K. (2019). *Mutvārdu vēsture...*, 3. lpp.

Kopumā šajā laikā tajā uzkrāti vairāk nekā 4700 dzīvesstāsti, ierakstīti audio formātā (skaņu kasetēs jeb digitālā formā), un šis skaits nemitīgi palielinās. Krājums tiek palielināts gan dzīvesstāstu vākšanas ekspedīcijās dažādos Latvijas novados un ārpus Latvijas, gan individuālās intervijās, cenšoties aptvert pēc iespējas plašāku sabiedrības grupu pieredzi (dažādu reģionu, tautību, sociālo slāņu un profesiju pārstāvju pieredzi). Interviju garums variējas no vienas līdz pat 20 stundām (interviju sesijas), taču vidēji tās notiek 1,5–3 stundas. Dzīvesstāsta autors arī ar savu parakstu apliecina sava dzīvesstāsta iekļaušanu krājumā un to, vai tas ir izmantojams pētījumos un publikācijās. Katrai ierakstītajai intervijai krājumā tiek piešķirts tās unikālais identifikators – NMV iniciāļi un kārtas numurs, un tās tiek katalogizētas elektroniskā datubāzē, kurā iekļauts autora vārds, uzvārds, unikālais identifikators, dzimšanas gads un vieta, dzīvesvieta, intervijas garums un ziņas par intervētāju. Intervijas laikā tiek aizpildītas apraksta lapas, kurās norādīti biogrāfiskie fakti, kā arī dzīvesstāsta galvenās tematiskās līnijas.

Tā kā viens no NMV projekta izpētes virzieniem jau kopš krājuma veidošanas sākuma ir bijis trimdas latviešu pieredze, virkne krājuma kolekciju⁴⁰ sastāv no dzīvesstāstiem, kas ierakstīti ārpus Latvijas: Anglijā, ASV, Norvēģijā, Zviedrijā, Vācijā un Austrālijā. Pētot Otrā pasaules kara bēgļu pieredzi, šīs kolekcijas piesaista vislielāko uzmanību, jo tieši tajās var rast visbagātīgāko materiālu klāstu par attiecīgo jautājumu, ņemot vērā, ka gandrīz katra trimdinieka dzīvesstāstā (nerunājot par tiem, kuri dzimuši jau ārpus Latvijas) bēgļu gaitas ieņem nozīmīgu vietu un par tām visdrīzāk tiek runāts arī intervijas laikā. Arī dzīvesstāstos, kas ieskaņoti dažādos Latvijas novados, nereti tiek skarts bēgšanas jautājums, vai nu runājot par to, kāpēc attiecīgais cilvēks nav devies bēgļu gaitās, vai arī atsevišķos gadījumos aprakstot bēgļu ceļu, kas beidzies ar atgriešanos Latvijā. Tomēr, ņemot vērā promocijas darba mērķi – analizēt trimdas latviešu atmiņas, šādas intervijas nav analizētas.

Promocijas darba izstrādē izmantotas četras no NMV krājuma kolekcijām:

1) III kolekcija “Latvieši Anglijā”. Šī kolekcija sastāv no divām daļām: pirmā – ieraksti, kas tapuši 20. gadsimta 90. gadu sākumā, attiecīgi 1990. un 1992. gadā, kad filoloģe, MV pētniece Māra Zirnīte viesojās pie trimdas latviešiem Anglijā un ierakstīja 22 intervijas; otrā daļa – ieraksti, kas tapuši 2009. un 2011. gadā, kad ierakstus veica gan M. Zirnīte, gan sociologs Edmunds Šūpulis, kopumā intervējot 49 cilvēkus;

2) VII kolekcija “Latvieši Norvēģijā”: 19 intervijas, ko starp 1993. un 1996. gadu Norvēģijā veikusi filoloģijas studente Arta Savdona;

⁴⁰ Visas krājuma intervijas datubāzē ir sadalītas atsevišķās kolekcijās (šobrīd – 53), kas sakārtotas avotu pievienošanas secībā un nosauktas atbilstoši pētījumam, ekspedīcijai vai intervētājam, kas radījis kolekciju.

3) X kolekcija “Latvieši Zviedrijā”: 27 intervijas, ko 1996. gadā veikuši NMV projekta līdzstrādnieki M. Zirnīte, socioloģe Baiba Bela, folkloriste Ieva Garda-Rozenberga un E. Šūpulis;

4) XIV kolekcija “Amerikas Latviešu apvienības mutvārdu vēstures projekts “Dzīvesstāsts trimdā””: 70 intervijas, ko veikusi šī projekta vadītāja Maija Hinkle un vairāki citi brīvprātīgie intervētāji (ASV dzīvojoši latvieši).⁴¹

Kolekcijas izvēlētas gan pēc hronoloģiskā, gan reprezentācijas principa. Tās ir pirmās trimdas kolekcijas NMV krājumā, kas hronoloģiski seko cita citai, un tajās rodamas plašas ziņas par bēgļu došanos gan uz Vācijas reihu, gan Zviedriju, tādējādi sniedzot iespēju aplūkot abus bēgšanas virzienus.

Pēc sistemātiskas minēto kolekciju izpētes tika secināts, ka no 187 minētajās kolekcijās iekļautajām intervijām promocijas darba izstrādei atbilst 74. Visbiežākie neatbilstības iemesli – dzīvesstāstu autori ārpus Latvijas nonāca nevis kā bēgļi, bet dienot vācu militārajos spēkos; autori dzimuši jau pēc kara vai kara laikā nedzīvoja Latvijā. Dažkārt bēgšana tika piedzīvota, bet tas nav atspoguļots intervijā, kam var būt dažādi iemesli: atsevišķi autori kara laikā bijuši pārāk jauni, lai to atcerētos un spētu aprakstīt; citās intervijās, sevišķi 1990. un 1992. gada ierakstos, vērojams, ka izjautāšana notikusi par specifisku dzīves pieredzi, neskarot bēgšanas jautājumu. Ir arī reti gadījumi, kad redzams, ka autori apzināti vai neapzināti izvēlējušies par bēgšanas pieredzi nerunāt.⁴² Tāpat atsevišķas NMV krājuma intervijas, lai gan ir iekļautas krājumā, tomēr pētniekiem nav pieejamas vai nu autora norādītu ierobežojumu, vai tehnisku iemeslu dēļ. Daļa analizēto interviju bija jau iepriekš transkribētas, taču arī šajos gadījumos tika pārbaudīta transkripcijas atbilstība intervijas audio ierakstam, kas ir primārais izpētes avots.

Tā kā tiek analizētas dzīvesstāstu intervijas, kuru mērķis ir uzklaut cilvēka dzīvesgājumu no pirmajām bērnības atmiņām līdz pat intervijas brīdim, bēgšanas stāsts, lai arī bieži vien kā viens no nozīmīgākajiem, tomēr ir tikai viena no aplūkotajām dzīves epizodēm. Cik gara un spilgta, atkarīgs galvenokārt no dzīvesstāsta autora – gan no tā, cik labi šis notikums palicis viņa atmiņā, gan no viņa vēlmēs par to runāt, gan vispārējām stāstītāja prasmēm. Tomēr būtiska nozīme ir arī intervētājam, kurš faktiski ir līdzautors avota tapšanā, daļēji nosakot arī tā saturu (to var ietekmēt intervētāja jautājumi, dialogs, personiskās attiecības un attiecības starp

⁴¹ Šajā krājumā iekļauti vairāki simti interviju, bet promocijas darbā izmantoti pirmie septiņdesmit ieraksti (ierakstīti laika posmā starp 1997. un 2005. gadu).

⁴² Tā, piemēram, Rozālija Adlere uz jautājumu “Un kā jums tas pārceļošanas laiks un kara bēgļu laiks, kā jūs to izcietāt?” atbild ļoti īsi un nekonkrēti: “Un viss tas bēgšanas laiks un viss... Un tādi pārbraucieni, ceļā vien vilcienā es biju pa divām nedēļām. Nu, bet tā tas pārgāja...” (NMV-5, Rozālija Adlere. Intervē M. Zirnīte 1992. gadā Lielbritānijā). Savu stāstu viņa turpina ar pēckara periodu un ieceļošanu Anglijā, bēgšanas pieredzei vairs nepieskaroties. No pārējās intervijas gaitas redzams, ka viņas atmiņa ir gana laba un viņa ar patiku, detalizēti stāsta kā par bērnības, tā arī pēckara atmiņām, tāpēc šāda nostāja liek domāt, ka bēgļu gaitas ir tēma, ko viņa nevēlas atcerēties jeb iztīrīt konkrētajā intervijas situācijā.

intervētāju un intervijas autoru). Pētījumā izmantojot citu, nevis paša pētnieka veiktas intervijas, ir jāpieņem tas, ka ir pieejama tikai sniegtā informācija bez iespējam uzdot papildu jautājumus. Tajā pašā laikā, izmantojot dzīvesstāstu un aplūkojot bēgšanas stāstu tā kontekstā, iespējams analizēt, cik lielu nozīmi savā dzīvē stāstītājs piešķir konkrētajam notikumam. Tāpat visa dzīvesstāsta analīze ļauj labāk novērot un analizēt, cik lielā mērā var uzticēties tās autora atmiņai un patiesumam. Tas būtu sarežģīti, analizējot tikai vienu – bēgšanas – epizodi.

Tā kā NMV krājuma veidošanas pamatprincips ir uzkrāt pēc iespējas dažādu cilvēku pieredzi, savus dzīvesstāstus tam ir uzticējuši ne tikai sabiedriski un politiski aktīvi trimdas pārstāvji, bet arī visdažādāko profesiju un dzīvesgājumu cilvēki. Būtiski, ka daļu dzīvesstāstu ir uzklauzījuši paši trimdas latvieši, savukārt pārējos – NMV projekta līdzstrādnieki dzīvesstāstu vākšanas ekspedīciju laikā trimdas latviešu mītnes zemēs. Abu veidu intervijām vērojamas savas iezīmes. Tā pirmajā gadījumā sarunājas divi cilvēki, kuru dzīvesstāstos ir zināmas paralēles un kuri tāpēc, iespējams, spēj labāk saprasties, turklāt intervētājs var uzdot papildu jautājumus, kas izriet no viņa paša pieredzes. Tāpat šajā gadījumā daudz biežāk tiek pārrunātas trimdas sabiedrības iekšējie, arī strīdīgie, jautājumi, kas netiek pārrunāti ar ārpus šīs sabiedrības esošajiem. (Bieži vien intervētājs un dzīvesstāsta autors ir bijuši iepriekš pazīstami.) Savukārt, ja intervētājs ir Latvijā dzīvojošs latvietis (parasti iepriekš nepazīstams), dzīvesstāsta autors bieži vien sniedz daudz sīkākus paskaidrojumus, uzskatot, ka intervētājs tik labi neorientējas visā, kas saistīts ar trimdas sabiedrību un tās veidošanos, tajā skaitā ar bēgšanu no Latvijas.⁴³

Kopumā vērojams, ka dzīvesstāstu autori par savu piedzīvoto runā pēc iespējas atklāti un neatbilstības vēsturiskajiem faktiem, ja tādas ir, drīzāk rodas tieši atmiņas nepilnību dēļ (cilvēki šādos gadījumos bieži vien arī norāda uz savu atmiņu iespējamo kļūdainību), nereti arī tāpēc, ka cilvēkiem piemīt dabīga vēlme izcelt savu lomu notikumos un radīt interesi par savu dzīvi. Apgalvojums, ka cilvēki rīkojas pēc principa būt atklātiem, izriet gan no tā, ka pēc uzrunāšanas viņi paši ir piekrituši dalīties ar savu pieredzi, gan no tā, ka viņiem ir iespēja noteikt turpmākos intervijas izmantošanas noteikumus, proti, norādīt ierobežojumus⁴⁴ savu atmiņu izmantošanai. Līdz ar to cilvēki var paust savus uzskatus, nebaidoties, ka tie varētu nonākt atklātībā viņiem nevēlamā veidā. Turklāt, pārrunājot savu dzīvesgājumu ar ieinteresētu un pieredzējušu klausītāju (intervētāju), cilvēki mēdz aizmirst par potenciālajiem ierobežojumiem

⁴³ Iespaidu uz interviju saturu var atstāt arī laika posms, kurā ierakstītas intervijas, kas šajā gadījumā pārsvarā ir vai nu 20. gs. 90. gadu, vai 2000. gadu sākums, tomēr to satura analīzē manāmas atšķirības nav novērojamas.

⁴⁴ Pēc intervijas intervētais cilvēks var norādīt, vai tā izmantojama ar pilnu autora vārdu vai lietojama anonīmi, tāpat var atzīmēt, vai dzīvesstāstu drīkst publicēt. Daži cilvēki sniedz norādījumus neizmantojot konkrētas dzīvesstāsta epizodes vai arī neizplatīt (nepublicēt) tās konkrētās vietās/medijos.

un runā pat brīvāk, nekā tas būtu citos gadījumos (stāstot par savu dzīvi radniekiem vai sniedzot interviju publikācijai).

Analizētie dzīvesstāsti katrs par sevi ir unikāli avoti, kuri pakļauti iekšējai kritikai, tomēr tos iespējams apstrādāt arī kvantitatīvi, lietojot statistikas metodes un raksturojot dzīvesstāstu autoru iezīmes (vecums bēgšanas brīdī, dzimums, sociālā piederība) un gan kopīgās, gan atšķirīgās bēgšanas iezīmes (bēgļa dzīvesvieta, izbraukšanas laiks, veids, citi izbraukušie ģimenes locekļi, minētais izbraukšanas iemesls, kā arī pirmās padomju okupācijas pieredze). Statistiskās metodes lietošana kvalitatīvajos pētījumos nav plaši izplatīta un nereti tiek kritizēta kā pārāk pozitīvistiska; tajā pašā laikā divos hrestomātiskos darbos, kas veltīti mutvārdu vēsturei,⁴⁵ uzsvērts, ka arī šajos avotos iegūto datu statistiskai apstrādei var būt būtiska nozīme, jo tā ļauj izsvērt, cik lielā mērā noteiktajā interviju kopā ietvertā pamatinformācija atbilst tam, kas atspoguļojas cita veida avotos, kā arī ļauj spriest par to, cik tipiska savam laikam un vietai ir konkrētā individuālā pieredze.

Lai izmantotu statistikas metodes un varētu sistemātiski apstrādāt visu avotu kopumu, izveidota datubāze, kur iekļauta minētā informācija par katru intervēto (katram dzīvesstāsta autoram atbilst viens ieraksts) un viņa bēgļu gaitu pieturpunktiem. Datubāze, pirmkārt, ļauj analizēt saistību starp atsevišķiem parametriem, piemēriem, starp pirmās padomju okupācijas pieredzi un minēto izbraukšanas iemeslu, kas attiecīgi ļauj spriest par bēgšanas motivāciju. Otrkārt, tā ļauj novērot, cik plašu vecuma, reģionālās un sociālās piederības diapazonu pārstāv dzīvesstāstu autori, kas ļauj noteikt, vai izmantotā avotu bāze atbilst vispārējiem Rietumos nonākušo latviešu bēgļu parametriem, kā arī ilustrē to, ka ir aplūkota pēc iespējas dažādu cilvēku (dažādu vecumu, dzimumu, reģionu utt.) pieredze.

No 74 darbā izmantotajām intervijām visvairāk – 53 – autoru ir sievietes. Šāds sieviešu īpatsvars formāli neatbilst faktiskajai statistikai, kas liecina, ka Rietumos nonākušo latviešu bēgļu procentuāli lielākā daļa bija tieši gados jauni vīrieši,⁴⁶ tomēr jāņem vērā, ka lielākā daļa no viņiem Rietumos nonāca nevis evakuācijas vai bēgšanas laikā, bet dienot vācu militārajos spēkos (viņu pieredze neatbilst promocijas darba mērķim un tajā netiek analizēta). 14 (no 21) vīriešu kārtas dzīvesstāstu autori ir dzimuši laika posmā starp 1906. un 1926. gadu, tātad atradās vecumgrupā, kas atbilda iesaucamajiem gadiem, tomēr dažādu iemeslu dēļ viņi vai nu nebija pakļauti iesaukšanai (veselības iemeslu vai sava ieņemamā amata dēļ), vai arī, tāds gan ir tikai

⁴⁵ “Tabulu veidošana var būt ļoti vērtīgs veids, kā klasificēt un strukturēt iespaidus par vairāku interviju saturu.” (Thompson, P. (2000). *The voice of the past: oral history*. Oxford; New York: University Press); “.. datu strukturēšanas procesam vajadzētu būt daļai no interpretācijas procesa ..” (Lummis, T. (2003). Structure and validity in oral evidence. Perks, R., Thomson, A. (eds.) *The Oral History Reader*. London and New York: Routledge, 273.)

⁴⁶ Bleiere, D. u. c. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939.–1945.)...*, 471. lpp.

viens gadījums,⁴⁷ devās bēgļu gaitās kā dezertieri. Savukārt pārējie septiņi dzīvesstāstu autori vīrieši bēgšanas laikā bija nepilngadīgā vecumā.

Vecākais darbā analizēto dzīvesstāstu autors dzimis 1894., jaunākais 1941. gadā, kas nozīmē, ka viņu vecums izbraukšanas brīdī⁴⁸ variējas no 3 līdz 50 gadiem, vismazākajam īpatsvaram esot 40–50 gadu vecumgrupā (skat. 1. pielikumu).⁴⁹ Salīdzinoši pēc Latviešu Centrālās komitejas⁵⁰ izveidotās kartotēkas, kurā reģistrēta informācija par 111 495 latviešu bēgļiem Vācijā, Zviedrijā, Anglijā, Dānijā un Austrijā, datiem starp Vācijā reģistrētajiem bēgļiem lielākais īpatsvars (39%) bija vecumā starp 20 un 40 gadiem (dzimuši starp 1907. un 1926. gadu), savukārt 18% bija vecumā līdz 16 gadiem⁵¹.

Intervijas laikā lielākā daļa autoru bija vecumā no 66 līdz 85 gadiem, neviens nebija jaunāks par 55 gadiem un tikai viena autore bija sasniegusi 90 gadu sliekšni. Darba gaitā nebija novērojama starpība starp to, cik labi Otrā pasaules kara notikumus atceras vecākā un jaunākā gadagājuma cilvēki, jo katra indivīda stāstīšanas prasmes un vēlme dalīties ar savu pieredzi daudz vairāk nosaka to, cik detalizēti tiek aprakstīts bēgšanas process.

Būtiska nozīme pievērsta arī tam, no kura Latvijas reģiona sākās dzīvesstāstu autoru bēgļu gaitas, un kopējam reģionālajam sadalījumam. Šīs statistikas veidošanā ņemta vērā īpatnība, ka vairākos gadījumos intervēti vairāki vienas ģimenes locekļi (vecāki un bērni, māsas un brāļi, kā arī divi laulātie), tas nozīmē, ka šajās situācijās visu ģimenes locekļu izbraukšanas punkts bija viens. Lai mākslīgi nepalielinātu šo pilsētu īpatsvaru un lai dotā statistika būtu korektāka, šajos gadījumos izbraukšanas punkts tiek skatīts visas ģimenes kontekstā, nevis katram atsevišķajam ģimenes loceklim. Apkopojot datus (skat. 2. pielikumu), redzams, ka autoru vairākums bēga no Rīgas (36%), Vidzemes (27%) un Kurzemes (22%). No Zemgales – 12% autoru, bet par bēgšanu no Latgales stāstīts tikai divu ģimeņu dzīvesstāstos (3%). Tas, ka tik maz pārstāvēta Latgale, atbilst vēsturiskajiem apstākļiem, proti, tam, ka vācu okupācijas varas sliktās organizācijas dēļ, kā arī straujās Sarkanās armijas pārvietošanās dēļ tikai nelielai daļai Latgales iedzīvotāju izdevās pamest apdraudētās teritorijas. Arī pārējais sadalījums aptuveni atbilst oficiālajai statistikai, pēc kuras datiem no Rietumos nonākušajiem bēgļiem 44% bija rīdzinieki, 21% nāca no Vidzemes, 14% no Kurzemes un 12% no Zemgales.⁵² Ņemot vērā, ka analizētie avoti netika atlasīti, balstoties uz reprezentatīviem nosacījumiem, šāds sadalījums

⁴⁷ NMV–199, Laimonis Harijs Rode. Intervē Arta Savdona 1993. gadā Norvēģijā.

⁴⁸ Ar retiem izņēmumiem tas notika 1944. gadā, kas izmantots kā atskaites punkts statistikas veidošanā.

⁴⁹ Jāņem vērā arī ievērojamā laika atstarpe starp konkrēto vēsturisko notikumu un avotu tapšanas laiku, kas šajā gadījumā bija, sākot ar 1990. gadu, kad Latvijā pirmoreiz radās iespēja veikt intervijas ar trimdas latviešiem un kad kopš 1944. gada bija pagājuši jau 46 gadi.

⁵⁰ Latviešu Centrālā komiteja (LCK) bija 1945. gada vasarā izveidotās nēpolitiskās visu latviešu bēgļu centrālās pārstāvniecības – Latviešu Centrālās Padomes (LCP) – izpildorgāns. (Beķere, K. (2022). *Latvijas labā...*, 64. lpp.)

⁵¹ Carpenter-Gale, I. (1989). *Being Latvian in Exile...*, p. 63.

⁵² Kangeris, K. (2009). Pēcvārds. Žīgure, A. V. *Viņi. Ceļā*. Rīga: Jumava, 227. lpp.

ir akceptējams, jo kopumā ir pārstāvēti visi Latvijas reģioni un novērotās atšķirības starp avotu kopas iekšējo un vispārējo statistiku nav tik ievērojamas.

Runājot par sadalījumu starp pilsētām un laukiem, jānorāda, ka 67% autoru bēgļu gaitās devās no pilsētām (visvairāk no Rīgas (24), Cēsīm (5), Liepājas (4) un Ventspils (4)). Tas pilnībā atbilst oficiālajiem datiem par to, ka vairākums Rietumos nokļuvušo latviešu nāca no Rīgas un citām Latvijas pilsētām un mazpilsētām, jo to iedzīvotāji kopumā vieglāk pakļāvās evakuācijas rīkojumiem un drīzāk devās ceļā nekā lauku iedzīvotāji.⁵³

Pēdējais nozīmīgais dalījums attiecas uz promocijas darbā analizēto bēgļu profesionālo piederību. Tiem autoriem, kuri, uzsākot bēgļu gaitas, nebija sasnieguši pilngadību, tika ņemta vērā viņu vecāku nodarbošanās. Kā rāda 1. tabulā apkopotie dati, bēgļi pārstāv visdažādākās profesijas, tomēr lielākais īpatsvars vērojams ierēdņu, kultūras darbinieku un dažādu brīvo profesiju pārstāvju vidū, tāpat relatīvi daudz ir lauksaimnieku un kvalificētu un mazkvalificētu strādnieku.

1. tabula. Dzīvesstāstu autoru sadalījums pēc profesijām

Lauksaimnieki	9
Izglītības darbinieki	3
Kultūras darbinieki	8
Ierēdņi	10
Juristi	4
Mācītāji	2
Ārsti	3
Komersanti	3
Mazkvalificēti strādnieki	7
Kvalificēti strādnieki	7
Studenti	9
Mājsaimnieces	4

Ņemot vērā cilvēku atmiņas specifiku, analizētie avoti nesniedz pilnīgi precīzu informāciju par bēgļu izceļošanas hronoloģiju, tomēr ir redzama zināma dinamika. 29 autori ir spējuši nosaukt precīzus datumus, kas saistās ar noteiktiem izceļošanas posmiem (daļa atceras datumu, kad atstājuši mājas; daļa atceras to, kad kuģis pameta ostu utt.), savukārt 15 gadījumos tiek minēts tikai izbraukšanas mēnesis. Lielākā daļa šo autoru Latviju pameta 1944. gada

⁵³ Kangeris, K. (2009). *Pēcvārds...*, 227. lpp.

oktobrī (41%), savukārt jūlijā, augustā, septembrī un novembrī novērojams līdzīgs skaits gadījumu (skat. 3. pielikumu). Tas, ka oktobrī novērojams tik liels izbraucēju skaits, saskan ar to, ka no 1944. gada 29. septembra tika atcelti visi līdz tam pastāvošie izbraukšanas apgrūtinājumi un sākās pilnīga brīva bēgšana.⁵⁴

Iepriekš aplūkotais datu kopums par analizēto dzīvesstāstu autoriem un viņu bēgļu pieredzi parāda, ka šī grupa ir pietiekami plaša, lai, tajā balstoties, būtu iespējams padziļināti analizēt dažādus ar bēgļu gaitām saistītus aspektus.

Kopumā analizētie dzīvesstāsti sniedz informāciju par:

1) to, kā Otrā pasaules kara notikumi (pirmā padomju okupācija, vācu okupācija un Sarkanās armijas otrreizējā ienākšana Latvijas teritorijā) ietekmēja Latvijas iedzīvotāju dzīves un kādos apstākļos 1944.–1945. gadā viņi pameta savas mājas. Atmiņas par kara sākuma periodu sniedz iespēju analizēt, vai pastāv (un, ja pastāv, tad cik liela) saistība starp šī perioda pieredzi (galvenokārt attiecībā uz represijām) un bēgšanu 1944.–1945. gadā;

2) dažādiem bēgšanas veidiem un virzieniem, kā arī par bēgļu pārvietošanos, ceļā piedzīvotajām grūtībām, kā arī sadzīviskiem jautājumiem (vai aizejot tika aizslēgtas māju durvis; cik ilgā laikā notika sapakošanās; kas tika ņemts līdzī; kādi transportlīdzekļi izmantoti; kur pārlaistas naktis u. c.);

3) cilvēku uztveri, sastopoties ar līdz šim savā dzīvē nepieredzētām situācijām un apstākļiem. Piemēram, vai cilvēki apzinājās, ka pastāv iespēja neatgriezties, kā viņi reaģēja uz ceļā piedzīvotajām briesmām, kā izturējās pret varas pārstāvjiem, kas palīdzēja vai traucēja viņu bēgļu gaitās, u. c. Tāpat rodas iespēja analizēt, kā šo procesu uztvēra bērni un kā pieaugušie, kā arī atšķirības starp sievietes un vīriešu stāstiem un atmiņām.

Analizējot minētos aspektus, iespēju robežās mēģināts nošķirt, kuras epizodes balstītas dzīvesstāstu autoru pašu pieredzē un kuras balstītas novērojumos; kad stāstījums atbilst konkrētiem faktiem un kad tie nav zināmi vai ir saplūduši; kad novērojama kolektīvās atmiņas ietekme un naratīvs drīzāk uzskatāms par simbolisku vēstījumu. Katra dzīvesstāsta gadījumā šie faktori vērtēti atsevišķi, veicot avota iekšējo kritiku, kā arī konfrontējot tos ar citiem pieejamajiem avotiem un literatūru. Šī pieeja palīdz risināt arī vienu no lielākajiem atmiņas trūkumiem, tas ir, hronoloģijas vājumu, jo cilvēki ļoti reti precīzi var atcerēties ne tikai datumus, bet arī notikumu secību. Taču, zinot vēsturiskos apstākļus, bieži vien šo problēmu iespējams daļēji risināt. Piemēram, ja dzīvesstāstā minēts, ka daļa ģimenes Rīgu atstājuši ar kuģi, bet tēvs palicis, jo tobrīd viņa vecuma vīrieši nedrīkstēja izbraukt no Latvijas,⁵⁵ var secināt, ka izbraukšana notikusi laika posmā no 1944. gada 8. augusta līdz 29. septembrim, kad

⁵⁴ Kangeris K. (1990). *Hitleriešu plāni...*, 136. lpp.

⁵⁵ NMV-3401, Arta Svenne. Intervē M. Zirnīte 2009. gadā Lielbritānijā.

bija spēkā rīkojums, ar kuru vīriešiem, kas jaunāki par 48 gadiem, Ostlandi atstāt bija aizliegts.⁵⁶ Tomēr jāņem vērā, ka ne visos gadījumos ir minēti šādi pieturpunkti, kas ļautu sekmīgi noteikt bēgļu gaitu hronoloģiju.

Analizējot dzīvesstāstus, ņemts vērā arī tas, ka bieži vien tie ir veidoti tā, lai iederētos simboliskā vēstījumā, un ka tajos var sastapties ar mītiskiem elementiem. Tādējādi daļa dzīvesstāstu ir atmiņas par “vecajiem, labajiem laikiem”, savukārt, ja stāstījums ir par grūtiem laikiem (pie kuriem var pieskaitīt bēgļu gaitas), tas var kļūt par slavas dziesmu drosmei un izturībai. Tāpat iespējams tāds vēstījuma veids, kas attēlo progresu “no tumsas uz gaismu”, turklāt dzīvesstāstos nav grūti ieraudzīt arī maģiskās pasaules klātbūtni: priekšstatus par likteni un tā lomu dažādos notikums, par zīmēm, kas tikušas uztvertas kā brīnums, utt. Dzīvesstāstos aprakstītie cilvēki bieži vien tiek tēloti ideāltipiskā veidā kā tādi, kuri iemieso konkrētas īpašības.⁵⁷ Tāpat ņemts vērā, ka vairums dzīvesstāstu ir sevis aizstāvība, tāpēc tajos reti var uzklaut strīdīgas epizodes, kas radītu sliktu iespaidu par stāstītāju. Turklāt, tā kā dzīvesstāstiem ir sociāla izcelsme, dažādu stāstītāju naratīvos var parādīties (un parādās) sociāla saskaņotība, kas var izpausties jebkurā līmenī – sižetā, tēmās, vārdu izvēlē utt. Tas iespējams, jo katra indivīda atmiņas veidošanos lielā mērā ietekmē sociālā grupa, pie kuras viņš pieder un kura nosaka to, kas ir atcerēšanās vērts. Tā ietekmē indivīdi var “atcerēties” pat ko tādu, ko paši nav tieši piedzīvojuši.⁵⁸

Runājot par dzīvesstāstu subjektivitāti, autore piekrīt itāļu MV skolas izveidotāja Alesandro Portelli (*Alessandro Portelli*) viedoklim, ka ir jāakceptē tas, ka MV avots nestāsta par vēsturiskiem notikumiem, bet gan par šo notikumu nozīmi. Tas nenozīmē, ka MV avotiem nepiemīt faktuāla pamatotība; tieši pretēji – tie bieži spēj atklāt līdz šim nezināmus notikumus vai jaunus aspektus jau zināmos notikumos. Taču tikpat vērtīgs devums, ko MV avoti spēj dot tādā mērā kā reti kurš vai pat neviens cits vēstures avots, ir tieši tiem pārmestā subjektivitāte, kas izpaužas, cilvēkiem ne tikai stāstot par to, ko viņi darīja un pieredzēja, bet arī atklājot, ko viņi vēlējās darīt, ko viņi uzskatīja, ka viņi dara, un ko viņi domā, ka viņi darīja. Ja tiek akceptēts, ka arī tas, kam cilvēks tic (arī tad, ja tas nav patiesi noticis), ir daļa no vēstures, mainās arī MV avotu ticamības kritēriji: MV avota nozīme vairs nav tikai tā atbilstība faktiem, bet arī neatbilstība, no kā izriet apgalvojums, ka nav nepatiesu (*false*) MV avotu.⁵⁹ Kā norādījusi socioloģe Ilva Ķīle: “Personiskums un subjektīvisms [...] ir reizē arī tās [autobiogrāfiskās atmiņas] autentiskuma avots. Šāda atmiņa, iespējams, nav patiesa, toties tā ir patiesi

⁵⁶ Strods, H. (1994). *Zem melnbrūnā zobena...*, 131. lpp.

⁵⁷ Samuel, R., Thompson P. (1991). *Introduction...*, pp. 8–11.

⁵⁸ Bērks, P. (1998). Vēsture kā sociālā atmiņa. Ķīlis, R. (red.) *Atmiņa un vēsture no antropoloģijas līdz psiholoģijai: rakstu krājums*. Rīga: N.I.M.S., 31. lpp.

⁵⁹ Portelli, A. (2003). *What makes oral history different...*, pp. 67–68.

neviltota.”⁶⁰ Būtiski, ka, atzīstot šo MV avotu subjektivitātes vērtību, vēstures naraīvē tiek ienestas cilvēciskās emocijas, bailes un pat fantāzijas. Turklāt katra dzīvesstāsta individualitāte vairs nav kavēklis vispārīnājumiem, bet tā vietā kļūst par svarīgu liecību, ar ko rekonstruēt cilvēku apziņu, gan uzsverot katras sociālās grupas pieredžu dažādību, gan parādot to, kā katrs individuālais dzīvesstāsts balstās kopējā kultūrā.⁶¹

Preses izdevumi ir avotu grupa, kas ļauj izsekot tam, kā laika posmā no 1944. gada vidus līdz 1945. gada aprīļa beigām tika realizēta vācu okupācijas iestāžu evakuācijas politika, kā arī tam, ar kādiem propagandas līdzekļiem tika mēģināts ietekmēt Latvijas iedzīvotāju rīcību. Preses izdevumu lielais skaits un tirāža noteica to, ka tas bija nacistiskās okupācijas laika ietekmīgākais propagandas kanāls, kas darbojās līdz pat 1945. gada 8. maijam.

No šīs avotu grupas promocijas darba izstrādē galvenokārt izmantots laikraksts “Tēvija”, kas bija nacistiskās okupācijas laika centrālais preses izdevums ar lielāko tirāžu, kā arī okupācijas režīma neformālais oficiozs. Laikraksts tika izdots no 1941. gada 1. jūlija līdz pat 1945. gada 29. aprīlim, taču pēc Rīgas krišanas 1944. gada 13. oktobrī tā izdevniecība pārcēlās no Rīgas uz Liepāju un tas tika apvienots ar citu laikrakstu – “Kurzemes Vārdu”. Līdz 1944. gada oktobrim laikraksts iznāca sešas dienas nedēļā un tika izdots 220 000–294 000 eksemplāros, taču līdz ar izdevniecības pārcelšanos uz Liepāju strauji samazinājās gan tā tirāža, gan izdošanas biežums, gan apjoms (līdzšinējo sešu līdz 12 lapaspūšu vietā tas iznāca divu lapaspūšu apjomā). Visā savā pastāvēšanas laikā laikrakstā tika publicēti varas iestāžu rīkojumi, informācija par notikumiem kaujas laukā, materiāli par notikumiem vietējā mērogā un pasaulē, kā arī literārie darbi un sludinājumi. Būtiski, ka “Tēvija” bija tieši pakļauta Ostlandes reihskomisāra preses šefam Valteram Cimermanam un laikraksta saturam tika veikta priekšcenzūra, kas izslēdza iespēju publicēt tādu informāciju, kura nesaskanēja ar okupācijas režīma oficiālo nostāju.⁶²

Promocijas darbā pētīti gan periodikā publicētie oficiālie paziņojumi, kuri attiecās uz evakuācijas norisi un kuru patiesums nav apšaubāms, gan tas, kā laikrakstu saturs tika izmantots okupācijas režīma propagandai. Tas ir būtiski, jo propaganda varēja ietekmēt to, kā Latvijas iedzīvotāji uztvēra notiekošo, un attiecīgi ietekmēt viņu lēmumu noteiktās situācijās, piemēram, doties vai nedoties bēgļu gaitās. Tādējādi, lai gan okupācijas laika preses izdevumos sniegtā informācija jāvērtē piesardzīgi, tie atklāj manipulācijas metodes, ar kādām okupācijas režīms mēģināja ietekmēt iedzīvotāju pasaules uzskatu un centās panākt sev vēlamo rīcību.

⁶⁰ Kīle, I. (1998). *Autobiogrāfiskās atmiņas...*, 45. lpp.

⁶¹ Samuel, R., Thompson P. (1991). *Introduction...*, p. 2.

⁶² Zellis, K. (2013) *Ilūziju un baiļu mašīnērija. Propaganda nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941–1945)*. Rīga: Mansards, 114. lpp.

Zinātniskā literatūra

Promocijas darbā izmantotā zinātniskā literatūra iedalāma divās grupās: 1) teorētiskā literatūra, 2) vēstures literatūra.

Teorētiskā literatūra izmantota vairākos jautājumos: bēgļu un piespiedu migrācijas pētniecības, kā arī mutvārdu vēstures avotu pētniecības teorētisko nostādņu skaidrošanā; lai veidotu izpratni par dažādiem ar individuālo un kolektīvo (trimdas) atmiņu saistītiem problēmjautājumiem; dažādu pieredžu grupu (sieviešu, vīriešu, bērnu un pusaudžu) bēgļu pieredzes un atminēšanās / stāstīšanas prakšu izpratnē. Ņemot vērā šo jautājumu starpdisciplināro raksturu, izmantoti dažādu zinātņu nozaru (socioloģijas, antropoloģijas, psiholoģijas, cilvēkģeogrāfijas, politoloģijas) pētījumi par attiecīgo problemātiku.

Viens no būtiskākajiem izdevumiem bēgļu un piespiedu migrācijas pētniecības attīstības un teorētisko nostādņu skaidrošanā ir Oksfordas Universitātes izdevums *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies* – gan tā ievadraksts,⁶³ kurā izklāstīti galvenie jēdzieni un diskusijas, kas skar šo pētniecības virzienu, gan Šveices sociologa Žeroma Īlija (*Jerome Elie*) raksts,⁶⁴ kurā autors meklē atbildes uz jautājumu, kāpēc šo jomu tik bieži uzskata par “nevēsturisku”, un vienlaikus izvirza spēcīgus argumentus tam, kāpēc vēsturniekiem vairāk būtu jāpievēršas bēgļu un piespiedu migrācijas pētījumiem.

To, ka vēsturnieku iesaiste bēgļu un piespiedu migrācijas pētījumos līdz šim ir bijusi visai niecīga, savās publikācijās apraksta un analizē arī vairāki citi autori – gan sociologi,⁶⁵ gan vēsturnieki,⁶⁶ kuri piedāvā arī katrs savu argumentāciju par to, vai un kādā veidā (ar kādu metožu palīdzību) vēstures nozares pārstāvjiem būtu jāiesaistās šī pētījuma virziena attīstībā, kā arī uzsver to, ka bēgļu kontekstā ir būtiski pievērsties mikrolīmeņa analīzei, ar tās palīdzību skaidrojot cilvēku individuālos lēmumus, reakcijas un izdzīvošanas stratēģijas.

Runājot par mutvārdu vēstures attīstības un teorētisko nostādņu skaidrošanu, kā vienu no nozīmīgākajiem darbiem jāmin Pola Tompsona (*Paul Thompson*) hrestomātiskā monogrāfija,⁶⁷ kurā autors sistemātiski caurskata MV kā disciplīnas attīstību no tās

⁶³ Fiddian-Qasmiyeh, E., Loescher, G., Long, K., Sigona, N. (2014). Introduction: Refugee and Forced Migration Studies in Transition. Fiddian-Qasmiyeh, E., Loescher, G., Long, K., Sigona, N. (eds.) *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies*. Oxford: Oxford University Press, pp. 1–20.

⁶⁴ Elie, J. (2014). Histories of Refugee and Forced Migration Studies. Fiddian-Qasmiyeh, E., Loescher, G., Long, K., Sigona, N. (eds.) *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies*. Oxford: Oxford University Press, pp. 23–35.

⁶⁵ Marfleet, P. (2007). Refugees and history: why we must address the past. *Refugee Survey Quarterly*, 26(3), pp. 136–148.

⁶⁶ Kushner, T. (2006). *Remembering Refugees: Then and Now*. Manchester: Manchester University Press; Gatrell, P. (2007). Population Displacement in the Baltic Region in the Twentieth Century: from 'Refugee Studies' to Refugee History. *Journal of Baltic Studies*, 38(1), pp. 43–60; Ludtke, A. (2009). Explaining Forced Migration. Bessel, R., Haake, C. B. (eds.) *Removing Peoples: Forced Removal in the Modern World*. Oxford: Oxford University Press, pp. 13–32.

⁶⁷ Thompson, P. (2000). *The voice of the past: oral history*. Oxford; New York: University Press.

pirmsākumiem, akcentē šīs metodes pozitīvo devumu vēstures izpētē, kā arī aplūko tās iespējamās trūkumus un sniedz padomus, kā tos pārvarēt, balstoties uz praktiskiem piemēriem gan no personiskā pētniecības darba, gan citu autoru pētījumiem. Lielu uzmanību P. Tompsons pievērš tieši MV avotu ticamības pakāpei, aprakstot atmiņas lomu un īpatnības, kas palīdzējis arī promocijas darbā izmantoto avotu analizē.

Cits autors, kura sniegtās atziņas ļauj saskatīt MV avotu potenciālo devumu vēstures izpētē, ir amerikāņu MV pētnieks Ronalds Grēle (*Ronald J. Grele*), kura darbi⁶⁸ sniedz iespēju padziļināti izprast to nozīmīgo attīstību, kādu MV metode ir piedzīvojusi kopš savas kā akadēmiskas disciplīnas rašanās brīža līdz laikam, kad par galveno izpētes objektu kļuvusi pati biogrāfiskā intervija, kas tiek analizēta kā dialogiski veidots teksts, performatīvs notikums, kā arī individuālās un kolektīvās atmiņas saplūdums. Līdzīga veida jautājumus risina arī Nikolass Mariners (*Nicholas Mariner*),⁶⁹ norādot, ka MV savā attīstībā ir izgājusi vairākus attīstības posmus, mainoties arī tās izpētes virzieniem, kas noticis, reaģējot uz arvien jaunu kritiku un bažām par tās nodarītu un efektivitāti. Rezultātā MV no faktu meklēšanas ir pārvērtusies vēstures veidošanas procesā, ar ko viņš saprot to stadiju MV attīstībā, kad pētnieki, balstoties MV avotos, rada pilnīgi patstāvīgus vēstures pētījumus, nevis meklē tajos faktuālu atbalstu, kas ir būtiska pamatziņa arī šī promocijas darba izstrādē. Visbeidzot, nozīmīgs autors, kura paustās idejas parāda jaunus virzienus, kā uztvert un analizēt MV avotus, ir itāļu vēsturnieks Alesandro Portelli (*Alessandro Portelli*), kurš savā darbā⁷⁰ uzsver, ka MV avoti pirmkārt un galvenokārt ir mutiski un kā tādi ir arī jāizmanto, neejot vieglāko ceļu, tas ir, izmantojot audio ieraksta transkripciju, jo tādējādi tiek zaudēta liela daļa no tā, kas MV avotus atšķir no jebkuriem citiem vēstures avotiem. Tāpat savā darbā viņš iztīrījis promocijas darbam būtisko atziņu, ka MV avoti stāsta ne tikai par notikumiem, bet arī par šo notikumu nozīmi cilvēku apziņā.

Promocijas darbā izmantotas arī vairākas Latvijas autoru publikācijas, kur risināti ar MV pētniecību saistīti jautājumi. Kā vienu no tādiem var minēt vēsturnieka Aleksandra Ivanova rakstu,⁷¹ kura mērķis ir, balstoties vēstures zinātnes un avotu mācības standartos, noteikt galvenos standartus MV avotu pētīšanai un to izmantošanā vēstures pētījumos. Raksta sākumā

⁶⁸ Grele, R. J. (2003). Movement without aim: methodological and theoretical problems in oral history. Perks, R., Thomson, A. (eds.) *The Oral History Reader*. London; New York: Routledge, pp. 38–52.; Grele, R. J. (2007). Reflections on the practice of oral history. *Suomen Antropologi: Journal of the Finnish Anthropological Society*, 32(4), pp. 11–23.

⁶⁹ Mariner, N. (2005). Oral History: From Fact Finding to History Shaping. *Historia: A journal of the Epsilon Mu Chapter, Phi Alpha Theta and Eastern Illionis University history department*, 14, pp. 59–70.

⁷⁰ Portelli, A. (2003). What makes oral history different. Perks, R., Thomson A. (eds.) *The Oral History Reader*. London and New York: Routledge, pp. 63–74.

⁷¹ Ivanovs, A. (2002). Mutvārdu vēstures avoti – iemiesotā atmiņa. Ķikāns, V. (red.) *Atmiņa kultūrvēsturiskā kontekstā: starptautiskas konferences materiāli. 2. daļa*. Daugavpils: Saule, 75.–82. lpp.

autors arī norāda uz to, ka MV vēl nav ieņēmusi tai atbilstošu vietu vēstures zinātnē un pagātnes izziņāšana vēl joprojām balstās uz tradicionālajiem – rakstiskajiem un lietiskajiem – vēstures avotiem, lai gan, viņaprāt, šai situācijai ir jāmainās. Raksta gaitā A. Ivanovs iztirzā MV avotu dabu un specifiskās iezīmes, taču tāpat norāda arī uz tām iezīmēm, kuras nav unikālas un piemīt arī citiem vēstures avotiem.

Izpratni par dažādu ar MV saistītu jēdzienu lietojumu promocijas darba autore guvusi arī no socioloģes Baibas Belas promocijas darba un publikācijām,⁷² kur definēti un skaidroti biogrāfiskās metodes, dzīvesstāstu un mutvārdu vēstures jēdzieni.

Lai veidotu izpratni par dažādiem problēmjaudājumiem, kas saistīti ar individuālo un kolektīvo (trimdas) atmiņu, kā arī ar kolektīvo traumu, liela nozīme promocijas darba izstrādē bijusi gan franču sociologa Morisa Halbvaha (*Maurice Halbwachs*) klasiskajam darbam,⁷³ kurā iztirzāta atziņa, ka atmiņa nav skatāma ārpus grupas un sociālo faktoru konteksta, gan britu vēsturnieka Pītera Bērka (*Peter Burke*) publikācijai,⁷⁴ kurā autors runā par to, ka, līdzīgi kā vēsture ir sabiedrības apziņā nozīmīgāko notikumu fiksācija, tā arī individuālās dzīves vēsturē tiek atainoti sociāli nozīmīgi notikumi, kas ir saistīti ar indivīdu līdzdalību sociālajās grupās. Tāpat nozīmīgs ir igauņu socioloģes Aili Ārelaidas-Tartas (*Aili Aarelaid-Tart*) pētījums,⁷⁵ kurā viņa analizējusi biogrāfiskās intervijas, ko ierakstījusi trīs dažādās igauņu kopienās, tajā skaitā ar Otrā pasaules kara bēgļiem no Igaunijas uz Zviedriju. Lai analizētu minētās intervijas, autore par pamatkonceptu izmanto kultūras traumas paradigmu, pārnesot traumas konceptu no indivīdu psiholoģijas uz sociālo dzīvi. Proti, traumatisks notikums tiek uzskatīts par kultūras traumu gadījumos, ja tas skar visu nāciju vai daudzskaitlīgu tās daļu, kā, piemēram, Otrā pasaules karas bēgļus, vēlākos trimdiniekus. Pētījuma gaitā autore arī nodalījusi trīs galvenos kultūras traumas diskursus, kas katrs raksturīgs vienai no intervēto grupām, un attiecībā uz igauņu trimdiniekiem viņa lieto apzīmējumu “bēgļu romantika”, domājot ar to noteiktu veidu, kā šie cilvēki bieži vien apraksta bēgšanu un vēlāko iedzīvošanos jaunajā mītnes zemē.

Specifiski latviešu trimdas kopienai un tās kopējai atmiņai veltīta latviešu izcelsmes amerikāņu folkloristes Intas Gāles-Kārpenteres (*Carpenter*) disertācija,⁷⁶ kurā viņa, arī balstoties biogrāfiskās intervijās ar trimdas pārstāvjiem, analizē trimdas ideoloģijas veidošanos un ietekmi uz individuālajiem dzīvesstāstiem un uzsver, ka neskaitāmas individuālas pieredzes

⁷² Bela, B. (2004). *Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi. Promocijas darbs*. Rīga; Bela, B. (2008). *Dzīvesstāsti kā resursi sabiedrības izpētē: Nacionālās mutvārdu vēstures projekts. Latvijas Universitātes Raksti*, 736. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 85.–102. lpp.; Bela, B. (2022). Biogrāfiskā pieeja. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/1229-biogrāfiskā-metode> (skat. 11.09.2022.).

⁷³ Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. University of Chicago Press.

⁷⁴ Bērks, P. (1998). *Vēsture kā sociālā atmiņa*. Ķīlis, R. (red.) *Atmiņa un vēsture no antropoloģijas līdz psiholoģijai: rakstu krājums*. Rīga: N.I.M.S., 31.–45. lpp.

⁷⁵ Aarelaid-Tart, A. (2006). *Cultural Trauma and Life Stories*. Helsinki: Kikumora Publications.

⁷⁶ Carpenter-Gale I., (1989). *Being Latvian in Exile: Folklore as Ideology*. PhD. Michigan.

visas kopā veido kādas noteiktas sabiedrības grupas kopējo atmiņu (viņa to dēvē arī par paredzēto (*intended*) atmiņu), un līdz ar to noteiktas tēmas ne tikai sāk apvienot šīs grupas pārstāvjus un viņu naratīvus, bet pat vērojama šo naratīvu vienādošanās jeb piemērošanās noteiktai shēmai. Proti, šo naratīvu saturs un tēmas, marķieri, kas atšķir ievadu no nobeiguma, tajos paustie dialogi un aprakstītie tēli, kā arī to rīcība arvien vairāk sāk līdzināties cits citam, kļūstot tikpat paredzami un vienlaikus mainīgi kā tas, kas pasaku gadījumā seko pēc frāzes “Reiz sense nos laikos...”.

Līdztekus minētajiem darbiem izmantotas arī citas publikācijas, kuru autori, galvenokārt sociologi, specifiski pievērsušies diasporas grupu atmiņai un atmiņu kopienām⁷⁷ un kuras apstiprina to, ka ikvienas migrācijas, tajā skaitā piespiedu, rezultātā radušās cilvēku grupas ir jāuzlūko kā noteiktas kopienas ar specifisku kolektīvo atmiņu, kas noteikti jāņem vērā, analizējot promocijas darbā izmantotos avotus.

Runājot par dzimumatšķirībām atcerēšanās un stāstīšanas praksēs, nozīmīgu pārskatu par šai tēmai veltītajiem pētījumiem sniedz amerikāņu psiholoģe Azrielas Grismanes (*Azriel Gryzman*) un Džuditas Hadsones (*Judith A. Hudson*) publikācija,⁷⁸ kas, lai gan uzsver, ka līdzšinējie pētījumu rezultāti nav bijuši konsekventi, tomēr izceļ arī tās iezīmes, kas visbiežāk tiek novērotas kā raksturīgas tieši sievietes vai vīriešu autobiogrāfiskajām atmiņām. Tāpat nozīmīga ir Deivida Meina (*David R. Maines*) publikācija,⁷⁹ kurā autors aplūkojis attiecības starp trim cieši saistītiem jēdzieniem – dzimumu, stāstījumu un lomu – un aicina ikvienu autobiogrāfisko atmiņu pētnieku ievērot, ka pastāv dzimumu lomu un stāstījuma nedalāmība (tas, par ko un kā cilvēki stāsta, ir cieši saistīts ar viņu dzimumu lomām). Minētās sakarības analizētas arī citu autoru, galvenokārt psiholoģijas pārstāvju, publikācijās,⁸⁰ kas ļauj padziļināti analizēt promocijas darbā izmantotos avotus tieši dzimumu atšķirību aspektā.

Promocijas darbā izmantotā **vēstures literatūra** iedalāma vairākās grupās, no kurām pirmo veido **pētījumi par Otrā pasaules kara norisi Latvijā**. Pie šīs grupas pieder

⁷⁷ Lacroix, T., Fiddian-Qasmiyeh, E. (2013). Refugee and Diaspora Memories: The Politics of Remembering and Forgetting. *Journal of Intercultural Studies*, 34(6), pp. 684–696; Creet, J. (2011). Introduction: The Migration of Memory and Memories of Migration. Creet, J., Kitzmann, A. (eds.) *Memory and Migration: Multidisciplinary Approaches to Memory Studies*. Toronto: University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division, pp. 3–28.; Irwin-Zarecka, I. (1994). *Frames of Remembrance: The Dynamics of Collective Memory*. New Brunswick: Transaction Publishers; Kaprāns, M., Strenga, G. (2016). Ievads. Kaprāns, M., Strenga, G., Bekmans-Dīrkess, N. (red.) *Atmiņu kopienas: atceres un aizmiršanas kultūra Latvijā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 5.–16. lpp.

⁷⁸ Gryzman, A., Hudson, J. (2013). Gender differences in autobiographical memory: Developmental and methodological considerations. *Developmental review*, 33(3), pp. 239–272.

⁷⁹ Maines, D. (1996). Gender, Narrative, and the Problematics of Role. *Michigan Sociological Review*, 10, pp. 87–107.

⁸⁰ Johnstone, B. (1990). *Stories, Community, and Place: Narratives from Middle America*. Indiana University Press; Boytos, A. S., Costabile, K. A., Austin, A. B., Short, K. A. (2020). Feminism, Gender, and Agentic and Communal Themes in Narrative Identity. *Sex Roles*, 83, pp. 54–63; Olsson, P. (2002). To Toil and to Survive: Wartime Memories of Finnish Women. *Human Affairs*, 12(2), pp. 127–138.

galvenokārt vispārējie darbi, kur pētījumos par Otrā pasaules kara norisi cita starpā raksturota arī Latvijas iedzīvotāju bēgšana un evakuācija, sniedzot dokumentārajos avotos balstītu faktuālu informāciju, bet ne dziļāku analīzi.⁸¹ Tāpat pie šīs grupas iespējams pieskaitīt darbus, kuri veltīti Latvijas Centrālās padomes (LCP) izveidošanai un darbībai (Edgara Andersona un Leonīda Siliņa,⁸² Ulda Neiburga⁸³ un Dzintara Ērgļa⁸⁴ publikācijas) un kuros plašākā vai šaurākā mērogā aplūkota arī LCP loma bēgļu laivu organizēšanā, bēgļu ceļš pāri jūrai un pirmās gaitas Zviedrijā. Sekundāra loma bijusi arī pētījumiem par nacionālsociālistiskās Vācijas propagandu okupētajā Latvijā,⁸⁵ kas tieši nesaskan ar pētījuma tēmu, tomēr sniedz vērtīgu informāciju par Vācijas realizēto propagandas politiku, kas bija vērsta uz Sarkanās armijas, “baigā gada” un komunistiskās ideoloģijas demonizāciju, kas varēja ietekmēt Latvijas iedzīvotāju rīcību, Sarkanajai armijai atgriežoties Latvijā, un pēc tam arī viņu lēmumu atstāt mājas un vēlāk Latvijas teritoriju.

Otro vēstures literatūras grupu veido **pētījumi, kur aplūkota Latvijas iedzīvotāju evakuācija un bēgšana uz Rietumiem** un kuri līdz ar to sniedz visplašāko informāciju par promocijas darba tēmu. Nozīmīgākie pētījumi šajā grupā saistāmi ar trimdas vēsturnieka Kārļa Kangera vārdu, kurš jau no 20. gadsimta 90. gadu sākuma aktīvi pievērsies šī jautājuma pētniecībai un publicējis vairākus gan zinātniskus, gan populārzinātniskus rakstus.⁸⁶ Tajos autors sniedz skrupulozu, līdz šim nepētītos Vācijas arhīvu avotos balstītu pārskatu par vāciešu

⁸¹ Strods, H. (1994). *Zem melnbrūnā zobena: Vācijas politika Latvijā 1939–1945*. Rīga: Zvaigzne; Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava; Bleiere, D., Ērglis, D., Evarts, E., Ezergailis, A., Kangeris, K. u. c. (2022). 20. gadsimta Latvijas vēsture: 1940–1945/1946, III sēj. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

⁸² Andersons, E., Siliņš, L. (2000). *Latvijas Centrālā Padome – LCP: latviešu nacionālā pretestības kustība, 1943–1945*. Upsala: LCP; Siliņš, L. (2011). *Zviedru–Latviešu palīdzības komitejas darbība (1943. gada 15. oktobris – 1945. gada 15. jūlijs)*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds.

⁸³ Neiburgs, U. (2013). ASV Kara bēgļu padomes un Zviedrijas C biroja dokumenti par latviešu bēgļu laivu akcijām pāri Baltijas jūrai (1944–1945). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4(89), 137.–161. lpp.; Neiburgs, U. (2017). *Draudu un cerību lokā: Latvijas pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945)*. Rīga: Mansards; Neiburgs, U. (2018). “Grēka un ienaida liesmās!” *Latvijas Otrā pasaules kara stāsti*. Rīga: Latvijas Mediji.

⁸⁴ Ērglis, D. (2003). *Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses*. Rīga: Latvijas vēstures institūts.

⁸⁵ Zellis, K. (2007). Nacionālsociālistiskās Vācijas propaganda okupētajā Latvijā 1944.–1945. gadā. *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2006. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 61.–83. lpp.; Zellis, K. (2013) *Ilūziju un baiļu mašīnērija. Propaganda nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941–1945)*. Rīga: Mansards.

⁸⁶ Kangeris, K. (1990). Hitleriešu plāni Baltijas evakuēšanai 1944. gadā. Krupņikovs, P. (sast.) *Vācija un Baltija*. Rīga: Avots, 129.–137. lpp.; Kangeris, K. (1999). Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni Baltijā un to izpaušme Latvijas ģenerālapgabala kultūrpolitikā. *Starptautiska konference “Bibliotēka, grāmatniecība, ideoloģija Otrā pasaules kara laikā (1939–1945). Materiālu krājums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 24.–46. lpp.; Kangeris, K. (2000). Trimdas sākumi: Latvijas pavalstnieki kara laika Vācijā (1939–1945). *Trimdas arhīvi atgriežas: latviešu bēgļu gaitas Vācijā: starptautiskās konferences materiāli 2000. gada 15. septembris*, Rīga. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 5.–12. lpp.; Kangeris, K. (2001). Nacionālsociālistiskās Vācijas plānotā represīvā politika pret latviešu inteliģenci 1941. un 1942. gadā. *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 240.–261. lpp.; Kangeris, K. (2003). Zviedrijas un PSRS attiecības un latvieši Zviedrijā 1941.–1959. gadā. *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 427.–438. lpp.; Kangeris, K. (2009). Pēcvārds. Žigure, A. V. *Viņi. Ceļā*. Rīga: Jumava, 219.–227. lpp.; Kangeris, K. (2016). Evakuācija/bēgšana no Latvijas 1944. gadā: jauns novērtējums uz jaunas datubāzes. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1(98), 111.–135. lpp.

plāniem Ostlandes evakuācijai, kā arī sīki aplūko evakuācijas plānu realizāciju, cik lielā vai mazā mērā šie plāni piepildījās katrā Latvijas novadā un kā latviešu bēgļi tika uzņemti Vācijā. Savos darbos K. Kangeris īpaši uzsvēris, ka Latvijas iedzīvotāju bēgšana no Sarkanās armijas varēja notikt tikai vācu okupācijas iestāžu vadībā un bez vāciešu atļaujas neviens nedrīkstēja Latviju atstāt. Tas, ka autors galveno uzmanību pievērš tieši administrācijas un politikas plānošanas jautājumiem, novedis pie tā, ka mazāka uzmanība tikusi pievērsta iedzīvotāju spontānajai bēgšanai, kā arī bēgļu individuālās pieredzes, motivācijas un bēgšanas sadzīvisko apstākļu raksturojumam.

Lielāku uzmanību minētajiem jautājumiem pievērsis trimdas vēsturnieks Andrejs Plakans, kura fundamentālās trimdas vēsturei veltītās monogrāfijas⁸⁷, kas balstīta gan dokumentārajos avotos, gan memuāros, pirmā nodaļa veltīta tieši evakuācijas un bēgšanas aprakstīšanai un analīzei, tajā skaitā konceptuāli apskatot bēgšanas (arī palikšanas) iemeslus un bēgļu individuālo pieredzi; kā arī Guntars Saiva monogrāfijā,⁸⁸ kuras ievaddaļā aplūkota saistība starp karadarbības attīstību un Latvijas iedzīvotāju spontāno bēgšanu un tās iemesliem. Tāpat autors visai lielu uzmanību pievērš bēgļu stāvoklim un virzībai Vācijas teritorijā, tomēr zināmu piesardzību šī darba izmantošanā rada tas, ka autors tikai retos gadījumos lieto atsauces, tāpēc atsevišķi viņa paustie fakti nav pārbaudāmi.

Latviešu bēgļu motivācija analizēta arī trimdas latvietes Līvijas Džonsonas 1984. gada pētījumā,⁸⁹ kas balstīts uz pašas autore vāktu avotu materiālu (anonīmām aptaujām, kas veiktas ASV trimdas latviešu vidū). Pētījumā viņa mēģinājusi analizēt bēgļus kā kopēju grupu un saprast iemeslus, kas piespieda viņus bēgt no Latvijas. Šos iemeslus viņa iedalījusi 13 grupās (piemēram, paša, ģimenes vai draugu apcietināšana padomju okupācijas laikā, ģimenes locekļu deportācijas, vecāku lēmums utt.), nobeigumā secinot, ka lielākā bēgļu daļa atstāja Latviju krievu okupācijas un komunisma dēļ. Šie dati, kā to norādījusi pati autore, gan nav vispārināmi, jo aptaujāto cilvēku daudzums bija ierobežots (379) un netika ievērots nejausās izlases kritērijs. Tomēr L. Džonsonas pētījumā iegūtās bijušo bēgļu atbildes un izbraukšanas iemeslu identificēšana ir noderīga, jo sniedz iespēju tos salīdzināt ar informāciju, kas iegūta no promocijas darbā analizētajiem avotiem.

⁸⁷ Plakans, A. (2021). *The Reluctant Exiles: Latvians in the West after World War II*. Paderborn: Brill, Ferdinand Schöningh.

⁸⁸ Saiva, G. (2008). *Latviešu bēgļi Dānijā: apcere par latviešu bēgļu gaitām pēc Otrā pasaules kara*. Rīga: Retorika A.

⁸⁹ Džonsona, L. (1984) Latvieši trimdā: latviešu bēgļu motīvi. *Archīvs. Raksti par latviskām problēmām*, 24. sēj. Melburna: Pasaules brīvo latviešu apvienība un Kārļa Zariņa fonds, 57.–70. lpp.

Publikācija, kur pastiprināta uzmanība pievērsta latviešu bēgļu noskaņojumam, kā arī tām grūtībām, kam viņi bija pakļauti, vēl atrodoties Latvijā, ir Ineses Aides raksts,⁹⁰ kura nosaukums gan mudina domāt, ka tas veltīts tikai latviešu kultūras darbiniekiem un kultūras dzīvei Otrā pasaules beigu posmā, tomēr tā pirmajā daļā autore sniedz detalizētu aprakstu par vispārējo situāciju Latvijā 1944. gadā, izsekojot vācu varas iestāžu izdotajiem rīkojumiem un propagandas līdzekļiem. Autore savā darbā plaši izmantojusi arī preses materiālus un rakstītās atmiņas, ar to palīdzību cenšoties restaurēt toreizējos notikumus un cilvēku noskaņojumu. Tai pašā laikā jānorāda, ka darbs ir vairāk aprakstošs, nekā problēmorientēts. Piemēram, tajā dominē gari preses vai memuāru citāti, bet trūkst dziļākas procesa analīzes. Tomēr šī publikācija sniedz sīku ieskatu bēgļu dzīvē Ventspilī un tās apkārtnē, kur 1944./1945. gadā pulcējās liels skaits citu Latvijas novadu iedzīvotāju, kas bija pametuši savas mājas.

Dažādi ar latviešu bēgļu vēsturisko pieredzi saistīti aspekti pētīti arī citu zinātņu nozaru pārstāvju darbos. Tā bērnu pieredzi Otrā pasaules kara bēgļu gaitās pētījusi psiholoģe Sandra Sebre, kas pati pārstāv latviešu trimdas otro paaudzi. Savā promocijas pētījumā⁹¹ viņa intervējusi 20 trimdas pārstāvjus par to, kā viņi atceras bērnībā vai pusaudžu gados pārdzīvoto, Otrā pasaules kara beigās dodoties bēgļu gaitās no Latvijas uz Vāciju, un secina, ka vēlāk šie pārdzīvojumi saaudušies ar vecāku, brāļu un māsu atmiņām, kā arī ar skolotāju un trimdas sabiedrisko darbinieku ideoloģiskajām vērtībām.

Vairāki šīs literatūras grupas darbi veltīti specifiski bēgļu vidū esošo sieviešu pieredzei. Tā latviešu trimdas otrās paaudzes pārstāve vēsturniece Irēne Elksne-Geislere savā disertācijā⁹² caur sieviešu balsīm (mutvārdu intervijām) aplūko Latvijas vēsturi no 1940. līdz 1950. gadam, vienu apakšnodāļu veltot arī viņu pieredzei bēgļu gaitās; savukārt britu cilvēkģeogrāfe Linda Makdovela (*Linda McDowell*) vairākos darbos⁹³ analizējusi latviešu sieviešu (bēgļu) kara laika grūtību un zaudējumu pieredzi, kā arī pāreju uz neatkarību un patstāvību. Abi darbi sniedz ieskatu tajā, kādā veidā iespējams analizēt un aprakstīt sieviešu autobiogrāfiskās atmiņas un kādus aspektus ar to palīdzību iespējams izpētīt.

Tā kā visumā latviešu bēgļiem veltītas literatūras apjoms nav liels, liela nozīme promocijas darba izstrādē bijusi arī **pētījumiem, kas veltīti citu tautību un valstu bēgļiem un pārvietotajām personām dažādos laika posmos.**

⁹⁰ Aide, I. (2000). Latviešu kultūras darbinieki bēgļu gaitās Ventspilī 1944. un 1945. gadā. *Latvijas Arhīvi*, 2, 119.–150. lpp.

⁹¹ Sebre, S. (1992). *Autobiographical childhood narratives: processes of remembering and reconstructing*. PhD. The City University of New York.

⁹² Geisler, I. (2011). *The Gendered Plight of Terror: Annexation and Exile in Latvia 1940–1950*. PhD. Western Michigan University.

⁹³ McDowell, L. (2004). Cultural memory, gender and age: young Latvian women's narrative memories of war-time Europe, 1944–1947. *Journal of Historical Geography*, 30(4), pp. 701–728; McDowell, L. (2005). *Hard Labour: The Forgotten Voices of Latvian Migrant 'Volunteer' Workers*. London: UCL Press.

Viens no aspektiem, kura pētniecībai šīs grupas darbi bijuši īpaši nozīmīgi, ir bēgļu motivācijas skaidrošana, kur būtisku ieguldījumu sniedz antropologa Džastina Šona (*Justin Schon*)⁹⁴ pētījums par Sīrijas bēgļiem Turcijā. Šajā pētījumā viņš, balstoties vairāk nekā 170 strukturētu interviju materiālā, kā arī kvantitatīvajos datos, analizē kauzālos mehānismus, kas izraisa bēgšanu, un uzsver: lai gan ierasti šādos pētījumos tiek uzsvērta vardarbības izšķirošā loma bēgšanas lēmumu pieņemšanā, tomēr nozīmīgi ir arī citi faktori, tajā skaitā pietiekams sociālais un finansiālais kapitāls. Tāpat šī konkrētā problēmjautājuma izpētē izmantots ekonomikas nozares pētnieču Stefānijas Engelas (*Stehanie Engel*) un Annas Marijas Ibanesas (*Ana María Ibañez*) pētījums,⁹⁵ kurā autores, lietojot statistisko analīzi, mēģinājušas identificēt piespiedu pārvietošanās noteicošos faktoros mājsaimniecību līmenī; arī Egona Kunca (*Egon Kunz*) hrestomātiskā publikācija,⁹⁶ kurā viņš pārlicenoši klasificējis bēgļu un pārvietoto personu uzvedību un cēloņsakarības un rezultātā izšķīris divus kinētiskos tipus, kuriem, viņaprāt, atbilst lielākā daļa bēgšanas un tālākā bēgļu stāvokļa atrisinājuma modeļu; tāpat socioloģes Sūzanas Šmeidlas (*Susanne Schmeidl*) pētījums,⁹⁷ kurā autore, balstoties uz esošajiem pētījumiem par agrīnajām bēgļu kustības rašanās pazīmēm un preventīvo diplomātiju, mēģinājusi izstrādāt bēgļu kustību teorētisko modeli, kuru pakļauj empīriskai pārbaudei, lai novērtētu vispārēju strukturālo faktoru ietekmi uz piespiedu migrāciju. Minētie pētījumi promocijas darbā aprobēti, mēģinot noteikt, vai un cik lielā mērā tajos aprakstītie bēgļu pārvietošanās faktori, tipi un modeļi atbilst Latvijas Otrā pasaules kara bēgļu situācijai.

Tā kā pasaulē arvien vairāk uzmanības tiek pievērsts dažādu specifisku bēgļu grupu (sievietes, bērni un pusaudži) pieredzes analīzei, promocijas darbā izmantota arī virkne darbu, kas veltīti šo aspektu izpētei. Bērnu un pusaudžu bēgļu pieredzes kontekstā kā nozīmīgs darbs jāizceļ rakstu krājums *Displaced Children in Russia and Eastern Europe, 1915–1953: Ideologies, Identities, Experiences*. Viens no galvenajiem šī krājuma devumiem ir tas, ka bērni tiek uzlūkoti ne tikai kā sociālo pārmaiņu upuri un instrumenti, bet arī kā aktīvi sociālie aģenti, kas spēj izprast savu sarežģīto situāciju un izstrādāt stratēģijas, kā konstruēt savu identitāti. Turklāt, aplūkojot bērnus skarošās problēmas gan no oficiālā skatpunkta, gan caur viņu pašu atmiņu prizmu (gan tūlītējiem iespaidiem, kas fiksēti dienasgrāmatās vai vēstulēs, gan vēlākos

⁹⁴ Schon, J. (2019). Motivation and opportunity for conflict-induced migration: An analysis of Syrian migration timing. *Journal of Peace Research*, 56(1), pp. 12–27.

⁹⁵ Engel, S., Ibañez, A. (2007). Displacement Due to Violence in Colombia: A Household-Level Analysis. *Economic Development and Cultural Change*, 55(2), pp. 335–365.

⁹⁶ Kunz, E. (1973). The Refugee in Flight: Kinetic Models and Forms of Displacement. *The International Migration Review*, 7(2), pp. 125–146.

⁹⁷ Schmeidl, S. (1997). Exploring the causes of forced migration: a pooled time-series analysis 1971–1990. *Social Science Quarterly*, 78, pp. 284–308.

laikos tapušos avotos), šī krājuma autori sniedz uzskatāmu piemēru tam, kā analītiski analizēt bērnu pieredzi un balsis arī retrospektīvās atmiņās.⁹⁸

Līdztekus minētajam krājumam izmantots arī somu vēsturnieces Merjas Paksuniemi (*Merja Paksuniemi*) pētījums par somu bērnu pieredzi bēgļu nometnēs Zviedrijā,⁹⁹ kas uzskatāmi parāda, ka mutvārdu vēstures intervijas ar cilvēkiem, kuri bēgļu gaitas piedzīvojuši kā bērni, ir unikāls bēgļu studiju aspekts un sniedz jaunu skatījumu uz bērības pieredzi kara laikā. Tāpat nozīmīgs ir pētnieces novērojums, ka bērniem ļoti būtiska bija iespēja paļauties uz pieaugušajiem un ka nozīmīgu pieaugušo klātbūtne vairoja viņu drošības sajūtu, kas atspoguļojas arī citu autoru pētījumos.¹⁰⁰ Būtisku devumu šī promocijas darba aspekta izpētē deva arī psihologu Pītera S. Jansena un Džona Šova (*Peter S. Jensen & Jon Shaw*) pētījums,¹⁰¹ kurā viņi, pirmkārt, sniedz plašu pārskatu par esošajiem pētījumiem par sociālo, emocionālo un uzvedības problēmu esamību, biežumu un veidu bērniem, kas pakļauti karam (tajā skaitā bēgļu gaitām), norādot arī uz būtiskākajām šo problēmu izpētes metodoloģiskām problēmām; otrkārt, balstoties iepriekšējos pētījumos, viņi secina, ka, lai gan karš un ar to saistītās dzīves trajektoriju maiņas pārslogo lielākās daļas bērnu aizsardzības sistēmas, tomēr bērnu kognitīvais plastiskums un iedzimtas adaptīvās spējas var mazināt šo procesu negatīvās sekas, bērniem izstrādājot paš aizsargājošus un adaptīvus kognitīvos uztveres stilus.

Tā kā promocijas darbā īsi aplūkota arī Lietuvas un Igaunijas iedzīvotāju došanās bēgļu gaitās, darba izstrādē izmantotas arī šajās valstīs tapuši pētījumi par Otrā pasaules kara bēgļiem.¹⁰² Kā būtiskāko no tiem jāatzīmē igauņu vēsturnieka Aivara Jirgensonā (*Aivar Jürgenson*) pētījums par Argentīnā dzīvojošo igauņu (Otrā pasaules kara bēgļu) atmiņām,¹⁰³ jo tas ne tikai ļauj skatīt Otrā pasaules kara bēgļu procesu Latvijā kontekstā ar notikumiem Igaunijā, bet arī sniedz vērtīgu piemēru mutvārdu vēstures avotu un bēgšanas naratīvu

⁹⁸ Baron, N. (2017). Placing the Child in Twentieth-Century History: Contexts and Framework. Baron, N. (ed.) *Displaced Children in Russia and Eastern Europe, 1915–1953: Ideologies, Identities, Experiences*. Leiden: Brill, pp. 1–39; Balkelis, T. (2017). Ethnicity, Identity and Imaginings of Home in the Memoirs of Lithuanian Child Deportees, 1941–53. Baron, N. (ed.) *Displaced Children in Russia and Eastern Europe, 1915–1953: Ideologies, Identities, Experiences*. Leiden: Brill, pp. 248–272.

⁹⁹ Paksuniemi, M. (2015). Finnish refugee children's experiences of Swedish refugee camps during the Second World War. *Migration Letters*, 12, pp. 28–37; Paksuniemi, M., Määttä, K., & Uusiautti, S. (2015). Childhood in the shadow of war: Filled with work and play. *Children's Geographies*, 13(1), pp. 114–127.

¹⁰⁰ Betancourt, S. T., Khan, K. (2008). The mental health of children affected by armed conflict: Protective processes and pathways to resilience. *Int Rev Psychiatry*, 20(3), pp. 317–328.

¹⁰¹ Jensen, P. S., Shaw, J. (1993). Children as victims of war: current knowledge and future research needs. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 32(4), pp. 697–708.

¹⁰² Dapkutė, D. (2016). Lithuanian Diaspora: From Displaced Persons to Diaspora Politics. Balkelis, T., Davoliūtė, V. (eds.) *Population Displacement in Lithuania in the Twentieth Century: Experiences, Identities and Legacies*. Leiden, Boston: Brill, pp. 236–258; Kumer-Haukanomm, K. (2011). Teise maailmasõjaegne eestlaste sundmigratsioon läände. *Acta Historica Tallinnensia*, 17(1), pp. 95–109; Rahi-Tamm, A. (2005). Human Losses. Salo, V., Ennuste, U., Parmasto, E., Tarvel, E., Varju, P. (eds.) *The White Book: Losses Inflicted on the Estonian Nation by Occupation Regimes, 1940–1991*. Estonian Encyclopaedia Publishers, pp. 25–46.

¹⁰³ Jürgenson, A. (2009). Escape to the West in the memories of Estonians in Argentina: the historical, social and psychological context. *Acta Historica Tallinnensia*, 14, pp. 125–145.

izmantošanai pētniecībā. Pētījumā autors analizējis, kā Argentīnā dzīvojošie igauņi atceras bēgšanu no Igaunijas un kādi vēsturiskie, sociālie un psiholoģiskie konteksti var būt ietekmējuši šīs atmiņas.

1. nodaļa. BĒĢĻU PĒTNIECĪBA UN KOLEKTĪVĀ ATMIŅA

Nodaļas mērķis ir apzināt un skaidrot būtiskākos piespiedu migrācijas un citus ar promocijas darba tematiku saistītus pētniecības virzienus un teorijas, kuras palīdz bēgšanas un evakuācijas makrolīmeņa un mikrolīmeņa analizē, kā arī aplūkot kolektīvās atmiņas un traumas fenomenu un lomu trimdas latviešu kopienā.

1.1. Bēgļu un piespiedu migrācijas pētniecība

Lai aprakstītu atsevišķu cilvēku vai cilvēku grupu došanos prom no savas valsts, tiek lietoti dažādi termini. No tiem visaptverošākais ir “migrācija”, kas tiek definēta kā “personu pārvietošanās prom no viņu pastāvīgās dzīvesvietas pāri starptautiskai robežai vai valsts iekšienē”¹⁰⁴. Šajā plašajā terminā tiek izšķirtas vairākas kategorijas, starp kurām lielākā dihotomija pastāv starp (1) iekšējo un starptautisko migrāciju un (2) brīvprātīgo un piespiedu (*forced*) migrāciju jeb pārvietošanu (*displacement*). Pirmajā dalījumā robežas ir skaidras (starpvalstu robežu šķērsošana), bet otrajā gadījumā tās nav tik stingri nospraužamas, jo gan brīvprātīga, gan piespiedu migrācija un pārvietošana “izmaina cilvēka fizisko atrašanās vietu, rezultātā transformējot arī ekonomiskās, sociālās un politiskās attiecības”¹⁰⁵. Tomēr klasiskā izpratne par brīvprātīgo un piespiedu migrācija nosaka to, ka pirmā visbiežāk tiek saistīta ar ekonomisko migrāciju, kamēr otrā tiek definēta kā tāda, kurā “pastāv piespiedu elements, iekļaujot draudus dzīvībai un iztikai, neatkarīgi no tā, vai tos izraisa dabiski vai cilvēka radīti iemesli (piemēram, bēgļi un iekšzemē pārvietotās personas, kā arī cilvēki, kas pārvietoti dabas, vides, ķīmisko vai kodolenerģijas izraisītu katastrofu, bada vai attīstības projektu dēļ)”¹⁰⁶. Paralēli tam tiek lietots arī apzīmējums “pārvietotās personas” (*displaced persons*), kuras “ir bijušas spiestas vai tikušas piespiestas bēgt vai atstāt savas mājas vai pastāvīgās dzīvesvietas jo īpaši bruņotu konfliktu, vispārējas vardarbības situāciju, cilvēktiesību pārkāpumu, kā arī dabas vai cilvēku izraisītu katastrofu rezultātā vai lai izvairītos no to radītām sekām”¹⁰⁷.

Termina “piespiedu migrācija” ieviešana¹⁰⁸ un plašā izmantošana mūsdienās ir sekas mēģinājumiem paplašināt terminu (un pētījumu objektu) “bēgļi”, kas 1951. gadā pieņemtajā

¹⁰⁴ International Organization for Migration. *Key migration terms*. Pieejams: <https://www.iom.int/key-migration-terms> (skat. 25.09.2022.).

¹⁰⁵ Koser, K., Martin, S. (eds.) (2011). *The Migration – Displacement Nexus: Patterns, Processes and Policies*. New York and Oxford: Berghahn Books, p. 19.

¹⁰⁶ Ionesco, D., Mokhnacheva, D., Gemenne, F. (2016). *The Atlas of Environmental Migration*. London. Routledge, p. 125.

¹⁰⁷ International Organization for Migration (2012). *Key migration terms...*

¹⁰⁸ Britu enciklopēdijā termins “piespiedu migrācija” pirmoreiz parādījās 1974. gadā (Ludtke, A. (2009). *Explaining Forced Migration...*, p. 16.)

ANO Konvencijā par bēgļu statusu tika definēti kā personas, kuras “sakarā ar labi pamatotām bailēm no vajāšanas pēc rases, reliģijas, tautības, piederības īpašai sociālai grupai pazīmēm vai politiskās pārliecības dēļ, atrodas ārpus savas pilsonības valsts un nespēj vai sakarā ar šādām bailēm nevēlas izmantot šīs valsts aizsardzību; vai personu, kam nav pilsonības un kas, atrodoties ārpus savas iepriekšējās mītnes zemes, šādu notikumu rezultātā nespēj vai šādu baiļu dēļ nevēlas tajā atgriezties”¹⁰⁹. Tādējādi sākotnēji par vispārpieņemtu piespiedu migrantu tipu tika uzskatīti bēgļi, kuri kara vai vajāšanas dēļ atrodas ārpus savas valsts teritorijas, bet pēdējās desmitgadēs šī koncepcija ir paplašinājusies, ietverot plašāku piespiedu pārvietošanās kustību klāstu. Tajā pašā laikā jautājums par to, kas īsti ir bēgļi un kā var definēt un izprast piespiedu migrāciju, joprojām ir viens no centrālajiem multidisciplināro bēgļu un piespiedu migrācijas studiju (*refugee and forced migration studies*) problēmjautājumiem, pētniekiem turpinot diskutēt par to, vai pievērst uzmanību tikai tiem, kas, bēgot no vajāšanas, ir šķērsojuši starptautiskas robežas un tāpēc juridiski atbilst bēgļu statusam, vai arī paplašināt skatījumu uz iekšēji pārvietotajām personām, cilvēku tirdzniecības upuriem, sezonālajiem migrantiem un otrās un trešās paaudzes diasporas pārstāvjiem.¹¹⁰

Visus minētos terminus – piespiedu migranti, pārvietotās personas un bēgļi – var piemērot arī tiem Latvijas iedzīvotājiem, kuri 1944./1945. gadā līdz ar Sarkanās armijas iebrukumu Latvijas teritorijā tika piespiedu kārtā evakuēti vai brīvprātīgi devās bēgļu gaitās uz Rietumiem. Tomēr, ņemot vērā gan viņu pašu pašidentifikāciju, gan to, ka Rietumu sabiedrotie pēc kara atzina par pamatotām viņu bailes no vajāšanas un izrietošu nevēlēšanos atgriezties Padomju Latvijā, kas atbilst klasiskajai bēgļu definīcijai, tieši šis termins tiek lietots promocijas darbā.

Lai gan bēgļu studijas kā atsevišķa zinātņu nozare noformulējās tikai pagājušā gadsimta beigu posmā, pētījumi par šo migrācijas veidu sociālajās un humanitārajās zinātnēs sākās jau 20. gadsimta 20.–30. gados, pētniekiem analizējot pēc Pirmā pasaules kara radušās bēgļu kustības un to starptautisko palīdzības organizāciju lomu, kas bija izveidotas, lai tiem palīdzētu. Vēl lielāka uzmanība bēgļiem un pārvietotajām personām tika pievērsta pēc Otrā pasaules kara, analizējot milzīgās šo cilvēku masas, kas bija radušās kara rezultātā un turpināja pieaugt aukstā kara perioda dažādu starptautisko konfliktu un dekolonizācijas procesu rezultātā. Tieši tāpēc 20. gadsimta 70. gadu beigās, bet jo īpaši 80. gados, Rietumu akadēmiskajā vidē izskanēja vairākkārtēji aicinājumi sistematizēt bēgļu pētniecības dažādos virzienus, kā arī parādījās pirmie mēģinājumi veidot visaptverošus modeļus, kas skaidrotu bēgšanu un pārvietošanos.

¹⁰⁹ 1951. gada 28. jūlija Konvencija par bēgļa statusu. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/338> (skat. 15.12.2022.).

¹¹⁰ Fiddian-Qasmiyeh, E., Loescher, G., Long, K., Sigona, N. (2014). *Introduction...*, p. 1.

Nozīmīgi soļi bēgļu studiju konsolidācijā un institucionalizācijā tika sperti 1982. gadā līdz ar ietekmīgās Bēgļu studiju programmas izveidošanu Oksfordas Universitātē un 1988. gadā, kad parādījās pirmais bēgļu pētniecībai veltītais akadēmiskais žurnāls *Journal of Refugee Studies*.¹¹¹ Šī laika pētījumi, kas pievērsās individuālai, ģimeņu un kolektīvai vajāšanas, internēšanas un masu pārvietošanas pieredzei dažādos kontekstos, palīdzēja cīnīties pret bēgļu kā “parazītu” tēlu; kritizēja uzspiestās palīdzības praksi; uzsvēra nepieciešamību ieklausīties bēgļu balsīs un izmantot līdzdalības pieeju; veicināja bēgļu tiesības; uzsvēra bēgļu vidū esošo sieviešu un bērnu īpašās vajadzības; pievērsa uzmanību bēgļu psihosociālajai veselībai; uzsvēra problēmas, kas saistītas ar bēgļu integrāciju uzņemošajās sabiedrībās; norādīja uz piespiedu repatriācijas draudiem un identificēja institucionālos un cita veida trūkumus, kādi bija novērojami starpvaldību un nevalstiskajās aģentūrās, kas nodarbojas ar bēgļu labklājības jautājumiem. Turklāt, ņemot vērā to, ka bēgļu studijās arvien lielāka uzmanība tika pievērsta arī citiem piespiedu pārvietošanās veidiem, ne tikai tiem cilvēkiem, kas atbilda klasiskajai bēgļu definīcijai, kopš 20. gadsimta 90. gadu vidus notika pavērsiens no bēgļu studijām uz piespiedu migrācijas studijām.¹¹² Mūsdienās lielākoties šīs zinātņu nozares apzīmējumam tiek lietots visaptverošais termins “bēgļu un piespiedu migrācijas studijas”.

Kopš 20. gadsimta 80. gadu sākuma bēgļu un piespiedu migrācijas studijas ir smēlušās atziņas no ļoti plaša disciplīnu klāsta – sākotnēji no antropoloģijas, cilvēku ģeogrāfijas, socioloģijas, politikas un starptautisko attiecību nozares, attīstības (*development*) studijām un tiesību zinātnēm, bet vēlāk arī no psiholoģijas, kultūras studijām, dzimtes studijām un vides zinātnes. Katra no šīm zinātņu nozarēm ir pievērsusies citiem problēmjautājumiem, kas saistīti ar piespiedu migrāciju. Tā antropologi cenšas atspēkot valdošos stereotipus par bēgļiem kā pasīvām un atkarīgām personām un pēta etniskās piederības lomu kultūras asimilācijā; psihologi pievērs uzmanību bēgļu adaptēšanās procesam kā individuālās uztveres funkcijai un reakcijai uz zaudēto kontroli pār savu dzīvi un apkārtējo vidi; politologi fokusējas uz starptautiskajām palīdzības institūcijām, imigrācijas politiku, kas saistīta ar patvēruma piešķiršanu bēgļiem, un palīdzības darba administrēšanu; savukārt sociologi pēta piespiedu migrantu akulturāciju un asimilāciju uzņemošās zemes sabiedrībā un pārmaiņas, kas skar migrantu sociālos tīklojumus gan migrācijas laikā, gan jaunajās mītnes zemēs.¹¹³ Vienlaikus, kā vēl 2014. gadā atzīmējis britu sociologs Filips Marflīts (*Philip Marfleet*), vēsturnieku iesaiste bēgļu un piespiedu migrācijas pētījumos ir bijusi tik maza, ka drīzāk ir ievērojama ar savu

¹¹¹ Malkki, L. (1995). Refugees and Exile: From “Refugee Studies” to the National Order of Things. *Annual Review of Anthropology*, 24, p. 507.

¹¹² Chimni, B. S. (2009). The Birth of a ‘Discipline’: From Refugee to Forced Migration Studies. *Journal of Refugee Studies*, 22(1), pp. 15–17.

¹¹³ Bascom, J. (2001). *Losing Place: Refugee Populations and Rural Transformations in East Africa*. Berghan Books, pp. 2–3.

“neesamību”. Viņaprāt, bēgļu un piespiedu migrācijas studijās pastāv divējāda problēma – “vēsturnieku neieinteresētība bēgļu jautājumos un piespiedu migrācijas speciālistu nepatika pret vēsturi”¹¹⁴. Par šo pašu problēmu runājuši arī britu vēsturnieki Tonijs Kušners (*Tony Kushner*) un Pīters Gatrels (*Peter Gatrell*), uzsverot, ka vēstures nozarē vērojama pretestību pret bēgļu studijām,¹¹⁵ par ko liecina arī ļoti nelielais nozares literatūras apjoms, kas veltīts šim jautājumam.¹¹⁶ Tomēr, kā precizējis Šveices sociologs Žeroms Īlijs, drīzāk jārunā nevis par to, ka vēsturniekus neinteresētu tēmas, kas saistītas ar bēgšanas un piespiedu migrācijas procesiem, bet par atturēšanos pētīt tos, kas šajā procesā ir iesaistīti, proti, pašus bēgļus un piespiedu migrantus, kuri vēstures procesā šķiet “pazuduši, neizsekojami un vārdā nenosaucami”¹¹⁷.

Savā ziņā šo minētās disciplīnas atrautību no vēstures var skaidrot ar tās rašanās apstākļiem. Proti, bēgļu pētījumi radās no akadēmisko aprindu un pētnieku mēģinājumiem risināt problēmas, ko radīja straujais un nepārtrauktais piespiedu migrantu skaita pieaugums. Tādējādi aktuālie jautājumi bija tūlītējās problēmas, ar kurām saskaras bēgļi: labklājības krīze, tiesiskais statuss, pārvietošanās un uzņemšanas modeļi un integrācija. Kā vēl 1996. gadā norādīja tālaika Oksfordas Universitātes Bēgļu pētniecības centra direktors Deivids Tartons (*David Turton*): “[Bēgļu] ciešanu pētīšana ir attaisnojama tikai tad, ja viens no pētniecības skaidri izteiktajiem mērķiem ir šo ciešanu atvieglošana.”¹¹⁸ Būtiski, ka šīs problēmas un to risināšana bija arī to palīdzības organizāciju un valsts aģentūru prioritātes, ar kurām bija saistīti daļa pētnieku. Pēdējās desmitgadēs politikas darba kārtība arvien vairāk pievēršas migrācijas pārvaldībai: tās regulēšanai un ierobežošanai. Rezultātā visos laikos plašāki problēmjautājumi, tostarp tie, kuriem nepieciešama vēsturiska analīze, reti ir tikuši apsvērti un nopietni pētīti.¹¹⁹

Tomēr, kā atzīmējis Ž. Īlijs, minētā tendence ir sākusi mainīties, tādiem vēsturniekiem kā jau minētais P. Gatrels, T. Kušners un Alfs Litke (*Alf Lüdtke*) aicinot citus nozares pārstāvjus novietot bēgļus vēsturiskās izpētes centrā, nevis nomalē, meklēt izskaidrojumu bēgļu rīcībai, kā arī pētīt viņu individuālo pieredzi un reakciju uz to stāvokli, kādā viņi nonāk bēgšanas rezultātā. Tomēr, lai pētīt šādus jautājumus, vēstures nozares pārstāvji saskaras ar problēmām, kas saistītas ar piemērotu analīzes un interpretācijas metožu izvēli, kā arī ar atbilstošu avotu trūkumu, jo pētīt bēgļu pieredzi, balstoties tikai uz avotiem, kas atrodami

¹¹⁴ Marfleet, P. (2007). Refugees and history: why we must address the past. *Refugee Survey Quarterly*, 26(3), p. 136.

¹¹⁵ Kushner, T. (2006). *Remembering Refugees: Then and Now*. Manchester: Manchester University Press, p. 40.

¹¹⁶ Gatrell, P. (2007). Population Displacement in the Baltic Region in the Twentieth Century: from 'Refugee Studies' to Refugee History. *Journal of Baltic Studies*, 38(1), p. 45.

¹¹⁷ Elie, J. (2014). Histories of Refugee and Forced Migration Studies. Fiddian-Qasmiyeh, E., Loescher, G., Long, K., Sigona, N. (eds.) *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies*. Oxford: Oxford University Press, p. 30.

¹¹⁸ Reed, H., Ludwig, B., Braslow, L. (2016). Forced Migration. White, M. (ed.) *International Handbook of Migration and Population Distribution*. Springer, p. 609.

¹¹⁹ Marfleet, P. (2007). *Refugees and history...*, pp. 137–139.

valstisku un nevalstisku institūciju arhīvos, ir ļoti grūti, ņemot vērā to, ka šo institūciju darbinieki savā darbā runā par, nevis ar bēgļiem un personīgo pieredzes stāstu vākšanai ir tikai sekundāra nozīme. Tādējādi īpaša nozīme šajos pētījumos ir bijusi pētnieku vēlmei mobilizēt visu veidu avotus – gan tradicionālos, gan mazāk tradicionālos, tajā skaitā mutvārdu vēstures liecības, kas arvien plašāk tiek izmantotas, lai “ieklausītos pašu bēgļu balsīs” un analizētu viņu “dzīvo pieredzi” (*lived experience*).¹²⁰ Kā viens no sekmīgākajiem šādas pētnieciskās pieejas piemēriem tiek minēts Izraēlas psihologa un antropologa Gadi Benizera (*Gadi BenEzer*) pētījums par Etiopijas ebreju bēgļu ceļojumu no Etiopijas uz Izraēlu cauri Sudānas bēgļu noietnēm 20. gadsimta 80. gados.¹²¹ Tajā relatīvi maz uzmanības veltīts politikas līmenim (oficiālajai izraidīšanas politikai) un bēgļu palīdzības organizācijām, tā vietā pievēršoties pašu bēgļu stāstiem (padziļinātām intervijām) un to interpretācijai. Pētījumā autors atklāj bēgšanas naratīvos atkārtotus tematiskus elementus, jo īpaši tajā nozīmē, kādu bēgļi piešķirusi idejām par cīņu, ciešanām un zaudējumiem, kā arī varonībai, iekšējam spēkam un pašrealizācijai. Proti, gandrīz visos viņa analizētajos bēgšanas naratīvos izceļas divi elementi: pirmkārt, noklusēšana, ar ko iespējams sastapties arī citos pārvietošanās stāstos, kur maskēšanās kļūst par daļu no izdzīvošanas taktikas; otrkārt, sasaiste starp personīgajām ciešanām un kolektīvo bēgšanas un diasporas izcelšanās stāstu (personīgais kļūst par politisko). Kā norādījis P. Gatrels, daudzi no G. Benizera novērotajiem elementiem sasaucas ar piespiedu migrācijas pētījumiem Baltijas reģionā,¹²² tāpēc tie tiks aplūkoti arī šī promocijas darba tālākajās nodaļās.

Cits būtisks jautājums, kas saistīts ar bēgļu un piespiedu migrācijas studijām, ir par to, kā konceptualizēt dinamiku starp struktūru un rīcībspēju (*agency*) migrācijas procesos (rīcībspēja ir indivīdu spēja rīkoties neatkarīgi un īstenot savu brīvo gribu, savukārt struktūra ir konteksts (piemēram, ekonomika, sociālā izcelsme u. tml.), kas ietekmē un var ierobežot indivīdiem pieejamās iespējas un izvēles iespējas). Ja tiek akceptētas iepriekš aprakstītās piespiedu migrācijas definīcijas, vienīgais migrācijas veids, kas neietilpst šajā kategorijā, ir tas, kas ir pilnībā brīvprātīgs vai ko ir pilnībā noteikusi indivīda rīcībspēja; citiem vārdiem, tāds, kur nav pastāvējis nekāds piespiešanas elements. Savukārt, ja piespiedu migranti tiek klasificēti kā tādi, kuriem nav nekādas rīcībspējas un izvēles, tiek ignorēts tas, ka pat vismagākajos apstākļos cilvēki cīnās, lai saglabātu jēlcādu individuālo lēmumu pieņemšanas jomu, turklāt pat apstākļos, kad indivīdi saskaras ar vardarbību vai vajāšanu, viņus motivē vairāki faktori, tostarp apsvērumi, kas parasti tiek uzskatīti par “brīvprātīgiem”, piemēram, ar pārvietošanos saistīto ekonomisko un sociālo iespēju salīdzināšana ar tām briesmām vai ierobežojumiem, kas

¹²⁰ Elie, J. (2014). *Histories of Refuge...*, p. 31.

¹²¹ BenEzer, G. (2002). *The Ethiopian Jewish Exodus: Narratives of the Journey*. Routledge.

¹²² Gatrell, P. (2007). *Population Displacement...*, pp. 51–52.

draud, paliekot uz vietas. Tāpat arī situācijās, kad migrantiem nav izvēles, vai doties prom, piemēram, ja viņi saskaras ar nenovēršamu kaitējumu vai tiek iznīcinātas viņu mājas, viņi tomēr var saskarties ar dažām izvēles iespējām, piemēram, kurp doties un kad (vai vispār) atgriezties. Respektīvi, arī šādās situācijās cilvēkiem var būt daudz lielāka izvēle, nekā tiek pieņemts piespiedu migrācijas teorētiskajos modeļos. Līdz ar to pēdējo desmitgažu laikā piespiedu migrācijas pētnieki ir sākuši arvien biežāk apzināties, ka piespiedu un brīvprātīgās migrācijas cēloņi un procesi ir daudz vairāk savstarpēji saistīti, nekā tika atzīts iepriekš, jo visu veidu migranti pieņem lēmumu migrēt, reaģējot uz sarežģītu ārējo ierobežojumu kopumu. Tādējādi stingra robežu novilkšana starp brīvprātīgo un piespiedu migrāciju nav iespējama un pat nav vēlama, jo pieejas, kurās tiek atzīta saikne starp brīvprātīgu un piespiedu migrāciju, paver plašāku skatījumu un ļauj veikt dziļāku analīzi.¹²³

Runājot specifiski par vardarbīgu konfliktu izraisītu piespiedu migrāciju, pie kādas pieder arī šajā darbā analizēto bēgļu pieredze, būtiski atzīmēt politologu Kristiana Deivenporta (*Christian Davenport*), Vila Mūra (*Will H. Moor*) un Stīvena Po (*Steven C. Poe*) atziņu, ka tad, ja tiek pieņemts, ka kara apstākļos cilvēku vienīgā izvēle ir doties prom, nav nepieciešams analizēt mikrolīmeņa cēloņus, tā vietā pētot makrolīmeņa procesus (karadarbību, okupāciju u. c.) un skatot indivīdus tikai kā mehānismus, kas reaģē uz noteiktiem stimuliem. Tomēr, ja cilvēki tiek uzlūkoti kā tādi, kuriem ir izvēle vai nu palikt (arī tad, ja tas nozīmē zaudēt dzīvību), vai doties prom, ir būtiski pievērsties arī mikrolīmenim un skaidrot to, kas ietekmē šos cilvēku pieņemtos lēmumus.¹²⁴ To darot, jāņem vērā, ka cilvēka rīcību arī šādās ārkārtas situācijās nosaka situatīvie apstākļi, iepriekšējā pieredze, paša indivīda un sabiedrībā pieņemtie rīcības modeļi, kā arī spēja izprast potenciālos zaudējumus un ieguvumus. Turklāt, tā kā vardarbības skarto reģionu iedzīvotāji ir pakļauti paaugstinātam stresam (un arī viņiem pieejamā informācija ir ierobežota¹²⁵), nav iespējams sagaidīt, ka viņi spēj pieņemt pilnībā racionālus lēmumus un konsekventi izvērtēt visus zaudējumus un ieguvumus, kas saistāmi ar palikšanu uz vietas vai pārvietošanos.¹²⁶ Tāpat būtiska nozīme pat lielu draudu gadījumā ir tai ciešajai saitei, kas katru indivīdu saista pie savas zemes un tās sociālās un kulturālās vides, kurā tie visu mūžu

¹²³ Reed, H., Ludwig, B., Braslow, L. (2016). *Forced Migration...*, p. 610; Turton, D. (2003). *Conceptualising Forced Migration. RSC Working Paper No. 12*. University of Oxford, p. 12.

¹²⁴ Davenport, C., Moore, W., Poe, S. (2003). *Sometimes You Just Have to Leave...*, pp. 30–21.

¹²⁵ Arī Latvijas gadījumā vācu varas iestāžu izplatītā informācija par Austrumu frontes pārvietošanos un iedzīvotājiem ieteicamo rīcību bija niecīga un dažkārt maldinoša, tēpēc cilvēki bija spiesti pieņemt pēc iespējas racionālākus lēmumus, balstoties informācijas druskās. (Plakans, A. (2021). *The Reluctant Exiles...*, p. 4.)

¹²⁶ Engel, S., Ibáñez, A. (2007). Displacement Due to Violence in Colombia: A Household-Level Analysis. *Economic Development and Cultural Change*, 55(2), p. 7.

dzīvojuši un kuras dēļ viņi nespēj pieņemt jeb izprast to, ka varētu atstāt vienīgo vietu, ko pazīst kā savas mājas.¹²⁷

Jau pagājušā gadsimta 70. un 80. gados piespiedu migrācijas pētnieki radīja pirmos visaptverošos modeļus, kas skaidro bēgšanu un pārvietošanos. Vienu no tādiem – bēgļu teorijas kinētisko modeli – jau 1974. gadā izstrādāja Egons Kuncs (*Egon F. Kunz*), kurš mēģināja klasificēt bēgļu un pārvietoto personu uzvedību un cēloņsakarības un tā rezultātā klasificēja divus kinētiskos tipus, kuriem, viņaprāt, atbilst lielākā daļa bēgšanas un tālākā bēgļu stāvokļa atrisinājuma modeļu. Lai gan kopš šī modeļa radīšanas ir pagājuši gandrīz 50 gadi, tajā sniegtais teorētiskais skaidrojums par bēgļu uzvedības likumsakarībām joprojām tiek atzīts par vienu no visprecīzākajiem un visaptverošākajiem, tāpēc tas tiek plaši izmantots arī mūsdienu pētījumos.¹²⁸

Kunca klasificētie kinētiskie tipi ir preventīvā (*anticipatory*) un akūtā (*acute*) bēgļu kustība. Pie pirmā kinētiskā tipa pieder bēgļi, kuri savu valsti atstāj īsi pirms tam, kad militārās jeb politiskās situācijas pasliktināšanās varētu apstādināt viņu izbraukšanu. Tādējādi galapunktā viņi ierodas sagatavojušies, bieži vien zinot šīs valsts valodu, viņiem ir zināmi finanšu līdzekļi, kā arī zināšanas par savu uzturēšanās vietu un iztikas līdzekļu sagādāšanas iespējām. Kā norāda Kuncs, šos bēgļus savā ziņā ir iespējams sajaukt ar brīvprātīgiem migrantiem, jo parasti viņi atstāj valstis, kurās vēl nav sākusies aktīva karadarbība, tomēr sabiedrībā un valsts iekārtā ir notikušas ievērojamas pārmaiņas, piemēram, ir sākušies stingri ekonomiski ierobežojumi. Tas, kas šos cilvēkus atšķir no brīvprātīgiem migrantiem, ir sekošana nevis klasiskajiem pievilksnās (*pull*) faktoriem,¹²⁹ bet gan atļaujas (*permit*) faktoriem. Tas ir, paredzot tuvākajā nākotnē briesmas, viņi meklē jebkuru iespēju attālināties un, tiklīdz atrod vietu, kas ir gatava viņus pieņemt, dodas prom. Tādējādi, lai gan šo bēgļu kustību var ietekmēt subjektīvas vēlmes, viņu izvēli doties uz konkrētu vietu nosaka tieši tas, cik stipra ir nelaimju priekšnojauta, kā arī saņemtā iebraukšanas atļauja. Pēc Kunca novērojumiem, preventīvo bēgļu kustībā visbiežāk iekļaujas ģimenes, kuru galva ir 30–60 gadu vecs, ar vidējo vai augstāko izglītību. Savukārt otra veida – akūto bēgļu – kustību izraisa lielas politiskās pārmaiņas vai armiju pārvietošanās, un šie cilvēki atšķirībā no priekšlaicīgajiem bēgļiem visbiežāk dodas

¹²⁷ Džonsona, L. (1984) Latvieši trimdā: latviešu bēgļu motīvi. *Archīvs. Raksti par latviskām problēmām*, 24. sēj. Melburna: Pasaules brīvo latviešu apvienība un Kārļa Zariņa fonds, 57. lpp.

¹²⁸ Piemēram, Iftikhar, W. (2017). Analysis of Middle Eastern Refugee Kinetics and Concept of Hijrah under Daesh. *NUST Journal of International Peace & Stability*, 1(1), pp. 22–38; Kuttikat, M. (2010). A Theoretical Understanding of Refugee Trauma. *Clinical Social Work Journal*, 38(4), pp. 379–387.

¹²⁹ Klasiskās migrācijas teorijas, kas koncentrējas uz ekonomiskajiem motīviem, izskaidrojot iedzīvotāju pārvietošanās dinamikas tendences, kā būtiskākos migrācijas procesos izšķir spiediena un pievilksanas (*push and pull*) faktorus, kas vai nu mudina cilvēkus pārcelties uz jaunu vietu, vai liek viņiem atstāt iepriekšējās dzīvesvietas. (Castles, S., Miller, M. J. (2009). *The Age of Migration: International Population, Movements in the Modern World*. Guilford Press, pp. 14–17.)

prom masveidā. Viņu galvenais mērķis ir gūt patvērumu vai nu kādā drošā teritorijā savā zemē, vai blakus valstī, un tikai neliela daļa apzinās, ka vēlāk visdrīzāk būs nepieciešama tālāka migrācija. Tādējādi šajā gadījumā izšķirošais ir atgrūšanas faktors un tālāka migrācija jeb bēgšana notiek tikai tad, kad bēgļa situācija pasliktinās tik tālu, ka palikšana uz vietas vairs nav iespējama.¹³⁰

Būtiski, ka arī tādos piespiedu migrācijas pētījumos, kuri tiešā veidā neizmanto Kunca kinētiskos modeļus, tāpat visbiežāk tiek nodalīta divu veidu bēgšana. Tā, piemēram, ekonomistes Stefānija Engela (*Stephanie Engel*) un Anna Marija Ibaneza (*Ana María Ibañez*) savā pētījumā par Kubas piespiedu migrantiem izšķirušas preventīvo un reaktīvo bēgšanu, no kurām pirmā tiek attiecināta uz cilvēkiem, kurus vēl neskar tieši draudi, tomēr viņi, izvērtējot riskus, kas saistīti ar došanos prom vai palikšanu, nosliecas par labu bēgšanai, savukārt otrā tiek attiecināta uz tiem, kas, saskaroties ar tiešiem draudiem, impulsīvi pieņem lēmumu pamest vardarbības skarto reģionu, jo neredz citu iespēju kā glābt savu dzīvību.¹³¹ Kā redzams, lai arī tiek izmantoti citi apzīmējumi, tomēr abi izšķirtie veidi pilnībā atbilst Kunca klasiskajam modelim.

Papildus vispārējiem bēgšanu un pārvietošanos skaidrojošiem modeļiem pētījumos par piespiedu migrāciju tiek izšķirti arī citi faktori un elementi, kas ietekmē lēmumu pieņemšanu piespiedu migrācijas gadījumos, tomēr tie plašāk tiks izskatīti šī darba 3.1. nodaļā, mēģinot ar to palīdzību skaidrot Latvijas iedzīvotāju motivāciju, dodoties bēgļu gaitās.

1.2. Kolektīvā atmiņa un trimdas latviešu kopiena

Lai aprakstītu procesus, kuru laikā veidojas kādas sociālas grupas atmiņa, kas vieno tās locekļu skatījumu uz savu pagātņi, tiek lietoti tādi jēdzieni kā kolektīvā atmiņa, sociālā atmiņa, publiskā atmiņa, kultūras atmiņa, vēsturiskā atmiņa u. c. Visu minēto jēdzienu un konceptu izejas punkts lielā mērā saistāms ar franču sociologa Morisa Halbvaha klasiskajiem darbiem, kuros viņš runā par to, ka individuālā atmiņa vienmēr sakņojas sabiedrības kolektīvajās nozīmēs, kultūrā un iztēlē, kā arī reprezentācijas un komunikācijas aktos jeb kolektīvajā atmiņā. Tādējādi individuālā atmiņa var tikt saprasta, tikai ņemot vērā konkrētās grupas kontekstu, jo tieši piederība kādai sabiedrības grupai liek indivīdiem ne tikai atcerēties konkrētus notikumus, bet darīt to, pilnveidojot, noklusējot vai konstruējot tos atbilstoši šim kontekstam.¹³² No šī koncepta izriet, ka katra sabiedrības indivīda atmiņas veidošanos lielā mērā ietekmē sociālā grupa, pie kuras tie pieder un kura nosaka to, kas ir atcerēšanās vērts (indivīdi identificējas ar

¹³⁰ Kunz, E. (1973). *The Refugee in Flight...*, pp. 125–146.

¹³¹ Engel, S., Ibañez, A. (2007). *Displacement Due to Violence in Colombia...*, p. 13.

¹³² Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. University of Chicago Press.

tādiem publiskās dzīves notikumiem, kas ir nozīmīgi grupām, kuru locekļi viņi ir). Tādā veidā indivīdi atceras pat daudz ko tā tādu, ko paši nav tieši piedzīvojuši.¹³³

Gan Halbvahu, gan citus atmiņas pētniekus, kas nākuši pēc viņa, ir nodarbinājis jautājums par to, vai kolektīvā atmiņa ir uztverama burtiski vai metaforiski. Kā norādījis vācu eģiptologs Jans Asmans (*Jan Assmann*), “neskatoties uz to, ka atmiņa vienmēr izriet no indivīda, tā tiek radīta kolektīvi. Tāpēc terminu “kolektīvā atmiņa” nevajadzētu uztvert kā metaforu, jo, lai gan grupai pašai atmiņas “nav”, tā nosaka tās dalībnieku atmiņu. Pat vispersoniskākās atmiņas rodas tikai saziņas un sociālās mijiedarbības rezultātā. Mēs atceramies ne tikai to, ko esam iemācījušies un dzirdējuši no citiem, bet arī to, kā citi reaģē uz to, ko mēs uzskatām par nozīmīgu. Visa šī pieredze ir atkarīga no mijiedarbībā esošās sociālās atskaites sistēmas un vērtību konteksta. Nav atmiņas bez uztveres, ko nosaka sociālie uzmanības un interpretācijas rāmji”¹³⁴. Saskaņā ar Jana Asmana un Aleidas Asmanes (*Aleida Assmann*) teorētisko konceptu¹³⁵ šajā darbā tiek pieņemts, ka “individuālie dzīvesstāsti ir daļa no komunikatīvās atmiņas [...], jo persona ir saistīta ar citiem indivīdiem ne tikai ar valodu un dažādiem kultūras elementiem, bet arī ar “atmiņas rāmi”, kurā notiek noteiktu notikumu atlase, to vērtēšana, kolektīvā skaidrošana un emocionālā piesātinātība”¹³⁶.

Lai runātu par atmiņu rāmi, kas saista trimdas latviešus, jāizceļ tie apstākļi, kas noteica šīs kopienas rašanos. Jāuzsver, ka jebkurš satricinājums vai pārmaiņas ekonomiskajā un politiskajā sistēmā, kā, piemēram, kari, revolūcijas, ekonomiskās krīzes u. tml., nes sev līdzi pārmaiņas arī tajās sociālajās struktūrās, kas organizē cilvēku dzīvi un maina to nākotnes plānus un dzīvesgājumu. Tie ir pagrieziena punkti sociālajā un indivīdu personiskajā dzīvē – notikumi, kas indivīdu dzīvesgājumā rada biogrāfisko pārrāvumu, bet sabiedrības dzīvē – kolektīvo traumu.¹³⁷ Traumu un atmiņu pētījumi pastāvīgi krustojas cits ar citu, jo to subjektiem ir

¹³³ Bērks, P. (1998). Vēsture kā sociālā atmiņa. Ķīlis, R. (red.) *Atmiņa un vēsture no antropoloģijas līdz psiholoģijai: rakstu krājums*. Rīga: N.I.M.S., 31. lpp.

¹³⁴ Assmann, J. (2011). *Cultural Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 22.

¹³⁵ A. Asmane norāda, ka indivīda epizodiskās atmiņas raksturo četras pazīmes: 1) tās ir perspektīviskas un līdz ar to nenomaināmas un nepārnesamas; 2) tās neeksistē izolēti, bet gan tīklojumā ar citu atmiņām; 3) tās ir fragmentāras, iegūst formu, struktūru un stabilitāti tikai stāstījumos; 4) tās ir gaistošas un labilas, turklāt indivīda dzīves laikā mainās to aktualitātes struktūras un novērtējuma paraugi. (Skudra, O. (2011). Daži sociālās atmiņas teorētiskie, metodoloģiskie un terminoloģijas aspekti. Muižnieks, N., Zelče, V. (red.) *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne, 38. lpp.)

¹³⁶ Zellis, K. (2017). Kolektīvā atmiņa un pagātne Latvijas krievu dzīvesstāstos. Skultāne, V. (zin. red.) *Piederēt un atšķirties: romu, krievu un latviešu dzīvesstāsti Latvijā*. Rīga: LU FSI, Latvijas Mutvārdu vēstures pētnieku asociācija “Dzīvesstāsts”, 53.–55. lpp.

¹³⁷ Terminu “biogrāfiskais pārrāvums” (*biographical disruption*) ieviesa britu sociologs Maikls Berijs (*Michael Bury*) 1982. gadā, aprakstot hroniskas slimības pieredzi un raksturojot veidu, kādā tā salauž indivīda sociālo un kultūras pieredzi, pakļaujot viņu pašidentitātes apdraudējumam. Analizējot šo pieredzi, M. Berijs izmantoja britu sociologa Entonija Gidensa (*Anthony Giddens*) jēdzienu “kritiskā situācija” (*critical situation*), ko Gidens attiecināja uz tādiem sociāliem pārrāvumiem kā karš, pieņemot, ka būtiskiem individuāliem notikumiem biogrāfijā ir tāda pati ietekme. (Pranka, M. (2015). *Biogrāfiskā pieeja biogrāfiskā pārrāvuma individuālo un sociālo aspektu analīzē. Promocijas darba kopsavilkums*. Rīga: Rīgas Stradiņa Universitāte. 5.–45. lpp.)

raksturīga radniecība: lai gan ne visas atmiņas ir traumatiskas, traumas parasti tiek raksturotas kā sava veida atmiņas; turklāt traumatiskā atmiņa bieži tiek raksturota kā sāpīga pagātnes zīme, kas vajā un pārņem tagadni.¹³⁸ Tāpat tiek runāts par to, ka traumas gadījumā laika ritējums it kā sadalās divās daļās: no vienas puses, cilvēka eksistence – gan individuālā, gan kolektīvā – turpinās ar tādu pašu neatgriezeniskumu, savukārt atmiņa pārveidojas, kādam noteiktam pagātnes periodam sākot būtiski ietekmēt jeb pat pārņemot tagadni un nākotnes plānus, lai gan šī perioda ilgums var būt diezgan īss, salīdzinot ar visu pārējo dzīves posmu. Tādējādi traumatiska pieredze spilgti atšķiras no citiem parastiem notikumiem, kas saglabāti epizodiskajā atmiņā, pārtopot semantiskās atmiņu engrammās (latents atmiņas attēls).¹³⁹ Kopumā, runājot par sakarībām starp traumu un atmiņu, lielākā daļa pētnieku uzskata, ka traumatiskas atmiņas veidojas citādi nekā parastās atmiņas, atrodoties ārpus indivīda apzinātas kontroles. Turklāt būtiski, ka gadījumos, ja traumatiskais notikums vienlaikus ir lielākas sociālās grupas vai pat nācijas kopīga pieredze, tā tiek definēta kā kultūras trauma (*cultural trauma*), ko nevar skatīt tikai kā konkrētu vēsturisku vai sociālu notikumu tā norises brīdī, drīzāk jārunā par noteikta diskursa veidošanos, kas notiek ilgstošu simbolisku strīdu un dažādu aculiecinieku grupu dialogu laikā. Turklāt šādas kultūras traumas skar ikvienu konkrētās grupas locekli, neraugoties uz tā vecumu. Proti, neatkarīgi no vecuma vai sociālā stāvokļa brīdī, kad notiek saskarsme ar traumatisko pārmaiņu virpuli, ikviens savā dzīvesgājumā ir potenciāla daļa no diskursa, kas veidojas pēc negatīvajiem notikumiem, mēģinot izskaidrot un interpretēt pagātni, un kas ierāmē šo cilvēku dzīvesstāstus, padarot tos par atmiņu centrālo tēmu. Kā norāda igauņu socioloģe Aili Ārelaida-Tarta: “Kultūras traumas diskurss nav abstrakcija; tas ir iespējama notikušā skaidrojums, radīts publiskajā telpā un glabāts kolektīvajā atmiņā, kurā traumatiskais notikums tiek saprasts kā epifānija kopienas vai nācijas vēsturē.”¹⁴⁰

Par šādu kultūras traumu viennozīmīgi var runāt arī trimdas latviešu gadījumā, jo viņu ierastās dzīves un sociālās struktūras vispirms izmainīja Otrā pasaules kara notikumi, bet vēl jo vairāk došanās bēgļu gaitās un tas, ka pēc kara beigām viņi atsacījās atgriezties okupētajā Latvijā, lielākai daļai vairākus gadus pavadot pārvietoto personu jeb DP nometnēs Vācijā. Šie nometnēs pavadītie gadi bija ļoti būtiski traumas diskursa veidošanās procesā, un rezultātā var runāt arī par trimdas ideoloģijas veidošanos. Kā norādījusi latviešu izcelsmes amerikāņu folkloriste Inta Gāle-Kārpentere, ideoloģija ir tā sociālās dzīves sfēra, caur kuru sabiedrības locekļi uztver realitāti un izvēlas rīcības stratēģijas, un tā veidojas tad, kad cilvēki cenšas pārveidot savu individuālo pieredzi un emocijas sabiedriskā noskaņojumā, ko, savukārt, var

¹³⁸ Traverso, A., Broderick, M. (2010). Interrogating trauma: Towards a critical trauma Studies. *Continuum*, 24(1), p. 5.

¹³⁹ Aarelaid-Tart, A. (2006). *Cultural Trauma and Life Stories*. Helsinki: Kikimora Publications, p. 35.

¹⁴⁰ Ibid., p. 46.

izmantot, lai sasniegtu sabiedrības izvirzītos mērķus. Latviešu bēgļu gadījumā šādas ideoloģijas izveidošanās visspilgtāk izpaudās laikā, kad šie cilvēki no Vācijas izceļoja uz nākamajām mītnes zemēm, jo tobrīd viņi sevi definēja ne vairs kā emigrantus vai bēgļus, bet kā trimdiniekus, kas ne tikai deva pamatojumu tam, kā viņi attiecās pret sevi, pret dzimteni un pret nākotni, bet arī izskaidroja atteikšanos atgriezties okupētajā dzimtenē. Šajā aspektā jāņem vērā, ka pēc kara Apvienoto Nāciju iestādes uzstāja uz bēgļu repatriāciju un pieprasīja pamatojumu no tiem, kas atteicās to darīt. Tajā pašā laikā padomju puse apsūdzēja visus tos, kas atteicās repatriēties, kara noziegumos un kolaboracionismā, kas savukārt pastiprināja bēgļu vēlmi attaisnot savu rīcību un parādīt sevi pēc iespējas labvēlīgākā gaismā. Kā norāda Gāle-Kārpentere, rezultātā bēgļi sāka vienkāršot savus atmiņu stāstus un akcentēt tos pagātnes notikumus, kas atbilda konkrētā brīža vajadzībām, kā īpaši iezīmīgus izceļot naratīvus par 1941. gada 14. jūniju, kas viņu vidū ieguva simbolisku nozīmi kā atslēgas moments, kas apliecināja padomju varas nodomus, pamatoja bēgšanu un izskaidroja trimdu.¹⁴¹

Pagātnes pieredzes pārdomāšana un pārstāstīšana turpinājās arī pēc DP nometņu pamešanas, jo tādā veidā bijušie bēgļi skaidroja savu atrašanos mītnes zemē. Tādējādi atmiņas par traumējošo pieredzi kara laikā un pēc tam trimdas sabiedrībā tika pārdzīvotas atkal un atkal. Kā norādījis igauņu vēsturnieks Aivars Jirgensons, informācijas tīklā, ko baltiešu trimdinieki radīja un uzturēja pēckara Eiropā un citur pasaulē, bēgšanas traģēdija nemitīgi tika izcelta publicētajos medijos, sociālajā un reliģiskajā dzīvē u. c.¹⁴² Savukārt lietuviešu pētniece Dovile Budrīte (*Dovile Budryte*), runājot par līdzīgiem procesiem lietuviešu trimdinieku sabiedrībā, atsaucas uz amerikāņu sociologa Džefrija Aleksandera (*Jeffrey C. Alexander*) izstrādāto traumas drāmas konceptu, kuras spilgtākais piemērs ir holokausts, kura traumas drāmas radīšana ietvēra upuru personalizēšanu, izmantojot visus iespējamus masu medijus (grāmatas, filmas, TV šovus u. tml.), kas veicināja tā kļūšanu par daļu no globālas transnacionālās atmiņas. Pēc Budrītes domām, arī trimdas lietuvieši (tāpat kā latvieši un igauņi) pēc kara Rietumos sāka konstruēt līdzīga veida traumas drāmu, visās iespējamās auditorijās un visiem pieejamiem līdzekļiem akcentējot ne tikai nacistu, bet arī padomju pastrādātos noziegumus un to sekas; turklāt, lai pamatotu un paspilgtinātu šo naratīvu, tika izmantoti faktiski pierādījumi un individuālas liecības.¹⁴³

Minēto procesu rezultātā vērojams, ka baltiešu bēgļu atmiņu priekšplānā izvirzījās tās bēgšanas stāsta versijas, kas vislabāk kalpoja trimdas mērķiem un kas ar laiku pārvērtās

¹⁴¹ Carpenter-Gale, I. (1989). *Being Latvian in Exile...*, pp. 125; 166–175.

¹⁴² Jürgenson, A. (2009). Escape to the West in the memories of Estonians in Argentina: the historical, social and psychological context. *Acta Historica Tallinnensia*, 14, pp. 141–142.

¹⁴³ Budryte, D. (2013). Traveling Trauma: Lithuanian transnational memory after World War II. Resende, E., Budryte, D. (eds.) *Memory and trauma in international relations: Theories, cases and debates*. London and New York: Routledge, pp. 169–173.

arhetipiskās shēmās. Jāņem vērā arī tas, ka personīgie kara un bēgšanas stāsti trimdas kopienās bieži tika ne tikai pārstāstīti, bet arī salīdzināti, kas tāpat noveda pie to pielāgošanas vispārizplatītajai versijai (stāstot un klausoties, cilvēki uzzina, ko un kā atcerēties un stāstīt).¹⁴⁴ Līdz ar to, kā novērojusi I. Gāle-Kārpentere, šie stāsti savā ziņā kļuva līdzīgi, tas ir, tajos tika tēlotas līdzīgas ainas, veidoti līdzīgi sižeti, izvēlētas līdzīgas tēmas un pat lietots līdzīgs vārdu krājums.¹⁴⁵

Bez minētās kultūras traumas un kopīgiem nākotnes mērķiem trimdas latviešus vienoja arī atmiņas par dzīvi pirmskara Latvijā, māju atstāšanu un apmešanos jaunajās mītnes zemēs. Tas ļauj tos definēt kā noteiktu atmiņu kopienu (*community of memory*), proti, cilvēku grupu, kuras locekļi jūtas saistīti cits ar citu, jo viņus vieno kopīga tieša pieredze.¹⁴⁶ Kā norādījuši sociologs Mārtiņš Kaprāns un vēsturnieks Gustavs Strenga, “ikkatra strukturēta grupa (nācija, ģimene, mazpilsētas iedzīvotāji, minoritātes) var eventuāli tikt uztverta kā atmiņu kopiena, kas glabā šīs grupas identitātei nozīmīgus traumatiskos vai heroiskos pagātnes notikumus un praktizē noteiktus atceres rituālus”¹⁴⁷. Tā kā šajā gadījumā strukturētā grupa ir trimdas kopiena, jāpiemin arī migrācijas pētnieku Tomasa Lakruā (*Thomas Lacroix*) un Elēnas Fidijanas-Kvazmijehas (*Elena Fiddian-Qasmiyeh*) piedāvātais termins “trimdas atmiņa”, ar ko viņi apzīmē kolektīvu tādu traumatisko apstākļu reprezentāciju, kuri noveduši pie tā, ka noteiktā cilvēku grupa atrodas ārpus savas dzimtenes.¹⁴⁸

Par atmiņas īpašo lomu ne tikai trimdas, bet ikvienas migrācijas kontekstā runājuši daudzi pētnieki,¹⁴⁹ tostarp poļu filozofe Zofija Rosinska (*Zofia Rosinska*), kura norādījusi: lai gan migrācijas pieredze ir dziļi individuāla, tai vienmēr ir kopīgas iezīmes. Pirmkārt, tā vienmēr rada izaicinājumu esošajai identitātei vai jaunas identitātes veidošanās procesam. Otrkārt, to vienmēr pavada zaudējuma izjūta un tai sekojoša melanholijs. Treškārt, migrācijas procesus vienmēr ietekmē atmiņa un atceršanās, kam ir trejāda loma: tā veido identitāti, jo palīdz saglabāt sākotnējo identifikāciju; tā ir terapeitiska, jo palīdz pārvarēt grūtības, kas rodas,

¹⁴⁴ Jürgenson, A. (2009). *Escape to the West...*, pp. 141–142.

¹⁴⁵ Carpenter-Gale, I. (1989). *Being Latvian in Exile...*, p. 206.

¹⁴⁶ Irwin-Zarecka, I. (1994). *Frames of Remembrance: The Dynamics of Collective Memory*. New Brunswick: Transaction Publishers.

¹⁴⁷ Kaprāns, M., Strenga, G. (2016). Ievads. Kaprāns, M., Strenga, G., Bekmans-Dīrkess, N. (red.) *Atmiņu kopienas: atceres un aizmiršanas kultūra Latvijā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 11. lpp.

¹⁴⁸ Lacroix, T., Fiddian-Qasmiyeh, E. (2013). Refugee and Diaspora Memories: The Politics of Remembering and Forgetting. *Journal of Intercultural Studies*, 34(6), p. 687.

¹⁴⁹ Piemēram: “Atmiņa visās tās formās (fiziskā, psiholoģiskā, kultūras un ģimeniskā) spēlē nozīmīgu lomu migrācijas, imigrācijas, pārvietošanās un diasporas kontekstā, jo tā nodrošina individuālās un sociālās identitātes kontinuitāti.” (Creer, J. (2011). Introduction: The Migration of Memory and Memories of Migration. Creer, J., Kitzmann, A. (eds.) *Memory and Migration: Multidisciplinary Approaches to Memory Studies*. Toronto: University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division, p. 3.)

iedzīvojoties jaunā kultūrā; tā veido kopienas, jo rada saikni starp tiem, kas spēj kopīgi atcerēties.¹⁵⁰

Ierāmējot promocijas darbu šo teorētisko koncepciju ietvaros, tiek atzīts, ka individuālā atmiņa ir dinamiska vide, kurā tiek adaptēta personīgā pieredze un vienlaikus būvēta sociālā identitāte, kas jāņem vērā, arī analizējot trimdas latviešu bēgšanas naratīvus. To darot, tiks aplūkoti kopīgie pavedieni un tēmas, kā arī atšķirības un to cēloņi, kas var būt (vai var nebūt) izskaidrojami ar individuālo atmiņu sociālo kontekstu. Taču, pirms pievērsties šai analīzei, nākamajā nodaļā tiks atklāts vēsturiskais konteksts, kādā notika analizēto dzīvesstāstu autoru bēgšana no Latvijas.

¹⁵⁰ Rosinska, Z. (2011). Emigratory Experience: The Melancholy of No Return. Creet, J., Kitzmann, A. (eds.) *Memory and Migration: Multidisciplinary Approaches to Memory Studies*. Toronto: University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division, p. 39.

2. nodaļa. OTRĀ PASAULES KARA BĒGLI NO LATVIJAS TERITORIJAS: VĒSTURISKS ATSKATS

2.1. Evakuācija un bēgšana no Latvijas uz nacistiskās Vācijas teritoriju

Detalizētu plānu izstrādāšana okupētās Igaunijas un Latvijas evakuācijai sākās pēc Sarkanās armijas 1944. gada ziemas uzbrukuma, kurš dažādos frontes iecirkņos sākās starp 12. un 14. janvāri un kura laikā vācu armija tika atspiesta līdz Igaunijas un Latvijas robežai. Neveiksmes frontē, kā arī līdzšinējā sliktā evakuācijas pieredze Krievijas teritorijā spieda vācu militārās un civilās pārvaldes iestādes sākt gatavoties iespējai, ka tām Sarkanās armijas spiediena rezultātā būtu jāatstāj Igaunijas un Latvijas teritorija. Sākotnēji tika plānots evakuāciju veikt Igaunijā un Latvijas apgabalos uz ziemeļiem no Daugavas, kas skaitliski aptvertu apmēram divus miljonus cilvēku un faktiski nozīmētu totālu iedzīvotāju izvešanu no Latvijas un Igaunijas. Šāds plāns atbilda Okupēto Austrumu apgabalu reihskomisāra Alfrēda Rozenberga uzskatam, ka svarīgu politisko iemeslu dēļ visu latviešu un igauņu izvešana ir absolūti nepieciešama. Savu nostāju Rozenbergs pamatoja ar šādiem argumentiem: pirmkārt, igauņu un latviešu attieksme pret reihu interesēm kopumā bijusi pozitīva, tāpēc Lielvācijas uzdevums ir glābt šīs tautas no pilnīgas iznīcināšanas boļševisma jūgā; otrkārt, Sarkanās armijas iebrukuma gadījumā igauņi un latvieši bēgtu arī bez oficiālas evakuācijas pavēles; treškārt, ja civilie iedzīvotāji netiks evakuēti, tas atstās negatīvu iespaidu uz igauņu un latviešu karavīru morāli frontē; ceturtkārt, Igaunijas un Latvijas iedzīvotāju atstāšana līdzšinējās teritorijās stiprinās boļševikus.¹⁵¹

1944. gada marta sākumā, kad Ādolfs Hitlers bija devis savu principālo piekrišanu Baltijas teritoriju evakuācijai, tika izveidots Ostlandes darba štābs praktiskajai ARLZ (*Auflockerungs-, Räumungs-, Lähmungs-, Zerstörungsmassnahmen* – decentralizēšanas, evakuēšanas, paralizēšanas un nopostīšanas pasākumi) plānošanas veikšanai, mēneša beigās izveidojot arī atsevišķus darba štābus katram ģenerālapgabalam – Igaunijai, Latvijai un Lietuvai; tomēr jāatzīmē, ka sevišķa nozīme tika piešķirta tikai igauņu un latviešu iedzīvotāju grupas evakuācijai. Tas lielā mērā skaidrojams ar nacistiskās Vācijas rasu politiku (latvieši un igauņi tika atzīti par tādiem, ar kuriem jāapietas kā ar rases ziņā radniecīgām tautām). Zīmīgi

¹⁵¹ Šos iemeslus Rozenbergs izklāstīja Ā. Hitleram adresētā telegrammā 1944. gada 18. februārī. (Kangeris, K. (1999). Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni Baltijā un to izpaušme Latvijas ģenerālapgabala kultūrpolitikā. *Starptautiska konference "Bibliotēka, grāmatniecība, ideoloģija Otrā pasaules kara laikā (1939–1945). Materiālu krājums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 38. lpp.; Kangeris K. (1990). *Hitleriešu plāni...*, 130.–131. lpp.)

arī, ka evakuācijas plāniem tika noteikta augstākā slepenības pakāpe, kas nozīmēja, ka okupēto zemju pašpārvaldes nekādā veidā netika iesaistītas to sagatavošanā.¹⁵²

Lai gan sākotnēji tika paredzēts evakuētās personas noņemt tikai Latvijas rietumu apgabalos (pa kreisi no Daugavas), kā arī Lietuvā, tomēr laika gaitā arvien vairāk tika apsvērta doma vismaz daļu evakuējamo noņemt Vācijas teritorijā, un rezultātā 6. jūlijā Vācijas Iekšlietu ministrija deva piekrišanu 1,5 miljonu igauņu un latviešu uzņemšanai.¹⁵³ Būtiski, ka vācu militārā vadība pilnībā iebilda pret evakuācijas plānošanu, jo tās veikšanai norādītie ceļi šķērsoja armijas transportam domātos ceļus, tādējādi paredzot apgrūtinājumu armijas kustības brīvībai. Tomēr evakuācijas plānošana turpinājās, turklāt laika gaitā aptverot arī apgabalus pa kreisi no Daugavas.

Visi evakuējamie tika iedalīti trīs grupās: C3 – personas, kas bija izcēlušās ar uzticību vācu valdībai un nedrīkstēja nonākt padomju gūstā, kopskaitā 9000; C2 – dažādu nacistu režīmam vajadzīgu arodu speciālisti un viņu ģimenes locekļi, kopskaitā 40 000; C1 – leģionā un citās vācu militārajās vienībās iesaistīto personu ģimeņu piederīgie, kopskaitā ap 450 000 personu.¹⁵⁴ Tādējādi 1944. gada jūnija beigās Igaunijas, Latvijas un Lietuvas evakuācijas plāns bija pilnībā sagatavots, un parastos apstākļos bez Sarkanās armijas spiediena to varētu realizēt trīs līdz četrus nedēļus laikā. Ja nebūtu iespējama totāla evakuācija, katrā ziņā bija paredzēts nodrošināt visu abu dzimumu personu, kuras derīgas kara vai darba dienestam, izvešanu. Laika posmā starp martu un jūliju no Ostlandes evakuēja tikai reiha vāciešus un dažos gadījumos fabriku speciālistus kopā ar šo fabriku iekārtām.

Sarkanajai armijai pārraujot vērmahta armijas grupas “Ziemeļi” aizsardzības līniju gar Veļikajas upi un šķērsojot pirmskara Latvijas–Krievijas un Latvijas–Baltkrievijas robežu, 8. jūlijā Rozenbergs vērsās pie Hitlera, lai panāktu evakuācijas uzsākšanu, taču viņa lūgums tika noraidīts. Tā vietā Hitlers un vācu armijas virspavēlniecība vienojās par pretējo – pilnībā pārtraukt evakuāciju no Ostlandes teritorijas. Turklāt tika uzsvērts, ka vietējiem iedzīvotājiem nekādā ziņā nedrīkst rasties iespāids, ka būtu gaidāmas kādas evakuācijas akcijas.¹⁵⁵ To, ka Latvijas iedzīvotāji šajā laikā tomēr jau centās atstāt apdraudētās teritorijas, turklāt dodoties nevis uz Vāciju, bet gan uz neitrālo Zviedriju, parāda 1944. gada 12. jūlija publikācija laikrakstā “Tēvija”: “Lai gadījumu nav daudz, tomēr ir skumji zināt, ka mūsu tautas visnopietnākajā brīdī

¹⁵² Kangeris, K. (1999). *Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni...*, 38. lpp.; Kangeris K. (1990). *Hitleriešu plāni...*, 130.–131. lpp.

¹⁵³ Strods, H. *Zem melnbrūnā zobena...*, 131. lpp.

¹⁵⁴ Drošības policija un Ostlandes reihskomisariāta Politiskā nodaļa bija sastādījusi slepenus C2 un C3 grupas evakuējamus sarakstus. (Kangeris, K. Hitleriešu plāni Baltijas tautu evakuēšanai 1944. gadā, 130.–131. lpp.)

¹⁵⁴ Strods, H. (1994). *Zem melnbrūnā zobena...*, 131. lpp.

¹⁵⁵ Kangeris, K. (1990). *Hitleriešu plāni...*, 132.–134. lpp.

gļēvuļi un vājie bez atļaujas atstāj mūsu mīļo dzimteni.”¹⁵⁶ Raksta autors uzsvēra nepieciešamību saglabāt mieru un pildīt savus pienākumus, nevis bēgt. Lai iedzīvotājus nomierinātu, tika atkārtoti uzsvērts, ka nacistiskās Vācijas bruņotie spēki sargās Latviju līdz galīgai uzvarai pār boļševikiem.

Tomēr evakuācijas aizliegums ilgi neturpinājās saistībā ar karadarbības tālāko attīstību: 27. jūlijā Sarkanā armija ieņēma Daugavpili; 29. jūlijā Jelgavu (no Lietuvas puses); savukārt 30. jūlijā Sarkanā armija sasniedza Rīgas jūras līci, ieņemot Tukumu un Ķemerus. Situācija gan ātri mainījās, jo 13. augustā Ķemerus un Tukumu izdevās atgūt, tādējādi šaurā joslā atjaunojot satiksmi starp Kurzemi un pārējo Latvijas teritoriju, kas no 30. jūlija bija slēgta.

Frontes līnijai tik strauji pārvietojoties un baidoties no otrreizējas nonākšanas komunistiskā režīma rokās, jau jūlija otrajā pusē no Vidzemes un Latgales sākās spontāna bēgļu plūsma rietumu virzienā. Tas notika par spīti tam, ka militārā vadība bieži vien nebija devusi evakuēšanās pavēli vai arī ka tāda bija nākusi pēdējā brīdī (ARLZ pasākumus varēja iedarbināt tikai militāras pavēles ceļā). Tādējādi visbiežāk bēgšana bija notikusi taktiskā spiediena apstākļos divu līdz trīs dienu laikā. Rezultātā izrādījās, ka labākajā gadījumā tikai 10% Latgales iedzīvotāju bija dota iespēja evakuēties vai bēgt Rīgas virzienā (tā kā padomju karaspēks jau kontrolēja lielu daļu Lietuvas, Latgales iedzīvotāju evakuācija uz Lietuvu, kā tas bija paredzēts evakuācijas plānos, nevarēja notikt).¹⁵⁷ Līdzīga situācija bija arī Vidzemē, kur rezultāti bija tikai nedaudz labāki: ja arī tur evakuācijas akcijās izdevās iesaistīt lielāku iedzīvotāju skaitu, bieži vien bēgļu pajūgu kolonnas apdzina padomju karaspēks un bēgļi bija spiesti atgriezties.

Tieši šajā laikā – 17. jūlijā – laikrakstā “Tēvija” parādījās pirmā publikācija, kas aicināja apdraudēto apgabalu iedzīvotājus evakuēties: “Šodien, kad boļševiku viļņi no jauna triecas pret mūsu robežām, ikvienam latvietim jābūt skaidrībā par divām lietām: par cīņas gatavību un par to, ka neviens tautietis nedrīkst palikt aiz boļševiku frontes.”¹⁵⁸ Arī turpmākajās dienās un nedēļās laikrakstos arvien lielākā skaitā parādījās ziņas par bēgļiem, kas plūda no austrumu apgabaliem, vienlaikus vēršoties pie pārējo reģionu iedzīvotājiem ar aicinājumu sniegt bez mājām palikušajiem visu iespējamo palīdzību.¹⁵⁹ Visos šā laika ziņojumos un rakstos tika norādīts, ka mājas ir atstājuši tikai tie, kuri dzīvoja apdraudētajos apgabalos un kuri, kā tas tika nemitīgi uzsvērts, to darīja, nevēlēdamies piedzīvot tādu pašu likteni kā tie, kas gāja bojā

¹⁵⁶ Ledainā Zviedrija. *Tēvija*, 12.07.1944., Nr. 161, 2. lpp.

¹⁵⁷ Kangeris, K. (1990). *Hitleriešu plāni...*, 135.–136. lpp.

¹⁵⁸ Ar vēsu prātu un karstām sirdīm. *Tēvija*, 17.07.1944., Nr. 165, 4. lpp.

¹⁵⁹ Tā, piemēram: “Neviena nama durvis nedrīkst palikt aizslēgtas, kad pie tām klauvē grūtajā ceļā novārdzis latviešu bēglis, jo kas to dara, tas noslēdz durvis arī uz visas tautas nākotni.” (Palīdzēsim nelaimīgajiem tautiešiem – bēgļiem. *Tēvija*, 03.08.1944., Nr. 181, 4. lpp.); “Latviešu sētu durvis šodien ir plaši pavērusās katram. Mans ir kļuvis arī tavš un no manas maizes rieciena tu vari ar mierīgu sirdi lauzt lielāko pusi. Tu vari mājvietu sev rast jebkurā sētā, jo žogu un vārdu vairs nav latviešu zemē.” (Lejzemnieks, T. “Brauciet laimīgi...” Bēgļu gaitās pa dzimtenes ceļiem. *Tēvija*, 05.08.1944., Nr. 183, 2. lpp.)

“baigajā gadā” (palikšana aiz frontes līnijas tika salīdzināta ar visbriesmīgāko pašnāvības veidu¹⁶⁰). Tāpat, par spīti iepriekš minētajiem faktiem, par gandrīz nenotikušo vai arī par haotisko evakuāciju laikrakstos vienmēr tika uzsvērts, ka vācu militārā vadība dara visu, lai glābtu iedzīvotājus no kaujas zonām, un ka evakuācija, kur bijusi nepieciešama, nav notikusi paniski, bet gan atbilstoši militārās vadības dotajām norādēm.¹⁶¹

Ņemot vērā negatīvo Latgales un Vidzemes evakuācijas pieredzi (bēgļi no austrumiem plūda Cēsu, Valmieras un Rīgas virzienā bez noteikta mērķa), kā arī sajukumu, kāds vācu pārvaldē valdīja pēc Sarkanās armijas iebrukuma Latvijā, latviešu pašpārvalde vēlējās bēgļu jautājumu ņemt savās rokās. Zināma piekāpšanās arī notika, un, lai gan kontrole joprojām palika vācu okupācijas iestāžu rokās, latviešu pašpārvaldes iestādes pakāpeniski tika iesaistītas bēgļu izvietojuma un aprūpes jautājumos. Rezultātā Latvijas pašpārvaldes ģenerāldirektoru apspriedē ģenerāļa Dankera vadībā tika nodibināta centrālā komisija no apdraudētajiem apgabaliem izvācamo iedzīvotāju lietās.¹⁶² Tāpat latviešu pašpārvaldes iestādes tika iesaistītas Rīgas iedzīvotāju evakuācijā uz Kurzemi, uz kuriem decentralizācijas pasākumu laikā bija jāizved 150 000 Rīgas iedzīvotāju (pārtikas apgādes dēļ Rīgā drīkstēja palikt tikai 100 000 cilvēku).¹⁶³

Paralēli bēgļu virzīšanai uz Kurzemi notika bēgļu pārvešana pa jūras ceļu uz Vācijas reihu teritoriju. Tā sākās augusta sākumā. Pirmais lielākais bēgļu transportlīdzeklis – tvaikonis *Monte Rosa* – Rīgu atstāja 4. augustā.¹⁶⁴ Izbraukšana notika uz brīvprātības principiem, un tieši tāpēc tā nebija sevišķi masveidīga: augustā un septembrī evakuācijai piedāvāto kuģu kapacitāte tika izmantota tikai par 30–40%.¹⁶⁵ Visiem izbraucējiem vispirms bija jānokārto izbraukšanas formalitātes. To varēja izdarīt īpaši iekārtotā evakuācijas iestādē Rīgā (Izceļojumu lietu centrāliestādē Pils ielā 4), kur bija nepieciešams izpildīt speciālu formulāru un uzrādīt piecus dokumentus: personas apliecību, caurlaides zīmi, austrumu robežas pārejas zīmi, atutošanas zīmi un dzelzceļa vai kuģa biļeti.¹⁶⁶ Bija arī vēlams, lai persona, kura vēlējās izbraukt no Latvijas, varētu uzrādīt kādu adresi, kur Vācijā dzīvos. Visus iesniegumus pārbaudīja Drošības policija, SD un Darba pārvalde, kuras arī deva galīgo izbraukšanas atļauju (tobrīd Ostlandi bija aizliegts atstāt vīriešiem, jaunākiem par 48 gadiem, izņemot ar Augstākā SS un policijas

¹⁶⁰ Ar vēsu prātu un karstām sirdīm. *Tēvija*, 17.07.1944., Nr. 165, 4. lpp.

¹⁶¹ Buduls, J. Kad jāatstāj dzimtā sēta. *Tēvija*, 29.07.1944., Nr. 177, 3. lpp.

¹⁶² Latviešu iestādes rūpējas par iedzīvotāju pārvietošanu no apdraudētām vietām. *Tēvija*, 22.07.1944., Nr. 171, 3. lpp.

¹⁶³ Kangeris, K. (2016). *Evakuācija/bēgšana no Latvijas...*, 121. lpp.

¹⁶⁴ Saiva, G. (2008). *Latviešu bēgļi Dānijā: apcere par latviešu bēgļu gaitām pēc Otrā pasaules kara*. Rīga: Retorika A, 14. lpp.

¹⁶⁵ Bleiere, D. u. c. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā...*, 470. lpp.

¹⁶⁶ Saskaņā ar Austrumzemes reihskomisāra 1944. gada 8. augusta noteikumiem. (Pārgrozījumi izceļošanas noteikumos. *Tēvija*, 22.09.1945., Nr. 222, 1. lpp.)

vadītāja Ostlandē Frīdriha Jekelna personīgo atļauju¹⁶⁷). Šo procedūru parasti varēja nokārtot trīs līdz četru dienu laikā, bet nepieciešamība to iziet pierāda, ka bez vācu iestāžu piekrišanas izbraukšana nebija iespējama. Kopumā vērtējot, šajā laikā notikusī evakuācija bija domāta tikai izmeklētu grupu piederīgajiem un nav uzskatāma par vispārēju evakuāciju. Pēc K. Kangeras aplēsēm, laika posmā no 3. augusta līdz 7. septembrim no Rīgas kopumā tika evakuētas 12 848 personas, starp kurām 8048 bija latvieši, bet pēc tam kuģu transporti no Rīgas apstājās, jo turpmākajās divās nedēļās visu kuģu kapacitāte bija vajadzīga Igaunijas evakuācijai.¹⁶⁸

Paralēli evakuācijai no Latvijas ģenerālis Oskars Dankers – Latvijas pašpārvaldes iekšlietu ģenerāldirektors – augusta pēdējās dienās pašpārvaldes vārdā aicināja “brīvākos” Rīgas iedzīvotājus atstāt mājokļus un izbraukt no Rīgas. Viņš uzsvēra, ka tādējādi varēs izvairīties no gaisa uzbrukumu briesmām un vieglāk pārdzīvot grūto kara laiku mazāk apdraudētos un iespējami veselīgākos lauku apstākļos, ar to domājot Lejaskurzemi – Liepājas, Ventspils, Kuldīgas, Talsu un Aizputes novadu.¹⁶⁹

1944. gada 16. septembrī vācu armijas grupa “Ziemeļi” saņēma atkāpšanās pavēli, kam sekoja strauja spēku atvilkšana no Igaunijas teritorijas. Iedzīvotāju evakuācija nebija armijas interesēs; tā drīzāk mēģināja panākt, lai bēgļi atbrīvotu tās atkāpšanās ceļus. Līdzīga situācija bija vērojama arī Latvijā, kur armijas vadība nebija ieinteresēta iedzīvotāju evakuācijā no Valkas, Valmieras un Cēsu apriņķa. Tomēr 17. septembrī evakuācijas pavēle tika dota un sākās zemnieku pajūgu virzīšanās uz Rīgu, izmantojot Vidzemes–Rīgas šoseju (tā kā tika atļauts izmantot tikai šo vienu pārvietošanās ceļu, evakuācija notika ļoti mazos apjomos).¹⁷⁰ Paralēli šai bēgļu kustībai tika arī atvieglināta izbraukšana uz Vāciju, jo no 21. septembra tika vienkāršota izceļošanas atļauju un dokumentu kārtošana: izbraukšanai vairs nebija jāsaņem Drošības policijas un Darba pārvaldes atļauja; tika mazināti izbraukšanas ierobežojumi vīriešiem – speciālas papildatļaujas vajadzēja tikai tiem, kas dzimuši starp 1906. un 1926. gadu (bija pakļauti mobilizācijai).¹⁷¹

Tomēr kā pagrieziena punkti, pēc kuriem varēja sākties gandrīz neierobežota un masveidīga Latvijas iedzīvotāju evakuācija (bēgšana) uz Vāciju, jāizceļ divi lēmumi: pirmkārt, F. Jekelna 29. septembrī izdotā Rīgas evakuācijas pavēle, ar kuru tika atcelti visi līdzšinējie izbraukšanas apgrūtinājumi. Atbilstoši šai pavēlei evakuēties tika mudināti ne vien visi Rīgas iedzīvotāji, bet arī Kurzemē nonākušie bēgļi un pat kurzemnieki. Izbraucējiem vairs nebija

¹⁶⁷ Strods, H. (1994). *Zem melnbrūnā zobena...*, 131. lpp.

¹⁶⁸ Kangeris, K. (2016). *Evakuācija/bēgšana no Latvijas...*, 118.–119. lpp.

¹⁶⁹ Aide, I. (2000). Latviešu kultūras darbinieki bēgļu gaitās Ventspilī 1944. un 1945. gadā. *Latvijas Arhīvi*, 2, 124.–125. lpp.

¹⁷⁰ Kangeris, K. (1990). *Hitleriešu plāni...*, 136. lpp.; Kangeris, K. (2009). Pēcavārd. Žīgure, A. V. *Viņi. Ceļā. Rīga: Jumava*, 222. lpp.

¹⁷¹ Pārgrozījumi izceļošanas noteikumos. *Tēvija*, 22.09.1945., Nr. 222, 1. lpp.

vajadzīgas izbraukšanas atļaujas, bet bija jānokārto vien dažas formalitātes: jāaizpilda izceļošanas pieprasījums; jāpiesakās transporta birojā, lai saņemtu bezmaksas kuģa vai dzelzceļa biļeti; jāsaņem apliecība par to, ka izceļotājs ir brīvs no utīm un neslimo ar lipīgām slimībām; noteiktā dienā un laikā jādodas uz ostu vai dzelzceļa staciju. Būtiskāks atvieglojums bija arī tas, ka tagad ģimenes, ieskaitot vīriešus, varēja izceļot kopā, jo vairs nepastāvēja nekādi vecuma ierobežojumi.¹⁷² Šīs pavēles rezultātā latviešu bēgļi, kas līdz tam bez noteikta galamērķa drūzmējās ap Rīgu, tika mērķtiecīgi virzīti rietumu virzienā.¹⁷³ Otrkārt, 5. oktobra lēmums pilnībā atcēl izbraukšanas atļaujas. Saskaņā ar šo lēmumu ikviens, kas nebija iesaistīts neatliekamajos svarīgos darbos, varēja ar savām mantām doties uz noteiktām pulcēšanās vietām, kur tiem izsniedza kuģu kartes braukšanai uz Vāciju.¹⁷⁴

Līdz ar Rīgas evakuācijas pavēles izdošanu iedzīvotājiem ne tikai tika dota brīva iespēja izbraukt no pilsētas, bet bieži vien viņi arī tika spiesti to darīt: jau no pirmajām oktobra dienām policija apstaigāja mājas, deva pavēles sapakot mantas, atņēma pārtikas kartītes, izlika cilvēkus no dzīvokļiem. Tomēr visradikālākais “evakuācijas” veids tika realizēts no 5. līdz 9. oktobrim, kad notika okupācijas iestāžu organizēta iedzīvotāju tvrstīšanas akcija. Šīs akcijas laikā vācu žandarmērija ielenca veselus pilsētas kvartālus un, ignorējot viņu dokumentus, aizturēja cilvēkus (galvenokārt vīriešus), kuri pēc tam konvoja pavadībā tika nogādāti uz dažādām pulcēšanās vietām. Pēc tam šie notvertie cilvēki tika ar kuģiem aizvesti uz Austrumprūsiju un nodarbināti vairākās lielās munīcijas fabrikās un vēlāk arī ierakumu rakšanā.¹⁷⁵ Trimdas avotos ticis lēsts, ka akcijā aizvesti ap 6000 cilvēku, tomēr, kā norādījis vēsturnieks Uldis Neiburgs, daudzi no aizturētajiem pēc pārbaudes un viņu darba devēju pieprasījuma tika atbrīvoti un Vācijā nonāca, iespējams, tikai ap 1200–1500 cilvēku.¹⁷⁶

Pēc K. Kangeras aprēķiniem, laika posmā starp 23. septembri, kad tika atsākta Latvijas iedzīvotāju izvešana no Rīgas, un 8. oktobri uz Vāciju izbrauca 23 474 Latvijas civiliedzīvotāji. Evakuējamās personas uz kuģiem tika uzņemtas vēl arī nākamās divas dienas, un, lai gan šo cilvēku daudzums nav skaidri nosakāms, tiek lēsts, ka to skaits bija aptuveni 2000. Līdz ar to kopumā no 1944. gada 3. augusta līdz 10. oktobrim Rīgu pa jūras ceļu atstāja aptuveni 34 000 Latvijas iedzīvotāju. Līdztekus jūras ceļam septembrī un oktobrī no Rīgas uz Vāciju bija iespējams doties, arī izmantojot dzelzceļu. Līdz Rīgas krišanai 13. oktobrī vācu pārvalde dzelzceļa kartes braukšanai uz Vāciju bija izsniegusi 12 000 Latvijas iedzīvotāju, tomēr vismaz 2000 no viņiem izkāpa Liepājā un ceļu uz Vāciju neturpināja. Līdz ar to no Rīgas uz Vāciju

¹⁷² Kas jāievēro izceļotājiem. *Tēvija*, 29.09.1944., Nr. 231, 1. lpp.

¹⁷³ Kangeris, K. (2009). *Pēcvārds...*, 223. lpp.

¹⁷⁴ Izbraukšanas atļaujas atceltas. *Tēvija*, 05.10.1944., Nr. 235, 1. lpp.

¹⁷⁵ Saiva, G. (2008). *Latviešu bēgļi Dānijā...*, 15. lpp.

¹⁷⁶ Neiburgs, U. (2018). “*Grēka un ienaida liesmās!*”..., 279.–287. lpp.

aizbraukušo (gan pa jūras ceļu, gan dzelzceļu) Latvijas iedzīvotāju kopskaits 1944. gada oktobrī sniedzās pāri 44 000 personu, kas gan ir relatīvi neliels daudzums, salīdzinot ar evakuācijas plānos minētajiem gandrīz 500 000 Latvijas iedzīvotāju.¹⁷⁷

Rīga krita Sarkanās armijas rokās 13. oktobrī, taču Kurzeme palika neieņemta līdz pat Vācijas kapitulācijai 1945. gada 8. maijā. Jau augustā un septembrī tur sāka ieplūst bēgļi no Latvijas austrumu reģioniem, bet to skaits dramatiski pieauga oktobrī, kad visos neieņemtajos apgabalos,¹⁷⁸ bet jo īpaši Ventspilī un Liepājā,¹⁷⁹ pulcējās milzīgs skaits bēgļu. Tā kā bēgļu apgāde radīja arvien lielākas grūtības un būtiska loma bija arī armijas iebildumiem pret to, ka karadarbības operācijas telpā uzturas tik daudz civiliedzīvotāju, tie arvien kategoriskāk tika aicināti izbraukt uz Vāciju.

Lai ietekmētu bēgļu noskaņojumu un sasniegtu vēlamos mērķus, arī laikrakstos tika publicēti kaismīgi aicinājumi evakuēties: “Pārcelšanās uz Vāciju šajos apstākļos nebūt nenozīmē bēgšanu. Nevis bēgļi ir tie mūsu tautieši, kas jau atrodas Vācijā un kas vēl turpu dosies, bet cīnītāji, kas no jaunām pozīcijām grib turpināt cīņu un arī to turpina. Viņu solis ir grūts un smags, kas prasa stipras sirdis un cietu apņēmību, bet taisni šīs īpašības ir arī cīnītāju īpašības.”¹⁸⁰ Tāpat bēgļu noskaņojuma ietekmēšanai visā šajā periodā tika izmantota “šausmu propaganda”, ar kuras palīdzību tika veicinātas bailes no padomju režīma un Sarkanās armijas.

Jau no pirmajām nacistiskās okupācijas dienām ikviens propagandas kanāls nenogurstoši vēstīja par padomju varas darbiem “baigajā gadā”, savukārt, mainoties kara gaitai, tika akcentēta Sarkanās armijas brutalitāte ieņemtajos Latvijas novados (slepkavības un izvarošanas, laupīšana, cilvēku deportācijas, vīriešu mobilizācija un to cilvēku sodīšana, kas jebkādā veidā bija atbalstījuši vāciešus).¹⁸¹ Šāda politika pilnībā saskanēja ar situāciju nacistiskajā Vācijā, kur, sākot ar 1942. gadu, tas ir, brīdi, kad Vācija sāka piedzīvot arvien lielākus zaudējumus, valsts propaganda uzsvēra tās briesmas, ko sev līdzī nes “necilvēcīgās, no austrumiem nākošās boļševiku ordas”¹⁸². Vācieši tika biedēti ar komunismu un ebrejiem, bet

¹⁷⁷ Kangeris, K. (2016). *Evakuācija/bēgšana no Latvijas...*, 120.–121. lpp.

¹⁷⁸ Pilnībā tika izolēti Talsu, Ventspils un Aizputes, daļēji – Kuldīgas, Tukuma un Liepājas apriņķi, kuros kopumā ietilpa 76 pagasti un 13 pilsētas, tas ir, apmēram 230 000 vietējo iedzīvotāju un apmēram 150 000 bēgļu no citiem Latvijas novadiem. (Stinkulis V. (1995). *Kaujas Kurzemē Otrā pasaules kara beigās* (1944. gada 16. oktobris – 1945. gada 8. maijs). *Kurzeme un Kurzemnieki*. Rīga: Latvijas Enciklopēdija, 47. lpp.)

¹⁷⁹ Liepājā bija izveidotas 8 bēgļu mītnes, no kurām lielākā tika ierīkota Liepājas operā. Tomēr vēl lielāks skaits bēgļu tika apstādīnāti visapkārt Liepājai, jo vācu komandants pilsētas apdraudējuma un apgādes grūtību dēļ neatļāva visām bēgļu masām saplūst pilsētā. (Vāvere, I. (2016). *Organizācija “Tautas palīdzība” kā sociālās aprūpes un kultūras dzīves organizētāja Latvijas teritorijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā (1941–1945)*. *Maģistra darbs*. Rīga, 55. lpp.)

¹⁸⁰ Noleda, J. Cīņa vēl nav beigusies. *Tēvija*, 11.12.1944., Nr. 290, 1. lpp.

¹⁸¹ Zellis, K. (2007). Nacionālsociālistiskās Vācijas propaganda okupētajā Latvijā 1944.–1945. gadā. *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2006. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 70. lpp.

¹⁸² Cull, N., Culbert, D., Welch, D. (2003). *Propaganda and mass persuasion: A historical encyclopedia, 1500 to the present*. Santa Barbara, Calif.: ABC-CLIO. pp. 442–443.

latviešu gadījumā vienmēr tika piesaukts “baigais gads” un tā iespējama atkārtošanās, turklāt, tā kā pirmās padomju okupācijas brutalitāte nebija iztēlota un šo propagandu bija iespējams balstīt uz reāliem pierādījumiem un atmiņu stāstiem, tam bija vēl jo lielāka ietekme. Tāpat jāņem vērā arī viens no propagandas būtiskākajiem noteikumiem – atkārtošanas spēks, kas paustajiem apgalvojumiem piešķir papildu pārliecību, pārvēršot tos par uzmācīgām idejām. Respektīvi, dzirdot kaut ko atkal un atkal dažādās versijās un jebkurā iespējamā vietā, idejas un tēli pamazām pārņem cilvēku.¹⁸³

Laikraksta “Tēvija” analīze (skat. 4. pielikumu) parāda, ka publikācijas par padomju zvēriskumu ieņemtajos apgabalos īpaši bieži tika publicētas 1944. gada augustā (sākot ar mēneša vidu) un novembrī, kas sakrīt ar laika posmiem, kad evakuācija bija visaktuālākā un vācu varas iestādes visvairāk mudināja Latvijas iedzīvotājus doties bēgļu gaitās. Piemēram, augusta beigās “Tēvijā” tika publicēti divi ievadraksti, kas vērsās pret tiem, kuri dzīvojot ilūzijās, ka boļševiki ir kļuvuši civilizētāki. Ievadrakstu mērķis bija pārliecināt Latvijas iedzīvotājus par to, ka briesmām pakļauti būs ne vien vācu okupācijas režīma atbalstītāji, bet arī ikviens mierīgais iedzīvotājs, piemēram: “Bet, diemžēl, ir saujīna bērnišķīgi naivo, lētticīgo un sarkano kakla saišu nēsātāju, kuri saka: “Ko es? Es jau neko. Čeka oficiāli likvidēta... gan jau būs labi...” Bet nožēlojamais cilvēk! Arī tevi, kurš varbūt klusībā vīstī kabatā sažņaugto dūri bendiskajam boļševika sveicienam – arī tevi sagaida tas pats kaps.”¹⁸⁴ Vēlāk, kad evakuācija vairs nebija tik aktuāla, “Tēvija” publicēja arvien mazāk šādu materiālu, kas parāda, ka bailes, ko tie izraisīja vai varēja izraisīt, tika izmantotas, lai mudinātu cilvēkus evakuēties.

Rudens periodā kuģi uz Vāciju no Ventspils un Liepājas ostas izbrauca katru dienu, bēgļu pārvešanai lielākoties izmantojot preču kuģus, kas uz Kurzemi veda kara materiālus. Turklāt sākotnēji šī evakuācija galvenokārt attiecās uz personām, kuras Kurzemē bija ieradušās no citām Latvijas vietām, bet novembra otrajā pusē uz Vāciju tika mudināts izbraukt arī ikviens Kurzemes iedzīvotājs, kurš nebija iesaistīts karam svarīgu darbu veikšanā. Uz šādu soli viņus mudināja arī Patstāvīgais Austrumzemes Reihskomisāra vietnieks Martins Matisens (*Martin Matthiessen*) savā 22. novembra paziņojumā: “Uzaicinu visus latviešus, kas nedzīvoja Kurzemē pirms 1944. gada 1. jūlija, nekavējoties ar savām ģimenēm doties uz Liepāju vai Ventspili un no turienes evakuēties uz Vāciju. [...] Tāpat uzlieku par pienākumu evakuēties visiem Liepājā un Ventspilī, kā arī pārējā Kurzemē dzīvojošajiem latviešiem, kas te nav nepieciešami karam svarīgu darbu veikšanā.”¹⁸⁵

¹⁸³ Zellis, K. (2013) *Ilūziju un baiļu mašīnērija. Propaganda nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941–1945)*. Rīga: Mansards, 190. lpp.

¹⁸⁴ Smagars, A. Latvieti, atceries un iegaumē to! *Tēvija*, 25.08.1944., Nr. 200, 1. lpp.

¹⁸⁵ Matthiessen, M. Latvieši! *Tēvija*, 23.11.1944., Nr. 274, 1. lpp.

Jānorāda gan, ka līdz oktobra pirmajām dienām, lai saņemtu kuģu kartes izbraukšanai uz Vāciju, darbspējīga vecuma vīriešiem bija noteikts laiks jānostrādā ierakumu un tanku aizsprostu būvju darbos. Taču pēc latviešu pašpārvaldes iejaukšanās šo prasību atcēla, un ģimenes varēja kopīgi doties uz Vāciju. Tomēr decembra sākumā Liepājā vācieši sāka bēgļu šķirošanu darba spējīgos un darba nespējīgos: darba spējīgos bija paredzēts sūtīt uz Šneidemīli¹⁸⁶ vai Kēnigsbergu,¹⁸⁷ jo Austrumprūsijā vajadzēja vismaz 10 000 strādnieku, savukārt darba nespējīgos sūtīja uz Dancigu¹⁸⁸ vai Gotenhāfenu,¹⁸⁹ no kurienes tie varēja doties tālāk uz Vācijas vidieni.¹⁹⁰

Izceļošana uz Vāciju pa jūras ceļu bija bīstama, jo kuģus apdraudēja padomju zemūdenes, mīnu lauki, kā arī uzlidojumi. Tomēr daudz vairāk cilvēkus no došanās prom, par spīti vācu varas iestāžu mudinājumiem un pat spiedienam, atturēja bažas par dzīves apstākļiem kara sagrautajā Vācijas teritorijā. Cīņā pret “baumām” par sliktajiem dzīves apstākļiem tika iesaistīti arī masu saziņas līdzekļi, jo 1944. gada rudens un ziemas periodā laikrakstos ļoti bieži parādījās plaši apraksti par Vācijā nokļuvušajiem bēgļiem. Tajos tika uzsvērtā viesmīlīgā bēgļu, īpaši bērnu, uzņemšana, sistemātiska aprūpe un labie dzīves apstākļi. Vienā no šādām publikācijām it kā citēta kāda bijusī Rīgas prefektūras adrešu biroja darbiniece: “Sakiet dzimtenē, ka mums te klājas labi. [...] Mēs nodzīvojām veselu mēnesi nometnē bez darba. Tas nav latviešu dabā, tāpēc brīvprātīgi pieteicos vietējā kūdras fabrikā. Darbs nav smags, tikai eļļains. Manam piemēram drīz radās sekotāji un šodien jau esam 60 šīs nometnes strādnieku kopā. Ar ēdamo esam apmierināti. Te mēs saņemam pat baltmaizi kā lielie, tā bērni, ko Rīgā netikām saņēmuši.”¹⁹¹ Kā redzams, šo publikāciju mērķis bija pierādīt, ka pret latviešu bēgļiem Vācijā neizturas kā pret darbaspēku, bet gan kā pret cilvēkiem, kas līdzvērtīgi valsts vāciešiem, un ka viņu dzīves apstākļi ir labāki nekā tiem, kas ir palikuši Latvijā. Lielākā daļa šo rakstu tika publicēti kā publiskas vēstules no Vācijā nokļuvušajiem bēgļiem, kuri raksta Latvijā palikušajiem iedzīvotājiem ļoti personiskā un uzticību raisošā stilā. Tomēr tas, cik bieži šajās “vēstulēs” lasāmas atsaucis uz Latvijā izplatītajām baumām, ko tās mēģināja atspēkot,¹⁹² pierāda, ka Latvijas iedzīvotājos valdīja lielas bažas par dzīves apstākļiem Vācijā. Tāpat laikrakstu slejās vērojami centieni parādīt to, cik Vācijā nokļuvušie latvieši ir aktīvi – bija

¹⁸⁶ *Pila*, Polija. (Šeit un turpmāk norādīts pilsētas nosaukums oriģinālvalodā un tagadējā piederības valsts.)

¹⁸⁷ *Калининград*, Krievija.

¹⁸⁸ *Gdańsk*, Polija.

¹⁸⁹ *Gdynia*, Polija.

¹⁹⁰ Saiņa, G. (2008). *Latviešu bēgļi Dānijā...*, 16. lpp.

¹⁹¹ Briedis, P. Mēs ticam Latvijas nākotnei. *Ventas Balss*, 24.11.1944., Nr. 93, 1. lpp.

¹⁹² Piemēram: “Drīz vien restorānos pie garšīga alus kausa mūsu tautieši vēl atceras tās aplamības, ko saklausījušies aizbraucot. Ceļa somas nav kontrolētas, mantas nav atņemtas, visur sniegušās pretī tikai palīdzīgas rokas.” (Balode, P. Vēstule no Lielvācijas. *Tēvija*, 30.09.1944., Nr. 232, 2. lpp.).

lasāmi ziņojumi par latviešu organizācijām un to darbu, par latviešu mācītāju noturētiem dievkalpojumiem un Latvijas kultūras darbinieku un mākslinieku rosību.

Tā kā lielās bēgļu masas izmitināšana un apgāde Kurzemē radīja problēmas, septembra beigās lauciniekiem atļāva doties uz Vāciju pa zemes ceļu, jo tobrīd ceļš gar Baltijas jūru uz Vāciju vēl bija brīvs, lai gan nedrošs biežo uzlidojumu dēļ. Tomēr, lai gan tobrīd jau bija spēkā rīkojums, ka latviešu un igauņu bēgļi ir jāielaiž Vācijā, kā arī bija atcelta izbraukšanas atļauju nepieciešamība, Austrumprūsijas gauleiters Ērihs Kohs šos rīkojumus neievēroja un bēgļus no Lietuvas un Latvijas Austrumprūsijā neielaida. Tikai pēc Latviešu leģiona ģenerālinpektora ģenerāļa Bangerska ierašanās Latvijā un sarunām ar SS un policijas vadītāju Ostlandē F. Jekelnu un reihskomisāra vietnieku M. Matīseni 5. un 6. oktobrī izdevās panākt gauleitera Koha nostājas maiņu un Vācijas robežas atvēršanu. Rezultātā no 6. oktobra pa zemesceļu no Kurzemes cauri Lietuvas daļai, kas vēl atradās vācu rokās, atļāva uz Vāciju braukt arī ar pajūgiem. Bēgļiem bija jādodas uz Mēmeli¹⁹³ un tur jāpārceļas uz Kuršu kāpām. Tomēr šo ceļu bija iespējams izmantot tikai četras dienas, jo jau 1944. gada 10. oktobrī Sarkanā armija dienvidos no Liepājas izlauzās līdz Baltijas jūrai. Pa šo ceļu Vācijā nonākušo latviešu skaits tiek lēsts ap 10 000.¹⁹⁴

Sākot ar evakuācijas jeb bēgšanas pirmajiem gadījumiem, bet jo īpaši Kurzemes cietokšņa laikā, gādību par bēgļiem uzņēmās Ādolfa Šildes¹⁹⁵ vadītā organizācija Tautas palīdzība (turpmāk – TP). Organizācija tika dibināta 1941. gada novembrī, un tās darbības jomas aptvēra sabiedrības veselības aprūpi, sociālās palīdzības sniegšanu ģimenēm un dalību dažādu kultūras sarīkojumu organizēšanā. TP darbs ar kara bēgļiem sākās jau drīz pēc organizācijas izveides, jo līdztekus citiem uzdevumiem un darbības nozarēm tā bija pārņēmusi 1941. gada vasarā Latvijas Sarkanā Krusta iesākto izziņu biroja darbību, kas apkopoja ziņas par apcietinātām, aizvestām, pazudušām un nogalinātām personām, kuras cietušas kara vai padomju okupācijas varas terora dēļ. Izmantojot šī biroja sniegto informāciju, TP iespēju robežās apzināja tos latviešus, kas bija devušies vai izsūtīti ārpus Latvijas teritorijas (galvenokārt uz PSRS). Kad Latvijā 1943. gada rudenī sāka ierasties bēgļi no PSRS apgabaliem, no kuriem vācu armija bija spiesta atkāpties, TP nodrošināja ar pabalstiem tos, kas varēja pierādīt savu latvisko izcelsmi, pārējos nodrošinot ar dezinfekcijas pasākumiem, lai pasargātos no slimību izplatības. Tomēr galvenais TP darbs, kas bija saistīts ar bēgļiem un ātri vien kļuva par tās būtiskāko darbības virzienu, aizsākās 1944. gada jūlijā līdz ar bēgļu kustības sākumu. Sekojot notikumu attīstībai, TP nekavējoties izstrādāja plānu, kas paredzēja

¹⁹³ *Klaipēda*, Lietuva.

¹⁹⁴ Kangeris, K. (2016). Evakuācija/bēgšana no Latvijas..., 122.–123. lpp.

¹⁹⁵ Ādolfs Šilde (1907–1990) – latviešu publicists, vēsturnieks un sabiedriskais darbinieks.

transportlīdzekļu nodrošināšanu steidzamas civiliedzīvotāju evakuācijas gadījumā un pirmās palīdzības un ēdināšanas punktu organizēšanu. Lai gan frontes virzīšanās notika strauji un TP ne visur spēja izvērst palīdzības darbu atbilstoši vajadzībām, tomēr vēl pirms minēto reģionu ieņemšanas TP izsūtīja pirmās palīdzības kolonnas un mantu transportus uz Latgali un Zemgali, vēlāk – uz Vidzemi; pie galvenajiem bēgļu ceļiem tika ierīkoti silta ēdiena izsniegšanas punkti un ambulances; tika atsākta un paplašināta iepriekš minētā izziņu biroja darbība. Oktobra sākumā TP arī pārņēma 1. augustā Liepājā dibinātā Centrālā bēgļu biroja vadību un izdevumus. Biroja uzdevumos ietilpa Liepājā ieradušos bēgļu reģistrācija, bēgļu un viņu mantu nogādāšana uz kuģiem u. c. bēgļu aprūpes darbs (līdzīgus uzdevumus veica arī bēgļu komiteja Ventspilī). Pārējā Kurzemē par bēgļu aprūpi rūpējās atlikušie TP veselības kopšanas punkti, kuros, piemērojoties apstākļiem, tika ierīkotas bēgļu mītnes.¹⁹⁶ Šajos punktos TP darbinieki rūpējās par bēgļiem (paēdinot un iespēju robežās izsniedzot nepieciešamo materiālo palīdzību (apgērbs, apavi u. c.) un finansiālus pabalstus¹⁹⁷), organizēja to tālāku virzīšanu uz Vāciju, kā arī gādāja par to izvietojumu saimniecībās, kurās trūka darbaspēka ražas novākšanai. 1944./45. gada ziemas un pavasara mēnešos šis aprūpes darbs kļuva arvien grūtāks gan tāpēc, ka evakuācijas dēļ arvien samazinājās TP darbinieku skaits, gan arī tāpēc, ka Kurzemē trūka pārtikas, turklāt bēgļu apgāde katrā apriņķī bija atkarīga arī no pagasta vecākā un vācu pārvaldes labvēlības pret bēgļiem. Tādējādi bija pagasti, kuros bēgļi tika apgādāti vairākus mēnešus uz priekšu, savukārt citos valdīja trūkums.¹⁹⁸

Latviešu bēgļu tiesiskais stāvoklis Vācijā bija neskaidrs. Lai arī nacistiskā Vācija oficiāli pauda, ka šie cilvēki darba, aizgādniecības, dzīvokļa un uztura jautājumos ir pielīdzināmi Vācijas pilsoņiem, tas ne vienmēr tika ievērots. Tā, piemēram, lai gan latviešu bēgļiem tāpat kā Vācijas pilsoņiem pienācās normālpārtērētāju (zaļās) uztura kartītes, spēkā bija arī reihā iekšlietu ministra Heinriha Himlera rīkojums, ar kuru visiem ārzemju strādniekiem, tajā skaitā latviešiem, bija paredzēts izsniegt AZ (dzeltenās) kartītes ar samazinātām uztura devām. Tāpat vairākās Vācijas vietās latviešu bēgļiem izsniedza jaunus personības dokumentus, kuros tos apzīmēja par nenoskaidrotas pavalstniecības pilsoņiem, papildinot to ar ierakstu “agrāk Latvija”. Turklāt dažās vietās bēgļiem agrākās pases tika atņemtas, bet citās atstātas. Tādējādi bieži vien ar latviešu bēgļiem apgājās tāpat kā ar pārējiem Austrumu strādniekiem (*Ostarbeiter*) vai, labākajā gadījumā, kā ar deportētiem ārzemju civilstrādniekiem (*Ausländische Zivilarbeiter*), kam bija jāstrādā piespiedu darbs norādītā vietā un jādzīvo

¹⁹⁶ Piemēram, Stendē, kur bēgļu plūsma dienā sasniedza vairāk nekā tūkstoti personu. Bija arī vietas, piemēram, Grobiņā, kur bēgļu mītnu izveide nebija vajadzīga, jo civiliedzīvotāji bēgļus ļāva izmitināt pie sevis.

¹⁹⁷ Šis palīdzības darbs bija iespējams, pateicoties uzkrātajiem ziedojumiem. TP Galvenā pārvalde no Rīgas uz Kurzemi bija pārvedusi pārtikas, drēbju un medikamentu krājumus, ko varēja izdalīt bēgļiem. Tāpat TP vērsās pie Kurzemes iedzīvotājiem ar uzsaukumiem, kuros aicināja ziedot bēgļiem u. c. trūcīgajiem.

¹⁹⁸ Vāvere, I. (2016). *Organizācija “Tautas palīdzība”*..., 52.–59. lpp.

ārzemju strādnieku barakās kopā ar franču, flāmu, holandiešu, poļu, ungāru u. c. strādniekiem.¹⁹⁹

Vācijas reiha robežas pārejas vietās bija ierīkoti uztveršanas punkti, kuros tika pārbaudīta reiha ieplūstošo bēgļu un evakuēto personu atbilstība Drošības policijas prasībām un veselības aizsardzības priekšstatiem. Pēc šo pārbaudu iziešanas bēgļus novietoja uztveršanas nometnēs, no kurienes visi darbspējīgie bija pēc iespējas ātrāk jāiesaista darba procesā, savukārt darbam nederīgie tika nosūtīti uz īpašiem uzņemšanas apgabaliem, kur to dzīvošanai tika izveidotas speciālas nometnes. Baltijas tautu bēgļiem tika norīkoti šādi uzņemšanas apgabali: Meklenburga, Pomerānija, Šlēsviga-Holšteina un Dānija.²⁰⁰ Tie bēgļi, kuriem Vācijā dzīvoja radnieki vai paziņas, visbiežāk mēģināja nokļūt pie tiem cerībā atrast vismaz pagaidu apmešanās vietu.

Bēgļu aprūpe tika uzticēta organizācijai “Nacionālsociālistu tautas labklājība” (*Nationalsozialistische Volkswohlfahrt – NSV*), savukārt Austrumu ministrijā katrai Baltijas tautai tika nodibināta atsevišķa pārstāvniecība jeb *leitstelle*,²⁰¹ kuras uzdevums gan nebija tiešā veidā palīdzēt bēgļiem.²⁰² Vācijā līdztekus minētajām pārstāvniecībām darbojās arī citas latviešu bēgļu organizācijas. Tā jau 1944. gada 29. augustā Berlīnē darbu sāka Latviešu pārvalde, kuras galvenais uzdevums bija palīdzēt latviešu bēgļiem, rūpēties par karavīru piederīgajiem, lauksaimniecībā un rūpniecībā nodarbinātajiem, mātēm un bērniem, mākslas un zinātnes darbiniekiem. Tāpat Latviešu pārvalde reģistrēja Berlīnē nokļuvušos bēgļus, bieži vien radot iespēju sameklēt pazudušos radniekus. Līdztekus šai pārvaldei Berlīnē, kura 1945. gada sākumā bija kļuvusi par latviešu inteliģences lielāko centru Vācijā, darbojās arī citas palīdzības iestādes, bēgļu informācijas centrs, kā arī iznāca laikraksts “Latvju Bals”, mēnešraksts karavīriem “Latvieši Cīnās”, notika dažādi literāri muzikāli sarīkojumi, dievkalpojumi u. c. Tomēr 1945. gada februārī un martā, sākoties Berlīnes bombardēšanai, minēto organizāciju darbība un kultūras aktivitātes strauji mazinājās, jo pilsētā mītošie latvieši meklēja patvērumu drošākās patvēruma vietās.²⁰³

1945. gada pavasarī, sabiedroto spēkiem ieņemot arvien plašākas Vācijas teritorijas, daudzi no Latvijas izbēgušie un Vācijas austrumu daļā nokļuvušie cilvēki piedzīvoja otrreizēju bēgšanu, mēģinot izvairīties no palikšanas padomju okupētajos apgabalos (tādējādi viņi pievienojās tiem vairākiem miljoniem vāciešu, kuri tāpat pameta savas mājas un bēga no Sarkanās armijas). Šajā periodā bēgļi devās rietumu virzienā, izmantojot visus pieejamos

¹⁹⁹ Saiva, G. (2008). *Latviešu bēgļi Dānijā...*, 17. lpp.

²⁰⁰ Plakans, A. (2021). *The Reluctant Exiles...*, pp. 52–53.

²⁰¹ Vadības centrs (no vācu val.).

²⁰² Saiva, G. (2008). *Latviešu bēgļi Dānijā...*, 19. lpp.

²⁰³ Daukste-Silasproģe, I. (2002). *Latviešu literārā dzīve un latviešu literatūra bēgļu gados Vācijā 1944–1950*. Rīga: Zinātne, 10.–13. lpp.

transportlīdzekļus vai kājām un baidoties ilgāk uzturēties vienā vietā, jo Sarkanās armijas pārvietošanās notika ātri un neparedzami. Īpaši smaga situācija 1945. gada martā un aprīlī valdīja Rietumprūsijas un Austrumprūsijas apgabalā, kur bija nonācis liels daudzums latviešu bēgļu (kā minēts iepriekš – Danciga un Gotenhāfena bija biežākie no Latvijas izbraukušo bēgļu transportkuģu galamērķi). Jau marta sākumā Sarkanajai armijai izdevās sasniegt Baltijas jūru pie Kolbergas,²⁰⁴ tā nogriežot Rietumprūsiju un Austrumprūsiju no pārējās Vācijas. Tādējādi šajā norobežotajā telpā bija iesprostoti vismaz pusotrs miljons cilvēku, neskaitot karavīrus. Vācu karaflotes vienības gan darīja visu iespējamo, lai evakuētu ievainotos karavīrus un bēgļus, ar desantlaivām un maziem kuģīšiem pārvedot tos no Gotenhāfenas un Dancigas uz Helas pussalu un pēc tam jau lielākos kuģos uz vēl brīvajām Vācijas Baltijas jūras rietumu ostām. Kad Svinemindes,²⁰⁵ Lībekas²⁰⁶ un Ķīles²⁰⁷ osta vairs nespēja uzņemt evakuētos, kuģi tika novirzīti uz Dānijas ostām. Precīzs latviešu bēgļu skaits, kas 1945. gada pavasarī atradās Dancigas telpā, nav zināms, tomēr to skaits bija ievērojams un tikai relatīvi nelielai daļai no viņiem izdevās šo telpu atstāt. Daudzi bēgļi gāja bojā skaudrajos 1945. gada ziemas apstākļos vai arī padomju spēku uzbrukumos transportkuģiem. Dramatiskākais no šādiem uzbrukumiem bija tvaikoņa *Wilhelm Gustlow*, kas evakuēja Austrumprūsijas, tajā skaitā Kurzemes, bēgļus, nogremdēšana 1945. gada 30. janvārī, kas spilgti aprakstīta Nobela prēmijas laureāta Gintera Grasa romānā “Krabja gaita”.

2.2. Bēgļu laivas uz Zviedriju

Par spīti vācu varas iestāžu aicinājumiem doties uz Vāciju, daudzus bēgļus uz Kurzemi mudināja doties cerības nonākt neitrālajā Zviedrijā, kura šķita drošākā patvēruma vieta. Pirmie bēgļi no Latvijas uz tuvāko Zviedrijas teritoriju – Gotlandes salu²⁰⁸ devās jau 1942. gada nogalē,²⁰⁹ tomēr līdz pat 1944. gada augustam tādi gadījumi bija ļoti reti. 1944. gada vasarā laivu kustība jūrā aizvien pieauga un jau augustā kļuva masveidīga, lielāko intensitāti sasniedzot oktobrī un turpinoties līdz pat nacionālsociālistiskās Vācijas kapitulācijai 1945. gada 8. maijā. Daļu šīs kustības veidoja piekrastes zvejnieki, kuri uz Gotlandi devās sev piederošajās laivās, uzņemot tajās arī daļu no tiem tūkstošiem bēgļu, kas bija izbēguši no iekšzemes un izmisīgi meklēja transporta iespējas uz Zviedriju. Taču vairāk nekā puse Gotlandē nokļuvušo

²⁰⁴ *Kolobrzeg*, Polija.

²⁰⁵ *Świnoujście*, Polija.

²⁰⁶ *Lübeck*, Vācija.

²⁰⁷ *Kiel*, Vācija.

²⁰⁸ Atrodas 90 jūras jūdžu jeb aptuveni 170 km attālumā no Jūrkalnes.

²⁰⁹ Siliņš, L. (2011). *Zviedru–Latviešu palīdzības komitejas darbība (1943. gada 15. oktobris – 1945. gada 15. jūlijs)*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 9. lpp.

(aptuveni 2500) to izdarīja nevis individuālos braucienos, bet ar Latvijas Centrālās padomes (turpmāk – LCP)²¹⁰ organizētajām bēgļu laivām. To sagatavošanā bija iesaistītas vairākas latviešu, zviedru un amerikāņu institūcijas un atsevišķas privātpersonas: Latvijas pusē laivu kustību kārtoja LCP vadītājs okupētajā Kurzemē Valdemārs Ģinters un LCP Ventspils sakaru grupa; Zviedrijas pusē bēgļu kustību sagatavoja Latvijas sūtnis Zviedrijā Voldemārs Salnais, LCP sakarnieks Leonīds Siliņš un Zviedru-latviešu palīdzības komiteja Stokholmā, kā arī Zviedrijas Aizsardzības štāba C birojs²¹¹ un ASV vēstniecība Zviedrijā ar tās paspārnē izveidoto Kara bēgļu padomes (*War Refugee Board* – WRB) misiju.²¹² Par spīti daudzajām iesaistītajām pusēm, to dažādajām funkcijām (tehniskais nodrošinājums, organizācija, finanses, laivu vadīšana un cilvēku pārvešana, informācijas iegūšana un nodošana) un interesēm, laivās sēdošie bieži vien pat nenojauta par minēto organizāciju esamību.²¹³

Liela loma bēgļu kustībā bija arī Zviedrijas valdības liberālajai nostājai pret civilo bēgļu uzņemšanu. ASV vēstniekam Stokholmā Heršlam V. Džonsonam (*Herschel V. Johnson*) jau 1944. gada maijā izdevās panākt Zviedrijas piekrišanu 2000 baltiešu bēgļu uzņemšanai. Savukārt augustā, kad bēgļu kustība kļuva arvien lielāka, Zviedrijas ārlietu ministrs Kristians Ģinters (*Christian Günther*) paziņoja igauņu un latviešu pārstāvjiem, ka Zviedrija neliks nekādus šķēršļus, ja pretošanās kustības pašas noorganizēs kādas bēgļu evakuācijas akcijas.²¹⁴

Zviedru attieksmi pret bēgļiem gan negatīvi ietekmēja PSRS vēstniecības Stokholmā atbalstītā, pret baltiešu bēgļiem vērsta propagandas kampaņa zviedru komunistiskajā presē, kuras kulminācija bija laikraksta *Ny Dag* 17. oktobra publikācija “Baltiešu fašisti lielā skaitā Zviedrijā. Zviedru varas iestādes un Amerikas vēstniecība kā organizatori?”. Šajā rakstā, kas ieguva arī starptautisku rezonansi, bēgļi tika apsūdzēti pronacistiskā un pretpadomju noskaņojumā un tika apgalvots, ka daļa no viņiem ir kara noziedznieki. Bēgļu pieplūdumu gan daudz vairāk ietekmēja laika apstākļi 1944./1945. gada ziemā, kas jau tā bīstamos braucienus padarīja teju neiespējamus. Turklāt pēc tam, kad Sarkanā armija bija pilnībā ieņēmusi Igaunijas teritoriju, bēgļiem uz jūras bija jābaidās ne vien no vācu apsardzes kuģiem, bet arī no padomju uzbrukumiem.²¹⁵ Atsevišķi braucieni gan turpināja notikt līdz pat kapitulācijas dienai, kā arī

²¹⁰ 1943. gada augustā Rīgā slepeni izveidota nacionālās pretošanās kustības organizācija, ko veidoja pirmskara Latvijas Republikas lielāko politisko partiju pārstāvji ar profesoru Konstantīnu Čaksti priekšgalā.

²¹¹ Zviedrijas izlūkdienesta interesēs bija iegūt militāru informāciju par situāciju Latvijā, tāpēc netieši tika atbalstīta arī latviešu bēgļu ierašanās Zviedrijā.

²¹² ASV Kara bēgļu padome tika izveidota 1944. gada janvārī, lai glābtu Eiropā dzīvojošos nacistu vajāšanas upurus. Par piešķirtajiem līdzekļiem WRB latviešiem prasīja no Latvijas evakuēt Rietumu sabiedroto karagūstekņus, latviešu inteliģenci, prietumnieciski noskaņotus politiķus un viņu ģimenes, ebrejus un vācu armijas dezertierus.

²¹³ Neiburgs, U. (2013). ASV Kara bēgļu padomes un Zviedrijas C biroja dokumenti par latviešu bēgļu laivu akcijām pāri Baltijas jūrai (1944–1945). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4(89), 137.–161. lpp.

²¹⁴ Kangeris, K. (2003). Zviedrijas un PSRS attiecības un latvieši Zviedrijā 1941.–1959. gadā. *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 436. lpp.

²¹⁵ Neiburgs, U. (2013). *ASV Kara bēgļu padomes...*, 321.–328. lpp.

pēc tās (zināmi gadījumi arī 50. un 60. gados), tomēr lielākā daļa latviešu bēgļu Zviedrijā nokļuva no 1944. gada augusta līdz oktobrim, kad Gotlandē vienā naktī nereti ieradās pat vairāk nekā 10 bēgļu laivu.

Zviedrija latviešu bēgļiem vienlaikus bija gan iekārots, gan aizliegts galamērķis, jo vācu varas iestāžu acīs došanās uz turieni nozīmēja slepenu spiegošanu un neatļautu sakaru uzturēšanu ar ārzemēm, pret ko bija jāvērsas ar vislielāko bardzību. Lai braucienus aizkavētu, vācu varas iestādes ieviesa dažādus ierobežojumus: piekrastes rajonos bija atļauts uzturēties tikai ar speciālām atļaujām; tiem iedzīvotājiem, kas bija jaunāki par 60 gadiem un dzīvoja līdz astoņu kilometru attālumā no jūras, tika pavēlēts pārcelties uz iekšzemi; laivas, ko nelietoja zvejai, vai nu iznīcināja, vai savāca vienkopus un apsargāja. Tāpat tika pastiprināta krasta apsardze, kas bija jājinājusies vien jūlijā beigās un augusta sākumā, kad pēc Sarkanās armijas ofensīvas nacistu administrācijā bija iestājies zināms apjukums. Grūtības radīja arī autotransporta un degvielas sagādāšana, lai nogādātu bēgļus līdz laivu pienākšanas vietām.²¹⁶ Tomēr, par spīti minētajiem pasākumiem, daudzi Latvijas iedzīvotāji izvēlējās nevis doties uz karā nopostīto Vāciju, kur tos gaidīja nezināms liktenis, bet meklēt patvērumu netālajā Zviedrijā.

Risks bija liels, jo gan laivu gaidīšana, kas nereti ilga vairākas nedēļas, slēpjoties piekrastes mežos, gan pats brauciens, visbiežāk sākts nakts aizsegā, bija grūts un sarežģīts. Apdraudējumu radīja gan vētras, gan tuvākajā apkārtnē iesūtīti spiegi un krasta apsardze. Nereti laivu gaidītājus terorizēja arī sarkanie partizāni, kas siroja Kurzemes mežos. Reizēm neizdevās uztvert signālus, kas vēstīja par laivu ierašanos, un tās atgriezās Gotlandē bez pārbraucējiem. Visbeidzot, daļu bēgļu jūrā pārtvēra vācu patruļas, un tie tika atgriezti Latvijā vai arī tika nogādāti Vācijā. Viens no labāk zināmajiem šādiem gadījumiem saistīts ar laivu "Gulbis", kurai 1944. gada 20. septembrī pusceļā uz Gotlandi sabojājās motors, un to aizturēja vācu karakuģis. Visi 52 bēgļi (starp tiem arī bijušais Saeimas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš), kā arī laivas vadītāji tika pārcelti uz vācu kuģi un nogādāti Gotenhāfenā, vēlāk iesaistot darbos munīcijas fabrikās u. c. Vācu varas iestādes nevērsa pret aizturētajiem bēgļiem (arī laivu vadītājiem) nekādas represijas, ieskaitot tos parasto bēgļu kategorijā.²¹⁷

Tā kā Liepāja un tās apkārtnē bija stipri apsargāta, pārvadātāji koncentrējās Pāvilostas, Jūrkalnes un Ventspils jūrmalā, taču individuāli braucieni notika no visas Kurzemes piekrastes, atsevišķos gadījumos – arī no Rīgas un Vidzemes jūrmalas. Bēgšanai tika izmantoti visi iespējamie peldlīdzekļi – mazi kuģīši, buru laivas, prāmji, velkoņi un pat airu laivas, kas nebūt

²¹⁶ Neiburgs, U. (2017). *Draudu un cerību lokā: Latvijas pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945)*. Rīga: Mansards, 296. lpp.

²¹⁷ Bleiere, D. u. c. (2008). *Latvijas Otrajā pasaules karā...*, 469. lpp.; Lasmane, V. (sast.) (1990). *Pāri jūrai, 1944./45.g.: 130 liecinieku atmiņas*. Stokholma: Memento, 61.–64. lpp.

nebija piemērotas braucieniem atklātā jūrā. Laivās, kas normāli spēja uzņemt 40–50 cilvēkus, tika pārvests pat līdz 260 cilvēku. Reizēm ceļā nācās pavadīt vairākas dienas, vienam pie otra cieši piespiesti, daudziem mokoties ar jūras slimību, bez pietiekamiem degvielas un pārtikas krājumiem, jūras kartēm un navigācijas instrumentiem. Nav precīzu ziņu, cik bēgļu iznīcināja vācu un padomju jūras un gaisa spēki, bet ir skaidrs, ka šādi upuri bija ievērojami.²¹⁸

Kad bēgļi bija pārvarējuši jūras ceļojumu, Gotlandē tie tika sagaidīti ar visu iespējamo atbalstu (ēdiens, apģērbs u. c.), ko sniedza gan vietējie iedzīvotāji, gan zviedru varas iestādes (lai ievadītu bēgļus normālā dzīvē un saskaņotu savu darbību, zviedri bija noorganizējuši Darba apgādi, bēgļu noņemnes ar sociālo aprūpi un Valsts bēgļu pārvaldi).²¹⁹ Pēc ierašanās un iztaujāšanas bēgļi tika reģistrēti un nosūtīti uz noņemnēm. Tomēr atšķirībā no Vācijas, kur noņemnes kļuva par ilgstošu bēgļu patvērumu, Zviedrijā bēgļiem 3–6 mēnešu laikā bija jāatrod darba un dzīves vieta ārpus noņemnes. Ja darbs nesniedza bēgļiem eksistences minimumu vai arī radās citādas sociālas grūtības, Valsts bēgļu pārvalde sniedza tiem finansiālu atbalstu. Tāpat atbalsts tika sniegts tiem, kuri slimības vai citu iemeslu dēļ nespēja atrast darbu.²²⁰ Kopumā bēgļu stāvoklis Zviedrijā krasi atšķīrās no apstākļiem, kādi valdīja kara izpostītajā Vācijā.

Pēc Zviedru-latviešu palīdzības komitejas oficiāli reģistrētiem datiem, līdz Otrā pasaules kara beigām Zviedrijā bija ieradušies 4559 latvieši. Aptuveni 500 bijuši Latvijas kultūras, izglītības, zinātnes un politikas darbinieki (universitāšu mācītājspēki, arhitekti, tiesneši, garīdznieki, rakstnieki, mākslinieki, skolotāji u. c.), ar kuru evakuāciju mērķtiecīgi nodarbojās LCP un kuru proporcija attiecībā pret pārējiem bēgļiem tādēļ bija lielāka. Tajā pašā laikā lielu skaitu bēgļu veidoja arī zvejnieki un kuģniecības darbinieki (ap 450), kā arī mājsaimniecībās nodarbinātie (325) u. c. Lielākā daļa bēgļu bija vecumā no 45 līdz 20 gadiem, bet gandrīz 1000 bija skolēni un mazi bērni.²²¹

2.3. Bēgļu skaits un raksturojums

Jau tūlīt pēc Otrā pasaules kara beigām notika dažādi mēģinājumi noteikt Latviju atstājušo un Rietumos nonākušo latviešu skaitu. To darīja gan pašu latviešu bēgļu pārstāvji un starptautiskās bēgļu organizācijas, gan Padomju Latvijas varas iestādes, bet, tā kā tika izmantoti dažādi avoti un metodoloģija, uzrādītais bēgļu skaits svārstījās diapazonā no 190 000 līdz

²¹⁸ Lasmane, V. (sast.) (1990). *Pāri jūrai...*, 21.–26. lpp.

²¹⁹ Siliņš, L. (2011). *Zviedru-Latviešu palīdzības komitejas...*, 25. lpp.

²²⁰ Daukste-Silasproģe, I. (2019). *Gaidot laivu: Latviešu rakstnieki bēgļu ceļos Zviedrijā*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 250.–251. lpp.

²²¹ Andersons, E., Siliņš, L. (2000). *Latvijas Centrālā Padome – LCP: latviešu nacionālā pretestības kustība, 1943–1945*. Upsala: LCP, 145.–146. lpp.

300 000.²²² Tomēr jaunākie pētījumi, kas balstīti līdz šim neapzinātos Vācijas arhīvu dokumentos, liecina, ka Vācijā nonācis krietni mazāks skaits latviešu, nekā uzskatīts iepriekš: apmēram 171 000.²²³ Pieskaitot viņiem Zviedrijā nonākušos apmēram 4500 latviešus, Rietumos nonākušo bēgļu kopskaits vērtējams ap 176 000.²²⁴ Jāņem gan vērā, ka šajā skaitā ietilpst visdažādākās piespiedu pārvietoto personu grupas (2. tabula): civilie bēgļi un evakuētie (skaitliski lielākā daļa), darba dienestā iesauktie, karavīri, cietumos un nometnēs ieslodzītie, kuru lielākā daļa pēc kara, neraugoties uz apstākļiem, kādos bija nokļuvuši ārpus Latvijas, uzskatīja sevi par bēgļiem, vēlāk – trimdiniekiem.

2. tabula. Latviešu skaits Vācijas reihā 1945. gada sākumā²²⁵

Civilie bēgļi 1944. g., sākot ar augustu	102 500
Līdz 1944. g. vasarai ieradušies (dažādas kategorijas)	18 500
Karavīri 1944./1945. g.	40 000
Cietumnieki un nometņu ieslodzītie 1943.–1945. g.	12 000
Kopā	173 000

Proporcionāli liela daļa latviešu bēgļu bija kultūras, izglītības, saimnieciskie darbinieki;²²⁶ demogrāfiski bēgļu vidū bija mazāk bērnu un vecāku cilvēku, vairāk gados jaunu vīriešu (tas gan lielā mērā skaidrojams ar iepriekš minēto faktu, ka pie bēgļiem tika pieskaitīti arī bijušie karavīri).²²⁷ Vairākums Vācijā nokļuvušo latviešu nāca no Rīgas un citām Latvijas pilsētām un mazpilsētām. 44% Rietumos palikušo bija rīdzinieki, 9% nāca no Latgales, 21% no Vidzemes, 12% no Zemgales, 14% no Kurzemes. Šāds sastāvs skaidrojams ar jau aprakstīto vācu evakuācijas politiku, tas ir, Latgalē speciālas evakuācijas pavēles netika dotas, zemnieku evakuācija nebija vāciešu prioritāte (turklāt pilsētu un mazpilsētu iedzīvotāji kopumā vieglāk

²²² Vislielāko skaitu – 300 000 – savā sarakstē ar Latviešu leģiona ģenerālinspektoru Rūdolfu Bangerski vēl 1945. gadā minējis organizācijas “Tautas palīdzība” priekšsēdētājs Ādolfs Šilde. (Plakans, A. (2021). *The Reluctant Exiles...*, p. 45.)

²²³ Kangeris, K. (2016). *Evakuācija/bēgšana no Latvijas...*, 126. lpp.

²²⁴ Jautājums par to kopējo cilvēku skaitu, kas 1944. gada vasarā atstāja savas mājas un devās bēgļu gaitās (ieskaitot tos, kas vispār neatstāja Latvijas teritoriju, un tos, kas kara beigās nebija nonākuši Rietumos), nav precīzi atbildams, bet tiek lēsts ap 250 000. (Plakans, A. (2021). *The Reluctant Exiles...*, p. 37.)

²²⁵ Kangeris, K. (2016). *Evakuācija/bēgšana no Latvijas...*, 126. lpp.

²²⁶ Par šādu tendenci rakstījusi arī Starptautiskās bēgļu organizācijas pārstāve Luīze Holborna (*Louisa Holborn*), norādot, ka, atšķirībā no poļu bēgļiem, kuru vidū bija liels skaits zemnieku un vienkāršo strādnieku, Vācijā izvietoto Baltijas bēgļu vidū vērojams liels intelektuāļu (administratīvo darbinieku, garīdznieku un komersantu) īpatsvars. (Holborn, L. (1956). *The International Refugee Organization: a specialized agency of the United Nations: its history and work, 1946–1952*. London: Oxford University Press, p. 357.)

²²⁷ Bleiere, D. u. c. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā...*, 471. lpp.

pakļāvās evakuācijas rīkojumiem un drīzāk devās ceļā nekā zemnieki), savukārt latviešu intelīģence un kultūras darbinieki ietilpa noteikti evakuējamo personu grupā.²²⁸

Lai novērtētu latviešu bēgļu plašākā – Baltijas – kontekstā, būtiski ieskicēt arī Otrā pasaules kara laikā notikušo piespiedu migrāciju no Latvijas kaimiņvalstīm. Daļa igauņu, tāpat kā nedaudz latviešu, jau pirms 1944. gada atstāja valsti, lai meklētu patvērumu drošākās vietās: daļa devās uz Vāciju vācbaltiešu izceļošanas akciju laikā, kamēr citi devās uz Zviedriju Igaunijas zviedru (*rannarootslased*) evakuācijas akcijās. Tāpat vācu okupācijas laikā 10 000 līdz 30 000 igauņu tika aizvesti uz Vāciju darba dienestā, savukārt vairāk nekā 60 000 igauņu tika iesaukti vācu bruņotajos spēkos, no kuriem daļa pēc kara palika Rietumos. Tomēr masveida bēgļu kustība arī Igaunijā sākās 1944. gada vasarā un rudenī, galvenokārt mēģinot nokļūt Zviedrijā; savukārt otrs virziens bija Vācija, kurp devās liels skaits to igauņu, kuri nespēja izbēgt uz Zviedriju. Rezultātā Otrā pasaules kara laikā Rietumos bija nokļuvuši aptuveni 75 000–80 000 igauņu: 25 000–28 000 Zviedrijā, 1010 Dānijā, 1500 Austrijā un 40 000–45 000 Vācijā (tiek lēsts, ka apmēram 6–9% gāja bojā ceļā uz Rietumiem, savukārt apmēram 21 000 bēgļu pēc kara atgriezās Padomju Igaunijā).²²⁹

Runājot par Lietuvu, tiek norādīts, ka neliels skaits (1000–2000) lietuviešu, galvenokārt augsta ranga amatpersonas, izbēga no valsts jau 1940. gada jūnijā pirms padomju okupācijas. Vācu okupācijas laikā (līdz 1944. gadam) Vācijā nonāca vēl aptuveni 185 000 lietuviešu, starp kuriem bija tie, kas bija iesaistīti darba dienestā vai vācu bruņotajos spēkos, kā arī ieslodzīti cietumos vai koncentrācijas nometnēs. Tomēr, tāpat kā Latvijā un Igaunijā, masu bēgļu kustība sākās 1944. gada vasarā līdz ar pārmaiņām Austrumu frontē. Taču, atšķirībā no Latvijas un vēl jo vairāk no Igaunijas, kuru iedzīvotājiem bija nosacīta izvēle par bēgšanas virzienu (Zviedrija, Somija), lietuvieši varēja doties tikai vienā – Vācijas – virzienā, kurp, pēc lietuviešu vēsturnieku aplēsēm, devās ap 100 000 cilvēku. No tiem kara beigās Rietumos bija nonākuši ap 60 000, pārējie gāja bojā karadarbībā un gaisa uzlidojumos (sevišķi Austrumprūsijā) vai arī nespēja izkļūt no tām Austrumeiropas un Austrumvācijas daļām, kas nonāca padomju okupācijas zonā.²³⁰

²²⁸ Kangeris, K. (2009). *Pēcvārds...*, 227. lpp.

²²⁹ Kumer-Haukanomm, K. (2011). Teise maailmasõjaeagne eestlaste sundmigratsioon läände. *Acta Historica Tallinnensia*, 17(1), pp. 95–109; Rahi-Tamm, A. (2005). Human Losses. Salo, V., Ennuste, U., Parmasto, E., Tarvel, E., Varju, P. (eds.) *The White Book: Losses Inflicted on the Estonian Nation by Occupation Regimes, 1940–1991*. Estonian Encyclopaedia Publishers, p. 30; Jürgenson, A. (2009). *Escape to the West...*, p. 125.

²³⁰ Dapkutė, D. (2016). Lithuanian Diaspora: From Displaced Persons to Diaspora Politics. Balkelis, T., Davoliūtė, V. (eds.) *Population Displacement in Lithuania in the Twentieth Century: Experiences, Identities and Legacies*. Leiden, Boston: Brill, pp. 236–237.

3. nodaļa. BĒGŠANAS PIEREDZES ATSPoguĻojuma Analīze

3.1. Bēgšanas motivācija

Pieņemot lēmumu par savu māju un dzimtās zemes atstāšanu nav viegli pat tādos apstākļos, kad indivīdi izjūt apdraudējumu savai brīvībai un dzīvībai un kad viņi tiek mudināti vai pat spiesti to darīt. To pierāda arī tas, ka bieži vien ievērojama sabiedrības daļa bruņotu konfliktu skartajos reģionos, arī Latvijas gadījumā, paliek uz vietas, neraugoties uz risku, ko tas ietver. Tas parāda, ka cilvēku pārvietošanos nevar izskaidrot tikai ar vardarbīgām aktivitātēm. Tādējādi, lai gan ir skaidrs, ka potenciāla vai faktiskā vardarbība ierosina cilvēku piespiedu migrāciju, tas nav vienīgais faktors, kas nosaka to, vai indivīds dosies vai nedosies prom.²³¹ Antropologs Džastins Šons (*Justin Schon*) uzsver to, ka civiliedzīvotāji bruņotu un citu veidu konfliktu situācijās ierasti dod priekšroku tādām alternatīvām rīcības stratēģijām kā nogaidīšana, slēpšanās, kukuļdošana, paļaušanās jeb cerība uz pozitīvu iznākumu u. tml., nevis migrācijai. Tikai tad, kad piedzīvotais un apkārt notiekošais kļūst arvien neatbilstošāks sabiedrībā pieņemtajiem naratīviem un normām, kas viņos rada būtisku nenoteiktību par to, kas notiek un kā uz to pienācīgi reaģēt, viņi var izvēlēties atstāt savu dzīvesvietu, ja tas ir iespējams.²³² Arī vēsturnieks Andrejs Plakans norāda, ka arī Latvijas gadījumā lielai daļai iedzīvotāju 1944. gadā pat neienāca prātā atstāt savas mājas, neraugoties uz to, cik slikti varētu kļūt apstākļi, jo viņus vadīja “stūrgalvības, konservatīvisma, samierināšanās un atbildības sajaukums, kas neļāva bēgšanai kļūt par iespējamību”²³³.

Lai gan promocijas darbā analizēta tikai to cilvēku pieredze, kuri paši devās bēgļu gaitās, viņu atmiņas atklāj arī tos motīvus, kas varēja veicināt to, ka tika pieņemti pilnīgi pretējs lēmums – palikt uz vietas. Tāpēc, balstoties arī A. Plakana atziņā, ka “lēmums palikt bija tikpat nozīmīgs kā lēmums bēgt, un faktori, kas noveda pie vienas no šīm alternatīvām, var izgaismot tos iemeslus, kam bija nozīme, izvēloties otru alternatīvu”²³⁴, nodaļas sākumā tiks aplūkoti tie motīvi, kas analizētajos avotos izceļas kā tādi, kuri lika Latvijas iedzīvotājiem nosliekties par labu palikšanai uz vietas un kurus var iedalīt divās grupās: emocionālie un praktiskie motīvi.

Kā viens no būtiskākajiem emocionālajiem motīviem analizētajos avotos izceļas spēcīgi izteiktā nespēja jeb nevēlēšanās saraut saikni ar mājām un dzimto zemi, arī to sociālo un kulturālo vidi, kurā cilvēki visu mūžu dzīvojuši.²³⁵ Šāda dziļa saiknes izjušana raksturīga

²³¹ Engel, S., Ibáñez, A. (2007). *Displacement Due to Violence...*, p. 3.

²³² Schon, J. (2019). Motivation and opportunity for conflict-induced migration: An analysis of Syrian migration timing. *Journal of Peace Research*, 56(1), p. 15.

²³³ Plakans, A. (2021). *The Reluctant Exiles...*, p. 36.

²³⁴ Ibid., p. 32.

²³⁵ Džonsona, L. (1984) Latvieši trimdā: latviešu bēgļu motīvi. *Archīvs. Raksti par latviskām problēmām*, 24. sēj. Melburna: Pasaules brīvo latviešu apvienība un Kārļa Zariņa fonds, 57. lpp.

lielākajai daļai cilvēku, taču, kā rāda analizētie avoti, lemjot par labu bēgšanai vai palikšanai, tā visspēcīgāko iespaidu varēja atstāt tieši uz vecāka gadagājuma Latvijas iedzīvotājiem. Proti, gandrīz trešā daļa dzīvesstāstu autoru, kuri paši devās bēgļu gaitās, atsaucas uz dažādas pakāpes radiniekiem, visbiežāk vecākiem un vecvecākiem, kuri vai nu pilnībā atsacījās atstāt mājas, vai arī tās atstāja, bet drīz vien devās atpakaļ. Piemēram, Skaidrīte Krūmiņa stāsta, ka lauku mājas pameta visa viņas ģimene, kā arī kaimiņi, taču vecvecāki palika uz vietas, jo *Būs, kā būs. Mēs paliekam mājās.*²³⁶ Savukārt Dzidra Ziedonis ar skumjām atceras savu vecmāti, kura gan sākotnēji devās līdzī pārejai ģimenei, bet ceļā pārdomāja, sakot: *Nemiet manas mantas ārā. Es nebraucu. Es palieku šeit, es gribu nomirt savā zemē.*²³⁷

Otrs emocionāls motīvs, kas arī varēja likt cilvēkiem pilnībā noraidīt domu par došanos bēgļu gaitās un kas atklājas vairākos analizētajos avotos, ir nespēja atstāt nevis savu dzimto vietu, bet dzimtas vai noteiktu cilvēku kapavietas. Šādu motīvu savā dzīvesstāstā min Karina Burda, norādot: lai gan viņa ļoti centās pierunāt māti doties līdzī bēgļu gaitās, māte atsacījās tādēļ, ka nespēja atstāt zemi, kur bija apglabāts viņas dēls. *Viņa tiešām bija ļoti pieķērusies manam brālim, kaut arī viņš bija miris. Viņas acīs viņš joprojām atradās tur. Un šī zeme, kur viņš gulēja, bija vienīgā vieta, kur viņa paliks.*²³⁸ Līdzīgas izjūtas saklausāmas arī Eduarda Putniņa dzīvesstāstā, kurā viņš pauž, ka sākotnēji bija izlēmis Latviju neatstāt, un, lai gan tiešais iemesls netiek norādīts, no stāstījuma noprotams, ka liela nozīme bija nesen bojā gājušā dēla kapavietai. Vēlāk gan Putniņa sievai izdevās viņu pārliecināt, ka ir jādodas prom, lai glābtu savu un pārējo bērnu dzīvības (tā kā autors bija mācītājs un aizsargs, apdraudējums bija ļoti liels), tāpēc šajā gadījumā praktiskā motivācija ņēma virsroku pār emocionālo.

Runājot par praktiskajiem motīviem, kuru dēļ cilvēki varēja izlemt palikt mājās pat tad, ja pārējā ģimene devās prom, kā viens no biežāk minētajiem ir sapratne par to, ka bēgļu gaitas nenovēršami saistītas ar dažādām fiziskām grūtībām, kuras ne visi cilvēki spēj izturēt. Turklāt Latvijas gadījumā šāda sapratne bieži vien sakņojās iepriekšējā pieredzē, jo daudzi vecāka gadagājuma cilvēki jau reiz bija devušies bēgļu gaitās Pirmā pasaules kara laikā, un, kā rāda vairāki avoti, tieši šajā laikā piedzīvotās grūtības atstāja iespaidu uz lēmumu par atkārtotu māju atstāšanu. Tā, piemēram, Noras Pīpkalējas patēvs vienīgais no ģimenes palika Latvijā, jo *es jau Pirmā pasaules karā izmaisījos pa pasauli, es vairāk negribu.*²³⁹ Tāpat arī Ginters Brunovskis norāda uz līdzīgu attieksmi, ko paudusi gan viņa paša, gan sievas māte: *Viņas jau nebija sevišķi*

²³⁶ NMV–196, Skaidrīte Krūmiņš. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.

²³⁷ NMV–785, Dzidra Ziedonis. Intervē Gunta Harveja (*Harvey*) 1998. gadā ASV.

²³⁸ NMV–758, Karina Burda. Intervē M. Hinkle 1997. gadā ASV.

²³⁹ NMV–784, Nora Pīpkalēja. Intervē B. Abula 1999. gadā ASV.

*sajūsminātas par tādām bēgšanas domām. Starp citu, viņas jau bij pieredzējuši Pirmā pasaules kara bēgšanu un zināja, kādas grūtības ir.*²⁴⁰

Kā cits praktisks iemesls jāmin arī nevēlēšanās nezināmam liktenim atstāt dzīves laikā uzkrātās materiālās vērtības, ieskaitot nekustamo īpašumu. Kā to skaidro Velta Kinga: *Maniem vecākiem bija pavisam cita sajūta, izbraucot no Latvijas, man bija citādāka sajūta. Viņi atstāja Latvijā visu, kas viņiem piederēja, ko viņi bija savā dzīvē sadzīvojuši. [...] Es neatstāju neko sev sapelnītu, kā saka.*²⁴¹ Būtiski, ka autore vecāki arī nevēlējās atstāt Latviju, neraugoties uz to, ka pirmās padomju okupācijas laikā nejausības dēļ bija izvairījušies no deportācijām un apzinājās, ka, padomju varai atgriežoties, viņus varētu sagaidīt atkārtotas represijas. Tomēr tā vietā, lai bēgtu paši, sākotnēji viņi centās pierunāt meitu doties prom vienai, un tikai tad, kad viņa atsacījās, nolēma to darīt visi kopā. Līdzīgi arī Elzas Liepas krustmāte, kas bija viņas vienīgā radniece, mudināja viņu doties prom viena, *jo tu esi jauna, tev jāiet brīvā pasaulē; un jaunībā vēl tu neesi piesiets pie mantas*²⁴². Abi šie gadījumi iezīmē to, ka nevēlēšanās atstāt dzīves laikā iegūto kapitālu (ne tikai materiālo, bet arī sociālo²⁴³) varēja izrādīties spēcīgāks vadmotīvs nekā pat iepriekšējā pieredzē balstīta apdraudējuma sajūta, par ko plašāk tiks runāts tālākajā nodaļas gaitā.

Analizētajos avotos atspoguļojas arī citi motīvi, kādēļ atsevišķi cilvēki vai veselas ģimenes nedevās bēgļu gaitās un kur grūti novilkt robežu starp emocionāliem un praktiskiem apsvērumiem. Proti, mātes nevēlējās doties ceļā ar maziem bērniem;²⁴⁴ vecāki izvēlējās palikt Latvijā, ja tur palika vismaz viena viņu atvase, pat pieaugusi,²⁴⁵ slimības dēļ,²⁴⁶ kā arī tādēļ, ka laulātajiem draugiem nebija iespējams izbraukt kopā.²⁴⁷ Tāpat kā būtisks motīvs jāmin arī plaši izplatītais uzskats, ka pat tad, ja fronte virzīsies uz priekšu un Sarkanā armija okupēs Latvijas teritoriju, tas tomēr nebūs uz ilgu laiku (tika cerēts uz Lielbritānijas un ASV palīdzību),²⁴⁸ no kā izrietēja secinājums, ka nav vērts atstāt mājas jeb vismaz nav jādodas pārāk tālu. Tā Mirdza Andersone stāsta par mātes izmisīgo pretošanos tēva lēmumam ar kuģi pamest Rīgu:

²⁴⁰ NMV–190, Ginters Brunovskis. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.

²⁴¹ NMV–3425, Velta Kinga. Intervē E. Šūpulis 2009. gadā Lielbritānijā.

²⁴² NMV–765, Elza Liepa. Intervē Rūta Eichenfelde 1997. gadā ASV.

²⁴³ Resursi, ko sniedz piederība noteiktiem sociāliem tīkliem un organizācijām.

²⁴⁴ *Mana vecākā māsa bija apprecējusies, tai mazs bērniņš bija, tā negribēja nekur braukt.* (NMV–62, Anna Vaiss. Intervē M. Zirnīte 1992. gadā Lielbritānijā.)

²⁴⁵ *Es mammai teicu, lai viņa brauc ar mums. Mamma saka: “Nē. [...] Ja man kāds bērns te paliek, es arī palikšu.”* (NMV–208, Melita Martinova. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.)

²⁴⁶ *Man viena tante bij slima, viņa jau arī nevarētu; tad otra tante juta, ka viņai jāpaliek.* (NMV–205, Anda Nordmo. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.)

²⁴⁷ *Viņš [brālītis] palika iekšā. [...] Un viņam sieva bija aizbraukusi uz laukiem Rūjienā, un tad viņš teica – viņš bez sievas nekur neies.* (NMV–58, Rozālija Adlere. Intervē M. Zirnīte 1992. gadā Lielbritānijā.)

²⁴⁸ Nollendorfs, V. (2001). Ievads, vēsturiskais fons, raksturojums. Tabūns, B., Nollendorfs, V., Vecgrāvis, V., Hausmanis, V. (red.) *Latviešu literatūras vēsture*, 3. sēj. Rīga: Zvaigzne ABC, 354. lpp.

Mēs jau visi cerējām, ka angļi neatdos Latviju krieviem. To jau visi cerēja. [...] Mamma negribēja, tad raudāja un kļiedza, un negribēja braukt prom no Latvijas. Un paps teica: “Tu zini, ka tagad ir vai nu dzīve vai nāve!” Ka jābrauc uz Vāciju, ka mums te palikšana nav. – “Jā, bet angļi...” Jau cerēja, ka angļi aizstāvēs, mums nelaidīs taču krievus iekšā.²⁴⁹

Šajā gadījumā ģimene tēva uzstājības dēļ tomēr atstāja gan savas mājas, gan Latvijas teritoriju, taču citiem tas varēja likt nosliekties par labu palikšanai uz vietas vai arī novilcināt došanos prom līdz pēdējam brīdim, kad nereti izrādījās jau par vēlu.

Tajā pašā laikā gana daudzos gadījumos identiskos apstākļos (ar maziem bērniem, veselības problēmām, esot atšķirti no tuvākajiem ģimenes locekļiem un ticot drīzai Latvijas atbrīvošanai) cilvēki pieņēma pretēju lēmumu – doties bēgļu gaitās, kas vēlreiz apstiprina, ka cilvēku rīcību ietekmēja ļoti dažādi un dziļi individuāli faktori, no kuriem pētnieki kā būtiskākos atzīmējuši indivīdu plānošanas horizontu, vecumu, personīgos kontaktus, pieeju informācijai, izglītības līmeni un to, cik ļoti viņi vēlas izvairīties no riska.²⁵⁰

Analizējot bēgšanas motivāciju, jāņem vērā arī tas, ka ne visās dzīvesstāstu intervijās šis jautājums tiek apskatīts (piemēram, ja intervijas autors bijis pārāk jauns, lai saprastu izbraukšanas motīvus). Tomēr lielākajā daļā interviju motivācija tiek vai nu skaidri definēta, vai ir izsecināma no situācijas apraksta, un lielākoties tā saistīta ar diviem motīviem: frontes tuvošanos (glābšanās no tiešas karadarbības) un padomju varas atgriešanos (komunistiskās ideoloģijas nepieņemšana vai bailes par savu un ģimenes drošību un izdzīvošanu padomju okupācijas gadījumā; šīs bailes parasti sakņojās 1940./1941. gada pieredzē). Novilkt striktu robežu starp abiem šiem motīviem ir grūti, jo tie ir savstarpēji cieši saistīti. Proti, kaut gan, runājot par lēmuma pieņemšanu, konkrētais indivīds kā vienīgo motīvu min frontes tuvošanos, taču pirms tam ir atsaucis atmiņā to, ka pats vai kāds viņa ģimenes loceklis ir izvairījies no 1941. gada 14. jūnija deportācijām, kas, visticamāk, radīja bailes, ka nākamreiz izglābties var neizdoties, tomēr arī tas ir jāņem vērā, nosakot vispārējo bēgšanas motivāciju. Identisks princips darbojas arī pretējā virzienā: lai gan autori kā galveno motīvu min nevēlēšanos atkal dzīvot padomju okupācijas apstākļos, tomēr tieši frontes tuvošanās noteica to mirkli, kad viņi devās prom.

Bez iepriekš minētajiem motīviem nevar ignorēt arī vācu okupācijas varas evakuācijas politiku, kas aprakstīta šī darba 2.1. nodaļā. Norādes uz evakuācijas pavēļu saņemšanu sastopamas arī analizētajos avotos, lai gan salīdzinoši nelielā skaitā, turklāt nereti arī šajās situācijās saskatāmi citi, papildu motīvi (visbiežāk – bailes no padomju varas). Apliecinājums

²⁴⁹ NMV–192, Mirdza Andersone. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.

²⁵⁰ Engel, S., Ibáñez, A. (2007). *Displacement Due to Violence...*, p. 6.

tam, ka evakuācijas pavēlei ne vienmēr bija izšķiroša loma, ir tas, ka ne visi, kuriem šī pavēle tika dota, tai paklausīja. Piemēram, kā jau tika pieminēts iepriekš, kad fronte vairākas nedēļas turējās apmēram 30 km attālumā no Skaidrītes Krūmiņas ģimenes mājvietas, tika dota evakuācijas pavēle, tāpēc viņa kopā ar ģimeni, kā arī apkārtējie kaimiņi pameta apdraudēto teritoriju, tomēr vecāka gadagājuma cilvēki vairākās mājās palika uz vietas.²⁵¹ Turklāt arī šajā gadījumā var uzskatīt, ka motivācija bija ne tikai oficiālā evakuācijas pavēle, bet arī izvairīšanās no tuvojošās frontes (visai iespējams, ka daļa cilvēku bēgtu arī pavēles nesāņemšanas gadījumā). Līdzīgi arī māsu Mirdzas Andersones un Austras Zariņas gadījumā, kad tika saņemta evakuācijas pavēle. Viennozīmīgi ir redzama arī cita motivācija, jo meiteņu tēvs padomju okupācijas laikā tika arestēts un nosūtīts piespiedu darbos, no kuriem vēlāk izbēga. M. Andersone raksturo situāciju: *Ja vācieši nebūtu ienākuši, tad krievi papu būtu noķēruši, tad jau viņš nebūtu dzīvs vairāk bijis. Tā kā mēs palikt nevarējām pie krieviem...*²⁵² Līdz ar to situācijā, kad ģimenei tika dota pavēle pamest Rīgu, vai nu dodoties ar kuģi uz Vāciju vai izbraucot uz Kurzemi, tika pieņemts lēmums atstāt dzimteni, jo tēvs uzskatīja, ka Sarkanā armija neapstāsies pie Rīgas, bet ieņems visu Latvijas teritoriju. Tādējādi redzams, ka šīs ģimenes bēgļu gaitu nozīmīgākais motīvs faktiski bija bēgšana no padomju varas un apdraudējuma, ko tā radīja, lai gan formāli izbraukšana notika oficiālās evakuācijas pavēles iespaidā. *Tēvs bija pābraucis mājās un mammai teicis, ka jābrauc prom, ka te nav palikšana. Jo viņš bija bijis savā darbā un tur bija uz galda liste, vai nošaut vai deportēt tēvu. Un viņš teica, ka labāk ar vāciešiem braukt prom, nekā pie krieviem zaudēt dzīvību.*²⁵³

Kopumā raugoties, tās situācijas, kad cilvēki kā bēgšanas motivāciju min frontes straujo tuvošanos vai sekošanu evakuācijas pavēlēm (šajos gadījumos bēgšanas lēmums parasti tika pieņemts dažu stundu vai pat īsākā laikā, dažkārt dodoties prom pilnībā ceļā nesagatavotiem), var traktēt kā reaktīvu pārvietošanos, tas ir, tādu, kas attiecas uz cilvēkiem, kuri saskaras ar tiešiem draudiem un impulsīvi pamet vardarbības skarto reģionu, jo neredz citu iespēju kā glābt savu dzīvību.²⁵⁴

Kā raksturīgus reaktīvās pārvietošanās jeb bēgšanas piemērus analizēto avotu vidū var minēt Dzintara Svennes un Brigitas Pitānes dzīvesstāstu: Dz. Svennes ģimene steigā pameta Jelgavu, kad tai tuvojās Sarkanā armija: *Saimnieces vecākā meita strādāja pagasta valdē par sekretāri. Viņa pārnāk no rīta mājās no pagasta valdes, viņa saka – pagasta vecis saka, ka jābēg prom. Viņš pako savas mantiņas, viņš saka, ka krievi nākot iekšā Jelgavā pa Meitenes šoseju. Un es nezinu, kādā veidā mamma bija jau gatava, viņa katram savu pauniņu rokā un*

²⁵¹ NMV–196, Skaidrīte Krūmiņš. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.

²⁵² NMV–192, Mirdza Andersone...

²⁵³ NMV–195, Austras Zariņš. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.

²⁵⁴ Plašāku izvērsumu par reaktīvo un preventīvo pārvietošanos skat. 1.1. nodaļā.

*soļosim tagad.*²⁵⁵ Savukārt B. Pitāne līdzīgos apstākļos pameta savas mājas Blīdenē: *Tad nāca fronte virsū, tad bija jābrauc. [...] Mēs jau izbraucām oktobrī no turienes, tā kā tur jau mēs dzirdējām lielgabalus. Un tad nāca arvien tuvāk un tuvāk. Man liekas, tajā pēdējā rītā tie lielgabali jau turpat mūsu mežiņā bija ievietoti iekšā.*²⁵⁶

Savukārt pārējie gadījumi drīzāk pieskaitāmi preventīvajam bēgšanas veidam. Tās sākumposmā cilvēki, ņemot vērā vardarbības klātbūtni reģionā, apsver visus riskus, kas saistīti ar došanos prom vai palikšanu, un tad nosliecas par labu vienai no šīm iespējām, turklāt šajā gadījumā lielāku iespaidu uz lēmumu atstāj citi, nevis tieši ar bruņoto konfliktu saistīti elementi.²⁵⁷ Pētījumos par piespiedu migrāciju tiek izšķirti trīs elementi: pamatcēloņi, tiešie (primārie) apstākļi un ietekmējošie faktori, kuri vai nu aizkavē, vai veicina pārvietošanos. Pamatcēloņi ierasti tiek saistīti ar ekonomiskām problēmām (nabadzība un trūkums), bet kā tiešie ietekmes apstākļi tiek uzlūkoti politiski un bruņoti konflikti un tos pavadoša vardarbība. Pie būtiskākajiem ietekmējošajiem faktoriem pētnieki pieskaita transporta un komunikāciju iespējas, kā arī sociālo kapitālu (ģimenes locekļi, draugi vai paziņas, kas jau atrodas bēgļu galamērķī un var sniegt dažāda veida, tajā skaitā informatīvu, atbalstu). Būtiski, ka ietekmējošie faktori nekad paši par sevi neizraisa bēgšanas procesu; tā vietā tie vai nu atvieglo, vai novērš pārvietošanos, kas rodas vai nu pamatiemeslu, vai tiešo apstākļu dēļ, turklāt daži negatīvi ietekmējošie faktori zaudē savu spēku tad, ja konflikts kļūst īpaši intensīvs.²⁵⁸

Minētais dalījums gan tiek attiecināts uz piespiedu migrācijas kustībām, kuras notikušas pēc Otrā pasaules kara, tomēr to iespējams attiecināt arī uz Otrā pasaules kara bēgļu kustību Latvijā, ja vien kā pamatcēlonis tiek uzlūkotas nevis ekonomiskās problēmas, bet gan pirmskara pieredzes, tas ir, pirmās padomju okupācijas atstātās sekas. Proti, pēc šajā laikā piedzīvotajām cilvēku apcietināšanām un pazušanas, un jo īpaši pēc 1941. gada 14. jūnija deportācijām, daudzi Latvijas iedzīvotāji jūta, ka viņu dzīvība ir apdraudēta, tāpēc, padomju varai atgriežoties, *galvenais bija tikt prom*²⁵⁹. Raksturīgs piemērs šādi apdraudējuma sajūtai saklausāms Melitas Martinovas stāstījumā par viņas saskarsmi ar padomju varu (viens autores brālis pirmās padomju okupācijas laikā tika nogalināts Centrālcietumā, otram tikai laimīga gadījuma dēļ izdevās izvairīties no deportēšanas; tāpat tika deportēta autores draudzenes ģimene) un atbildē uz jautājumu, kāpēc tika izlemts atstāt Latviju: *Bailes no tā, kas bija piedzīvots. [...] Visas tās*

²⁵⁵ NMV–3404, Dzintars Svenne. Intervē M. Zirņīte 2009. gadā Lielbritānijā.

²⁵⁶ NMV–3408, Brigita Pitāne. Intervē M. Zirņīte 2009. gadā Lielbritānijā.

²⁵⁷ Engel, S., Ibáñez, A. (2007). *Displacement Due to Violence...*, p. 13.

²⁵⁸ Schmeidl, S. (1997) Exploring the causes of forced migration: a pooled time-series analysis 1971–1990. *Social Science Quarterly*, 78, p. 290.

²⁵⁹ NMV–203, Kira Marianna Holmsen. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.

*slepkavošanas un aizvešanas. Mēs redzējām – ja tie krievi atnāk, mums dzīvība nav, mums [būs] grūti izglābties no tiem...*²⁶⁰

Analizētajos avotos iespējams izšķirt vairākus faktorus, kuri saistīti ar padomju varu un tās atgriešanos un kuri cilvēkos radīja apdraudējuma sajūtu.

1. Pirmās padomju okupācijas laikā piedzīvota tuvinieku, draugu jeb paziņu apcietināšana vai noslepkavošana. Iepriekš minētās M. Martinovas gadījumā šādu likteni piedzīvoja autores brālis, bet vairākos citos avotos pieminēti apcietināti un līdz nāvei nomocīti dažādas pakāpes radnieki, kā arī tas, ka bēgļu gaitās devās sievietes ar bērniem, kuru tēvi bija apcietināti, nogalināti vai izvesti uz Sibīriju. Šādu piemēru sniedz tolaik septiņgadīgās Ligitas Hannes atmiņas:

*Kad tēvu aizveda, tad jau nebija tik viegli. Tad bija bailes. Nezināja jau, vai viņu aizveda uz Sibīriju vai viņu nošāva. Un tad es atceros manas mammas tēvu – tas aizgāja un skatījās tur, kur visus tos līķus nolika tādā lielā, lielā dārzā vai kur nu tur bija. Tur neatrada tēvu. [...] Un tad tikai dabūja zināt, ka tēvs ir aizvests uz Sibīriju, ka viņš nebija nošauts Rīgā.*²⁶¹

Tāpat vairāki autori, kuru piederīgos nebija skārušas tiešas represijas, tomēr uzsver vispārējo tālaika atmosfēru, kad *cilvēki uz ielām pazuda un nebija nekur, kur iet prasīt, kur palicis tēvs, kur palicis brālis*²⁶².

2. 1941. gada 14. jūnija deportāciju atstātais dramatiskais iespaids uz Latvijas iedzīvotājiem. Daļā avotu runāts par to, ka autoru ģimenes tikai laimīgā kārtā pašas izvairījušās no deportācijām,²⁶³ kas pats par sevi radīja pamatotas bažas par to, ka, padomju varai atgriežoties, otrreiz šādi var nepalaimēties. Tāpat daļa autoru uzsver otrā izvešanas saraksta (“otrās listes”) eksistenci, kurā bijis iekļauts konkrētā indivīda vai visas viņa ģimenes vārds. Piemēram, Viestarts Aistars norāda, ka *tie saraksti, ka mēs it kā nākošajā ešelonā bijām nozīmēti, krita tēva rokās, kad Jelgavas pilsētas valde tika pārņemta – kad vācieši ienāca, tad tur tie papīri vēl. Steigā bija komunisti pametuši, un tā tur bija saraksti, kuri nākošajam ešelonam nozīmēti. Un mūsu vārdi bija virsū, tā kā mums bija jārēķinās ar to, ka, ja mēs paliktu Latvijā, tad mēs būtu Sibīrijā.*²⁶⁴ Turklāt arī tad, ja deportācijas neskāra paša ģimeni vai tuvākos

²⁶⁰ NMV–208, Melita Martinova. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.

²⁶¹ NMV–197, Ligita Vija Haanes. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.

²⁶² NMV–801, Mirdza Lejiņa. Intervē B. Abula 2000. gadā ASV.

²⁶³ Piemēram, Margaritas Putces atmiņas: *Vienu nakti pie durvīm piedauzīja, un māte gāja atbildēt, atnāca atpakaļ, modināja mūs ar māsu augšā un teica: “Ģērbsimies labi ātri!” Viņa ātri sakrāmēja kaut ko ceļasomā un teica: “Mums tagad jāiet!” [...] Izgājām no dzīvokļa un devāmies pie mammas vecākiem uz Smiltenes Mežvijām. Un tā problēma, izrādās, bija tā, ka pie durvīm piezvanīja viena sveša dāma [...], viņa zināja mūs acīmredzot. Un viņa brīdināja mammu, lai viņa ņem savas meitas un iet no mājas ārā tūlīt. Un tas bija tas laiks, kad notika pirmās izvešanas.* (NMV–3431)

²⁶⁴ NMV–884, Viestarts Aistars. Intervē B. Abula 2001. gadā ASV.

radniekus, tās tomēr atstāja ārkārtīgi negatīvu iespaidu uz apkārtējiem cilvēkiem, kā to parāda Skaidrītes Dimiteres atmiņu fragments:

*Vistrakākais bija tas, ka man vienu darba biedru aizveda un man aizveda draudzeni. [...] Viņa aizgāja mājās, un pēc pusstundas atnāca krievi, paņēma viņu un aizveda uz Sibīriju. Viņiem bija liela piecstāvu māja Stabu ielā. Tikai tāpēc, ka viņiem tā māja piederēja. Nekas cits. [...] Un es domāju – kā tā var darīt? Kā tā var darīt, kas kādam par tiesībām ir?! Paņemt vienu cilvēku, kas ir dzimis tur, audzis tur, skolu izgājis, strādā... Viņu paņem un aizved uz Sibīriju. Kāpēc? Viņš neko nav darījis. Tāpēc ka vecāki bagāti bija jeb kaut kas?*²⁶⁵

Emocionāli sakāpinātais stāstījums vēsta par situāciju, kad apkārt notiekošais ir pilnīgā pretrunā ar līdz šim sabiedrībā pieņemtajām normām un cilvēki vairs nespēj aptvert savu un citu cilvēku pieredzi. Rezultātā rodas ne tikai apjukums un nedrošība, bet arī dusmas un pat naidis pret cilvēkiem un sistēmu, kura izraisa un pieļauj šādu notikumu attīstību un no kuras visādi jāmēģina izvairīties.

3. Komunistiskā ideoloģija, kas bija saistīta nevis ar tiešu dzīvības apdraudējumu, bet drīzāk ar draudiem tādām sociālajām vērtībām kā taisnīgums, neatkarība un brīvība. Kā uzsver socioloģe Baiba Bela, šīs nebija vispārīgas un abstraktas vērtības, bet “brīvās un neatkarīgās Latvijas laikā deklarētas, diskutētas un runās, rakstos un darbos apliecinātas, nacionāli iekrāsotas vērtības. Palikšana padomju varas okupētā Latvijā nozīmētu šo vērtību zaudēšanu gan personiskā, gan nacionālā kontekstā – drošība būtu apdraudēta, taisnīgums – sagrozīts, bet neatkarība un brīvība – neiespējamas”²⁶⁶. Lai gan analizētajos avotos vairāk uzsvērti tieši padomju sistēmas radītie draudi dzīvībai, tomēr arī tajos sastopamas atsauces uz nespēju sadzīvot ar citādo vērtību sistēmu, kas izpaudās gan vārda brīvības ierobežošanā,²⁶⁷ gan padomju sistēmas aplamībās, kā, piemēram, tad, kad cilvēki tika iecelti amatos nevis savu zināšanu dēļ, bet tāpēc, ka bija komunistu atbalstītāji²⁶⁸ u. tml.

4. Paša vai ģimenes locekļu piederība komunistu neatzītiem politiskajiem spēkiem, dienests vācu militārajās spēkos, kā arī pirmskara un vācu okupācijas laikā ieņemti amati

²⁶⁵ NMV–450, Skaidrīte Dimiteris. Intervē M. Zirnīte, B. Bela 1996. gadā Zviedrijā.

²⁶⁶ Bela, B. (2011). Trimda kā vērtību katalizators. Krūmiņa-Koņkova, E. (red.) *Kultūras identitātes dimensijas*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 149. lpp.

²⁶⁷ Šāds piemērs saklausāms Edītes Stromsvāgas atmiņās: *Kad krievi ienāca, tad tūlīt bij tā: kad kāds ienāca skolotāju istabā, tad visi apklusā. [...] Ko es darīju? Klusēju. Pirms tam es runāju tikpat brīvi kā tagad, bet tad vajadzēja mācīties klusēt, jo man tak bij atbildība par mammu. [...] Es biju apdraudēta tai ziņā, ka es nevarēju apgalvot, cik ilgi es klusēju, cik ilgi es to panesīšu.* (NMV–207, Vita Edīte Stromsvāga. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.)

²⁶⁸ Melitas Martinovas atmiņas par pirmās padomju okupācijas laiku: *Visu komunistiskā partija sāka pārņemt. [...] Mums bija tāds kurpnieks, dzīvoja pāri ielai pretim. Milzīgs dzērājs, bet viņam bija kādi astoņi bērni. [...] Un tas ir tagad [sasit plaukostas] iecelts par izpildkomitejas priekšsēdētāju!* (NMV–208, Melita Martinova. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.)

(piemēram, valsts iestāžu un tieslietu darbinieki), pret kuriem padomju vara potenciāli varēja izvērst represijas.²⁶⁹ Viena no šādām grupām, kas padomju varas atgriešanās gadījumā būtu īpaši apdraudēta, bija reliģiskie darbinieki, tāpēc nav pārsteidzoši, ka analizēto avotu vidū sastopami arī vairāki gadījumi, kad Latviju atstāja luterāņu mācītāji kopā ar savām ģimenēm. Iezīmīgi, ka abos gadījumos mācītāji sākotnēji bija nolēmuši nedoties bēgļu gaitās, tomēr tieši ģimenes faktora (bērnu drošība) ietekmē, situācijai saasinoties un Sarkanajai armijai strauji pietuvojoties, nosliecās par labu aizbraukšanai (Eduards Putniņš kopā ar ģimeni atstāja mājas tad, kad *no Valmieras jau komunisti bija apmēram kādu nepilnu kilometru*²⁷⁰, savukārt Maijas Hinkles tēvs, mācītājs Aleksandrs Veinbergs kopā ar ģimeni devās ceļā no Alojās.²⁷¹ Jāņem vērā arī tas, ka pirmā padomju okupācija bija parādījusi, ka arī tādu profesiju pārstāvji, kuriem nedraudēja tiešas represijas (ārsti, juristi, arhitekti, inženieri u. c.), varēja saskarties ar to, ka padomju režīms pret viņiem attiecas kā pret nediferencētu strādnieku pūli, ko atbilstoši centralizētam plānam iespējams norīkot jebkurā darba vietā un apstākļos, tāpēc arī šādi cilvēki varēja izvēlēties doties bēgļu gaitās.²⁷²

Minēto faktoru klātesamība konkrētos dzīvesstāstos atspoguļota tabulā (skat. 5. pielikumu), kas parāda, ka lielākajā daļā interviju (57 no 74) ticis runāts par vismaz vienu faktoru, turklāt diezgan daudzos gadījumos (20) kopā saplūduši vairāki no tiem. Tik liels īpatsvars apstiprina ne tikai to, ka no vardarbības skartajiem reģioniem bēg tie cilvēki, kuri tiek identificēti ar grupām, kas jau iepriekš ir kļuvušas par mērķētu represiju vai vardarbības upuriem, bet arī to, ka draudiem nav jābūt tiešiem. Proti, cilvēki izlemj bēgt arī tad, ja kāds viņu ģimenes loceklis, draugs vai paziņa ir kļuvis pa represiju upuri un ja indivīdam šķiet, ka viņš var piedzīvot līdzīgu likteni.²⁷³ Kā to lakoniski paskaidro Ginters Brunovkis: *Tas bij galvenām kārtām tas pats "baigais gads", kas mūs brīdināja no palikšanas, jo nebij nekādas nozīmes palikt, sagaidīt atkal atpakaļ Padomju Savienības okupāciju. Mēs tā kā tā tiktu vai nu aizsūtīti uz Sibīriju, vai sliktākā gadījumā turpat uz vietas iznīcināti, kā tas bij ar daudziem.*²⁷⁴ Turklāt, ja arī cilvēki nesaistīja padomju režīmu ar potenciālām briesmām, tādas varēja saistīties ar Sarkano armiju, kura daudziem asociējās ar eksaltētu brutalitāti un gandrīz nenovēršamu iznīcību, kā to apliecina, piemēram, Annas Vaiss atmiņas: *Un tad, kad nu ienāca otrreiz krievs, tad jau atkal gāja briesmīgi. [...] Tādas mammiņas izbēga [no ieņemtajiem apgabaliem], viņas*

²⁶⁹ Piemēram: *Mans tēvs bija arī diezgan labā spārna noskaņots un arī skaitījās uzņēmējs, kaut gan arī maziņš, bet tomēr... Viņš arī, teiksim, bija aktīvs vietējā Talsu politikā. Viņš arī vienu laiku avīzē tur palīdzēja. [...] Abi mani vecāki nolēma, ka ir par bīstamu palikt.* (NMV–3423, Krišs Ligers. Intervē E. Šūpulis 2009. gadā Lielbritānijā.)

²⁷⁰ NMV–802, Eduards Putniņš. Intervē I. Reine 2000. gadā ASV.

²⁷¹ NMV–2725, Maija Hinkle. Intervē M. Zirnīte, M. Krūmiņa 2017. gadā Latvijā.

²⁷² Plakans, A. (2021). *The Reluctant Exiles...*, p. 34.

²⁷³ Davenport, C., Moore, W., Poe, S. (2003). *Sometimes You Just Have to Leave...*, p. 32.

²⁷⁴ NMV–190, Ginters Brunovskis. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.

teica, cik šausmīgi, kā tur tie iet tie krievi, ņemas ar tām sievietēm. Un es teicu – nē, man gribas braukt ārā, lai es ar mirstu kaut kur uz jūras.²⁷⁵ Kā jau minēts darba 2. nodaļā, šādas bailes Latvijas iedzīvotāju vidū lielā mērā tika veicinātas ar propagandas līdzekļiem, un arī citētās autores gadījumā paliek nenoskaidrots jautājums, vai viņas aprakstītās liecības uzklautas no tiešiem avotiem vai izlasītas masu informācijas līdzekļos.

Gan šis atmiņu fragments, gan citi analizētie avoti apstiprina pētnieku novērojumu, ka gan publiskajos medijos paustā informācija, gan cilvēku savstarpējā komunikācija atstāj būtisku iespaidu uz cilvēku pieņemtajiem lēmumiem un rīcību, arī saskaroties ar piespiedu migrāciju, jo nevis bruņoti konflikti paši par sevi, bet tieši informācija par tiem izraisa cilvēku pārvietošanos.²⁷⁶ Proti, cilvēki lēmumus nepieņem izolācijā; tā vietā viņi paļaujas uz sev pieejamo informāciju, ar kuru dalās gan mediji, gan citi cilvēki, kas atrodas līdzīgos apstākļos. Šī informācija ietver gan migrācijas ceļus un mērķus, gan apstiprinājumu tam, ka citiem ir izdevies veiksmīgi sasniegt galamērķi. Līdz ar to – jo vairāk cilvēku dodas prom, jo vieglāk pārējiem pieņemt līdzīgu lēmumu.²⁷⁷ No šī skatpunkta raugoties, arī vācu varas iestāžu izplatīto pozitīvo informāciju par bēgļu dzīvi Vācijā var uzskatīt par faktoru, kas līdztekus pamatiemesliem (bailēm no padomju varas) un tiešajiem apstākļiem (frontes tuvošanās) varēja ietekmēt tos cilvēkus, kas svārstījās – doties vai nedoties bēgļu gaitās. Šāds novērojums atbilst piespiedu migrācijas pētnieka Lānsa Klārka (*Lance Clark*) teorijai, kurā viņš klasificējis šādus bēgļu kustības ietekmējošus faktorus, no kuriem vismaz viens, bet citkārt vairāki ietekmē ikvienu bēgļu kustību: 1) pārrobežu bēgšanas alternatīvas, ja ir iespēja patverties savas valsts teritorijā vai pievienoties nemiernieku grupām; 2) šķēršļi, kas ierobežo pārrobežu bēgšanu; 3) sagaidāmā uzņemšana bēgļu galamērķī; 4) potenciālo bēgļu grupu lēmumu pieņemšanas modeļi; 5) sezonālie faktori.²⁷⁸ Iepriekš minētā informācija par bēgļu dzīvi Vācijā attiecināma uz trešo faktoru, lai gan tai varēja būt divējāda ietekme: ja cilvēki uzticējās oficiālajai informācijai par labo apiešanos ar bēgļiem, viņiem varēja būt vieglāk pieņemt lēmumu doties prom; savukārt, ja viņi tai neticēja vai viņiem bija privāti iegūta informācija, kas pierādīja pretējo, tas varēja būt aizkavējošs faktors. Par šādu privāti gūtu informāciju stāsta Emīlija Klīdzēja, kas, atrodoties bēgļu gaitās Latvijas teritorijā, sastapusies ar kādu vācu karavīru, kurš, uzzinot, ka viņa ir bēgle, centies viņu atrunāt no došanās uz Vāciju, sakot: *Nebrauc nekur! Brauc atpakaļ uz Rīgu! Te ir maize, aizbrauksi uz Vāciju, tur badā mirsi.*²⁷⁹ Autore savā atmiņu

²⁷⁵ NMV-62, Anna Vaiss. Intervē M. Zirnīte 1992. gadā Lielbritānijā.

²⁷⁶ Edwards, S. (2009). *The Chaos of Forced Migration: A Means of Modeling Complexity for Humanitarian Ends*. Saarbrücken, Germany: VDM Verlag; Adhikari, P. (2012). The Plight of the Forgotten Ones: Civil War and Forced Migration. *International Studies Quarterly*, 56(3), p. 592.

²⁷⁷ Davenport, C., Moore, W., Poe, S. (2003). Sometimes You Just Have to Leave..., pp. 35–43.

²⁷⁸ Clark, L. (1989). *Early Warning of Refugee Flows*. Washington, D. C.: Refugee Policy Group, p. 89.

²⁷⁹ NMV-773, Emīlija Klīdzēja. Intervē I. Reine 1999. gadā ASV.

stāstā nereflektē par to, kādu iespaidu šis brīdinājums uz viņu atstājis, tomēr, tā kā ģimene izjuta lielu apdraudējumu, viņi tomēr drīz vien pameta Latviju. Turklāt jāņem vērā: ja arī cilvēkiem bija pamatotas aizdomas, ka dzīve Vācijā nebūt nav tik pārtikusi, kā tas tika attēlots vācu propagandā, nereti tas tomēr pieņemts kā mazākais ļaunums: *Es zinu, ka te runāja ar dažiem paziņām par to – braukt vai nebraukt. Un tad cilvēki teica [..] – tur būs bads, un tur ir briesmīgi, un tur mēs nevarēsim izturēt. Bet vismaz klimats taču ir labāks Vācijā [nekā Sibīrijā]!*²⁸⁰ Tajā pašā laikā saprotams, ka svārstīšanās apstākļos privāti izskanējušie emocionālie brīdinājumi, kādus pieminēja Emīlija Klīdzēja, varēja ietekmēt noslieksanos par labu palikšanai uz vietas.

Iztirzājot pārējos L. Klārka definētos ietekmējošos faktoros, jāsecina, ka to ietekmi var novērot arī Latvijas bēgļu gadījumā. Tā, runājot par pārrobežas bēgšanas alternatīvām, redzams, ka daļa Latvijas iedzīvotāju patiesi devās bēgļu gaitās no citiem Latvijas apgabaliem, rada patvērumu Sarkanās armijas neieņemtajā Kurzemes cietoksnī un sagaidīja tur kara beigas, jo nevēlējās vai nerada iespēju doties ārpus valsts teritorijas. Tiem, kuri vēlējās doties nevis uz Vāciju, bet gan uz Zviedriju, bija jāreķinās ar vācu varas iestāžu liktajiem šķēršļiem, kas viennozīmīgi samazināja Zviedrijā nonākušo cilvēku skaitu (daļā gadījumu cilvēki tad tomēr devās uz Vāciju,²⁸¹ bet citos, visticamāk, izvēlējās palikt Kurzemē); savukārt tiem, kas vēlējās atstāt Latviju pa zemes ceļu caur Lietuvu, ceļu aizšķērsoja Sarkanā armija, piespiežot cilvēkus izvēlēties vai nu palikt Latvijā, vai bēgšanai izmantot vācu kuģus (šie bēgļi visbiežāk bēga ar saviem zirgu pajūgiem un lielāku bagāžas apjomu, kas, uzkāpjot uz kuģa, būtu jāatstāj). Tāpat sava nozīme bija arī Klārka minētajam sezonālajam faktoram, jo ziemas apstākļos izbraukšana no Latvijas pa jūras ceļu bija stipri ierobežota. Visbeidzot, runājot par potenciālo bēgļu grupu lēmumu pieņemšanas modeļiem, jāuzsver jau iepriekš minētā pārliecība par to, ka, karadarbībai beidzoties un Rietumvalstīm palīdzot Latvijai padzīt padomju varu, bēgļiem drīz vien radīsies iespēja atgriezties mājās. Lai gan iepriekš tika norādīts, ka daļā gadījumu šīs pārliecības ietekmē cilvēki izvēlējās mājas neatstāt, tomēr, kā apliecina avoti, visai bieži tā, tieši pretēji, uzskatāma par bēgļu kustību veicinošu faktoru, jo tieši paļāvība uz drīzo atgriešanos un līdz ar to lēmuma tālejošo sekas neapzināšanās bija iemesli, kuru dēļ cilvēkiem bija vieglāk pieņemt lēmumu par māju atstāšanu. Tā, piemēram, Marija Ķeņģe-Ozoliņa norāda, ka *pašā sākumā neviens no mums nebija domājis izbraukt no Latvijas. Neviens. Mēs bijām domājuši tikai iziet ārā no sava apgabala kaut kur svešumā, mežos vai kur, pārgaidīt visu to grūto brīdi un atgriezties.*²⁸² Savukārt Valija Ruņģe apraksta savu bēgšanu šādi: *Mēs ar mammu jau izbraucām, kā teica*

²⁸⁰ NMV-465, Ilze Zīverte. Intervē M. Zirnīte 1996. gadā Latvijā.

²⁸¹ Tā Viestarta Aistara ģimene pēc vairākiem neveiksmīgiem mēģinājumiem nokļūt uz laivas, kas tos pārvestu uz Zviedriju, tomēr izvēlējās doties uz Vāciju: *Tad tēvs izšķīrās, ka mēs ejam atpakaļ uz Ventspili. Un pieteicās tajā pirmajā kuģī, kas no Ventspils brauc tālāk uz Liepāju un tad uz Dancigu.* (NMV-884, Viestarts Aistars. Intervē B. Abula 2001. gadā ASV.)

²⁸² NMV-44, Marija Ķeņģe-Ozoliņa. Intervē M. Zirnīte 1990. gadā Lielbritānijā.

“pabēgsim”, jo drīz jau krievi, taču angļi izdzīs, amerikāņi, un tad mēs varēsim tūlīt braukt atpakaļ. Tā mēs vēl te [ārpus Latvijas] šodien sēžam.²⁸³

Būtiski norādīt: lai arī kādi faktori ietekmēja cilvēku lēmumus un rīcību, bieži vien viņi ilgi svārstījās, līdz, apstākļu spiesti, steigā pieņēma galējo lēmumu. Šāda situācija aprakstīta Ilzes Zīvertes atmiņās: *Pavisam skaidrs nebija līdz pēdējam brīdim. [...] Mūsu mājā bija tā: vienu dienu bija runa – nu, jābrauc tomēr; nākamā dienā atkal – nē, nu varbūt tomēr paliks, nu varbūt kaut kā izglābsimies; pēc tam atkal likās – nē, jābrauc... Tā bija drausmīga izšķiršanās, drausmīga.*²⁸⁴ Savukārt par apjukuma pilno gaisotni, kuras dēļ cilvēki veica arī visai neracionālas darbības, liecina Ērikas Mellakaulas atmiņas: *Mēs izdomājām, ka krievs neienāks, jo Rīgā bija viens labs pareģis, kas teica, lai nu kas tur ir, ap Rīgu viss gaišs, tā kā var mierīgi sēdēt Rīgā. Nekad to neaizmirsīšu! Cilvēki skrēja pie pareģiem, vai ne. Patiešām, vai braukt prom vai nebraukt, vai kaut ko.*²⁸⁵

Tāpat būtiski, ka, kā to rāda avoti, nereti cilvēki nokļuva bēgļu gaitās nevis pēc savas izvēles, bet sekojot citu, sev tuvu cilvēku iniciatīvai, turklāt dažkārt darot to ar lielu piespiešanos vai nožēlu. Kā jau ieskicēts iepriekš, analizētajos avotos par visbiežāko šādas prombraukšanas iemeslu minēta sekošana bērniem vai laulātajam draugam, par ko liecina Noras Pīpkalējas atmiņas: *Es biju tā, kas gribēja [bēgt], kas zināja, ka tas ir pareizi. Kāpēc es to zināju, es nezinu, bet es teicu – es pie krieviem vairāk nepalikšu, un vienalga, kā, [bet] es gribu ārā. Mana māte nebija tik ļoti priecīga par to visu, bet viņa negribēja mani atstāt.*²⁸⁶ Līdzīgu situāciju apraksta arī Skaidrīte Dimitere: *Diezgan traki bija. Es zinu, ka es sēdēju uz grīdas lielā istabā un man asaras bira. Edgars [autores vīrs] teica: “Tev jābrauc man līdzi! Mēs esam viena ģimene, mēs esam precējušies!” [...] Vai dieviņ, šite man ir mājas! Es zinu, ka es varu dzemdēt mierīgi. Manu bērnu pievāks, man viss ko. Ko es tur darīšu? Es tomēr braucu.*²⁸⁷

Nedaudz citādu situāciju iezīmē Ansis Mitrēvics, kurš kopā ar sievu devās uz Vāciju, rūpēdamies par saviem vecākiem:

Brālis bija dzelzceļa dienestā, un viņu sūtīja uz Vāciju. Bet kad viņš pateica, ka viņam ir divi bērni, sieva un sievas māte, tad viņi pateica ka tik daudz nevar ņemt, vecāki viņam jāatstāj šeit. [...] Viņš atnāca pie manis un teica: “Brālīt, ko mēs darīsim ar vecākiem? Mani sūta uz Vāciju. Tevi noteikti iesauks, kaut arī divreiz ir bijusi atlaide. Bet ja tu arī piesakies kā darba spēks un brauc līdzi tagad, tad ļaus tēvam un mātei arī braukt.”

²⁸³ NMV–755, Valija Ruņģe. Intervē B. Abula 1998. gadā ASV.

²⁸⁴ NMV–465, Ilze Zīverte. Intervē M. Zirnīte 1996. gadā Latvijā.

²⁸⁵ NMV–46, Ērika Mellakaula. Intervē M. Zirnīte 1990. gadā Lielbritānijā.

²⁸⁶ NMV–784, Nora Pīpkalēja. Intervē B. Abula 1999. gadā ASV.

²⁸⁷ NMV–450, Skaidrīte Dimiters. Intervē M. Zirnīte, B. Bela 1996. gadā Zviedrijā.

*Tāpēc man vienmēr ir bijis respekts pret manu sievu, ka viņa arī uzņēmās upuri un brauca līdzī. [...] Es braucu tādēļ ka tēvam, mātei jāpaliek un laiki būs šausmīgi grūti, [es braucu tādēļ], ka es par viņiem gādāju.*²⁸⁸

Vienojošais elements visos minētajos gadījumos ir tas, ka cilvēki pieņēma lēmumu par došanos bēgļu gaitās, nevis balstoties savās vēlmēs, bet sekojot savu tuvinieku izvēlēm vai rūpējoties par viņu drošību un tālāko likteni. Būtiski, ka šie cilvēki lēmumu par prombraukšanu pieņēma kaut negribīgi, tomēr apzināti; tajā pašā laikā dažkārt cilvēki varēja atstāt savu dzīvesvietu, pat neapzinoties iespēju, ka viņi varētu nonākt tālāk par tuvākās apkārtnes, reģiona vai Latvijas robežām. Par šādu pieredzi liecina, piemēram, Ainas Zvejnieks stāstītais par to, kā viņa devās līdzī saviem darba devējiem, pie kuriem strādāja par izpalīdzī lauksaimniecībā un kuri, tuvojoties frontei, ar zirgu pajūgiem devās rietumu virzienā: *No vienas puses faktiski es arī nezināju, ka mēs braucam pāri [uz Zviedriju]. Tas jau tomēr bija tāds ne noslēpums... nē, viņi droši vien savā [starpā runāja], bet nu es savā muļķa galva tik tālu nedomāju, vai ne. Zinu, ka mans tēvs vēl teica: "Te tev tikai liks tranšejas rakt un grāvjus. Pabrauc, pabrauc līdzī."* Tā apmēram. *Nu es ar pabraucu līdzī.*²⁸⁹ Jāņem vērā, ka minētā autore tobrīd bija vien 18 gadus veca, kas lielā mērā varētu izskaidrot situācijas neizpratni un pilnīgu paļaušanos darba devēju pieņemtajiem lēmumiem.

Noslēgumā jāsecina, ka analizētie avoti apstiprina: būtiskākie motīvi tam, kādēļ Latvijas iedzīvotāji devās bēgļu gaitās, bija glābšanās no tiešas karadarbības (frontes tuvošanās) un bailes no padomju varas atgriešanās. Šie motīvi balstījās gan iepriekšējā pašu un citu līdzcilvēku pieredzē, gan uztvertajā un sabiedrībā pārraidītajā informācijā par pirmskara un kara laika norisēm un ienaidnieka tēlu. Šīs pieredzes un dažāda veida komunikācijas rezultātā cilvēkiem izveidojas noteikts priekšstats jeb ticība tam, cik droša ir viņu nākotnes perspektīva, uz kuru pamatojoties viņi pieņēma lēmumus, kas saistīti ar bēgšanu. Tāpat avoti uzskatāmi parāda, cik liela nozīme bēgšanas lēmuma pieņemšanā bija tādiem faktoriem kā iepriekšēja piespiedu migrācijas pieredze Pirmā pasaules kara laikā, cilvēku vecums, pieķeršanās dzimtajai zemei un dzīves laikā iegūtie resursi (gan materiālie, gan sociālie), kā arī to, ka lēmums bieži vien tika pieņemts pēc ilgstošas svārstīšanās, ņemot vērā gan racionālus, gan iracionālus faktorus, kas raksturīgi tālaika saspringtajai atmosfērai.

²⁸⁸ NMV-768, Ansis Mitrevics. Intervē M. Hinkle 1997. gadā ASV.

²⁸⁹ NMV-449, Aina Zvejnieks. Intervē M. Zirnīte, B. Bela 1996. gadā Zviedrijā.

3.2. Bēgšanas pieredze Latvijas teritorijā

Veidi un apstākļi, kādos Latvijas iedzīvotāji uzsāka savas bēgļu gaitas un kā tās norisinājās Latvijas teritorijā, ir ļoti dažādi, tāpēc tos nepieciešams sistematizēt, ko iespējams darīt pēc dažādām iezīmēm. Pirmkārt, pamatojoties uz jau iepriekš minēto dalījumu reaktīvajā un preventīvajā bēgšanā; otrkārt, pēc tā, vai bēgļi devās ceļā vieni paši, kopā ar savām ģimenēm vai tikai ar atsevišķiem ģimenes locekļiem; treškārt, pēc pārvietošanās veida (izmantotajiem transportlīdzekļiem), jo arī tas varēja atstāt iespaidu uz bēgšanas procesu. Apakšnodaļā sīkāk analizēts katrs minētais veids, raksturojot to gan kopumā, gan aplūkojot atsevišķus gadījumus.

Kā jau aprakstīts iepriekš, par preventīvu tiek uzskatīta tāda bēgšana, kad cilvēki, kas saskaras ar tiešiem draudiem, impulsīvi pieņem lēmumu pamest vardarbības skarto reģionu, savukārt reaktīvās bēgšanas gadījumā cilvēki, kurus vēl neskar tieši draudi, tomēr izvērtē riskus, kas saistīti ar došanos prom vai palikšanu, un nosliecas par labu bēgšanai. Lai gan sākotnēji varētu šķist, ka abus šos bēgšanas tipus iespējams izšķirt, izmantojot kādu noteiktu hronoloģisku atskaites punktu (datumu), kad potenciālas briesmas (visbiežāk – frontes pietuvošanās) pārvēršas tiešos draudos, tomēr jāņem vērā, ka situācija dažādos Latvijas reģionos un vietās šai ziņā bija atšķirīga (tā Latgales iedzīvotāji saskārās ar tiešām briesmām jau 1944. gada jūlija sākumā, bet Rīgas iedzīvotāji – tikai septembra beigās un oktobra sākumā). Tādējādi arī daļa no tiem gadījumiem, kad bēgļu gaitas tika sāktas jau relatīvi ātri – jūlijā –, tomēr ir uzskatāma nevis par preventīvu, kā to varētu pieņemt, bet gan par reaktīvu bēgšanu, jo bēgļu gaitās devās cilvēki, kas bēga vai nu no Latgales reģiona (tā Dārta Pilmane 15. jūlijā ar ģimeni steigā atstāja savu lauku saimniecību Kārsavas novadā, jo tika saņemts brīdinājums par Sarkanās armijas tuvošanos²⁹⁰), vai Tukuma un Jelgavas tuvākās apkārtnes, kas arī tobrīd bija pakļauta Sarkanās armijas uzbrukumam (Dzintara Svennes ģimene atstāja lauksaimniecību Zaļeniekos 28. jūlijā pēc Jelgavas ieņemšanas;²⁹¹ Kriša Līģera ģimene atstāja Talsus jūlija beigās pēc Tukuma ieņemšanas;²⁹² savukārt Elza Reinberga 30. jūlijā devās bēgļu gaitās no Stendes²⁹³). Tomēr impulsīvu lēmumu bēgt varēja pieņemt arī tādi cilvēki, kas no karadarbības skartās vietas atradās relatīvi lielākā attālumā, kā to darīja, piemēram, Erna Tamanis-Savicka.

²⁹⁰ *Mārtiņam [dēlam] bija 8 mēneši, kad atstājām mājas. Vienkārsi kāpa ratos un brauca projām. No Kārsavas bija priekšniecība, lai tūlīt brauc projām, pa telefonu piezvanīja un pateica. [...] Brauca tik projām uz vakariem. Pēc saules skaties un brauc tikai tur.* (NMV–770, Dārta Pilmane. Intervē Ināra Reine 1999. gadā ASV.)

²⁹¹ *Saimnieces vecākā meita strādāja pagasta valdē par sekretāri. Viņa pārnāk no rīta mājās no pagasta valdes, viņa saka, pagasta vecis saka, ka jābēg prom, viņš pako savas mantiņas, viņš saka, ka krievi nākot iekšā Jelgavā pa Meitenes šoseju. Un es nezinu, kādā veidā mamma bija jau gatava, viņa katram savu pauniņu rokā un soļosim tagad.* (NMV–3404, Dzintars Svenne. Intervē M. Zirņīte 2009. gadā Lielbritānijā.)

²⁹² NMV–3423, Krišs Līģers. Intervē E. Šūpulis 2009. gadā Lielbritānijā.

²⁹³ *Kad krievi ienāca Tukumā, tad "Princu" saimnieks sakrāva pekelītes vezumā, paņēma sievu un dēlu, kas bija vienos gados ar Ivetu [autores meitu], un mani ar abiem meiteņiem. Un tad mēs visi, lielais vezums, braucām uz Liepāju.* (NMV–790, Elza Reinberga. Intervē Rita Petričeka 1999. gadā ASV.)

Viņa jau 4. augustā esot uzkāpusi uz bēgļu kuģa Ventspilī tādēļ, ka *man bija nāves bailes no krieviem! Skaidri un gaiši. Un 44. gadā krievi ielauzās Tukumā. [...] Tad kaut kā noturēja viņus, viņi netika līdz Ventspilij, bet tikpat labi viņi varēja nogriezt un viss tas...*²⁹⁴ Lai gan šajā gadījumā apdraudējums nebija tik tiešs, tomēr izteiktā baiļu sajūta, kā arī lēmuma impulsivitāte (17 gadus vecā jaunieta devās prom viena pati, pat nesazinoties ar citur dzīvojošo ģimeni) arī to ļauj pieskaitīt reaktīvajai bēgšanai.

Iepriekš minētais parāda, ka būtiskākais faktors, kas nosaka to, kuram bēgšanas tipam pieskaitāma konkrētā cilvēka vai ģimenes rīcība, ir nevis hronoloģiskais brīdis, kad tiek atstātas mājas, bet gan lēmuma pieņemšanas apstākļi. No šī skatpunkta raugoties, faktiski vienīgie gadījumi analizēto avotu vidū, kad var runāt par preventīvo bēgšanu, ir tie, kad ģimenēs, izsverot dažādus riskus, savlaicīgi tika pieņemts lēmums par to, ka Latvija ir jāatstāj sievai un bērniem, vīram paliekot uz vietas. Pie šādiem piemēriem var pieskaitīt Sarmītes Janovskas (NMV–3440), Artas Svennes (NMV–3401), Māras Lipaces (NMV–786) un Kiras Holmsenas (NMV–203) dzīvesstāstus. Vienojošais faktors visās šajās situācijās bija tas, ka autoru tēvu ieņemtie amati vai nodarbošanās (S. Jankovskas tēvs bija Gustava Ērenpreisa velosipēdu fabrikas īpašnieks, A. Svennes tēvs – miertiesnesis, M. Lipaces tēvs – alus darītavas “Aldaris” direktors, K. Holmsenas tēvs – a/s “Latvijas centrālais sēklu eksports” galvenais grāmatvedis) noteica to, ka padomju varas atgriešanās gadījumā bēgšana tika uzskatīta par vienīgo iespējamo rīcību, taču vienlaikus viņiem pašiem Latviju atstāt tobrīd nebija iespējams (atļauts). Lai gan tikai divas no minētajām autorēm atceras relatīvi precīzu izbraukšanas laiku (S. Jankovska piemin, ka tas noticis jūlija beigās), tomēr saprotams, ka visos trīs gadījumos tas noticis laikā starp jūliju un septembri; turklāt visu autoru tēviem vēlāk arī pašiem izdevies Latviju atstāt (trīs gadījumos minēts oktobris, vienā izbraukšanas laiks nav norādīts). Tāpat visiem šiem stāstiem kopīgs tas, ka vēl pirms ģimenes došanās prom bija sarunāta vieta, kur tām apmesties: M. Lipace ar savu māti un brāli devās pie attāliem tēva radiem Gotenhāfenā, A. Svenne ar māti, brāli un vecmāti nonāca Šverinā, S. Jankovskas tēvs bija sarunājis apmešanās vietu sievai, četriem bērniem un viņu auklei pie sava sadarbības partnera Vācijā, bet K. Holmsena ar māti devās pie autores krustmātes, kura no Latvijas bija izbraukusi 1939. gadā un dzīvoja Poznaņā. Būtiski, ka visos gadījumos ģimenes dzīvoja Rīgā vai tās tuvumā un tām visām bija laiks un iespēja sagatavoties ceļam. *Pēc kāda laika, kad jau manīja, ka atkal krievi nāks, tad mēs sākām pakoties, un tēvs sāka taisīt fabrikā kastes, lai mēs varētu sapakoties un braukt ar kuģi.*²⁹⁵

Līdzīgi arī Aleksandrs Dzirne, tālaika Farmācijas pārvaldes priekšnieks, jau augustā izsūtīja no Latvijas savu sievu un audzumeitu, pats palikdams uz vietas. Savās atmiņās A.

²⁹⁴ NMV–3438, Erna Tamanis Savicka. Intervē M. Zirnīte un Inese Auziņa-Smita 2011. gadā Lielbritānijā.

²⁹⁵ NMV–3440, Sarmīte Janovska. Intervē M. Zirnīte 2009. gadā Lielbritānijā.

Dzirne uzsver, ka tas bija iespējams, pateicoties vācu evakuācijas politikai: *Jau augusta mēnesī ģenerāldirektors Dankers rūpējās par ģimeņu evakuāciju uz Vāciju. Viņš pateica man: ja es gribu savu sievu evakuēt uz Vāciju, lai es piesakos. Es to izdarīju tūlītās, un viņa tika pieteikta uz Vāciju izceļošanai.*²⁹⁶

Bez minētajiem gadījumiem vēl tikai divi citi atbilst preventīvajam bēgšanas tipam, jo aizbraukšana no Latvijas notika, nevis mēģinot izbēgt no tiešām briesmām, bet citu faktoru ietekmē: Karina Burda devās prom no Rīgas jau 2. augustā tādēļ, ka viņu to darīt mudināja tēvs (pats izbrauca oktobrī),²⁹⁷ savukārt Ansis Mitrevics, brāļa mudināts, kā dzelzceļa darbinieks izmantoja iespēju izbraukt no Latvijas jau 26. jūlijā, ņemot līdzi arī sievu un abus vecākus.²⁹⁸

Lai gan pilnībā atdalīt abus bēgšanas tipus ne vienmēr ir iespējams, tikai iepriekš minētie gadījumi, kuru skaits vērtējams kā mazskaitlīgs, ir uzskatāmi par preventīviem, jo visos pārējos gadījumos lēmums tika pieņemts, nevis paredzot potenciālu apdraudējumu nākotnē, bet saskaroties ar situāciju, kurā bija jāizšķiras – doties prom pēc iespējas ātrāk vai arī sagaidīt Sarkanās armijas ienākšanu konkrētajā teritorijā. Ņemot vērā šo aspektu, saprotams, ka reaktīvās bēgšanas gadījumos mājas tika atstātas lielā steigā, ko savās atmiņās akcentē arī vairākums autoru. Kā dažus no spilgtākajiem piemēriem var minēt māsu Mirdzas Andersones un Austras Zariņas dzīvesstāstu, kur viņas apraksta, ka, lai sakravātu mantas pirms došanās uz kuģi Rīgas ostā, ģimenei bija atvēlētas divas stundas.²⁹⁹ Līdzīgu situāciju, kurā minēts vēl mazāks atvēlēto stundu skaits, savās atmiņās raksturo arī Ilze Zīverte: *Mums paziņoja, ka Rīgas Preču stacijā tagad ir vilciens, kas iet uz Kurzemi. Nu un mēs lielā steigā... kādu stundu kaut ko paķērām – kaut ko, kas ienāca prātā.*³⁰⁰ Tieši minētā steiga, kā arī tūlītējā apdraudējuma sajūta un nereti apjukums ir tas, kas vislielākajā mērā raksturīgs reaktīvajam bēgšanas tipam, kuram visdrīzāk var pieskaitīt vairumu Latvijas Otrā pasaules kara bēgļu situāciju.

Pievēršoties otram sistematizācijas veidam, proti, tam, vai bēgļi devās ceļā vieni paši, kopā ar savām ģimenēm vai kopā ar atsevišķiem ģimenes locekļiem, jānorāda, ka analizēto avotu vidū kā visbiežākās (skat. 6. pielikumu) iezīmējas tās situācijas, kad mājas atstāja pilnas ģimenes (abi laulātie jeb vecāki un viens vai vairāki bērni).

Ģimenēm doties bēgļu gaitās pilnā sastāvā bija iespējams tikai tad, ja ģimenes galva nebija iesaukts vācu militārajos formējumos – vai nu viņa vecums neatbilda mobilizācijas

²⁹⁶ NMV-754, Aleksandrs Dzirne. Intervē B. Abula 1998. gadā ASV.

²⁹⁷ NMV-758, Karina Burda. Intervē M. Hinkle 1997. gadā ASV.

²⁹⁸ NMV-768, Ansis Mitrevics. Intervē M. Hinkle 1997. gadā ASV.

²⁹⁹ Vecākā māsa, atceroties šo situāciju, emocionāli izsaucas: *Ko tu vari sapakot divās stundās!* (NMV-192, Mirdza Andersone...)

³⁰⁰ NMV-465, Ilze Zīverte. Intervē M. Zirnīte 1996. gadā Latvijā. Bēgļu līdzi paņemtās materiālās vērtības plašāk analizētas 3.5. apakšnodaļā.

gadiem,³⁰¹ vai arī viņš bija atzīts par neaizvietojamu darbinieku. Uz to, ka bēgļu gaitās bija būtiski, lai vīrieši varētu apliecināt savu statusu, savās atmiņās norāda Ginters Brunovskis: *Man, starp citu, bij paps izrakstījis ārsta apliecību, ka es nederu karavīra dienestam. [..] Tas man palīdzēja.*³⁰² Savu lomu gan spēlēja arī zināmas nejaušības: Kriša Ligera tēvs neatbilda nevienam no minētajiem nosacījumiem, taču, tā kā viņš bija cietis autokatastrofā, tad netika pakļauts mobilizācijai: *Kad nāca iesaukšanas laiks, tad viņš [tēvs] cieta autokatastrofā un viņam salauza kāju. Tā kā tieši, kad pienāca iesaukšanas dokumenti, tad viņš bija slimnīcā. Tā kā faktiski viņš uz kuģa uzkāpa, viņš vēl ar kruķiem bija.*³⁰³ Netipisks šajā kontekstā ir arī Elzas Frīdenbergas piemērs, jo viņas vīrs dienēja policijas bataljonā, taču ģimenei izdevās atstāt Latviju kopā, jo vīriem, kas tika sūtīti uz Vāciju, esot ļauts ņemt līdzi arī sievas, turklāt arī Vācijā viņi netika izšķirti.³⁰⁴

Kā tika norādīts jau iepriekš, vairākos gadījumos ģimenes izbrauca kopā arī tādēļ, ka vecāki vēlējās, lai bēgļu gaitās dotos viņu atvases, bet bērni atteicās to darīt vieni paši. Tā, piemēram, Veltas Kingas vecāki *mani gribēja pierunāt, lai es viena pati braucu, viņi paliks, es teicu – nē, ja brauc, ta brauc visi. Un tad mēs braucām.*³⁰⁵

Situācijās, kad mājas atstāja pilnas ģimenes, visai bieži tās devās uz jau iepriekš sarunātu darba vai dzīves vietu Vācijā. Piemēram, tā kā Astrīdas Ligers tēvs bija dzelzceļa darbinieks, viņam izdevās sarunāt dzelzceļa uzrauga darbu kādā ciemā Vācijas dienvidos, uz kuriem viņš devās ar visu ģimeni.³⁰⁶ Savukārt Brigitas Pitānes ģimene, kura 1944. gada oktobrī, kad netālu jau bija dzirdami lielgabalu šāvieni, steigā pameta mājas Blīdenē un ar rokas bagāžu devās uz tuvējo dzelzceļa staciju, tālāk brauca uz tēvam (mežsargam) sarunātu darba vietu Sudetijā.³⁰⁷

Nedaudz retāk nekā pilnas ģimenes bēgļu gaitās devās cilvēki ar atsevišķiem ģimenes locekļiem (32%), visbiežāk – mātes ar saviem mazgadīgajiem bērniem vai precētas sievietes bez bērniem, kuru vīri dažādu iemeslu dēļ viņām nepievienojās. Iemesli šādai bēgšanai bija vairāki: pirmkārt, tie bija gadījumi, kad ģimenes galva dienēja vācu bruņotajos spēkos un sūtīja sievu un bērnus tālāk no draudošajām briesmām. Tā, piemēram, Rūtas Bonneres tēvam vietējās

³⁰¹ Tā Validas Danenbergas vīrs, kurš acīmredzot vecuma dēļ nebija iesaukts vācu militārajos formējumos, lai gan pašā sākuma posmā nevarēja doties ģimenei līdzi, tomēr drīz vien vēl Latvijas teritorijā tai pievienojās: *Manu vīru aizsauca projām pagasta vecākais. Tos jaunākos vīriešus aizsauca prom. Palīdzēja sapakoties man, bet es viena pati ar bērniem izbraucu. Vīram bija jāpaliek atpakaļ sargāt kādas tur citas mājas kaut kur, jo viņš bija aizsargos ar. [..] Es ar trīs bērniem izbraucu. Vecākie vīrieši tika laisti līdzi ģimenēm.* (NMV–56, Valida Danenbergas. Intervē M. Zirnīte 1992. gadā Lielbritānijā.)

³⁰² NMV–191, Aina Brunovskis. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.

³⁰³ NMV–3423, Krišs Ligers. Intervē E. Šūpulis 2009. gadā Lielbritānijā.

³⁰⁴ NMV–65, Elza Frīdenberga. Intervē M. Zirnīte, Anita Tīmans-Kalns 1992. gadā Lielbritānijā.

³⁰⁵ NMV–3425, Velta Kinga. Intervē E. Šūpulis 2009. gadā Lielbritānijā.

³⁰⁶ NMV–3406, Astrīda Ligers. Intervē M. Zirnīte 2009. gadā Lielbritānijā.

³⁰⁷ NMV–3408, Brigita Pitāne. Intervē M. Zirnīte 2009. gadā Lielbritānijā.

vācu pārvaldes darbinieks iedeva adresi, uz kurieni doties viņa ģimenei, kurai ceļā pievienojās arī vairāki radnieki.³⁰⁸ Tāpat arī Melitas Martinovas vīrs nokārtoja ģimenes izbraukšanu, kamēr pats leģiona sastāvā palika Latvijas teritorijā.³⁰⁹ R. Bonneres ģimene tā arī vairs neapvienojās, jo viņas tēvs nonāca Sarkanās armijas gūstā un vēlāk tika izsūtīts uz Vorkutu (meita savu tēvu satika 1982. gadā, kad pirmoreiz devās uz Latvijas PSR); savukārt M. Martinova ar savu vīru atkal apvienojās Dānijā, kad viņš pēc kara tika atbrīvots no karagūstekņu nometnes.

Arī Lidijas Bālēnas vīrs bija iesaukts vācu policijas bataljonā, taču viņš nevis sūtīja sievu vienu pašu uz Vāciju, bet viņa, tuvojoties frontei, kopā ar saviem vecākiem atstāja mājas Mārcienas pagastā un sekoja vīra vienībai, kura cauri Rīgai devās uz Ventspili. No turienes vienībai bija jādodas uz Vāciju, tomēr Bālēnas vīrs nebija pievienojies savai vienībai, bet bija saņēmis atvaļinājuma dokumentus un mēģināja atrast sievu. Kad tas viņam laimīgas sagādīšanās dēļ izdevās,³¹⁰ vīrs nolēma vairs neatgriezties pie savas vienības. Viņš izmantoja atvaļinājuma dokumentus, un abi kopā ar Bālēnas vecākiem uzkāpa uz bēgļu kuģa un nokļuva Kēnigsbergā. Tādējādi šis gadījums iezīmē mainīgās robežas starp dažādajiem bēgšanas veidiem (Lidijas Bālēnas bēgļu gaitas Latvijas teritorijā norisinājās bez vīra klātbūtnes, bet Vācijā līdz pat kara beigām viņi ceļoja kopā) un to, ka ne visus gadījumus iespējams stingri sistematizēt.

Otrs iemesls, kāpēc sievietes ar bērniem bija spiestas bēgļu gaitās doties vienas pašas, bija tas, ka vai nu viņu vīru liktenis nebija zināms, vai arī nepastāvēja sazināšanās iespēja. Tā vācu bruņotajos spēkos dienēja Janas Heilas (NMV–3428), Margaretas Putces (NMV–3431) un Dzidras Ziedonis (NMV–785) tēvi un Noras Pīpkalējas (NMV–784), Veras Ozers-Puķītes (NMV–443) vīri. Daļā situāciju sievas zināja, ka vīri atrodas Vācijā, savukārt citkārt viņu atrašanās vieta nebija zināma jau ilgāku vai īsāku laiku: *Mēs neko nezinājām [par tēvu] – ne, kur viņš ir, ne, vai viņš ir dzīvs vai miris. Mums nekas nebija.*³¹¹ Bet visos gadījumos sakaru iespējas bija pārtrūkušas. No vienas daļas šo stāstu saprotams, ka vīra dienests lielā mērā arī noteica izbraukšanas iemeslu, jo tas palielināja iespēju atjaunot sakarus un ģimenei atkal apvienoties. Tajā pašā laikā pastāvēja arī citi faktori, kas varēja ietekmēt sieviešu izvēli: tā,

³⁰⁸ NMV–3419, Rūta Bonere. Intervē E. Šūpulis 2009. gadā Lielbritānijā.

³⁰⁹ NMV–208, Melita Martinova. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.

³¹⁰ *Mans vīrs bija pārliecībā, ka es esmu palikusi zem krieva. Viņš nezināja, ka es esmu brīvībā. Viņš [pazīstams novadnieks] piegājis un prasījis [vīram]: “Nu, ko tu te dari?” Viņš to manu vīru redzējis pie tā mana vīra brāļa. Viņš [vīrs] teicis, ka “es ar vienību taisos braukt uz Vāciju, jo man ir tie atvaļinājuma dokumenti, bet man te palikt kur nav un man jāmeklē vienība”. Un tad viņš teicis: “Bet vai tad tu sievu atstāsi?” “Sieva man palika aiz Rīgas,” viņš teica, “un nekā es nevaru izdarīt, es pie viņas tik nevaru.” “Nē, sieva ir tur, kur es šorīt biju!” Un vakarā, kad es nekad negaidīju satikt savu vīru, tad šitie iebruc abi ar divriteņiem pie manis un mani atrada. (NMV–813, Lidija Bālēna. Intervē Dzidra Ziedonis 2000. gadā ASV.)*

³¹¹ NMV–785, Dzidra Ziedonis. Intervē Gunta Harveja (Harvey) 1998. gadā ASV.

piemēram, pēc Janas Heilas atmiņām spriežams, ka viņas mātes izvēli doties bēgļu gaitās vienlīdz stipri noteica gan tas, ka vīrs bija iesaukts vācu armijā, gan piederība sabiedriskā darbinieka Sprīča Paegles³¹² ģimenei (uz Vāciju devās gan viņš pats, gan trīs no četriem bērniem): *Un tā kā mēs nezinājām, kur viņš [tēvs] palika, mēs izmukām paši vieni – mana māte, mana māsa un es. Viņas brāļi un māsa ar ģimenēm arī izmuka.*³¹³ Tomēr vīru dienests vācu bruņotajos spēkos visdrīzāk ietekmēja to, kādu galamērķi izvēlējās viņu sievas, jo, piemēram, Veras Ozers-Puķītes māsa ģimene, ar kuru kopā viņa devās bēgļu gaitās, bija nodomājusi meklēt iespēju nokļūt Zviedriju, bet viņa, zinot, ka vīrs ievainojuma dēļ ir nonācis Vācijā, šo domu pilnībā noraidīja un devās uz Vāciju.³¹⁴

Trešais iemesls tam, kāpēc sievietes devās ceļā vienas, bija tas, ka viņu vīri bija represēti vai pazuduši pirmās padomju okupācijas laikā. Tā Ilonas Birzgales tēvs bija viens no tiem Latvijas armijas virsniekiem, kuri 1941. gada jūnijā tika deportēti no Litenes uz Krieviju.³¹⁵ 1952. gadā viņš izsūtījumā mira, taču 1944. gadā viņa liktenis ģimenei nebija zināms, turklāt, tā kā Birzgales māte vācu okupācijas laikā strādāja par policijas darbvedi, bet viņas vecākais brālis bija vācu armijas gaisa spēku izpalīgs, ģimenē nebija šaubu par bēgšanas nepieciešamību: *Un ziniet, ja kāds ir policijā strādājis... Un mēs jau bijām uz nākošās listes tik un tā – mūsu ģimene.*³¹⁶ Tādējādi, Sarkanajai armijai tuvojoties Cēsīm un policijas darbiniekiem evakuējoties, Birzgales māte kopā ar meitu arī izmantoja iespēju doties vispirms uz Kurzemi, pēc tam – Vāciju. Līdzīgi arī Ligitas Haanes (NMV–197) tēvs, kā arī Ievas Cālītis (NMV–756) un Elzas Reinbergas (NMV–790) vīri padomju pirmās okupācijas laikā bija apcietināti un vai nu nošauti, vai deportēti (par viņu tālākajiem likteņiem 1944. gadā ziņu nebija). Visos šajos gadījumos sievas devās bēgļu gaitās ar saviem mazgadīgiem bērniem, lai gan tas vienmēr notika kopā ar radniekiem vai paziņām.

Vismazāk analizēto avotu vidū ir tādu gadījumu, kuros indivīdi bēgļu gaitās devās vieni paši bez ģimenes: visbiežāk tie bija jauni cilvēki, kuri savu ģimeni vēl nebija nodibinājuši un dzīvoja atsevišķi no saviem vecākiem. Piemēram, Zenta Vītols stāsta, ka visas sazināšanās iespējas ar vecākiem bija pārtrauktas (viņa strādāja citā Latvijas novadā), taču tuvojošās frontes dēļ bija jābēg, tāpēc viņa devās ceļā kopā ar kolēģiem no pagasta valdes.³¹⁷ Citāda bija Annas Vaiss situācija, jo viņa gan dzīvoja pie vecākiem, taču tie un arī citi tuvākie radnieki atteicās doties bēgļu gaitās. Tā kā autorei bija ārkārtīgi lielas bailes no Sarkanās armijas, viņa, būdama

³¹² Spricis Paegle (1876–1962) – uzņēmējs, politiķis un sabiedriskais darbinieks. Vācu okupācijas laikā kā priekšnieka vietnieks darbojas organizācijā “Tautas palīdzība”.

³¹³ NMV–3428, Jana Heila. Intervē E. Šūpulis 2009. gadā Lielbritānijā.

³¹⁴ NMV–443, Vera Ozers-Puķītis. Intervē M. Zirnīte, Baiba Bela 1996. gadā Zviedrijā.

³¹⁵ NMV–3420, Ilona Birzgale. Intervē E. Šūpulis 2009. gadā Lielbritānijā.

³¹⁶ Ibid.

³¹⁷ NMV–3402, Zenta Vītols. Intervē Edmunds Šūpulis 2009. gadā Lielbritānijā.

21 gadu veca, izlēma bēgt kopā ar draudzeni.³¹⁸ Gandrīz visās šajās situācijās, kad cilvēki bēga bez savas ģimenes, viņi to tomēr nedarīja vieni, bet gan kopā ar draugiem, radniekiem (visbiežāk – brāļiem un māsām) vai kolēģiem. Turklāt tā nav tikai šīs grupas iezīme, jo, kā jau tika minēts iepriekš, arī tās sievietes, kas ceļā devās bez vīriem, bieži vien to darīja kopā ar citiem radniekiem vai paziņām, un tāpat arī pilnajām ģimenēm nereti pievienojās vecvecāki, aukles un citi radnieki. Tas liek secināt, ka, uzsākot bēgļu gaitas, cilvēkiem bija tendence darīt to mazākās vai lielākās grupās, meklējot vienam otrā gan fizisku, gan morālu atbalstu. Tajā pašā laikā pastāvēja diezgan liela iespēja, ka šādas grupas, īpaši, ja tām, lai nokļūtu uz bēgļu kuģiem, bija jāveic lielāki attālumi, ceļā izklīda. Par šādu situāciju vēstīts arī Brunovsku ģimenes atmiņās, jo viņi lauku mājas Madonas apkārtnē atstāja kopā ar vecvecākiem un māsas ģimeni, taču uz kuģa Liepājā uzkāpa tikai Aina, Ginters un Bruno Brunovski.³¹⁹

Kā jau minēts, trešais variants, kā iespējams sistematizēt bēgšanas gaitas Latvijas teritorijā, ir pēc dažādajiem pārvietošanās un transporta veidiem, ko bēgļi izmantoja savā ceļā. Rīgas iedzīvotāju pieredzē šis ceļš bija salīdzinoši īss, jo veda tikai līdz Rīgas ostai, kur sekoja uzkāpšana uz vācu organizētajiem bēgļu kuģiem. Tomēr ne visi rīdzinieki atstāja Latviju šādā veidā, jo daļa no viņiem vispirms devās uz Kurzemi, kur pavadīja īsāku vai ilgāku laiku, un tikai tad uzkāpa uz kuģa Liepājas vai Ventspils ostā. Šādu piemērus sniedz arī J. Heilas atmiņu fragments: *Mēs izbēgām no Rīgas pēdējā momentā. Cik es zinu, Rīga jau bija kritusi. Un kaut kā mēs aizkūlāmies uz Liepāju. Un viens kuģis mūs izglāba un aizveda uz Dancigu.*³²⁰ Tāpat kā J. Heila, arī vairāku citu dzīvesstāstu autori norāda, ka atstājuši savas mājas, reģionu vai Latviju pēdējā mirklī (ar pēdējo jeb vienu no pēdējiem transportlīdzekļiem),³²¹ turklāt minētā autore šo pašu apzīmējumu lieto, sakot, ka viņas ar māti ar “pēdējo vilcienu” izbrauca no Drēzdenes³²² pirms tās bombardēšanas.³²³ Šo apgalvojumu atbilstīgums vēsturiskajai situācijai reti ir pārbaudāms, jo datumi bieži vien netiek minēti, turklāt, pat ja tiek minēti, tie var būt kļūdaini,³²⁴

³¹⁸ NMV–62, Anna Vaiss. Intervē M. Zirnīte 1992. gadā Lielbritānijā.

³¹⁹ NMV–190, Ginters Brunovskis. Intervē Arta Savdona 1993. gadā Norvēģijā; NMV–191, Aina Brunovskis. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā; NMV–202, Bruno Brunovskis. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.

³²⁰ NMV–3428, Jana Heila. Intervē E. Šūpulis 2009. gadā Lielbritānijā.

³²¹ Piemēram, *Es domāju, ka mēs atstājām ar vienu no pēdējiem vilcieniem, kas atstāja Latviju.* (NMV–205, Anda Nordmo. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.)

³²² *Dresden*, Vācija.

³²³ Drēzdenes bombardēšana, ko veica britu un amerikāņu gaisa spēki, notika 1945. gada 13.–14. februārī. Tās rezultātā tika iznīcinātas vai būtiski sagrautas gandrīz puse pilsētas infrastruktūras un dzīvojamo ēku. Tiek vērtēts, ka bojā gāja aptuveni 25 000–35 000 cilvēku, taču, ņemot vērā lielo neregistrēto bēgļu daudzumu, kas tobrīd atradās pilsētā, tiek minēti arī daudz lielāki skaitļi (līdz pat 250 000). Pieejams: <https://www.britannica.com/event/bombing-of-Dresden> (skat. 03.12.2022.)

³²⁴ Ērika Mellakaula, kuras stāstījums par Rīgas atstāšanu ir visai līdzīgs, spēj nosaukt precīzu datumu: *Mēs nokavējām, kad izbrauca jau pēdējie kuģi no Rīgas. [...] No Rīgas mēs izbraucām 13. oktobrī. [...] Tā kā no Rīgas vairs nevarēja izbraukt, pēdējais kuģis bija ārā, tad mēs braucām pamazām uz Kurzemes pusi.* (NMV–46, Ērika Mellakaula. Intervē M. Zirnīte 1990. gadā Lielbritānijā.)

bet naratīvu analīze liek domāt, ka šāda apgalvojuma forma tiek lietota, lai uzsvērtu gan to, ka bēgšana ir bijusi reaktīva, nevis ieplānota, gan to, cik liela nozīme ir bijusi veiksmei, tādējādi paspīlgtinot stāstījumu.

Runājot par lauku iedzīvotāju pārvietošanos, redzams, ka došanās ceļā ar zirgu vezumiem³²⁵ bija izplatītākais viņu pārvietošanās veids, kas kā galvenais minēts gandrīz 20 dzīvesstāstos. Piemēram, Zenta Vītols kopā ar darbabiedriem ar zirgu pajūgiem devās prom no Īslīces pagasta (tagad Bauskas novads) un šķērsoja Lielupi. Pēc tam viņa gan no pārējiem nošķīrās, aizkļuva līdz Rīgai un tālāk cauri Kurzemei devās uz Liepāju. Viņa arī sniedz spilgtu aprakstu par tolaik valdošo situāciju uz Latvijas ceļiem: *Nu tad ceļi bija pilni ar bēgļiem. Pajūgos un kājām, daudziem bēgļiem gotiņas piesietas pie pajūga, aizmugurē veda. Un braucām caur Saldum, un tas uzlidojums Saldū bija bijis. Gar ceļa malu tur bija neskaitāmi zirgi beigti un viss. [...] Nebija dikti priecīgi skati.*³²⁶ Arī Marijas Ķeņģes-Ozoliņas ģimene ceļā no lauku mājām Burtniekos devās ar zirgu vezumiem uz Rīgu un pēc tam Lietuvas virzienā, jo bija domājuši Vāciju sasniegt pa zemes ceļu. Tas gan neizdevās, jo, kamēr viņi sasniedza pierobežu, Lietuvu pilnībā jau bija ieņēmusi Sarkanā armija, līdz ar to šis ceļš bija slēgts. Rezultātā autores ģimene ar vezumiem aizbrauca uz Liepāju un no turienes ar kuģi uz Vāciju. Autore arī norāda, ka tikai dažas dienas iepriekš zemes ceļš cauri Lietuvai vēl bija izbraucams. Tas parāda, cik strauji mainījās apstākļi un cik liktenīgas bēgļiem varēja izrādīties dažas dienas. To pašu apliecina viņas stāstītās epizodes par ceļā redzēto un piedzīvoto. Piemēram, ģimenei, kura pārvietojās ar vairākiem vezumiem, viens no tiem paspēja šķērsot tiltu, pirms tas tiks uzspīdzināts, bet otrs palika otrā pusē, tādējādi izšķīrot ģimeni. Vai arī citā gadījumā ģimene, kas bija sākusi bēgļu gaitas, bija spiesta nogriezties no ceļa, jo sievai sākās dzemdības, tāpēc ģimenei pamest Latviju neizdevās.³²⁷ Par līdzīgām situācijām vēstīts arī Skaidrītes Krūmiņas atmiņās par to, ka ceļā vairākas kaimiņu ģimenes, kas kopā uzsāka bēgļu gaitas, cita citu pazaudēja, jo apstākļi bija saspringti un virzība uz priekšu ātra (dažas ģimenes arī izlēma ceļu vairs neturpināt). Autore gan uzsver, ka atpakaļ griezties vairs nebija iespējams, jo arī frontes līnija nemitīgi virzījās uz priekšu un to šķērsot nebija iespējams. Arī palikt uz vietas nebija iespējams, jo visas saimniecības jau bija bēgļu pārpilnas, tuvojās ziema (bija 1944. gada oktobris), un to pārļaut siena šķūnī nebija iedomājams. Tāpēc autores ģimene turpināja ceļu, turklāt viņiem laimējās, jo radās iespēja pievienoties policijas vienībai, kura ar savām ģimenēm

³²⁵ *Iejūdz zirdziņu un brauc. Divus zirgus, divus ratus, miltu maisu ielika un putraimus, medus kannu, sviestu, olas un bēdz. Pienu izslauc, divas govīs līdzi, pie ratiem piesietas, pabrauc un slauc. Tur jau ar vezumu nevar braukt, kratīties, cik zirgs iet soļiem.* (NMV-770, Dārta Pilmane. Intervē Ināra Reine 1999. gadā ASV.)

³²⁶ NMV-3402, Zenta Vītols. Intervē Edmunds Šūpulis 2009. gadā Lielbritānijā.

³²⁷ NMV-44, Marija Ķeņģe-Ozoliņa. Intervē M. Zirnīte 1990. gadā Lielbritānijā.

devās uz Liepāju. Pateicoties tam, viņi varēja iekļūt pilsētā apstākļos, kad *kādus 10 km no Liepājas visi lauki, visi meži, viss bija pilns ar bēgļiem! Zem klajas debess, vai ne*³²⁸.

Vēl kāds spilgts piemērs, kas raksturo bēgļu pārvietošanos ar zirgu vezumiem, sniegts Dzidras Ziedones ģimenes bēgļu gaitu aprakstā: ģimene atstāja savas mājas Gulbenes apkārtnē ar vienu pajūgu, lai pēc Ziedones klasesbiedra, karavīra, ieteikuma rastu patvērumu no tuvojošās frontes līnijas netālajā Druvienā, rakstnieka Jāņa Poruka dzimtajās mājās, kuras tobrīd nebija apdzīvotas. Pirmo nakti ceļā uz Druvienu Dz. Ziedones ģimene, kā daudzi citi bēgļi, pavadīja mežā, turklāt brauciena laikā viņus apdraudēja gaisa uzlidojumi: *Bet arī tā braukšana nebija tik vienkārša, jo arī no gaisa nāca lidmašīnas, kas šāva uz cilvēkiem un arī bumboja.*³²⁹ Kad galamērķis bija sasniegts, ģimene vairākas nedēļas nodzīvoja uz vietas, piepalīdzot saimniecības darbos kaimiņu mājas iedzīvotājiem un par to saņemot pārtikas produktus. Tomēr drīz vien viņi atkal tika brīdināti par frontes tuvošanos, tāpēc devās uz Cēsu apkārtni, kur atkal pavadīja vairākas nedēļas, nogaidot tālāko notikumu attīstību. Kad arī Cēsis bija apdraudētas, viņi cauri Rīgai devās Kurzemes virzienā – tur Kursišu pagastā dzīvoja attāli ģimenes radnieki, pie kuriem viņi varēja apmesties. Kā atceras autore, ģimene tur nodzīvojusi līdz pat novembrim,³³⁰ kad fronte atkal bīstami pietuvojās, tāpēc Ziedones māte ar vilcienu devās uz Liepāju, lai iegūtu atļauju doties uz Vāciju: *Mēs nekad nedomājām, ka mēs brauksim tālāk, bet mēs zinājām, ka mēs nevaram palikt – mums nebūs nekāda dzīve, mēs būsim nu nolemti nāvei*³³¹. Pēc tam viņa atgriezās pēc ģimenes Kursīšos un visi kopā (bez vecāsmātes, kura tomēr izvēlējās nedoties prom) ar pajūgu devās uz Liepāju.

Kopumā visi iepriekš minētie atmiņu fragmenti labi raksturo to, kādos apstākļos notika ļoti daudzu Latvijas iedzīvotāju bēgļu gaitas Latvijas teritorijā: pēkšņi aizsākoties, tās nereti ilga daudzu mēnešu garumā, bēgļiem atrodot patvērumu vai nu pazīstamu, vai nepazīstamu cilvēku īpašumos (gan mājās, gan siena šķūņos u. c.) un virzoties uz priekšu tad, kad frontes līnija atkal bija pietuvosies bīstamā attālumā. Tāpat tas vēlreiz apliecina to, ka ceļu mēdza uzsākt lielas ļaužu grupas, kas laika gaitā izklīda un sadalījās, turklāt līdzīgs liktenis piemeklēja arī līdzīgi ņemtus mājlopus (Dz. Ziedones ģimene ceļu uzsāka ar govī un diviem zirgiem – govis tika atstāta Cēsīs, viens zirgs – Kursīšos, otrs – Liepājas ostā). Turklāt ceļš bija bīstams: Sarkanā armija bieži vien atradās tikai nelielā attālumā un nereti arī apsteidza bēgļus; viņus apdraudēja gaisa uzlidojumi un nejaušas apšaudes, turklāt viņu pārvietošanās bieži vien traucēja vācu

³²⁸ NMV–196, Skaidrīte Krūmiņš. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.

³²⁹ Ibid.

³³⁰ Bēgļu gaitu sākuma datums netiek nosaukts, bet, tā kā Sarkanās armijas uzbrukums vērmahta aizsardzības līnijai Lubāna līdzenumā, kas stiepās no Balviem un Gulbenes līdz Līvāniem, sākās 1944. gada 1. augustā, tas, visticamāk, notika šajā laikā (autore piemin, ka tas noticis vasarā).

³³¹ NMV–785, Dzidra Ziedonis. Intervē Gunta Harveja (*Harvey*) 1998. gadā ASV.

bruņotajiem spēkiem;³³² tāpat saspringtajos un cilvēkiem neierastajos apstākļos viegli varēja notikt dažādi nelaimes gadījumi.³³³

Retāks bēgšanas veids bija došanās ceļā ar autotransportu – gan privātu, gan tādu, ko izmantoja vācu bruņotie spēki. Par privāto automobiļu izmantošanu bēgšanai vēstīts četru dzīvesstāstu autoru atmiņās, no kuriem īpaši bagāts ar detaļām ir Brunovsku ģimenes stāsts. Ģimene bēgļu gaitās devās no Madonas uz Siguldu, pēc tam uz Rīgu ar galamērķi nokļūt Liepājā. Kā norāda Bruno Brunovskis,³³⁴ pēc tam, skatoties kartē, viņam bijis grūti izprast, kāpēc tika izvēlēts šāds bēgšanas virziens (caur Siguldu), kas iezīmē to, ka tā brīža apstākļos cilvēki darbojās saskaņā ar apsvērumiem, ko vēlāk pašiem bija grūti izskaidrot vai atsaukt atmiņā.

Atceroties nokļūšanu Rīgā, gan tēvs, gan dēls savās atmiņās uzsver laimīga gadījuma nozīmi, jo, tikai pateicoties veiksmei, ģimenei esot izdevies ar mašīnu šķērsot tiltu pār Daugavu. Proti, kā stāsta Ginters Brunovskis,³³⁵ vācu okupācijas laikā ģimenes lauksaimniecībā bija izvietoti vācu kareivji, kuri tika ļoti laipni uzņemti un aprūpēti. Situācijā, kad bēgļi bija sasnieguši Rīgu un vēlējās tikt pāri tiltam, lai dotos tālāk uz Kurzemi, viņi tika brīdināti, ka to apsargā vācu karavīri, kuri konfiscē civilistu mašīnas un vervē jaunus vīriešus un sievietes darba dienestā (Brunovsku pāris, būdami studenti, bija atbilstošā vecumā). Tā kā bija saprotams, ka Rīgā palikt nav iespējams, ģimene un tās piederīgie tomēr nolēma riskēt un šķērsot tiltu. To darot, izrādījās, ka viens no kareivjiem ir dzīvojis minētajā lauku saimniecībā un izjūt pateicību par labo uzņemšanu, tāpēc pārlaida mašīnu pāri tiltam. Pats autors savās atmiņās uzsver, ka bez šīs veiksmīgās un pat neticamās sagādīšanās viņu bēgļu ceļš uz tilta būtu noslēdzies. Līdzīgu laimīgu sagādīšanos autors piesauc arī savā tālākajā stāstījumā par nokļūšanu Liepājas ostā, jo automašīnas motors esot pārstājis darboties 200 metrus pirms tās sasniegšanas. Arī šajā gadījumā, kad bija pieejama viena privātā mašīna, daļa ģimenes piederīgo devās ceļā ar zirgu pajūgiem. Katru rītu tika norunāts, cik tālu zirgs var vezumu aizvilkt un kur būs iespējamā satikšanās vieta. Tādējādi vismaz sākotnēji visi brauca kopīgi.

³³² Par to, ka ceļi, pa kuriem pārvietojās arī bēgļi, tika apšaudīti, un dažādiem citiem ierobežojumiem savās atmiņās stāsta arī Ādolfs Ābele: *Mēs virzījāmies uz Rīgu. Bet mēs netikām Rīgā iekšā tūlītās. Mums bija jāgaida, jo nebija tilts vēl pāri Gaujai. Un kad to vācu sapieri uztaisīja, jo viņiem armija bija jālaiž pāri pašiem, tad arī mūs pārlaida. Bet Rīgas Vidzemes šoseja jau tika apšaudīta no krievu artilērijas. Un mūs laida Rīgā iekšā tikai pa naktīm.* (NMV–791, Ādolfs Fricis Ābele. Intervē R. Petričeka 1999. gadā ASV.)

³³³ Šādu gadījumu atmiņā atsaukusi arī Dz. Ziedone: *Un pa Cēsīm mums iznāca ļoti tāda satraucoša lieta, jo mums bija tāda goda droška, un tā bija piesieta aiz ratiem. Un tur tā vecāamma sēdēja, ja. Un kaut kā viņa bija attaisījusi vaļā, un viņa paslīdēja garām, nu un, kā saka, aiziet, pa to kalnu lejā. Un tā vecāamma tik plāta rokas, un nevar tagad to drošku noķert. Mēs domājām, ka viņa iegāzīsies grāvī un viņa būs pagalam. Un tur tomēr bija cilvēki arī citi, kas to... tomēr vairāki vīrieši saturēja to visu, un atkal tad piesējām atpakaļ pie tiem zirgiem.* (NMV–785, Dzidra Ziedonis...)

³³⁴ NMV–202, Bruno Brunovskis...

³³⁵ NMV–190, Ginters Brunovskis...

Taču frontes līnija tuvojās, līdz nošķīra ģimenes locekļus, kas brauca ar mašīnu, no tiem, kas izmantoja zirgu pajūgus, ko spilgti atceras tolaik sešus gadus vecais Bruno:

*To vakaru es arī dikti labi atceros, jo mēs tur tad gājām, stāvējām uz ceļa un gaidījām, un gaidījām. Un tie pieaugušie tur runāja, cik nu ilgi varētu gaidīt. Un tad sāka ievērot, ka tur neviens vairs ar zirgiem nebrauca, viss bija palicis kluss [...] Parasti ziņas jau nebija, kur tā fronte būtu un nebūtu, neviens jau to nevarēja pastāstīt. [...] Un tad mēs laidāmies taisni uz Liepāju, jo sapratām, ka ir nogriezts, jo tā fronte mums bija dikti tuvu.*³³⁶

Šīs atmiņas iezīmē arī iepriekš minēto faktu par to, ka bēgļiem nebija pieejama informācija par frontes pārvietošanās ātrumu un pat par virzienu, tāpēc tas, vai viņiem izdevās no tās izvairīties, lielā mērā bija nejaušības un veiksmes jautājums.

Brunovsku ģimenes un arī Ē. Mellakaulas gadījumā automašīnas bija ģimeņu privātā īpašumā, bet pēc Laimoņa Rodes stāstījuma viņa automašīnas piederība nav skaidri izsecināma, lai gan rodas iespaids, ka viņš ir to piesavinājies, dezertējot no vācu armijas.³³⁷ Arī šajā gadījumā pats autors ar sievu, meitu un sievasmāsu devās ceļā ar automašīnu, bet viņa vecāki to darīja ar zirgu pajūgiem. Tāpat arī šajā stāstā novērojama ģimenes sadalīšanās, kas gan notika nevis frontes pārvietošanās dēļ, bet L. Rodes vecākiem izlemjot doties atpakaļ. Vēlāk gan autors pats arī mašīnu pameta, jo nebija iespējams iegūt benzīnu,³³⁸ un tālāk devās ar zirgu pajūgu, ko aizņēmas no kāda paziņas Kurzemē.³³⁹

Daži dzīvesstāstu autori bēgļu gaitās devās arī ar autotransportlīdzekļiem, kas piederēja vācu bruņotajiem spēkiem. Tā mācītāju Eduardu Putniņu un viņa ģimeni no Valmieras uz Ventspili ar šādu kravas automašīnu aizveda kāds viņam pazīstams latvietis: *Viņiem ir smagās mašīnas, kurās latvieši bija šoferi – tos nesauca arī leģionos iekšā, tie bija tā kā militārā dienestā. [...] Un tad tas vedējs – tam arī bija nozīmēts no Valmieras braukt uz Ventspili. Tā kā viņš pateica, ka aizvedīšot mani un manu ģimeni uz Ventspili.*³⁴⁰ Tāpat šai grupai pieskaitāma arī turpat no Valmieras apkārtnes izbēgusi Maijas Medenis ģimene, kuru gan mašīnā uzņēma nevis latvieši, bet vācieši. Proti, 1944. gadā ģimenes lauku saimniecībā bija izvietota kādu vācu

³³⁶ NMV–202, Bruno Brunovskis...

³³⁷ *Kad es biju slimnīcā, tad mani atsūtīja uz Rīgu. Un tad es no Rīgas, kad es tiku no slimnīcas ārā, tad es dzīvoju pa mājām un bēgu uz mežu, kad nāca kāds cilvēks meklēt. Bet tad vācieši pazaudēja tur un nebija laika viņiem ķert vairs tos dezertierus. Tā tas palika. Tad es biju vēl pēc tam... es dabūju vienu vieglo mašīnu. Tad man vajadzēja... redzēja, ka krievi nāk atpakaļ. Tad gāju atpakaļ uz karu ar visu mašīnu. Bet tad vairs nelīdzēja nekas. Tad uz atpakaļu un atpakaļu vien gāja. Mēs no Volhovas tad atkāpāmies atpakaļ līdz Pleskavai un tad no Pleskavas uz atpakaļu. Tad es paņēmu savu mašīnu un braucu uz mājām, paņēmu sievu un meitu.* (NMV–199, Laimonis Harijs Rode...)

³³⁸ N. Pīpkalēja un viņas māte arī devās bēgļu gaitās ar kāda radnieka mašīnu, taču tā bija ar tvaika dzinēju darbināma, tāpēc degvielas sagāde neradīja problēmas. (NMV–784, Nora Pīpkalēja...)

³³⁹ NMV–199, Laimonis Harijs Rode...

³⁴⁰ NMV–802, Eduards Putniņš...

armijas vienība, kurai evakuējoties ģimenei tika dota pusstunda, lai atstātu mājas, jo tajā tika plānots izvietot armijas lazaretēs vienību. Dramatiskajā situācijā ģimene, nesaprotot, ko darīt tālāk, pieņēma lēmumu doties uz tuvējām kaimiņu mājām pārļaut nakti, taču minētās vienības karavīri, ar kuriem viņi bija sadzīvojoši jau vairākus mēnešus, tā vietā piedāvāja viņus uzņemt savās kravas automašīnās un aizvest līdz Rīgai: *Un tas vācietis zināja, kāds tas stāvoklis ir. Viņš teica – mēs jūs te neatstāsim. Mēs nedrīkstam, bet mēs jūs paņemsim līdz un aizvedīsim uz Rīgu. Un tā mēs salikām savus koferus.*³⁴¹ Rezultātā ģimene cauri Rīgai tika aizvesta līdz Saldum, kur uz laiku, kamēr tika atvesta viņu bagāža, kas bija palikusi citā mašīnā, rada patvērumu radnieku dzīvoklī. Pēc bagāžas piegādāšanas un gaisa uzlidojuma pārdzīvošanas ģimene jau bija pieņēmusi lēmumu doties uz Liepāju un tālāk – uz Vāciju. Tā kā minētā vācu vienība palika Saldū, ģimene nokļuva Liepājā ar vairākām ceļā apstādinātām automašīnām (īkšķojot).

Visai līdzīga situācija raksturota arī Rencēnu pagasta ārstes Valijas Ruņģes atmiņās. Tajās viņa apraksta labās, pat draudzīgās attiecības, kādas valdīja starp Rencēnu pagasta iedzīvotājiem un tur izvietotās vācu armijas transporta vienības karavīriem. Kad vienība, tuvojoties Sarkanajai armijai, atstāja pagastu, tās vadītājs viņai un vairākiem citiem pagastā mītošajiem lauksaimniekiem palīdzēja nokļūt Liepājā (līdz Rīgai viņi devās ar vilcienu, kas bija noorganizēts bēgļu vajadzībām, bet tālāk tika aizvesti uz Liepāju ar vācu armijas kravas automobiļiem). Turklāt arī pēc nonākšanas Vācijā šī bēgļu grupa bija nodrošināta ar pajumti, jo minētais vienības vadītājs viņiem sarunāja mājvietu savā dzimtajā vietā, kur bēgļi sagaidīja kapitulāciju.³⁴²

Minētie piemēri parāda, ka nereti tieši vāciešu karavīru klātbūtne un praktiskais atbalsts izrādījās izšķirošs faktors sekmīgam bēgļu gaitu sākumam un iznākumam. Tas savā ziņā ir pretrunā ar 2. nodaļā minēto, ka Latvijas iedzīvotāju evakuācija nebija vācu armijas interesēs un tā mēģināja panākt, lai bēgļi atbrīvotu vērmahta atkāpšanās ceļus.³⁴³ Tomēr, kā redzams, ja arī armijas vadība bija pret evakuāciju, uz vietas novietotās vienības humānu apsvērumu vai draudzīgu attiecību dēļ varēja rīkoties citādi.

V. Ruņģes atmiņās pieminētā pārvietošanās ar vilcieniem ir trešais veids, kā daļa bēgļu veica lielākus vai mazākus attālumus Latvijas teritorijā un kas analizētajos avotos minēts tikpat bieži kā autotransports. Dažos gadījumos šādi vilcieni bija īpaši noorganizēti bēgļu evakuācijai,

³⁴¹ NMV-793, Aija Medenis. Intervē B. Abula 1999. gadā ASV.

³⁴² NMV-755, Valija Ruņģe. Intervē B. Abula 1998. gadā ASV.

³⁴³ Liecība par to, ka bēgļiem nedrīkstēja izmantot daļu Latvijas ceļu, parādās Ilonas Birzgales stāstījumā par to, kā viņas ģimene nokļuva no Cēsīm līdz Kurzeme: *Viņa [māte] strādāja policijā, un policija dabūja vienu autobusu, policisti bija sasēdušies formās gar logiem un ģimenes iekšā. Un tā mēs bēgām uz Kurzemi, jo armija jau neļāva pa visiem ceļiem braukt, bet mēs visur tikām tādēļ, ka tā bija policijas mašīna. (NMV-3420, Ilona Birzgale...).*

kā to iezīmējusi gan iepriekš minētā V. Ruņģe, gan Ilmārs Pētersons, kura tēvs bija tiesnesis: *Mūs ar varu ārā nesūtīja, bet tiesas ģenerāldirekcijai bija atvēlēti pāris vagoni tiesnešiem un viņu ģimenēm, preču vagoniem (vilciens atstāja Rīgu 25. septembrī).*³⁴⁴ Šajā gadījumā bēgļi ar vilcienu tika aizvesti līdz Stendei, bet Ansis Mitrevics ar dzelzceļa darbinieku evakuācijai domātu vilcienu nokļuva līdz pat Dancigai.³⁴⁵ Abi minētie gadījumi raksturo arī to, ka šis pārvietošanās veids bija bīstams, jo vilcienu, ar kuru brauca I. Pētersons un viņa tēvs, netālu no Slokas ar ložmetējiem apšaudīju padomju lidmašīnas, savukārt A. Mitrevics atsauc atmiņā kolēģi, kurš vilcienā gandrīz gāja bojā tādēļ, ka padomju spēki uzspīdzināja netālu stāvošu munīcijas vagonu.

Citi dzīvesstāstu autori, kuri Latvijas teritorijā pārvietojās ar šo transporta veidu, norāda, ka braukšana ar vilcieniem bija arī lēna un sarežģīta. Tā Dārta Pilmane, kas ar vilcienu no Zaubes pagasta nokļuva Rīgā, šo ceļojumu atsauc atmiņā kā ļoti grūtu: *Vilciens vairāk stāvēja nekā gāja. Pabrauc drusku un atkal stāv, pabrauc un atkal stāv. Un es ar savu bērniņu šitā sēžu. Dienu un nakti vilcienā sēdi un sēdi. Ne jau tāds vilciens, kur aiztaisīts. Salsti nost nakti.*³⁴⁶ Arī Viestarta Aistara atmiņās atspoguļojas līdzīgi apstākļi (vilciens, ar kuru viņš ar ģimeni nokļuva no Tukuma uz Ventspili, bija pārpildīts, tāpēc vīriešiem brauciena laikā bija jāšēž uz vagona jumta), tomēr viņš, būdams pusaudzis, to drīzāk uztvēra kā nebijušu iespēju: *Bet interesanta jau nu bija tā braukšana tādā veidā. Tu skaties un vējš tev plivina visu laiku matu.*³⁴⁷

Interesanti, ka vismaz divi autori, runājot par šo pārvietošanās veidu, tos salīdzina ar vilcienu ešeloniem, kas tika izmantoti 1941. gada 14. jūnijā deportācijās. Tā A. Mitrevics lieto apzīmējumu “lopu vāģi”, bet V. Ruņģe savā salīdzinājumā ir vēl tiešāka: *Tur bija bēgļu vilciens sastādīts, un lopu vagoni gan bija, tāpat kā uz Sibīriju.*³⁴⁸ Būtiski atzīmēt, ka A. Mitrevics, kurš savu dzīvesstāstu iesāk tieši ar bēgļu gaitām (tikai vēlāk intervijas gaitā atgriezoties pie bērnības un jaunības pirmskara Latvijā), pamato to šādi:

*Gribu jums pastāstīt, kāpēc es izbraucu no Latvijas. [...] Es to gribu pastāstīt tādēļ, ka Latvijā esot daudzi labsirdīgi cilvēki, kuri uzskatot, ka tie, kas esam izbraukuši, esam tādas labākas un vieglākas dzīves tīkotāji. Es uzskatu, ka manā un daudzu cilvēku gadījumā tā nebija labākas dzīves meklēšana. Pat visi tie, ko es pazinu, uzņēmās lielu risku, Dievs vien zina, vai viņi tiks ārā. Vai viņi paglābsies no boļševisma. Tie nebija dēku vai vieglas dzīves meklētāji.*³⁴⁹

³⁴⁴ NMV-812, Ilmārs Rumpēteris...

³⁴⁵ NMV-768, Ansis Mitrevics...

³⁴⁶ NMV-770, Dārta Pilmane...

³⁴⁷ NMV-884, Viestarts Aistars...

³⁴⁸ NMV-755, Valija Ruņģe...

³⁴⁹ Ibid.

Saprotot šādu autora nostāju, salīdzinājums ar lopu vāģiem iegūst citu nozīmi: visdrīzāk šādu epitetu lietošana bēgļu kontekstā uzlūkojama par veidu, ar kuru apzināti vai neapzināti tiek uzsvērts tas, ka bēgļi devās prom piespiedu kārtā, negribot, nevis brīvprātīgi meklējot labāku dzīvi.

Neraugoties uz to, ka daļai dzīvesstāstu autoru bēgļu gaitas Latvijas teritorijā ilga pat vairākus mēnešus, bēgļu ikdiena un sadzīvīskie apstākļi tiek raksturoti visai minimāli, tā vietā koncentrējoties uz izjūtām, kādas radīja māju atstāšana un bēgļu gaitu sākums, uz dramatiskiem vai, tieši pretēji, – komiskiem notikumiem, kuri atgadījušies viņu ceļā, kā arī uz tiem veidiem, kā bēgļi sasniedza vietu, no kuras atstāja Latviju. Tajā pašā laikā daži no autoriem tieši sliktos sadzīves apstākļus bēgļu pārpildītajā Kurzemē min kā iemeslu tam, kāpēc viņi nolēma nepalikt tur, bet doties uz Vāciju. Tā S. Krūmiņa norāda, ka rudens apstākļos viņa nebija gatava ar maziem bērniem nakšņot siena šķūņos, kas acīmredzot bija vienīgā iespēja;³⁵⁰ tāpat mācītājs Eduards Putniņš un Lidija Bālēna norāda, ka pēc nokļūšanas Liepājā viņi ar saviem līdzbraucējiem nakšņoja bēgļu patversmēs, kas bija iekārtotas skolās un kur apstākļi bija ļoti saspīesti un nepatīkami: *Mēs bijām tajā skolā ķermenis pie ķermeņa. Vakarā, kad pirmie apgūlās, nākamie tad gūlās, līdz telpa bija pilna. Ja kādam bija naktī jāiet, tad tur bija jākāpj pāri cits citam. Tajos salmos bija utis – mēs visi bijām ar utīm – patīk vai nepatīk, bet mēs ar viņām bijām pilni.*³⁵¹ Tāpat gan šie, gan citi autori piemin biežos gaisa uzlidojumus, kas tika piedzīvoti gan Liepājā, gan Ventspilī. Kopumā tas viss viņus mudināja meklēt tālāka ceļa iespējas uz Vāciju, jo *mēs sapratām, ka tā ģimene ar maziem bērniem uz tās grīdas, laikam, mēs nevarēsim ilgi turēties, ka ir jābrauc*³⁵².

Tikai divi autori savās atmiņās piemin organizācijas “Tautas palīdzība” sniegto palīdzību. I. Birzgales stāstījumā tā tiek pieminēta, atceroties to, no kā bēgļi pārtika: *Kuldīgā, piemēram, bija Tautas Palīdzības virtuve, kur deva zupu kādu ieēst un droši vien maizes gabaliņu. Es tik smalki neatceros. Es vispār nevaru saprast, ar ko mēs iztikām vispār. Mana mamma atdeva kaut kādu mēteļi laikam par speķa gabaliņu kādam saimniekam.*³⁵³ Savukārt I. Rumpēters to piemin kā pozitīvu piemēru par bēgļu labo aprūpi: *Tā kā Stendē bija labi noorganizēts Tautas Palīdzības punkts, tad mēs nākamā rītā saņēmām karstu kafiju ar sviestmaizēm. [...] Ēdienu mums izsniedza tā saucamais Tautas Palīdzības punkts, tai ziņa viņi patiešām par tiem bēgļiem labi rūpējās.*³⁵⁴ Visticamāk, arī daudzi citi analizēto dzīvesstāstu autori savā ceļā Latvijas teritorijā saskārās ar Tautas palīdzības sniegto palīdzību, gan saņemot

³⁵⁰ NMV–196, Skaidrīte Krūmiņš...

³⁵¹ NMV–813, Lidija Bālēna...

³⁵² NMV–802, Eduards Putniņš...

³⁵³ NMV–3420, Ilona Birzgale...

³⁵⁴ NMV–812, Ilmārs Rumpēteris...

pārtiku, gan pārnakšņojot šīs organizācijas nodrošinātās telpās, taču tas vai nu nav saglabājies viņu atmiņās, vai netiek pieminēts intervijas laikā, jo, pirmkārt, daļa no viņiem, iespējams, nezināja, kura organizācija nodrošina viņu aprūpi; otrkārt, tobrīd vissvarīgākā bija virzība uz priekšu, tālāk no briesmām, kas arī tāpēc tiek akcentēts viņu bēgļu naratīvos.

Līdzīgi tam, ka bēgļi savos dzīvesstāstos reti detalizēti apraksta dažādus ikdienišķus un sadzīviskus ar bēgļu gaitām saistītus aspektus, viņi ļoti reti piemin formalitātes un dokumentus, kas bija nepieciešami izbraukšanai no Latvijas, un to, kā tie tika sagādāti. Daļā gadījumu dzīvesstāstu autori paši šīs formalitātes nekārtoja, jo to viņu vietā izdarīja citi piederīgie (it sevišķi, ja viņi bija nepilngadīgi³⁵⁵); citkārt viņi skaidri atzīst, ka tas nav saglabājies viņu atmiņā. Tā K. Burda, atbildot uz jautājumu par to, vai izbraukšanai bija nepieciešama darba atļauja vai kas cits, norāda: *Taisnību sakot, es neatceros neko par atļaujām vai dokumentiem. Man ir kaut kādi papīri... Visi bēga, un es arī bēgu. Es neatceros, kas bija rakstīts tajos papīros. Viss, ko es zinu, ka es tiku ārā.*³⁵⁶ Ir gadījumi, kad autori atceras, ka šādas formalitātes ir kārtojuši, tomēr arī šīs atmiņas parasti nav sevišķi skaidras. Tā, piemēram, Vera Ozers-Puķīte norāda, ka viņa ir saņēmusi izbraukšanas atļauju (*Durchlasschein*), kura viņai vēl ir saglabājusies, tomēr nespēj precīzi atcerēties, kādā iestādē tā tika saņemta: *Vai prefektūrai, vai kaut kas līdzīgs – vācu iestāde, kas izdod apliecību, kur tu brauc. Jo visur vajadzēja papīrus, vai ne, līdzī.*³⁵⁷

3.3. Izbraukšana no Latvijas

Lai arī izbraukšana no Latvijas bija relatīvi neliela epizode kopējā Latvijas iedzīvotāju bēgļu gaitu kontekstā, tomēr tai bija būtiski nozīme vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, toreizējos apstākļos tā iezīmēja nokļūšanu citā vidē un svešos apstākļos, kas nesa sev līdzī arī jaunus izaicinājumus. Otrkārt, gan tobrīd, gan vēl jo vairāk retrospektīvi tieši šis brīdis daļai bēgļu ieguva simbolisku nozīmi kā robežšķirtne, kas noteica viņu tālāko likteni pat vairāk nekā māju atstāšana. Šo iemeslu dēļ, kā arī tāpēc, lai analizētu dažādos veidus, kā Latvijas iedzīvotāji izbrauca no Latvijas, šai tēmai veltīta atsevišķa apakšnodaļa.

Kā liecina daudzi dzīvesstāsti, Latvijas atstāšanas brīdī, it sevišķi, ja tas notika pa jūras ceļu, bēgļi izjuta lielu emocionālu satricinājumu, ko spilgti raksturojuši vairāki autori, piemēram, I. Birzgale: *Un tad, protams, mēs uzkāpām uz klāja un raudādami dziedājām*

³⁵⁵ Piemēram, Dzidras Ziedonis atmiņas: *Mamma aizbrauca uz Saldu, tad uz Liepāju, un tad mēs dabūjām atļauju tikt uz vienu vācu kuģi, kas veda karavīrus atpakaļ.* (NMV-785, Dzidra Ziedonis...)

³⁵⁶ NMV-758, Karina Burda...

³⁵⁷ NMV-443, Vera Ozers-Puķītis...

“Dievs, svētī Latviju”. *Tas bija šausmīgi – atstāt dzimteni!*³⁵⁸ Par himnas, kā arī citu nacionāli noskaņotu dziesmu dziedāšanu uz kuģa klāja runāts vēl vairākos avotos; tāpat atsevišķi autori ļoti emocionāli raksturo atvadīšanos no krastā palicējiem (gan pazīstamiem, gan nepazīstamiem); spilgtākais piemērs dzirdams Veras Ozers-Puķītes dzīvesstāstā: *Mēs uzkāpām uz tā kuģa, un cilvēki paliek ļoti daudz krastmalā Rīgā un sauc: “Tautieši! Palieciet dzimtenē, nebrauciet prom!” [...] Tagad kuģis aizbrauc, krastā palicēji dzied “Dievs, svētī Latviju”, un mēs arī dziedam “Dievs, svētī Latviju”.*³⁵⁹ Tas, ka daži autori himnas dziedāšanu piemin kā pašsaprotamu faktu citādi neitrālā un īsā stāstījumā par kuģa braucienu, vedina domāt, ka iespējams, šāda epizode nav bijusi daļa no viņu pašu pieredzes, bet gan ievijusies atmiņu stāstā no vēlāk dzirdētā vai lasītā, lai paspilgtinātu šī notikuma simbolisko nozīmi.

Līdztekus tam, kā kuģis atstājis Latvijas krastu, daļa bēgļu spilgti raksturo arī brauciena sadzīviskās puses, kā arī briesmas, kas draudēja tā laikā. Visos avotos, kur aprakstīts kuģa brauciens, minēts tas, ka kuģi bija pārpildīti. Tā Z. Daškevica stāsta: *Tas kuģis bija stāvgrūdām pilns. Tur bija gūstekņi, tur bija karavīri, tur bija viss kas. Mēs uz grīdas visi. Pat man nebija, kur atgulties uz grīdas. Viens zaldāts bija, un es uz viņa krūtīm galvu biju nolikusi. Vienkārši nebija kur.* Tāpat arī G. Brunovskis apraksta līdzīgus apstākļus uz kuģa, ar ko brauca viņa ģimene: *Arī tautības bija dažādas – latvieši bija, krievi bija, ļoti daudz es krievu valodu dzirdēju, tie bija krievu bēgļi laikam, kas nevēlējās vairs Staļina režīmu piedzīvot. Un ļoti kuģis bija pārpilns ar cilvēkiem. Bet kārtība bija laba, disciplīna. Sevišķi personāls ļoti labi uzvedās.*³⁶⁰ Spilgtu epizodi par brauciena sadzīvisko pusi, proti, ēdienu, atceras Mirdza Andersone, kas ir vienīgā autore, kura ar kuģi vispirms ceļoja no Rīgas uz Ventspili un tikai tad uz Vāciju:

*Kad mēs iebraucām Ventspilī, tad nesa latvieši maizi. Un tad to smaržu – man vēl šodien viņa ir degunā tā smarža! Riktīgus šitādus lielus, apaļus, latviešu rupjo maizi, kas smaržoja, nu zini, debešķīgi. Tad tur mēs dabūjām pēdējo latviešu maizi. Izdalīja katrai personai ¼ maizes, tā kā tas bija vienīgais ēdiens, ko mēs uz tā kuģa dabūjām. Citādi bija pašam jādzīvo. Nu ūdeni mēs dabūjām. Bērniem jau par pienu nebija ko runāt nemazām.*³⁶¹

Tomēr vairāk par sliktajiem sadzīviskajiem apstākļiem (vairākos gadījumos runāts arī par labierīcību trūkumu) daudz lielāku satraukumu bēgļos radīja gaisa uzlidojumi, torpedēšana un mīnu lauki, kuros kuģi varēja iet bojā. Spilgts šajā ziņā ir Z. Daškevicas stāstījums: *Mēs jau zinājām, ka daudzi kuģi tika nogremdēti, īpaši tur no Igaunijas. Un tad tur kaut kur staigāja un*

³⁵⁸ NMV–3420, Ilona Birzgale...

³⁵⁹ NMV–443, Vera Ozers-Puķītis...

³⁶⁰ NMV–191, Aina Brunovskis...

³⁶¹ NMV–192, Mirdza Andersone...

teica, ka var dabūt dažas vestes. Un es teicu, es nekādu vesti negribu, es peldēt neprotu un es labāk aizeju ātrāk. Es saku – dod man labāk akmeni nekā vesti, jo es negribu mocīties par velti.³⁶² Arī V. Danenberga savās atmiņās apraksta līdzīgu situāciju, kurā uz kuģa brauciena laikā sācis skanēt zvans, kas signalizējis briesmu tuvošanos, un to, ka visiem jāuzvelk glābšanas vestes. Bēgļi to arī darījuši, bet viņu vidū bijuši arī trīs cieši aizmiguši zēni, kuriem vestes nebija iespējams uzvilkt bez modināšanas. Tomēr tas nav darīts, jo *mēs domājām, nav vērts viņus modināt, vilkt tās vestes. [...] Ja tā bumba kritīs uz tā kuģa, tās vestes mūs neizglābs*³⁶³. Abi minētie piemēri parāda, ka daļa cilvēku šādās situācijās sāka uz dzīvi raudzīties fatāli, saprotot, ka viņu liktenis vairs nav viņu pašu rokās, turklāt šādu attieksmi daži no tālaika bēgļiem atklāj arī dzīvesstāsta tapšanas laikā. Piemēram, N. Pīpkalēja, stāstot par spriedzes pilnu situāciju, vairākas reizes izplūst smieklos:

*Un ar, naktī bij trauksme bijusi, bet mēs visi bijām tā pārguruši, ka mēs nemaz... Ne mums bij vestes, ne šis, ne tas. Esot krievi torpēdu izšāvuši uz to mūsu kuģīti, bet netrāpīja jau, vai ne, tā kā mēs būtu nezinādami nogājuši lejā. [smejas] Un tad mēs tik otrā rītā dabūjām zināt, ka tur ir bijusi torpēda, kuģa apkalpei bij vestes, vai ne. [smejas] Un mums nebija nekas.*³⁶⁴

Acīmredzami, ka dzīvesstāsta intervijas laikā, kas šajā gadījumā notika 55 gadus pēc notikuma, tālaika noguruma un briesmu sajūtu bija aizstājusi apziņa par laimīgu izglābšanos un savā ziņā ironiska attieksme pret to, ka bēgļu izdzīvošana bija pilnībā atkarīga no ārējiem apstākļiem. Tomēr šāda stāstīšanas maniere nav vispārināma, jo novērojams, ka daļā cilvēku arī 50 un 60 gadus vēlāk šīs atmiņas izraisa ļoti spēcīgus un negatīvus pārdzīvojumus. Tā M. Andersone kuģa braucieni apraksta šādi:

*Noskaņa bija šausmīga. To jau saka: raudāja cilvēki... Man tagad jāraud, kad es par to padomāju. Tā jā... Nu un tad, kad apšāva to kuģi ar ložmetējiem... [...] Man tas kaut kādīgi tā kā tāds sapnis. Es esmu šito laiku vispār kaut kādīgi no savas atmiņas izslēgusi ārā, tā kā man, faktiski sakot, ir grūti tikt atpakaļ uz to laiku. Es visu to nepatīkamo mēģinu izslēgt ārā vienkārši.*³⁶⁵

Lai gan autore norāda, ka ir šo laiku (ar to drīzāk domājot ne tikai kuģa braucieni, bet visas bēgļu gaitas) izslēgusi no atmiņas, viņa sniedz vienu no detalizētākajiem tā aprakstiem, kas liek domāt, ka piedzīvotās emocijas ir bijušas tik spēcīgas, ka, lai arī autorei tās sagādā nepatīkamas izjūtas arī tagadnē, tās tomēr nav iespējams pilnībā aizmirst.

³⁶² NMV–3417, Zigrīda Daškevica. Intervē M. Zirnīte 2009. gadā Lielbritānijā.

³⁶³ NMV–56, Valida Danenberga...

³⁶⁴ NMV–784, Nora Pīpkalēja...

³⁶⁵ NMV–192, Mirdza Andersone...

Vairākos avotos minēts arī tas, ka cilvēki kuģa brauciena laikā mierinājumu rada reliģijā un paļāvībā uz Dievu (*viena kundze gāja apkārt, lūgšanu skaitīdama un tos cilvēkus mierinādama*³⁶⁶) un ka tika meklētas jeb saskatītas dažādās zīmes, kas cilvēkiem ļāva noticēt laimīgam iznākumam: *Mana māsiņa, ieraugot arhibīskapu,*³⁶⁷ *pieskrēja pie mammas un teica: “Mammaņ, mēs nenogrimsim, jo arhibīskaps ir uz kuģa!”*³⁶⁸

Kopumā jāsecina, ka brauciens ar kuģi, par spīti tam, ka nebija īpaši garš (avotos minēta viena līdz divas dienas), tomēr ir dziļi iespaidies cilvēku atmiņās, pat ja tālākais bēgļu ceļš bija saistīts ar vēl lielākām briesmām un grūtībām. Līdzīgi novērojumi izdarāmi arī par to bēgļu atmiņām, kas devās nevis Vācijas, bet Zviedrijas virzienā, jūras šķērsošanai izmantojot dažāda izmēra un ietilpības laivas, tomēr šajos gadījumos bēgļi biežāk saskārās ar dažādām grūtībām un briesmu izjūtu vēl pirms paša brauciena. Proti, kuģa sagaidīšana un uzkāpšana uz tā parasti notika relatīvi ātri un vienkārši, bet laivu sagādāšana (ja brauciens notika ar privāti organizētu laivu) vai sagaidīšana (ja tika izmantota LCP organizētā laivu satiksme) bieži vien prasīja vairākas nedēļas, nereti pat mēnešus, kuri tika pavadīti dažādās apmešanās vietās, slēpjoties no vācu krasta apsardzes vienībām.

Viens no piemēriem ilgstošai laivas gaidīšanai ir Sergeja Ozoliņa dzīvesstāsts. Tā autors 1944. gada septembrī ieņēma Ventspils Valsts tirdzniecības uzņēmuma vicedirektora amatu un kādā sarunā ar ģimenes draugu tika informēts par iespēju doties uz Zviedriju ar LCP organizētajām laivām. Nevēloties doties uz Vāciju, viņš piedāvājumam uzreiz piekrita, nogādājot sievu un bērnus Vārves pagastā, kur tie kopā ar citiem bēgļiem, gaidot laivu, dzīvoja kādā saimniecībā, kamēr viņš pats turpināja pildīt savus amata pienākumus. Oktobra beigās bēgļiem Vārve bija jāpamet, jo šajā vietā civiliedzīvotāju uzturēšanās tika aizliegta, tāpēc autors pārveda savu ģimeni uz Jūrkalni. Tur viņi apmetās kādās zvejnieku mājās, turpinot gaidīt ziņu par laivas pienākšanu, kas pienāca 9. novembra vakarā. Pēc īsa, bet sarežģīta gājiena, kura laikā bēgļu grupa sastapās ar lietuviešu krasta apsardzes posteni,³⁶⁹ viņiem izdevās sasniegt krastmalu. Pēc gājiena sekoja tikpat sarežģīta nokļūšana uz pārcēlāju laivu “Centība” (lai to izdarītu, tika izmantotas piekrastē atrastas zvejnieku laivas, kuru virzību apgrūtināja lieli viļņi,

³⁶⁶ NMV-56, Valda Danenberga...

³⁶⁷ Teodors Grīnbergs (1870–1962) – Latvijas Evanģēliski luteriskās baznīcas pirmais arhibīskaps, kuru vācu varas iestādes piespieda evakuēties uz Vāciju (kuģis atstāja Liepāju 1944. gada 10. oktobrī). (Ķiploks E. (sast.) (1970). *Archibīskaps Dr. Teodors Grīnbergs: rakstu krājums 100. dzimundienas atcerei*. ASV: Latvijas Ev.-lut. baznīca, Latviešu Ev.-lut. draudžu apvienība Amerikā, 137. lpp.)

³⁶⁸ NMV-801, Mirdza Lejiņa...

³⁶⁹ 1944. gada otrajā pusē Latvijas teritorijā nonāca vairāki lietuviešu policijas bataljoni, kuri 1944. gada rudenī tika iesaistīti Kurzemes piekrastes apsardzībā no Liepājas līdz Ventspilij. Apsolot, ka ar laivām uz Zviedriju tiks pārvesti arī lietuviešu karavīri, bēgļu laivu organizētājiem izdevās panākt vienošanos, ka krasta sardze skatīsies caur pirkstiem, kad laivas no Gotlandes piestās pie Kurzemes krasta vai atstās to. (Neiburgs, U. (2018). “*Grēka un ienaida liesmās!*”..., 334.–343. lpp.)

turklāt autors gandrīz netika uzņemts uz klāja, jo uz laivas bija uzkāpuši pārāk daudz cilvēku).³⁷⁰

Visai līdzīgi savas ģimenes nokļūšanu uz bēgļu laivas raksturojis arī Jānis Konstantīns Čakste:³⁷¹ arī šajā gadījumā nebija šaubu par bēgšanu Zviedrijas, nevis Vācijas virzienā; pēc ierašanās Ventpilī 1944. gada oktobrī diezgan ilgs laiks bija jānogaida, jo laivu satiksme autoram nezināmu iemeslu dēļ bija apstājusies; pēdējās naktis, gaidot laivu, tika pavadītas kādās piekrastes lauku mājās. Tāpat autors apraksta bēgļu sastapšanos ar krasta apsardzes vienībām, kam varēja būt dažāds iznākums. Proti, viņš stāsta gan par to, ka naktī pirms viņu došanās uz laivu visi bēgļi no tuvējās apkārtnes mežiem tikuši saķerti, gan to, ka, dodoties uz laivu, grupas priekšgalā gājusi “komisija” ar cigaretēm un alkoholu gadījumam, ja ceļā gadītos krasta apsardzes vienības. Tas apliecina šajās situācijās plaši izplatīto kukuļdošanas praksi. Pēc krasta sasniegšanas arī šajā gadījumā, tāpat kā gandrīz visos citos, nokļūšanai uz pārcēlāju laivas tika izmantotas mazākas laivas, un arī Čakstes atmiņās sastopamies ar konfliktsituāciju: laiva, ar ko ceļā devās S. Ozoliņš, bija pārpildīta, bet šajā gadījumā laivas pārcēlāji gandrīz atteicās doties ceļā, jo krastā, kā iepriekš solīts, nebija nogādātas viņu ģimenes.³⁷²

Kopumā abi šie piemēri labi raksturo arī pārējo autoru, kuri Zviedrijā nokļuva ar LCP organizētajām laivām, pieredzi. Ne visos gadījumos autori norāda, ka tās ir bijušas LCP organizētās laivas, taču tas ir noprotams no situācijas konteksta. Tas apliecina, ka daļa cilvēku nebija informēti par šīs organizācijas lomu bēgļu pārvešanā. Tāpat jānorāda, ka lielākā daļa minēto autoru piederēja pie tām sabiedrības grupām, kuru izvešana bija LCP prioritāte, tas ir, pie Latvijas politiskajām aprindām (J. Čakste, Izabella Cielēna³⁷³) un kultūras darbiniekiem (aktieri Edgars un Skaidrīte Dimiteri, baletdejojāja Ņina Kozlovska, dzejnieks Fricis Fortsmanis).

Gadījumos, kad izbraukšana notika ar privātām laivām, var novērot ļoti dažādas pieredzes. Tā Astrides Bardvikas tēvs, būdams valsts pārvaldes darbinieks mežu apsaimniekošanas jomā, bija sarunājis nelielu koku pārvaldāšanas kuģi, kurš jūrmalā uzņēma ne tikai autores ģimeni, bet arī citus bēgļus un pārveda tos uz Gotlandi. Būtiski šajā gadījumā bija tas, ka autores tēvam bija vācu varas iestāžu izdota atļauja par izbraukšanu uz Vāciju, kuru viņš bija cerējis izmantot kā attaisnojumu gadījumā, ja kuģi apturētu vācu jūras patruļa.³⁷⁴ Citādi bija ar Laimoni Rodi, kurš sākotnēji bija domājis ar zirgu vezumiem doties uz Vāciju pa zemes ceļu, taču ceļā mainīja savu nodomu, jo mājas saimnieks, pie kura viņa ģimene rāda patvērumu

³⁷⁰ NMV-454, Sergejs Ozoliņš. Intervē B. Bela 1996. gadā Zviedrijā.

³⁷¹ Latvijas Valsts pirmā prezidenta Jāņa Čakstes (1859–1927) mazdēls, jurista Mintauta Fridriha Andreja Čakstes (1893–1962) dēls.

³⁷² NMV-455, Jānis Čakste. Intervē B. Bela 1996. gadā Zviedrijā.

³⁷³ Rakstnieka un politiķa Fēliksa Cielēna (1888–1964) meita.

³⁷⁴ NMV-193, Astride Baardvik. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.

kādā Rīgas jūras līča zvejniekiemā, gatavojās ar savu personīgo laivu doties uz Zviedriju. Laivā, kuras ietilpība bija neliela, visas vietas jau bija rezervētas tuvējiem iedzīvotājiem, taču viena no šīm ģimenēm pēdējā brīdī atsacījās braukt, tāpēc viņu vietā uz laivas uzkāpa Rode ar sievu, meitu un sievasmāsu. Arī šajā gadījumā laivas saimniekam bija vācu izdota atļauja paiet garām Kolkas ragam, kur atradās vācu sargpostenis, un doties uz Vāciju. Šī iemesla dēļ laiva jūrā devās tumsā, lai postenis to nepamanītu, un pēc Kolkas raga uzņēma virzienu uz Zviedriju.³⁷⁵

Par vēl citādu peldlīdzekļa sagādāšanas veidu savās atmiņās stāsta Valdis Bigestāns, kurš 1944. gada rudenī dzīvoja Liepājā un kā ķīmiķis strādāja cukura fabrikā, neplānodams doties prom no Latvijas: *Ka braukt uz Zviedriju vai kaut kas – man nebija nekādu plānu. Es domāju – šeit jāpārļaiž karš, tad redzēs, kā tad būt tālāk. Man nebija tāda doma braukt; uz Vāciju pavisam es netaisījos braukt.*³⁷⁶ Tomēr tad, kad Bigestānam tika izteikts piedāvājums pievienoties braucienam uz Gotlandi ar vācu loču kuteri, kurš atradās Liepājas kara ostas remontdarbnīcā un kuru kādam viņam pazīstamam darbiniekam bija iespējams nemanīti izvest no ostas, viņš tam piekrita, jo vairāk tāpēc, ka bija vienīgais, kas varēja uzņemties laivas mehāniķa lomu (brauciena iniciators bija tikko jūrskolu beidzis kapteinis). Šis brauciens notika ziemas apstākļos – 1945. gada 10. februārī, tomēr tas nebija vēlākais laivu brauciens, par ko stāstīts analizētajos avotos, jo divu autoru ģimenes atstāja Ventspils ostu kapitulācijas laikā. Viena no šīm ģimenēm, pēc tās pārstāves Ligitas Haanes vārdiem, Latvijas krastu atstāja 1945. gada 7. maijā, tātad dienu pirms kapitulācijas. Pirms tam ģimene pusgadu biju pavadījusi Ventspilī, gaidot iespēju doties uz Zviedriju, taču viņiem nekad nelaimējās tikt uz kādas laivas. Izklūšanu no Ventspils autore apraksta šādi:

*Vācieši teica, lai mēs ņemam visas tās laivas, kas tur stāv, un braucam uz Vāciju. Un tad tur bija tūkstoši ar latviešiem vismaz, varbūt kādi 10 tūkstoši. Varbūt es par daudz pasaku. Bet es zinu vismaz, ka visi tie, kas tur dzīvoja Ventspilī, tie mēģināja tikt uz tām lielām laivām augšā. [...] Un tad tas kapteinis, kam tā laiviņa piederēja... Mēs bijām kādi 30 cilvēki tanī laivā.*³⁷⁷

Kā redzams, autores atmiņas par šo notikumu nav skaidras, tajās trūkst detaļu, un viņa min pārspīlētus skaitļus, kas lielā mērā skaidrojams ar to, ka viņai izbraukšanas brīdī bija 10 gadi. Tomēr šeit spilgti atspoguļota situācija, ka kara pēdējās dienās cilvēki, kas atradās Ventspilī, centās to pamest visiem līdzekļiem.³⁷⁸

³⁷⁵ NMV–199, Laimonis Harijs Rode...

³⁷⁶ NMV–458, Valdis Bigestāns. Intervē M. Zirnīte 1996. gadā Zviedrijā.

³⁷⁷ NMV–197, Ligita Vija Haanes. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.

³⁷⁸ Erna Sviestiņa ar savu ģimeni, pēc viņas vārdiem, izbrauca no Ventspils 1945. gada 8. maija vakarā. (NMV–441, Erna Sviestiņa. Intervē M. Zirnīte 1996. gadā Zviedrijā.)

Raksturojot braucienu pāri jūrai līdz Gotlandei, visi autori (gan tie, kas izmantoja LCP organizētās laivas, gan privātās laivas) min to, ka laivas bija pārpildītas (*Es stāvēju kājās visu to brauciena laiku gandrīz vai tikpat kā, jo laiva bija pārpildīta.*³⁷⁹) un apstākļi brauciena laikā, kurš dažādos gadījumos ilga līdz pat 36 stundām, bija ļoti slikti: *Tur bija šitāda te kārtā ar urīnu, es tur sēdēju visu nakti. Es domāju, šausmas šitā, vai ne! Un visi novēmušies, visiem nav vairs spēka.*³⁸⁰ Tāpat vairāki autori ceļā sastapās gan ar vācu karakuģiem, gan lidmašīnām, kas tikai laimīgās sagādīšanās dēļ laivas neapstādināja vai nenogremdēja. Turklāt gadījumos, kad tika izmantotas privātas laivas, nereti to vadītājiem trūka gan prasmes, gan tehnisko līdzekļu laivu vadīšanai neierasti tālajā ceļā. Tā L. Rode norāda, ka viņu laiva kā daudziem citiem bija visparastākā zvejas laiva, kas nebija paredzēta tālbraucieniem, un laivas īpašnieks iepriekš nekad nebija devies jūrā tik tālu no krasta, turklāt autoram vienīgajam bija kompass. Gandrīz vai anekdotiski izklausās autora apraksts par braucienu visas nakts garumā, kad neviens īsti nesaprata, kurā virzienā jādodas un cik ilgi jābrauc, tāpēc laiva bija apbraukusi apkārt Gotlandes salai tā, ka no rīta, kad kļuva gaišs, zeme bija nevis laivai priekšā, bet aizmugurē. Kā norāda autors: *Mēs jau pat nezinājām, varbūt tas kompass gāja riņķī kaut kur un mēs esam pie Latvijas atpakaļ piebraukuši kaut kur nebūt vai pie Lietuvas kaut kur malā. Kas to zina pa nakts melnumu...*³⁸¹ Gan šis, gan citi piemēri parāda to, ka ļoti daudz šajos laivu pārbraucienos uz Zviedriju noteica veiksmē, kas šajā gadījumā ļāva uz laivas nokļuvušajiem cilvēkiem droši tikt garām vācu patruļām, nesastapties ar briesmām uz jūras (vētras, vācu un krievu spēki) un laimīgi sasniegt Gotlandes krastu.

Lai gan lielākā daļa bēgļu Latviju atstāja, šķērsojot jūru, bija arī tādi cilvēki, kas uz Vācijas devās pa zemes ceļu – visbiežāk ar vilcienu. Tomēr acīmredzot šis izbraukšanas veids bija relatīvi vieglāks un ne tik emocionāli piesātināts, jo cilvēki, kas to piedzīvojuši, savās atmiņās to visbiežāk piemin tikai kā fakta konstatāciju, bez īpašām detaļām: *Patiesībā es neko daudz neatceros par to ceļu, tā kā es nezinu tieši, cik ilgi tas gāja.*³⁸² Vienīgais izņēmums ir Elza Reinberga, kura detalizēti apraksta vienu epizodi no vilciena brauciena Liepāja–Mēmele–Dancīga:

Beidzot ar visvisādiem atkal raibiem pārdzīvojumiem tikām tajā vilcienā, ar to vilcienu aizbraucām līdz Mēmelei. Un nu vajadzēja tikt no turienes tālāk, bet viss, kā jau tai kara laikā, tāds sajukums bij, ak tu mūžiņ. Tagad pienāk atkal viens vilciens no Latvijas, ar dzelzceļniekiem un viņu ģimenēm, apstājas. Un mēs nu ar, abas ģimēļas, par katru cenu gribam tikt iekšā. Tie tur vīri stāv pie durvīm un nelaiž – nē, nē, mums

³⁷⁹ NMV–451, Edgars Dimīters. Intervē M. Zirņīte, B. Bela 1996. gadā Zviedrijā.

³⁸⁰ NMV–450, Skaidrīte Dimitere...

³⁸¹ NMV–199, Laimonis Harijs Rode...

³⁸² NMV–3406, Astrīda Ligers...

*viss ir pilns, mēs nevaram nevienu ņemt. Nu ko tu darīsi? Jāiet atkal palīdzība meklēt pie vāciešiem. Aizgāju pie stacijas priekšnieka, vācieša, tas iedeva divus puišus ar šautenēm. Tie atnāca pie vagona un teica – iztīriet ceļu, jālaiž iekšā. Ieejam iekšā – a šie ļoti ērti, visiem guļamvietas un kas nekas. [smejas] Negrib ērtības zaudēt.*³⁸³

Visdrīzāk šī epizode iekļauta autores dzīvesstāstā tādēļ, ka spilgti apliecina viņas spēju iestāties par savām tiesībām, kā arī ilustrē atšķirīgos apstākļus, kādos bēga viņas ģimene un minētie dzelzceļa darbinieki. Būtiski, ka par šiem atšķirīgajiem apstākļiem autore stāstījuma laikā pasmejas, tādējādi vēl vairāk izceļot to, ka viņai galvenais bija nokļūt drošībā, nevis ērtības ceļojuma laikā. Turklāt iespējams, ka šī paša iemesla dēļ arī pārējie autori savos dzīvesstāstos detalizēti neapraksta tās sadzīviskās grūtības, ar kādām sastapās Latvijas atstāšanas laikā, jo, no vienas puses, laika gaitā šīs atmiņas varēja pagaist, no otras puses, tādējādi tiek izcelts tas, ka šīs grūtības bija īslaicīgas un pārejošas. Turklāt, no laika perspektīvas raugoties, ceļā piedzīvotās grūtības zaudēja nozīmi, jo tika sasniegts bēgļu galvenais mērķis – nonākt drošā attālumā no padomju varas un Sarkanās armijas.

3.4. Bēgšanas pieredze ārpus Latvijas teritorijas

Latvijas iedzīvotāju bēgļu gaitas pēc izbraukšanas no Latvijas bija ļoti dažādas – atšķīrās ne tikai tas, vai viņi devās uz Vācijas reihu teritorijām vai Zviedriju, bet arī tālākais ceļš, jo bēgļi tika gan izvietoti, gan paši devās uz visdažādākajām reihu vietām; daļa pavadīja visu bēgļu laiku vienā dzīvesvietā, vadot samērā mierīgu ikdienu, kamēr citi bija spiesti meklēt arvien jaunas patvēruma vietas un iztiku. Lai apkopotu un analizētu tik dažādu pieredzi, to iespējams grupēt pēc dažādām iezīmēm. Pirmkārt, pēc tā, vai bēgļi devās uz jau iepriekš sarunātu vai zināmu vietu Vācijā vai arī tiem nebija noteikta galamērķa.

Analizētajos avotos tādu gadījumu, kad bēgļi devās uz jau iepriekš sarunātu vai zināmu vietu Vācijā, ir relatīvi maz (kas visdrīzāk saskan ar vispārējo bēgļu statistiku), un visbiežāk šāda iespēja bija cilvēkiem, kuriem Vācijā dzīvoja radnieki, draugi vai arī paziņas, ar ko tika uzturēti sakari darba jautājumos. Par profesionālo saikņu nozīmi runā divas autores – Astrīda Ligere un Brigita Pitāne, kuru tēvi bija attiecīgi mežsargs un dzelzceļa pārvaldes darbinieks. Viņiem vēl atrodoties Latvijā, bija izdevies sarunāt darba vietu Vācijā.³⁸⁴ Abos gadījumos autoru tēvi kopā ar ģimenēm ar kuģiem izbrauca no Latvijas un pēc tam ar vilcieniem ceļoja

³⁸³ NMV–790, Elza Reinberga...

³⁸⁴ *Un tad, cik es zinu, ka manam tēvam, tā kā viņš bija bijis mežsargs, viņam bija sarunāta vieta Sudetijā, bijušajā Čehoslovākijā... es nezinu, caur mežsaimniecībām un visām tām lietām.* (NMV–3408, Brigita Pitāne...); *Mēs aizbraucām līdz Vācijas dienvidiem, jo laikam tur bija, tā kā tēvs strādāja uz dzelzceļa, kaut kādā veidā sarunāts ar kādu dzelzceļnieka ģimeni vienā ciematā, kuri tā kā mūs pieņēma sākumā.* (NMV–3406, Astrīda Ligere...)

līdz iepriekš norunātajām vietām – nelieliem ciematiem, kur ģimenēm tika ierādītas atsevišķas dzīvesvietas un viņi saņēma arī zināmu atbalstu un palīdzību, lai nodrošinātu sevi ar pārtiku. Lai gan tiek norādīts, ka iztika nebija viegla, tomēr šo ģimeņu dzīve līdz pat kara beigām noritēja samērā mierīgi, turklāt Astrīdas Ligeres gadījumā arī kara beigas nenesa sev līdzīkus satricinājumus, jo šo teritoriju ieņēma amerikāņu spēki un pēc laika ģimene pārcēlās uz DP nometni. Brigītas Pitānes ģimene kara pēdējos mēnešos, tuvojoties Sarkanajai armijai, savu dzīvesvietu pameta, taču par otrreizējo bēgšanu no Sarkanās armijas tiks runāts atsevišķi tālākajā apakšnodaļas gaitā.

Arī vairāku citu autoru atmiņas liecina par to, ka dzelzceļa pārvaldes darbiniekiem, kuri izvēlējās doties bēgļu gaitās, pirmkārt, bija samērā viegla izbraidšana, otrkārt, nebija problēmu ar darbu un dzīves vietas atrašanu Vācijā. Tā Elzai Reinbergai, kura pirms Latvijas atstāšanas bija strādājusi Stendes dzelzceļa stacijā un kura kopā ar abām meitām, Sarkanajai armijai ieņemot Tukumu, nolēma bēgt rietumu virzienā, tika izsniegta vilciena biļete nokļūšanai Vācijā. Pēc nonākšanas Dancigā autore tika norīkota darbā dzelzceļa pārvaldes dārzniecībā, tādējādi viņa nodrošināja ģimeni ar minimāliem iztikas līdzekļiem un apmešanās vietu dzelzceļa darbiniekiem paredzētās barakās.³⁸⁵ Līdzīgi arī Ansis Mitrevics ar sievu un vecākiem Latviju atstāja vilcienā, kas bija paredzēts dzelzceļa pārvaldes darbinieku evakuācijai, un arī nonāca Dancigā, kur dzīvoja barakās un strādāja stacijā – izkrāva vagonus.³⁸⁶ Abos gadījumos gan autori pēc neilga laika un pašu izvēles minētās darba vietas un arī Dancigu atstāja: E. Reinberga vēlējās doties pēc iespējas tālāk uz rietumiem un nonāca Ausigā,³⁸⁷ kur pieteicās darbā Lauksaimniecības pārvaldē; savukārt A. Mitrevics, kurš veselības stāvokļa dēļ gribēja atstāt smago vagonu kraušanas darbu, taču baidījās no iesaukšanas vācu bruņotajos spēkos, Dancigā sastapa bijušos Rīgas radiofona kolēģus un atsaucās viņu aicinājumam pievienoties tiem (viņš devās uz Štolpu,³⁸⁸ kur radiofonā lasīja ziņas latviešu valodā).³⁸⁹ Kara beidzamajos mēnešos abi autori piedzīvoja otrreizēju bēgšanu no Sarkanās armijas.

Atgriežoties pie to cilvēku pieredzes, kuri devās uz jau iepriekš norunātām darba vietām Vācijā, jāpiemin arī mācītājs Eduards Putniņš, kuram neilgi pirms došanās bēgļu gaitās tika ieteikts braukt uz Mircušlāgu³⁹⁰ Austrijā, jo turienes draudzē tobrīd nekalpojot neviens mācītājs, tāpēc viņam būšot nodrošināta apmešanās vieta. Šo ieteikumu E. Putniņam sniedza

³⁸⁵ NMV-790, Elza Reinberga...

³⁸⁶ NMV-768, Ansis Mitrevics...

³⁸⁷ *Ústí nad Labem*, Čehija.

³⁸⁸ *Slupsk*, Polija.

³⁸⁹ Pirms Rīgas krišanas 1944. gada oktobrī Rīgas radiofona darbiniekiem bija iespēja evakuēties uz Vāciju, kur tas drīz vien atsāka raidīšanu, sākotnēji no Dancigas, bet vēlāk no Štolpas (līdz janvāra beigām) un Rostokas (līdz aprīļa vidum). (Kruks, S. (2002). Radio karš: propaganda latviešu valodā Otrajā pasaules karā. *Latvijas Arhīvi*, 2, 113. lpp.)

³⁹⁰ *Mürzzuschlag*, Austrija.

viens no bijušajiem Mircušlāgas draudzes mācītājiem, kurš tobrīd dienēja vācu vienībā, kas bija izvietota E. Putniņa dzīvesvietas tuvumā, un kurš dažkārt apciemoja viņa ģimeni. Paklausot šim ieteikumam, Putniņu ģimene ar vilcienu devās uz Allenšteinu,³⁹¹ no tās uz Vīni un pēc tam uz Mircušlāgu. Ceļa posms starp Allenšteinu un Vīni gan bija ļoti sarežģīts, jo visi vilcieni bija pārpildīti un ģimene bija spiesta vairākas naktis pavadīt stacijā, mēģinot atrast iespēju tikt tālāk. Tas izdevās, tikai pateicoties kāda ievainota vācu virsnieka palīdzībai, kurš iekārtoja E. Putniņa sievu un bērnus speciāli mātēm un bērniem paredzētā vagonā, savukārt viņa tēvu – invalīdu vagonā, taču pats mācītājs bija spiests visu ceļu pavadīt, stāvot uz vagona kāpšļa. Pēc nokļūšanas Mircušlāgā E. Putniņš uzmeklēja minētā vācu mācītāja sievu, kura jau bija informēta par viņa drīzu ierašanos un atļāva ģimenei apmesties mācītājmājas otrajā stāvā, kā arī ieteica darba meklējumos doties pie vietējā landrāta. E. Putniņš to arī darīja un ieguva darbu vietējā pasu daļā, tādējādi nodrošinot ģimeni ar iztiku. Lai gan kopumā šīs bēgļu ģimenes dzīve bija visai mierīga, tomēr tika arī piedzīvoti bumbu uzlidojumi, vienā no tiem autors tikai laimīgās sagadīšanās dēļ nezaudēja dzīvību; turklāt kara pēdējos mēnešos pilsētai tuvojās Sarkanā armija, un tas lika viņiem šo vietu steigā atstāt.³⁹²

Arī citos avotos vēstīts par situācijām, kad ieteikumus par ceļa mērķi un apmešanās vietām Vācijā deva vācu bruņoto spēku vai vietējās administrācijas pārstāvji, ar kuriem nākamie bēgļi bija uzturējuši labas attiecības vēl Latvijā. Tā Rūtas Bonneres ģimene un radnieki devās uz vārdā nenosauktu ciemu Šlēsvigā-Holšteinā, kuru viņiem bija ieteicis kāds vācietis, ar ko viņiem bijušas labas attiecības Trikātā (vācu ciemā viņi tika izmitināti vairākās lauku saimniecībās un tur arī sagaidīja kara beigas);³⁹³ savukārt jau iepriekš pieminētā Valija Ruņģe kopā ar citiem Rencēnu pagasta iedzīvotājiem devās uz kādu tur izmitinātās vācu transporta vienības virsnieka ieteiktu adresi viņa dzimtajā ciematā, kur viņi tāpat tika izdalīti pa dažādām vietējām saimniecībām. Interesanti, ka šajā gadījumā autore norāda, ka bēgļi par savu apmešanās vietu ir maksājuši ar to naudu, kas viņiem bijusi līdzī no Latvijas un ko bija iespējams iemainīt pret vācu reihsmarkām; turklāt naudas līdzekļi esot bijuši pilnīgi pietiekami, lai bēgļi varētu nestrādāt. Ruņģe šo Vācijā pavadīto laiku raksturo šādi: *Tā mēs zināmā mērā tai ciemā pavadījām līdz kapitulācijai tādu mierīgu un patīkamu dzīvošanu.*³⁹⁴

Vairumā citu gadījumu gan tiek uzsvērts, ka, *lai mēs dabūtu pārtikas kartiņas, mums vajadzēja dabūt darbu.* Šādi savu situāciju Vācijā raksturojusi Mirdza Lejiņa, kuras ģimenes galamērķi noteica laimīga sagadīšanās uz bēgļu kuģa, ar kuru viņa kopā ar māti, māsu un vecmāti atstāja Liepājas ostu. Proti, tur viņi satika kādu savu radnieku, kurš viņām iedeva

³⁹¹ *Olsztyn*, Polija.

³⁹² NMV-802, Eduards Putniņš...

³⁹³ NMV-3419, Rūta Bonere...

³⁹⁴ NMV-755, Valija Ruņģe...

adresi, uz kuru doties. Tomēr, ierodoties norādītajā vietā Cvikavā³⁹⁵, izrādījās, ka tur vairs nav brīvu telpu: *Tai vācu ģimenei bija māja pilna ar bēgļiem no Austrumvācijas. Viņi [radinieki] bija dabūjuši paši tādu mazu, kopēju istabiņu, kur apmēram kā siļķes varēja astoņi cilvēki viens pie otra gulēt.*³⁹⁶ Arī visas viesu mājas pilsētā bija aizņemtas. Nonākot neapskaužamā situācijā, bēglēm palīdzību sniedza vietējais kārtības sargs, kas sarunāja viņām vietu vietējā beķera ģimenē, kura tām savās mājās ierādīja atsevišķu istabu, kā arī nodrošināja ar pārtiku. Tur ģimene nodzīvoja apmēram nedēļu, kamēr pilsētas valdes pārstāvis viņām sameklēja darbu³⁹⁷ tekstilfabrikā netālajā Hartenšteinā,³⁹⁸ kur ģimene sagaidīja kara beigas.

Tādu gadījumu, kad izrādījās, ka ieteiktajās apmešanās vietās tomēr nav iespējams palikt un ir jāmeklē cita vieta, nebija retums, jo, piemēram, arī Ilzes Zīvertes ģimene pēc ierašanās Vācijā no bēgļu uztveršanas nometnes devās uz paziņu iedotu adresi Gistrovā,³⁹⁹ taču tur palikt nebija iespējams (tomēr ģimenei īsā laikā izdevās atrast istabu citā vācu ģimenē).⁴⁰⁰ Gan šajā, gan citos atmiņu stāstos tiek norādīts, ka, nonākot bēgļu uztveršanas nometnēs, tiem bēgļiem, kas varēja uzrādīt jebkuru adresi, uz kuriem tie taisās doties, tika dota iespēja to darīt: *Tie, kam bija adreses, varēja braukt, kur viņiem tās adreses bija. Pretējā gadījumā vācieši sagādāja nometnes, kur apmesties.*⁴⁰¹ Turklāt tas nebija jāizdara uzreiz, jo, piemēram, Ādolfa Friča Ābeles ģimene tikai pēc nonākšanas šādā nometnē sazinājās ar kādu savu paziņu (latvieti) Mēklenburgas pavalstī, vaicājot, vai tur ir iespējams atrast apmešanās vietu. Saņemot pozitīvu atbildi, Ābeles ģimene atstāja nometni un devās uz norādīto vietu, kur viņiem (septiņiem cilvēkiem) tika ierādīts atsevišķs dzīvoklis un pats Ābele sāka strādāt par kūts pārzini pie vietējā lauksaimnieka. Tā kā viņš Latvijā bija nodarbojies ar lauksaimniecību, turklāt bija paņēmis līdzīgu veterināros medikamentus, darbs viņam veicās ļoti labi, tādēļ arī saimnieks dažādos veidos ģimenei palīdzēja, piemēram, sagādājot autora sievai šujmašīnu, ar kuras palīdzību ģimene varēja piepelnīties, apgādājot ar drēbēm poļu strādniekus, kas bija izmitināti darbos pie vietējiem zemniekiem.⁴⁰²

Ābeļu ģimenes gadījums ieskicē to, ko apstiprina arī citi avoti, proti, ka daudzi bēgļi centās izmantot jebkuru iespēju doties uz kādu vietu, kur jau bija nonākuši vai kur devās citi

³⁹⁵ Zwickau, Vācija.

³⁹⁶ NMV-801, Mirdza Lejiņa...

³⁹⁷ *Cvikavas fabrikas visas lielāko daļu bija sabumbotas. Mana māsa bija tā, kas lūdza, vai mūs nevarot kaut kur uz laukiem iekārtot darbu, ka esot bail no bumbām. Uzlidojumi jau bija ļoti bieži Cvikavai, jo tā bija rūpniecības pilsēta. Tad tas kungs, kurš kādreiz esot bijis Latvijā un viņam tik labas atmiņas par Latviju esot (esot [tur] kaut ko garšīgu ēdis), viņš teica: "Atnāciet nākošajā dienā, es darīšu visu, ko es varēšu." Kad mēs nākam nākamā dienā, viņš saka, ka laukos vairs nekur rudenī dabūt darbu, bet viņš esot dabūjis mums darbu vienā tekstilfabrikā Hartenšteinā un tā ir maza pilsētiņa. (NMV-801, Mirdza Lejiņa...)*

³⁹⁸ Hartenstein, Vācija.

³⁹⁹ Güstrow, Vācija.

⁴⁰⁰ NMV-465, Ilze Zīverte...

⁴⁰¹ NMV-801, Mirdza Lejiņa...

⁴⁰² NMV-791, Ādolfs Fricis Ābele. Intervē R. Petričeka 1999. gadā ASV.

latvieši un kur paši iespēju robežās varēja atrast sev iztikas līdzekļus. Šāda rīcība spilgti raksturota arī Noras Pīpkalējas dzīvesstāstā, kur viņa stāsta par to, ka pēc nonākšanas Gotenhāfenā viņa kopā ar māti tika aizvesta uz poļu pilsētu Ščakovu,⁴⁰³ kur visi bēgļi tika ievietoti barakās. Tā kā šis bija ogļrūpniecības rajons, bēgļi bažījās par to, ka tiks nodarbināti ogļraktuvēs, tāpēc tad, kad tika informēti, ka tie, kuriem ir kāds noteikts galamērķis un uzturēšanās vieta, var doties prom, viņi šo iespēju plaši izmantoja. To darīja arī autore un viņas māte par spīti tam, ka viņām Vācijā nebija nekādu radnieku vai draugu. Viņas vienkārši devās līdz citiem latviešiem: *Mums patiesībā nebij [Vācijā radnieku], bet vieniem tai mūsu grupā bij un tad mēs tik braucām līdz. [smejas]. Un tiem bij Veimārā kaut kādi, es domāju, ka baltvācieši tie bij, kas bij izceļojuši iepriekš kaut kad.*⁴⁰⁴ Nonākot Veimārā,⁴⁰⁵ izrādījās, ka pilsēta jau ir pilna ar bēgļiem un jauni tur netiek uzņemti, tāpēc autorei un viņas mātei tika atļauts vienu nakti pārļaut vietējā skolas ēkā un izlemt, uz kuru no divām pilsētām Sudetijā doties nākamajā rītā. Apspriežoties ar citiem bēgļiem, tika noskaidrots, ka viena no piedāvātajām pilsētām ir zināma kā smagās rūpniecības centrs, tāpēc varētu piedzīvot gaisa uzlidojumus, līdz ar to izvēle krita par labu Reihenbergai.⁴⁰⁶ Pēc nonākšanas šajā pilsētā autore un viņas māte, kā noprotams, īsu brīdi pavadīja bēgļu uzņemšanas nometnē, bet pēc tam atrada darbu (attiecīgi par mašīnrakstītāju un apkopēju) un pārvācās uz sev ierādītu nelielu dzīvesvietu (jumta istabiņu), kur nodzīvoja līdz pat kara beigām.

Līdzīgi arī Dzidras Cīrulis ģimene sākotnēji tika nogādāta Katovicē,⁴⁰⁷ kur visi bēgļi tika izmitināti bēgļu nometnē.

*Mūs ielika, kas, es domāju, bija bijusi koncentrācijas nometne, jo viņa bija šausmīga, ar dzeloņdrātīm viss apkārt, un telpas bija tādas visai bēdīgas, bet tie vārti bija vaļā. [...] Atceros, ka nevarēja izslēgt elektrību, visu laiku dega. Vienā istabā bija kādi 20 cilvēki, divos stāvos visi gulēja un ēdiens bija ļoti bēdīgs, bet mums vēl bija līdz no Latvijas. Spilgtā atmiņā ir palicis, ka cilvēki sūdzējās, ka nevar gulēt, un tur kādi vīrieši uzkāpa augšā un izskrūvēja tur spuldzes. Bet tad pēc kādas stundas sāka visi kasīties un tad, kad to uguni ieslēdza, atrada, ka visas tās gultas ir pilnas ar blaktīm.*⁴⁰⁸

Ņemot vērā sliktos apstākļus, ģimene drīz vien izmantoja iespēju pievienoties kādai citai latviešu ģimenei, kas atstāja nometni un devās pie paziņām citā poļu pilsētā, kur nonākot autores tēvs atrada darbu vietējā kokzāģētavā.

⁴⁰³ *Szczakowa*, Polija.

⁴⁰⁴ NMV-884, Viestarts Aistars...

⁴⁰⁵ *Weimar*, Vācija.

⁴⁰⁶ *Liberec*, Čehija.

⁴⁰⁷ *Katowice*, Polija.

⁴⁰⁸ NMV-781, Dzidra Cīrulis. Intervē B. Abula 1999. gadā ASV.

Abi aprakstītie gadījumi izgaismo to, ka latviešu bēgļu statuss nereti sniedza samērā lielu izvēles brīvību, gan izvēloties, uz kuriem doties, gan darba meklējumos, lai gan tas prasīja pašu cilvēku uzņēmību. Tā arī Marija Keņģe-Ozoliņa stāsta, ka viņas ģimene pēc nokāpšanas no kuģa vispirms tika ar vilcienu ešelonu nosūtīta uz Licmanštati,⁴⁰⁹ pēc tam uz kādu vietu netālu no Štetinas,⁴¹⁰ kas bija cietusi smagos gaisa uzlidojumos. Tā kā bēgļu vidū esot bijis daudz bērnu, vācieši esot “apžēlojušies” un nosūtījuši šo bēgļu ešelonu uz Berlīnes tuvumā esošo bēgļu nometni, kur tāpat tika piedzīvoti regulāri gaisa uzlidojumi. Mēģinot rast glābiņu no smagās situācijas un uzzinot, ka Berlīnē esot izveidota latviešu palīdzības biedrība, autore devās turp meklēt palīdzību. To arī viņa saņēma, pateicoties tam, ka tur satika savas bijušās skolnieces,⁴¹¹ kas izsniedza viņai, pašas vārdiem sakot, fiktīvu dokumentu par norīkojumu darbā uz Mēklenburgu. Savu tālāko ceļu viņa apraksta šādi:

Nu ar šo papīru tad mēs devāmies laukā no Berlīnes uz Mēklenburgu. No zila gaisa. Mēs nevienu nepazinām. Tikai mēs zinājām, ka [...] agronoms Ābele, ir kaut kur Mēklenburgā. [...] Mēs aizbraucām ar dzelzceļu uz Neiklosteri,⁴¹² tādu pilsētiņu. Tad mēs tur dabūjām apmešanos uz vienu nakti tikai, lai mēs tur meklējam iespējas kaut kur citur. Tad mēs ar svaini devāmies meklēt to agronomu Ābeli, kas kaut kur pie kāda saimnieka esot novietots darbā. Atradām beigās to, un tas mums atkal norādīja, kur mēs tādās klusās sādžās varētu mēģināt pie lauku saimniekiem dabūt darbu. Un tā mēs beigās tur sameklējām kaut ko. Un paldies dievam, ka tās bija tādas klusas sādžas nost no lieliem ceļiem.⁴¹³

Arī šajā gadījumā būtiska nozīme bija gan autores uzņēmībai pašai meklēt risinājumus, gan viņas plašajam paziņu lokam, tāpēc bēgļu ģimenei izdevās atrast patvēruma vietu tālāk no gaisa uzlidojumu briesmām. Līdzīgi rīkojās arī Vidvuds Medenis, kas uz Vāciju bija devies kopā ar brāļa ģimeni un, nonācis Berlīnē, pats saviem spēkiem mēģināja atrast veidu, kā nonākt tālāk rietumos. Arī viņam palīdzēja iepriekšējās pazīšanās, proti, autors sazinājās ar kādu nacistiskās partijas biedru, ar kuru bija iepazinies vēl Latvijā, strādājot par ārstu lauka apgabala iesaukšanas komisijā, un kurš atsūtīja parakstītu rīkojumu, ar ko autora brālis varēja doties strādāt par veterinārārstu uz Tarpu⁴¹⁴ netālu no Dānijas robežas. Tas arī bija viņu mērķis: *Mēs ilgojāmies, ka kara beigās mums būs kaut kā izdevība vai nu iesprukt iekšā Dānijā vai arī šajā rajonā noteikti ienāks krievu sabiedrotie.*⁴¹⁵ Pats autors devās brālim līdzī un atrada

⁴⁰⁹ *Lódź*, Polija.

⁴¹⁰ *Szczecin*, Polija.

⁴¹¹ Autore ilgus gadus bija Kaučminde mājturības semināra, vēlāk – Latvijas mājturības institūta skolotāja.

⁴¹² *Neukloster*, Vācija.

⁴¹³ NMV–44, Marija Keņģe-Ozoliņa...

⁴¹⁴ *Tarp*, Vācija.

⁴¹⁵ NMV–751, Vidvuds Medenis. Intervē B. Abula 1998. gadā ASV.

laukstrādnieka darbu pie kādas vācu atraitnes, tomēr vēl pirms došanās uz Tarpu viņš ar vilcienu izbraukāja Saksiju, uzmeklēja tur nonākušo māti un pārējos brāļus, kuriem eventuāli arī izkārtēja dzīvesvietu pie minētās atraitnes; tāpat viņš apciemoja savus bijušos studiju biedrus Insbrukā.⁴¹⁶ Tas labi ilustrē gan to, ka bēgļu pārvietošanās pa Vāciju varēja notikt samērā viegli, gan to, ka, atrodoties reīha teritorijā, latviešiem ļoti bieži izdevās savstarpēji sazināties un uzmeklēt citam citu, par ko kāda no autorēm paudusi pat zināmu izbrīnu: *Bet es brīnos, kā mēs vienmēr – kur mēs varam, pa kādu gaisu mēs varam sazināties, latvieši ar latviešiem, kur ar katrs nav nomests.*⁴¹⁷

Iepriekš pieminētās izvēles iespējas vēl jo vairāk attiecās uz tiem bēgļiem, kas Latvijā bija ieņēmuši augstākus amatus. Analizēto dzīvesstāstu gadījumā pie tādiem var pieskaitīt Aleksandru Dzirni, kurš vācu okupētajā Latvijā bija ieņēmis Farmācijas pārvaldes priekšnieka amatu, un Ilmāra Rumpētera tēvu, kurš bija tiesnesis (tēvs un dēls atstāja Rīgu ar Tiesas ģenerāldirekcijai norīkotu vilcienu). A. Dzirne vispirms tika nosūtīts uz Pozeni,⁴¹⁸ kur pirms tam jau bija izvietoti vācu aptiekāri, kas bija aizbraukuši no Latvijas (acīmredzot 1939. gadā), taču drīz vien devās uz Drēzdeni pie sievas, kuras izbraukšanu no Latvijas bija izkārtojis jau 1944. gada augusta beigās un kura tur strādāja vietējā aptiekā. Atmiņās par šo laiku viņš norāda, ka ir domājis par darba uzsākšanu kādā aptiekā, tomēr nepiemin, ka tas tiešām būtu noticis. Acīmredzot viņa gadījumā finanšu līdzekļu bija pietiekami daudz, lai nodarbinātība nebūtu obligāta (uz to viņš arī pats atsaucas); tā vietā viņš organizēja tikšanās ar citiem Drēzdenē nonākušajiem Latvijas farmaceitiem, kā arī centās apzināt citur nonākušo likteni. Pēc Drēzdenes bombardēšanas A. Dzirne nolēma doties prom, par galamērķi izvēloties Zingeni.⁴¹⁹ *Es izvēlējos Zingeni pie Bodenezera, lai būtu tuvāk Šveices robežai, lai vēlāk varētu pārķlūt tālāk uz Šveici.*⁴²⁰ Viņš arī norāda, ka šim braucienam Drēzdenē viņam un viņa ģimenes locekļiem tika izsniegta vilciena brīvbiļete (ģimene ceļoja kopā ar sievas draudzeni un viņas vīru, dezertējušu kara ziņotāju⁴²¹). Nonākot Zingenē, gan izrādījās, ka pilsēta ir pārpildīta, tāpēc viņi visi kopā devās uz kādu netālu ciematu, kur tika uzņemti, pateicoties birģermeistara piekukuļošanai ar cigāru kasti. Rezultātā abām ģimenēm tika piešķirta katrai pa istabai pie vietējā lauksaimnieka. Autors arī piemin to, ka viņa ģimenes draugs ir ticis nodarbināts lauksaimniecībā, bet, kā noprotais, viņš pats nekādos darbos nav iesaistīts, jo iztikas līdzekļi nav trūkuši. Turklāt minētajā vietā kaimiņos dzīvojuši arī citi no Latvijas aizbēgušie farmaceiti,

⁴¹⁶ *Innsbruck*, Austrija.

⁴¹⁷ NMV-790, Elza Reinberga...

⁴¹⁸ *Poznań*, Polija.

⁴¹⁹ *Singen (Hohentwiel)*, Vācija.

⁴²⁰ NMV-754, Aleksandrs Dzirne...

⁴²¹ Hugo Puriņš (1921–1977) – rakstnieks, kurš 1944. gadā tika iesaukts Latviešu leģionā.

kā arī Latvijas Senāta senators Pēteris Stērste,⁴²² tādēļ ātri vien tika organizēta aktīva latviešu sabiedriskā dzīve: *Tā ka es tūlīt sadabūju latviešus un tūlīt nodibinājām (ar Stērsti sarunājot) latviešu biedrību.*⁴²³ Tā turpinājās arī pēc tam, kad šo teritoriju ieņēma franču bruņotie spēki.

Savā ziņā līdzīgi norisinājās arī Ilmāra Rumpētera un viņa tēva⁴²⁴ bēgļu gaitas: pēc nonākšanas Dancigā viņus bija paredzēts ievietot bēgļu nometnē, taču tēvam izdevās izkārtot došanos uz Laušu,⁴²⁵ kur jau dzīvoja viņa brālis prāvests Arkādijs Rumpēters (daudzi latviešu garīdznieki nonāca tieši Laušā). Ierodoties pilsētā, tēva un dēla akūtākā problēma, kā tas izskanēja arī citos iepriekš aprakstītos gadījumos, bija dzīvesvietas atrašana, jo pieejamās izmitināšanas vietas jau bija piepildītas, taču beigu beigās viņiem izdevās atrast mazu istabu kādā viesnīcā. Tur gan viņi nodzīvoja visai neilgu laiku, jo nevēlējās palikt kalnu ielenktajā Laušā, kurai bieži pāri lidoja sabiedroto spēku bumbvedēji, un autora tēvam izdevās sarunāt dzīvesvietu pie netālu esošās Jēnas⁴²⁶ oberbirģermeistara. Interessants ir veids, kā autors apraksta Laušā pavadīto laiku: *Laušā dzīve bija ļoti garlaicīga. [...] Dienas pavadījām, kāpjot kalnos vai aizejot vienam pie otra ciemos. Ļoti bieži apmeklējām vienīgo Laušas kinoteātri, kas bieži mainīja savu programmu. Pretēji tam Jēnā par garlaicību nevarēja sūdzēties. Tur bija trīs kinoteātri. Bieži apmeklējam arī tā saucamo tautas bibliotēku, jo ar latviešu lasāmvielu bija trūcīgāk, izņemot avīzi "Latviešu balss",⁴²⁷ ko mēs varējām dabūt. Tuvojās Ziemassvētki un latvieši plānoja tos pavadīt kopā. Tā kā Jēnā dzīvoja apmēram četri simti latviešu, tad vajadzēja sameklēt piemērotas telpas svētku svinēšanai.*⁴²⁸

Jāņem vērā, ka atmiņu autoram šajā laikā bija 15–16 gadi, tādēļ tolaik viņu vairāk par bēgļu problēmām un iztiku varēja interesēt tieši minētās nodarbes – kino apmeklēšana, tikšanās ar draugiem, kopīgi svētki u. tml. –, tajā pašā laikā šāds bēgļu ikdienas apraksts ir lielā mērā skaidrojams gan ar ģimenes statusu (tēva tiesneša amatu), gan ar to, ka viņiem bija finanšu uzkrājumi, ar kuriem bez darba bija iespējams nodrošināt sev iztiku. Autors pats arī norāda, ka viņu izmitinātāji – vācieši – bijuši neapmierināti ar to, ka šie bēgļi neiesaistās nekādos darbos:

Varēja manīt, ka kungam un kundzei bija zobs uz auslanderiem⁴²⁹ par to, ka viņi dzīvo tik brīvi un nekur nestrādā. [...] Pēdējā laikā tēvam bieži pa pastu pienāca paziņojums

⁴²² Pēteris Stērste (1893–1976) – jurists, Latvijas Senāta senators, vēlāk Tiesu palātas loceklis (līdz 1944. gadam).

⁴²³ NMV–754, Aleksandrs Dzirne...

⁴²⁴ Augusts Rumpēters (1899–1978) – jurists, Latvijas Senāta loceklis, Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas valdes loceklis Latvijā un trimdā (1941–1964).

⁴²⁵ *Lauscha*, Vācija.

⁴²⁶ *Jena*, Vācija.

⁴²⁷ Laikraksts "Latviešu Balss" bija pirmais latviešu bēgļiem domātais periodiskais izdevums, kas sāka iznākt Berlīnē 1944. gada 1. novembrī un iznāca līdz pat 1945. gada aprīlim, sniedzot pamatinformāciju par bēgļu stāvokli un atrašanās vietām. (Kince, V. (2000). *Latviešu periodiskie izdevumi bēgļu nometnēs no 1944. līdz 1950. gadam. Trimdas arhīvi atgriežas: latviešu bēgļu gaitas Vācijā: starptautiskās konferences materiāli 2000. gada 15. septembris. Rīga*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 62. lpp.)

⁴²⁸ NMV–812, Ilmārs Rumpēteris...

⁴²⁹ Ārzemniekiem (no vācu val.).

*no darba pārvaldes, ka viņam jāierodas tur. Mums likās, ka tas viss notika saziņā ar mūsu saimnieku. Arī man viņš pārmeta, ka es nekur nestrādājos un neejot palīdzēt pie drupu novākšanas darbiem.*⁴³⁰

Tomēr ne tēvs, ne dēls tā arī nekādos darbos netika iesaistīti un turpināja vadīt diezgan mierīgu dzīvi, kas mainījās tikai aprīlī, kad pilsētai pietuvojās amerikāņu spēki un Jēna piedzīvoja vairākus gaisa uzlidojumus. Šajā laikā abi bēgļi vairākas nedēļas pārnakšņoja pie dažādiem paziņām, jo viņu saimnieki bija izlēmuši atstāt Jēnu, līdz beidzot atrada patstāvīgu apmešanās vietu un sagaidīja ASV karaspēka ienākšanu pilsētā, ko uztvēra ar lielu prieku.

Lai gan analizētajos avotos sastopami tikai divi šādi piemēri, tomēr tie šķiet visai raksturīgi tādu latviešu bēgļu ikdienai Vācijā, kuri Latvijā arī nacistiskās okupācijas laikā bija ieņēmuši augsta ranga vai labi apmaksātus amatus, tāpēc varēja gana brīvi izvēlēties savas apmešanās vietas (pilsētas), kā arī nebija spiesti iesaistīties darba dienestā. Tomēr to bēgļu, kuri neatbilda šādam aprakstam, gaitas un ikdiena Vācijā bija krietni atšķirīgas. Nonākot reiha teritorijā, viņiem nebija plānota galamērķa (kā arī radnieku, draugu vai paziņu, pie kā vērsties), līdz ar to viņu tālākās gaitas un apstākļi bija pilnībā pakārtoti galvenajam bēgļu uzņemšanas mērķim – darbaspēka trūkuma risināšanai. Tūlīt pēc nonākšanas Vācijā šie bēgļi tika vai nu iesaistīti darbos rūpniecībā, vai arī norīkoti strādāt pie lauksaimniekiem. Tās bija divas visbiežākās bēgļu nodarbināšanas jomas.

Runājot par darbu rūpniecībā, var minēt Ilonu Birzgali, kas kopā ar māti nonāca Osnabrikā,⁴³¹ kur viņām bija jāstrādā munīcijas fabrikā;⁴³² Kriša Ligera ģimene tika aizvesta uz Kistrinu,⁴³³ kur abi vecāki strādāja ievārījuma gatavošanas fabrikā;⁴³⁴ Viestarts Aistars kopā ar tēvu paši saviem spēkiem nonāca Jēnā,⁴³⁵ kur tika norīkoti darbā Karla Ceisa optikas fabrikā,⁴³⁶ savukārt Dzidras Ziedonis ģimene pēc sešām dažādām bēgļu nometnēm nonāca kādā Bavārijas mazpilsētā, kur viņa ar nepilngadīgo māsiņu tika norīkotas darbā tekstila fabrikā⁴³⁷. Dz. Ziedonis arī sniedz visdetalizētāko aprakstu par apstākļiem gan laikā, kad bēgļi vēl tikai bija ceļā uz savām nākamajām darba un dzīves vietām, gan tad, kad viņi dzīvoja barakās, kādās visbiežāk tika nometināti rūpniecībā nodarbinātie bēgļi. Runājot par ierašanos Gotenhāfenā, viņa norāda, ka pirmajā naktī bēgļi tika izguldīti skolas telpās, bet pēc tam pārvietoti uz

⁴³⁰ NMV-812, Ilmārs Rumpēteris...

⁴³¹ *Osnabrück*, Vācija.

⁴³² NMV-3420, Ilona Birzgale...

⁴³³ *Kostrzyn nad Odrą*, Polija.

⁴³⁴ Šajā gadījumā gan nav īsti skaidrs, vai bēgļi tur tika norīkoti darbā, vai arī bija šo vietu iepriekš sarunājuši, jo, kā norāda autors, viņa tēvam Latvijā piederēja līdzīga tipa uzņēmums (NMV-3428).

⁴³⁵ NMV-884, Viestarts Aistars...

⁴³⁶ Karla Ceisa (*Carl Zeiss*) fabrikā, kura Jēnā sāka darboties jau 1846. gadā, nacistiskās Vācijas laikā tika nodarbināts piespiedu darbaspēks.

⁴³⁷ NMV-785, Dzidra Ziedonis...

nometni. Spilgtākās atmiņas no šī laika viņai, tāpat kā daudziem citiem bēgļiem, saistās ar nemitīgajiem gaisa uzlidojumiem, kā arī parazītiem (utis, blusas, blaktis), kas, par spīti atutošanas procedūrām, bija aktuāla problēma daudzās nometnēs: *Un to pirmo nakti, es saku, tās utis! Tās bija atkal tāda daļa no Vācijas mūsu bēgļu nometnēm.* Pēc tam autore ģimene tika nosūtīta uz Štetinu, kur bēgļi tika izvietoti ar dzeloņdrātīm iejotā nometnē: *Un tajā nometnē tur mūs uzfotografēja, mums bija katram numurs tā kā cietumniekiem – uz krūtīm. Un izdeva kaut kādas apliecības, bet visapkārt bija drāšu žogs – tu ārā nekur nevarēji iet.* Štetinā gan pati autore, gan viņas nepilngadīgā māsīca tika vervētas, lai kļūtu par gaisa spēku izpalīdzēm.⁴³⁸ Pēc izvadāšanas pa sešām šāda veida bēgļu nometnēm, kur visās atkārtojās līdzīgi apstākļi, Dz. Ziedonis ģimene nonāca kādā mazā Bavārijas pilsētā, kur bēgļi tika nometināti barakās un iekārtoti dažādās darba vietās. Autore apraksts par dzīvi barakās lielā mērā saskan arī ar citu bēgļu atmiņām:

Mēs dzīvojām visi vienā lielā ēdamistabā. [...] Mums bija divas gultas, tā kā viena uz otras. Mēs ar māsīcu gulējām vienā un mamma ar brāli – otrā. [...] Un tad no rīta mēs tikai izgājām ēdamistabā, un mums katram izdeva gabalu maizes un tādu mazu gabaliņu margarīna, un tad bija vienkārši ievārījums un cigoriņu kafija. Un tas patiesībā arī bija viss. Un pusdienas laikā mums deva kolrābjus. [...] Bet mums izdeva kartiņas, kur mēs varējām iet uz tām kartiņām dabūt, teiksim, gaļu. Un ko mēs dabūjām, mums bija tāda sagriezta zirga gaļa, tā bija tāda kā desa, to mēs varējām likt uz maizes. Bet citādi neko par tām kartiņām nevarēja nopirkt. Un tā kā mēs nebijām pilngadīgas, tad ko mums samaksāja... Kad es vēlāk izrēķināju Amerikas dolāros, mums iznāca apmēram 16 dolāru pa 4 mēnešiem.

Tālākajā stāstījumā autore norāda, ka nometnē bija jāstrādā arī viņas deviņgadīgajam brālim (ēdamistabas izpalīgs), turklāt katru dienu tika piedzīvoti neskaitāmi gaisa uzlidojumi, kuru laikā bija jādodas uz bumbu patvertnēm. Tajā pašā laikā viņas kā jaunas meitenes rada arī zināma veida izklaides iespējas, piemēram, ejot uz kino, kā arī satiekoties ar latviešu karavīriem, kas bija izvietoti vietējā kara lazaretē.

Kara pēdējos mēnešos bēgļi no barakām tika pārvietoti uz kādu hoteli, kas nedaudz uzlaboja viņu dzīves apstākļus, jo tur bija vairāk vietas. Autore stāstījums labi raksturo arī to, ka, frontes līnijai pietuvojoties bēgļu apmešanās vietai, viņiem visbiežāk trūka informācijas par to, kuras valsts spēki – PSRS vai citu sabiedroto – varētu ieņemt konkrēto teritoriju. Tā arī šajā gadījumā autore ģimene, dzirdot tuvus šāvienus un nezinot, kas viņus sagaida, paņēma mantas,

⁴³⁸ 16 līdz 25 gadu vecu meiteņu vervēšana gaisa spēku palīgdienestā Vācijas bēgļu nometnēs bija plaši izplatīta; meitenes tika norīkotas pie lielākām pilsētām apmieglošanas ierīču apkalpošanai. (Lielkājs, A., Vizulis, O. (2001). *Latviešu karazēnu un meiteņu stāsti II*. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds.)

cik bija iespējams panest, un ar kājām devās prom no pilsētas, līdz apmetās kādā koku pudurī zem klajas debess un pārlaida tur nakti. Otrajā dienā frontes troksnis bija aizvirzījies tālāk, taču bēgļiem nebija saprotams, vai ir droši atgriezties pilsētā, it sevišķi tāpēc, ka viņi attālā laukā redzēja tanku ar baltu zvaigzni, ko noturēja par piederīgu Sarkanajai armijai: *Mēs tikai to zvaigzni redzējām, un cits mums nekas nebija prātā. Un mēs nekur negājām, mēs bijām šausmīgi pārbijušies.* Tikai vakarā, uzdrošinoties aiziet pie tuvākajiem lauksaimniekiem, viņi uzzināja, ka teritoriju ir ieņēmuši ASV spēki, un atgriezās savā iepriekšējā apmešanās vietā pilsētā. Drīz vien arī amerikāņu administrācija aicināja visus cilvēkus, kas nav Vācijas pavalstnieki, reģistrēties. Autores ģimene to izdarīja un pēc neilga laika tika nogādāta DP nometnē Virzburgā.⁴³⁹

Lai arī citi dzīvesstāstu autori, kuri bija nodarbināti Vācijas rūpniecības industrijā, neaparaksta savus dzīves apstākļus tikpat detalizēti, tomēr ir noprotams, ka tie bija līdzīgi – viņi vai nu mitinājās barakās, vai retākos gadījumos tika izvietoti tukšos dzīvokļos vai mājās,⁴⁴⁰ tiem izsniegtās uzturdevas bija stipri ierobežotas un vienveidīgas ar mazām iespējām tās papildināt, lai gan par darbu tika izmaksāta neliela alga; tika piedzīvoti vairākkārtēji gaisa uzlidojumi un apšaudes, kas tika mērķtiecīgi virzīti uz rūpniecības reģioniem; kara pēdējie mēneši tika pavadīti satraukumā par to, kuras valsts armija varētu pārņemt konkrēto teritoriju. Līdzīgos apstākļos dzīvoja arī tie bēgļi, kas tika nodarbināti nevis rūpniecībā, bet gan dažādos citos, ar lauksaimniecību nesaistītos darbos. Šādu pieredzi savās atmiņās apraksta Skaidrīte Krūmiņa, kuras ģimene (abi vecāki, autore un viņas jaunākais brālis) vispirms no Dancigas tika aizvesti uz Lērti,⁴⁴¹ kur divas nedēļas pavadīja nometnē kopā ar simtiem citu bēgļu, iekams ar autobusiem tika nogādāti Braunsveigā.⁴⁴² Tur viņi vispirms nedēļu pavadīja, gulot uz salmiem zirgu stallī, bet pēc tam tika pārvesti uz kādu skolas ēku, kur *mēs bijām 12 ģimenes vienā telpā un gulējām tikai tādās divstāvu gultās – ne mēbeļu, ne galdu, ne krēslu, nekā nebija.*⁴⁴³ (Skolas vienā pusē tika izmitināti bēgļi, bet otrā – franču karagūstekņi.) Šādos apstākļos viņi nodzīvoja visu 1945. gada ziemu un pavasari, pati autore strādāja par tramvaja konduktori, viņas tēvs – par pilsētas tramvaju depo mehāniķi, bet mātei bija jāpiedalās drupu novākšanas darbos.

⁴³⁹ Würzburg, Vācija.

⁴⁴⁰ Šādus bēgļu izvietojuma apstākļus raksturo Marita Grunts, kuras ģimene bija nonākusi Sudetijā: *Tur bija viena fabrika, kur vācieši nosūtīja visas savas sabojātās mašīnas, kas tiem cilvēkiem bija jātīra, tā kā manam tēvam (tur visi bija ārzemnieki, kas tur strādāja lielāko tiesu). [..] Un daudzas tās mājas bija tukšas, vācieši laikam jau bija aizbraukuši projām, aizbēguši jeb ko, un mums bija ierādīta viena māja.* (NMV–3405, Marita V. Grunts. Intervē M. Zirnīte 2009. gadā Lielbritānijā.) Līdzīgi arī Viestarta Aistara ģimene tika izvietota kādā tukšā mājā Jēnā. Tomēr tad, kad pilsētā arvien biežāk tika piedzīvoti gaisa uzlidojumi un vienā no tiem tika iznīcināta arī viņu dzīvesvieta, autora tēvam izdevās sarunāt ģimenei patvērumu lauku saimniecībā ārpus pilsētas, no kurienes viņi abi ar dēlu katru dienu ar velosipēdu mēroja apmēram 15 km garo ceļu uz darba vietu (NMV–884, Viestarts Aistars...).

⁴⁴¹ Lehrte, Vācija.

⁴⁴² Braunschweig, Vācija.

⁴⁴³ NMV–196, Skaidrīte Krūmiņš...

Iepriekš aprakstītajos gadījumos spilgti atklājas bēgļu bezpalīdzīgais stāvoklis, proti, tas, ka viņi nekādā veidā nevarēja ietekmēt ne sava galamērķa izvēli, ne apstākļus, kādos tiem bija jādzīvo un jāstrādā, turpretim Mirdzas Andersones naratīvā atklājas cita pieredze. Šīs autore ģimene pēc kuģa brauciena tika aizvesta uz bēgļu nometni Pozenē, kur bēgļiem tika paziņots, ka viņi tiks sūtīti darbā uz munīcijas fabrikām. Kā norāda autore, pret to latviešu bēgļi, kuri turējās kopā, esot stingri iestājušies, jo *mēs strādāsim, mums no darba nav bail, bet mēs civilu darbu strādāsim. Munīcijas fabrikās mēs nestrādāsim, tur nekā. Un viens tāds bija, ārdījās. Herdels viņu laikam sauca. Ņēmās un ārdījās, un šaušot visus nost. Nu ta šauj mūs nost! Nu ta būs miers!*⁴⁴⁴ Galu galā vācieši esot piekāpušies un nosūtījuši bēgļus uz Frankfurti pie Oderas,⁴⁴⁵ kur tie tāpat tika izvietoti barakās, bet strādāja civilos darbus – pati autore un viņas vecāki tika nodarbināti tramvaju depo. Tādējādi, lai gan nav iespējams vispārināt, šīs autore atmiņas parāda, ka latviešu bēgļu stāvoklis nebija pilnībā bezpalīdzīgs arī tajos gadījumos, kad viņiem Vācijā nebija nekādu atbalsta punktu (radu, draugu, iepriekš norādītu patvēruma vietu u. tml.).

Pievērsoties to bēgļu pieredzei, kas tika nodarbināti lauksaimniecībā, jāpiemin Valida Danenberga, kuras atmiņās atklājas ne tikai šī pieredze, bet arī spilgti aprakstītie skarbie apstākļi bēgļu uzņemšanas nometnēs, kur autore ģimene pirms izmitināšanas pie saimniekiem bija spiesta dzīvot vairākus mēnešus. Proti, ģimene pēc nokāpšanas no kuģa ar vilcieniem tika pārvesta uz nometni Vestfālēnē, 20–30 km no Minsteres,⁴⁴⁶ kur bēgļi tika izvietoti lielā šķūnī. Tur nometinātie cilvēki saspīestos apstākļos bija spiesti gulēt uz “pilnīgi plikiem dēļiem”, un arī ēdināšana bija ļoti slikta: *Tur es paliku slima, tur citi nomira, ļoti daudzi bija slimi ar dizentērijām. Mēs agrāk cūkām nedevām tik sliktu ēst, kādas tur tās putras vārīja.*⁴⁴⁷ Pēc kāda laika visi šajā nometnē dzīvojošie bēgļi tika pārvesti uz ļoti līdzīga tipa nometni, kur dzīvoja tikpat sliktos apstākļos līdz brīdim (1945. gada sākumā), kad tika iesaistīti darbos tuvējās lauku saimniecībās. Autore tālākais atmiņu stāsts labi izgaismo to, ka lauku saimniecībās nodarbināto bēgļu dzīves apstākļi vislielākajā mērā bija atkarīgi no vietējo vāciešu attieksmes. Tā šajā gadījumā saimnieki nebija bēgļiem labvēlīgi – viņi konfiscēja bēgļu uztura kartītes un neapgādāja tos ar pārtiku, tāpēc autore bija spiesta zagt cūkām domātos miltus un lopu bietes, lai paēdinātu bērņus. Šāda attieksme pret lauku saimniecībās izvietotajiem bēgļiem acīmredzot nebija retums, jo arī Dārta Pilmane, kura kopā ar vīru un četrām meitām tika iesaistīti lauku darbos kādā vācu muižā Sudetijā, norāda, ka sākumā izsniegtais ēdiens un samaksa bijusi ļoti pieticīga. Tas gan mainījies pēc tam, kad ģimeni apciemoja kāds latviešu karavīrs, kas dienēja

⁴⁴⁴ NMV–192, Mirdza Andersone...

⁴⁴⁵ *Frankfurt (Oder)*, Vācija.

⁴⁴⁶ *Münster*, Vācija.

⁴⁴⁷ NMV–56, Valida Danenberga...

vācu bruņotajos spēkos. Proti, uzzinot, ka autore jaunākā meita sava bēgļu statusa dēļ vietējā vācu skolā tiek izsmieta un fiziski aizskarta, viņš devās uz turieni, lai paustu savu sašutumu par šo situāciju. Tā rezultātā mainījās gan skolotāju, gan muižas īpašnieka attieksme (skolēniem tika aizliegts aizskart latviešu bēgļu bērnus, bet paši bēgļi saņēma labākas uztura devas).⁴⁴⁸

Šādu vāciešu attieksmi gan nevar vispārināt, par ko liecina gan iepriekš pieminētā Ādolfa Friča Ābeles pieredze, gan, piemēram, Annas Vaiss, kura uz Vāciju devās kopā ar draudzeni, atmiņas: katra no viņām tika izvietota citā lauku saimniecībā netālu no Nīderlandes robežas, un, kā viņa norāda: *Faktiski man deva ēst to, ko viņi [saimnieki] ēda pie galda. Es badu necietu Vācijā. Un Katei [draudzenei] bija tāpat.*⁴⁴⁹ Tajā pašā laikā viņas draudzenei par darbu tika maksāts arī papildus, bet autore saņēma tikai ēdienu, tāpēc līdz kara beigām visas līdzīgas drēbes bija pilnīgi novalkātas, bet jaunas iegādāties viņai nebija iespējams, turklāt darbs bijis smags. 1945. gada maijā pēc kapitulācijas autore nevēlēdamās turpināt strādāt šajā saimniecībā, nolēma doties atpakaļ uz Latviju, tomēr, uzzinot, ka daudzi latvieši ir apmetušies DP nometnēs, savu lēmumu mainīja un palika Vācijā.

Vāciešu pozitīvo attieksmi pret latviešu bēgļiem savās atmiņās īpaši izceļ arī Karina Burda,⁴⁵⁰ kuras atmiņas par ierašanos Vācijā spilgti atspoguļo to, cik dažāda bija bēgļu pieredze: viņu nevar pieskaitīt nevienai no iepriekš aprakstītajām grupām – ne tiem, kas devās uz jau iepriekš zināmu vietu, ne tiem, kas tika izvietoti darbos. Proti, pēc ierašanās Dancigā Burda kopā ar citiem bēgļiem tika ievietota vilcienā, kas devās uz Štetinu, taču, vilcienam pietājot kādā nelielā ciematā, viņa pati pēc savas iniciatīvas no tā izkāpa, jo *man tas iepatikās* (to esot izdarījuši vēl apmēram 20 latvieši). Pēc izkāpšanas viņa devās pie ciema vecākā, kurš bēgli laipni uzņēma un izmitināja savās mājās (autore neprecizē, vai viņa tika nodarbināta kādos darbos), kur Burda nodzīvoja līdz pat 1945. gada februārim. Tad, jūtot briesmu tuvošanos, autore atkal paņēma savas mantas un devās uz dzelzceļa staciju, kur viņai izdevās iekāpt kādā vilcienā (šajā reizē viņas galamērķis bija Leipciga, kur dzīvoja viņas tēvs). Runājot par ciematā pavadīto laiku, Burda uzsver, ka tā iedzīvotāji bijuši gandrīz vai lepnī par to, ka ir uzņēmuši pie sevis latviešu bēgļus (autore tur ieradās jau 1944. gada 6. augustā, kad bēgļu plūsma no Latvijas vēl bija neliela). Lai arī šis gadījums izceļas citu bēgļu stāstu vidū, tomēr tas tāpat kā daudzi citi apliecina gan to, cik daudz bēgļu liktenī noteica nejaušības un pašu bēgļu pieņemti lēmumi, gan to, cik liela nozīme bija vietējo iedzīvotāju atbalstam un labvēlīgajai attieksmei, kas varēja sakņoties gan pašu rīcībā (labi paveikts darbs, profesionālās prasmes), gan līdzīgos paņēmumos (nauda, medikamenti, spirts u. c.), gan vāciešu pozitīvajā attieksmē pret Latviju un

⁴⁴⁸ NMV-770, Dārta Pilmane...

⁴⁴⁹ NMV-62, Anna Vaiss...

⁴⁵⁰ *[Vācijā] bija laipni cilvēki. Visa ceļa garumā! Proti, ik uz soļa vienmēr atradās laipni cilvēki. Mēs to nekad nedrīkstam aizmirst. Mēs to uztveram kā pārāk pašsaprotamu.* (NMV-758, Karina Burda...)

latviešiem. Tomēr vēl lielāka šo aspektu nozīme bieži vien izrādījās kara beidzamajos mēnešos, kad daudzi bēgļi atstāja savas līdzšinējās apmešanās vietas, jo tām bija pietuvojusies Sarkanā armija.

Lai gan, kā tas tika parādīts iepriekš, latviešu bēgļi nonāca visdažādākajās Vācijas reiha teritorijās, turklāt daļa no viņiem, pat vēl neizjūtot tiešu apdraudējumu, centās virzīties rietumu virzienā, tomēr daudzi tika nometināti reiha ziemeļaustrumu daļā, tāpēc arī otrreizēja bēgšana no Sarkanās armijas tiek aprakstīta vairāk nekā pusē analizēto trimdas latviešu dzīvesstāstu.

Vispirms, aplūkojot to cilvēku pieredzi, kas kara beidzamo posmu pavadīja okupētajās Polijas un Sudetijas teritorijās, jānorāda, ka visai bieži viņu otrreizējā bēgšana no Sarkanās armijas noslēdzās nevis 1945. gada maijā, bet gan ievērojami vēlāk. Šādu pieredzi atspoguļo, piemēram, Brigita Pitāne, kuras ģimene pēc ierašanās Vācijā dzīvoja visai mierīgos apstākļos kādā ciematā Sudetijā, autores tēvam strādājot mežsaimniecības darbos. Tuvojoties Sarkanajai armijai (*Kad nāca jau kara beigas, mēs jau zinājām, ka krievi ienāks iekšā Sudetijā*⁴⁵¹), visa ģimene ar kājām un stumjamiem ratiņiem devās ceļā, pievienojoties pārējo bēgļu plūsmam: *Tur jau vāciešu bēgļi bez savas jēgas, bija pilni ceļi ar bēgļiem. Gan ar ratiņiem, gan ar mašīnām, gan ar rokām, gan ar riteņiem, gan ar kājām.*⁴⁵² Tomēr viņu ceļš nebija pārāk ilgs, jo viņus panāca Sarkanā armija, kas lika bēgļiem griezties atpakaļ (netiek precizēts, vai viņi apmetās iepriekšējā dzīvesvietā vai citur). Tādējādi nākamajos deviņus mēnešus ģimene dzīvoja padomju okupācijas zonā, taču, kā norāda autore, pret viņiem, atšķirībā no vāciešiem, netika vērsta nekāda vardarbība un dzīve vismaz bērna skatījumā bija visai mierīga. Laikā, kad atbilstoši Potsdamas līgumam⁴⁵³ sākās organizēts transports vācu izcelsmes cilvēku pārvietošanai no Sudetijas uz Vāciju, arī autores ģimene devās uz šim nolūkam paredzēto vilcienu un, noklusējot savu latvisko izcelsmi, nokļuva Minsterē.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ NMV–3408, Brigita Pitāne...

⁴⁵² Kara pēdējos mēnešos, kad daļu Čehoslovākijas ieņēma Sarkanā armija, bet citas teritorijas savā kontrolē pārņēma čehu partizāni, tur dzīvojošie vācieši lielā skaitā devās rietumu virzienā.

⁴⁵³ Vācu tautības cilvēku izraidīšana no Čehoslovākijas sākās jau tūlīt pēc nacistiskās Vācijas kapitulācijas un noritēja vairākās fāzēs: sākotnēji notika tā dēvētā mežonīgā izraidīšana, kuras rezultātā tika izraidīti vairāk nekā 700 000 vāciešu (apmēram 30 000 šīs piespiedu pārvietošanas laikā gāja bojā), bet 1946. gada janvārī atbilstoši Potsdamas līgumam, kurā tika noteikts, ka visi Sabiedrotie piekrīt vācu iedzīvotāju pārvietošanai no Čehoslovākijas, Polijas un Ungārijas un šai pārvietošanai ir jānotiek kārtīgā un humānā veidā, sākās organizēta pārvietošana. (Glassheim, E. (2000). National Mythologies and Ethnic Cleansing: The Expulsion of Czechoslovak Germans in 1945. *Central European History*, 33(4), p. 463; Waters, T. (2006). Remembering Sudetenland: On the Legal Construction of Ethnic Cleansing. *Articles by Maurer Faculty*, 324. Pieejams: <https://www.repository.law.indiana.edu/facpub/324> (skat. 15.11.2022.).)

⁴⁵⁴ *Mēs nedrīkstējām latviski runāt, lai nezinātu, ka mēs neesam vācieši. Tur jau tas attālums nav liels, bet mēs veselu nedēļu ar to vilcienu braucām. Braucām un stājāties, braucām un stājāties... Nekāda silta ēdiena nebija. Man pat bija palikuši vaļīgi zobi, laikam no vitamīnu trūkuma.* (NMV–3408, Brigita Pitāne...)

Daudzējādā ziņā līdzīga pieredze atspoguļota arī citu Sudetijā noņemto latviešu atmiņās,⁴⁵⁵ bet sevišķi dramatisks izvēršs Dārtas Pilmanes ģimenes liktenis, kura tur visu 1945. gada ziemu un pavasari bija dzīvojuši, strādājot vāciešu pārvadītajā muižā. Tuvojoties Sarkanajai armijai (acīmredzot 1945. gada aprīlī), viņi nepaklausīja muižas īpašnieka pavēlei palikt uz vietas un devās uz dzelzceļa staciju, lai turpinātu ceļu rietumu virzienā: *Un tā mēs – katram kulīte uz muguras, katram savas drēbītes iekšā, un uz staciju projām.*⁴⁵⁶ Ar grūtībām tikuši vilcienā, kas bija pilns ar ievainotiem vācu karavīriem un citiem bēgļiem, viņi devās ceļā, tomēr drīz vien vilciens nokļuva apšaudē un tika daļēji uzspridzināts, tāpēc ģimene turpināja ceļu kājām, līdz nonāca Zāsmuki⁴⁵⁷ pilsētā. Tur viņus apturēja vietējie čehi, taču, tā kā autore meitas jau bija labi apguvušas čehu valodu, tām izdevās viņus pārliecināt, ka viņi nav vācieši, bet gan latviešu bēgļi. Ģimenei tika ierādīta pagaidu dzīvesvieta mājā, kura bija palikusi bez īpašniekiem un kurā viņi pavadīja vairāk nekā gadu, autorei dzīvojot nemītīgās bailēs par to, ka viņi tiks nosūtīti atpakaļ uz Latviju. Izbēgt no Čehoslovākijas ģimenei izdevās tikai 1946. gada otrajā pusē, kājām šķērsojot robežu.

Gandrīz visi dzīvesstāstu autori, kuri piedzīvoja otrreizējo bēgšanu no Sudetijas, norāda, ka bija jābaidās ne tikai no padomju pārstāvjiem, bet arī no čehiem, kuri šajā laikā asi vērsās pret ikvienu vācu izcelsmes cilvēku. Tāpēc saskarsmē ar viņiem bija būtiski pierādīt savu latvisko izcelsmi, savukārt, saskaroties ar padomju pārstāvjiem, it īpaši mēģinot izkļūt no Čehoslovākijas, latvieši bēgļu bieži vien izlikās par vāciešiem. Par šādu pieredzi stāsta Līvija Krieva, kura gan atradās nevis Sudetijā, bet bijušajā Polijas teritorijā. Būtiski, ka šajā gadījumā ģimene pirms Sarkanās armijas ienākšanas 1945. gada pavasarī tika brīdināta un pat mudināti doties rietumu virzienā (to darīja netālu izvietotie latviešu karavīri), taču autore vecāki un vecākā māsa, kurai bija mazs bērns, to nevēlējās darīt. Ģimene palika uz vietas un drīz vien nonāca padomju okupācijas zonā, tūlīt saskaroties ar Sarkanās armijas plaši izplatīto rīcību okupētajās teritorijās – laupīšanu un fiziskiem uzbrukumiem, kas īpaši bija vērsti pret sievietēm. Kā norāda autore, no pēdējiem viņus glāba krievu valodas zināšanas, jo padomju karavīri, vismaz pēc viņas pieredzes, neesot vērsušies pret “savējiem”.⁴⁵⁸ Drīz vien visi tuvējā apkārtnē dzīvojošie latviešu bēgļi (tādu esot bijis ap 50) tika izmitināti vienuviet kādā bijušajā vācu muižā, kur viņiem bija jāapkopj zemniekiem konfiscētie mājlopi, par ko viņi saņēma

⁴⁵⁵ Tā arī Zigrīdas Daškevicās ģimene bija nonākusi Čehoslovākijā, no kurienes, ienākot Sarkanajai armijai, centās izkļūt. Autore bēgļu naraīvs, lai gan vietām detalizēts, tomēr ir saraustīts, tāpēc neļauj gūt izpratni par notikumu secību un to, kādā veidā ģimenei izdevās atstāt Čehoslovākiju (saprotams, ka tas noticis pēc kara beigām un ka ģimene nonāca Blombergas DP nometnē). (NMV–3417, Zigrīda Daškevica...)

⁴⁵⁶ NMV–770, Dārta Pilmane...

⁴⁵⁷ *Zásmuky*, Čehija.

⁴⁵⁸ *Bet viens labums tomēr mums bija, ka mēs visi mācējām krieviski runāt. Un tas uzreiz! Viņi domāja, ka vācieši vai kas. Bet kad sāka runāt, tad viņi: “А, эти наши! [Tie ir mūsējie]”* (NMV–3439, Līvija Krieva. Intervē M. Zirnīte 2011. gadā Lielbritānijā.)

minimālas uzturas devas; vēlāk autore ģimene ar Sarkanās armijas kravas mašīnām tika pārvesta uz citu muižu, kur tika nodarbināta tādos pašos apstākļos, līdz 1945. gada decembrī krievu komandants paziņoja, ka latvieši tiks nogādāti atpakaļ dzimtenē. *Un mēs zinājām, ko tas nozīmē: tās nav mājas, tā ir Sibīrija.* Ģimene tika pārvesta uz Štetinu un ievietota apsargātās barakās, kur tai bija jāgaida tālākais transports. Šai brīdī izšķirīga loma izrādījās gan veiksmei, gan autore un viņas māsu uzņēmībai, jo, pirmkārt, viņas laiku pa laikam neatļauti atstāja nometni, lai nopirktu maizi vietējā veikalā; otrkārt, vienā no šādām reizēm viņām izdevās iepazīties ar poļu virsnieku, kurš apsolīja: ja ģimenei izdosies izbēgt no barakām, viņš tiem atradīs patvēruma vietu. Tas arī ģimenei kādu nakti izdevās, un rezultātā minētais virsnieks šo ģimeni iekārtoja pamestā mājā, kādu Štetinā tolaik neesot trūcis: *Mēs iegājām tur tajā mājā un palikām. Nu jādzīvo ir, jāsāk kaut kas darīt. Gājām meklēt, turpat bija dārzniecība, es ar māsu gāju strādāt dārzniecībā, lai kaut cik naudu nopelnītu. Un tēvs ar atkal turpat vienā vietā gāja par dārznieku. Tā mēs dzīvojām. Viss karājās gaisā.* Šādā pagaidu stāvoklī ģimene nodzīvoja ilgāk nekā gadu, kas bijis iespējams tādēļ, ka apkārt valdījis liels sajukums, turklāt Štetina bija pilna ar visdažādāko tautību cilvēkiem, kuru plūsmu acīmredzot bija grūti izkontrolēt. Tomēr, situācijai kļūstot arvien draudīgākai (klīda baumas, ka cilvēki tiekot ķerti uz ielas, lai pārbaudītu viņu tautību), autore māsas nolēma riskēt, dodoties uz poļu komandantūru un uzdodoties par vācietēm, lai iegūtu izbraukšanas atļauju uz Vāciju. Arī šeit viņas sastapās ar poļu labvēlīgu attieksmi, jo komandantūras darbinieks, saprotot, ka ģimenei nav nepieciešamo dokumentu, tomēr sagādāja vajadzīgās atļaujas. Tādējādi ģimenei tomēr izdevās nokļūt Rietumu sabiedroto okupācijas zonā.

Ļoti līdzīgi izskan arī Kriša Ligera atmiņu stāsts par otrreizējo bēgšanu. Proti, viņa ģimene 1945. gada pavasarī dzīvoja Kistrīnā Polijā, kuru, viņiem negaidot, ieņēma Sarkanā armija: *Mēs vienkārši neapzinājāmies, cik ātri tā lieta notika. [...] Un tad vienu nakti mēs, man liekas, jau bijām ceļā, bet mūs vienkārši pārņēma Sarkanarmija.*⁴⁵⁹ Kad pēc dokumentu pārbaudes noskaidrojās, ka viņi ir latvieši, visa ģimene tika savervēta darbā par gani vācu saimniecībās konfiscētajiem mājlopiem, kas ļāva viņiem doties nevis austrumu, bet gan rietumu virzienā – līdz pat Elbai.⁴⁶⁰ Tomēr tad, kad lopu bija savākti un sākās atpakaļgājiens austrumu virzienā, ģimenei kādu nakti izdevās savu grupu slepus atstāt un atkal doties rietumu virzienā, līdz viņi nonāca netālu no angļu zonas robežas. Sākotnēji ģimene bija nolēmusi samaksāt kādam vācietim, lai tas viņu pārved pāri šai robežai: *Tur jau bija cilvēki, kas par naudu veda*

⁴⁵⁹ NMV–3423, Krišs Ligera...

⁴⁶⁰ *Krievu armija [gāja] ar lieliem ganāmpulkiem, ko vāca no vāciešu fermām. Gāja no vienas fermas tā kā kovboji – savāca govīs. Lielāko daļu govīs, buļļus, ja. Un to nakti pavadīja tajā fermā, tad nākamā dienā atkal uz nākamo fermu, un, vārdu sakot, visus tos ganāmpulkus (tur bija simtiem lopu) vāca. [...] Es nezinu, tā apkalpe tiem lopu bariem varbūt bija 20–30 cilvēki. Tur bija arī citi latvieši.* (NMV–3423, Krišs Ligera...)

pāri robežai. Teiksim, naudas mums nekādas nebija, izņemot mātei bija saderināšanās gredzens, tēvam bija zelta cara laika rublis jeb rubļi kādi pāris, kas bija iešūti oderē kaut kur mētelī utt.” Tomēr, kad tika saņemta ziņa, ka robeža nav stingri apsargāta, ģimene šķērsoja to pašu spēkiem, ceļā piekukuļojot Sarkanās armijas karavīru.

Par robežsargu piekukuļošanu, kas acīmredzot bija gana izplatīta bēgļu prakse, bet ne vienmēr izdevās, savās atmiņās stāsta arī Marija Ķeņģe-Ozoliņa, kuras ģimenes pieredze spilgti atspoguļo to lielo apjukumu, kāds valdīja bēgļu vidū, kad viņi nespēja izlemt par potenciālo labāko rīcību. Autores ģimene 1945. gada pavasarī dzīvoja vācu ciemā uz dienvidiem no Neiklosteres.⁴⁶¹ Kad strauji tuvojās Sarkanā armija, šai pilsētai cauri plūda gan vācu bruņotie spēki, gan bēgļu straumes. Nejaušības dēļ autores ģimene uzzināja, ka Sarkanā armija plāno ieņemt teritorijas līdz Neiklosterei,⁴⁶² nevirzoties tālāk un līdz ar to neradot apdraudējumu viņu apdzīvotajā vietā, tāpēc ģimene nolēma nepievienoties citiem bēgļiem. Tomēr, kā tas nereti izrādījās, saņemtās ziņas bija maldīgas un maija sākumā Sarkanā armija ne tikai ieņēma Neiklosteri, bet arī aizvirzījās līdz pat Lībekai, tādējādi autores ģimene bija nonākusi padomju okupācijas zonā. Pēc aptuveni sešiem mēnešiem, kas tika pavadīti, dažādi mēģinot izvairīties no repatriācijas, ģimene pieņēma lēmumu censties saviem spēkiem šķērsot okupācijas zonu robežu, kas atradās Lībekā. Tajā pašā naktī to citā vietā darīja arī autores svainis ar savu ģimeni, turklāt abas ģimenes savā ceļā sastapās ar padomju robežsardzes posteņiem, taču iznākums bija atšķirīgs: autores ģimene tika aizturēta, viņas vīrs piekauts un visu pasēs tika iespiests zīmogs, ka šie cilvēki nedrīkst atrasties robežai tuvāk par 10 km; savukārt autores svaiņa ģimenei ar kukuļdošanas palīdzību izdevās robežu šķērsot. Rezultātā autores ģimene, kas vairs nedrīkstēja atgriezties iepriekšējā dzīvesvietā, atrada patvērumu kādā lauku saimniecībā, bet pati autore, izmisuma vadīta, viena pati devās uz Berlīni: tur viņai izdevās uzmeklēt ASV pārstāvniecību un, izklāstot savas ģimenes situāciju, iegūt nosacītu dokumentu izkļūšanai no padomju okupācijas zonas:

*Viņš saka – jā, mēs jums palīdzēsim. Bet jums jābrauc atpakaļ uz Berlīni īsā laikā visiem trim. Viņš paņēma vienu avīzes lapu, norāva vienu stūri un uzraksta tā – three Latvians. Un savu parakstu. Viņš saka – tas ir jums vislabākais dokuments. Jums tagad jābrauc atpakaļ, jādabū kaut viens papīrītis, kur teikts, ka jūs esat latvieši. Vienalga kāds dokuments. Un tad mēs jūs paņemsim, mēs jūs vedīsim pāri.*⁴⁶³

⁴⁶¹ Neukloster, Vācija.

⁴⁶² Mūsu cilvēki [latvieši] bija satikuši vienu automašīnu ar Amerikas un angļu virsniekiem, kas brauca vest kaut kādas sarunas ar krieviem. Nejaušība. Un tie bija teikuši, ka mums ir noruna, ka līdz Neiklosterei krievi nāks un apstāsies tur un mēs aizņemsim to apgabalu līdz turieni. (NMV-44, Marija Ķeņģe-Ozoliņa...)

⁴⁶³ NMV-44, Marija Ķeņģe-Ozoliņa...

Pēc dažādu sarežģījumu pārvarēšanas ģimene ar Lāčplēša kara ordeņa apliecību,⁴⁶⁴ kas piederēja autores vīram un kas bija tās vienīgais dokuments latviešu valodā,⁴⁶⁵ nonāca Berlīnē, kur tika iesēdināta kravas mašīnā, ar ko uz Rietumu sabiedroto okupācijas zonām tika izvesti galvenokārt ebreju tautības bēgļi. Lai gan arī šis brauciens bija briesmu pilns, jo ģimene tika brīdināta, ka uz robežas to var aizturēt, tomēr tas beidzās laimīgi, un ģimene nonāca bēgļu nometnē ASV okupācijas zonā.

Kaut gan analizētajos avotos stāstījumi par nonākšanu padomju okupācijas zonā, par dzīvi tajā un veiksmīgu izbēgšanu ir daudzskaitlīgas, tomēr tikpat daudzos gadījumos tiek aprakstītas situācijas, kad bēgļiem izdevās izbēgt no teritorijām, ko Sarkanā armija ieņēma tūlīt pēc tam. Viena no dramatiskākajām šāda veida pieredzēm aprakstīta Elzas Reinbergas dzīvesstāstā: arī šī autore kopā ar abām meitām un radnieku ģimeni 1945. gada ziemā dzīvoja Sudetijā, Ausigā, kur strādāja Lauksaimniecības pārvaldē. Tuvojoties Sarkanajai armijai, viņas darba devējs, vācietis, izsniedzis autorei viņas pasi un darba grāmatiņu un ieteicis, cik vien ātri iespējams, bēgt rietumu virzienā. Tā kā citi pārvietošanās veidi nebija iespējami, abas bēgļu ģimenes devās ceļā kājām, mazākos bērnus un nelielo iedzīvi vedot redeļu ratos un šādā veidā cerot izkļūt no Sudetijas un nonākt Saksijas reģionā. Gājiens bija ilgs, naktis pārlaida pārsvarā zem klajas debesis, jo *šitos bēgļus tanīs lauku mājās negrib laist iekšā neviens, visi izvairās*⁴⁶⁶, turklāt ceļā abas ģimenes sastapās ar Sarkanās armijas pārstāvjiem un tika gan aplaupītas, gan apšaudītas. Gājiens noslēdzās Cvikavā (133 km attālumā no Ausigas), kuru jau bija ieņēmuši amerikāņu spēki un kur tika sastapti arī citi latvieši. Tā kā latviešu grupa uzturēja labas attiecības ar ASV spēku komandantu, tā drīz vien tika brīdināta, ka Cvikava tiks nodota padomju pusei, tāpēc tika organizētas vairākas smagās mašīnas, ar ko doties prom. Tomēr abas minētās bēgļu ģimenes tajās netika uzņemtas, jo autores meita un radniece bija saslimušas ar tīfu. Rezultātā abas ģimenes sadabūja divričus, kuros ievietoja abas slimnieces, un atkal devās ceļā ar kājām: *Čāpojām atkal pa tiem Vācijas lielceļiem – pa maziem ceļiem, pa lieliem ceļiem, kur nu riņķu riņķiem, ka tik kur izvairīties, lai zinātu, ka tie krievi nav.* Nonākdamas kādā nenosauktā Vācijas vietā, tās atkal sastapās ar citiem latviešu bēgļiem un tika ievietotas amerikāņu pārvaldītā nometnē. Dzīve šai nometnē gan nebija mierīga, jo bēgļus vairākas reizes mēģināja vai nu aizvest uz padomju zonu, vai arī pierunāt repatriēties, līdz beidzot viņi tika pārvesti uz bēgļu nometni Jēnā, kur tika novietoti ne tikai latvieši, bet arī citu tautību pārstāvji. Tomēr drīz vien kļuva zināms, ka arī Jēna tiks nodota padomju pusei, tāpēc bēgļi atkal devās

⁴⁶⁴ Valdemārs Keņģis, Vidzemes artilērijas pulka kareivis, ordenis piešķirts 1920. gadā. *Lāčplēša kara ordeņa kavaliera Valdemāra Keņģa biogrāfija*. Pieejams: <http://lkok.com/detail.asp?ID=724> (skat. 15.11.2022.).

⁴⁶⁵ Daudzi autori norāda, ka viņiem nebija nekādu dokumenti: tie vai nu tika konfiscēti, vai pazaudēti bēgļu gaitu laikā.

⁴⁶⁶ NMV-790, Elza Reinberga...

ceļā – šoreiz ar vilcienu. Tālākais autore atmiņu naratīvs ir, no vienas puses, detalizēts, bet, no otras, visai saraustīts (*tas bija tik intensīvs to pārdzīvojumu laiks*), neļaujot pilnībā izsekot viņu pārvietošanās hronoloģijai un maršrutam, kura beigu punkts izrādījās Vīsbādenes DP nometne.

E. Reinbergas pieredze, par ko viņa intervijas laikā stāsta ļoti plaši un kas satur pārsteidzošas epizodes, kuras drīzāk šķiet piederīgas fantastikas žanram, ne reālai pieredzei (vienlaikus nerodas šaubas par to iespējamību kara apstākļos), tomēr nav unikāla, jo arī vairākos citos avotos, ja arī īsāk un ne tik detalizēti, tomēr tiek aprakstīts līdzīgs un pat garāks bēgļu ceļojums, kurā tika mēģināts jau otro reizi izbēgt no Sarkanās armijas. Tā, piemēram, Dzidra Cīrulis, kuras stāstījums gan ir daudz lakoniskāks, ar savu ģimeni kopumā mēroja pat 900 km garu attālumu no brīža, kad 1945. gada janvārī atstāja Katovici Polijas dienvidos, lai dotos Berlīnes virzienā; gājiena laikā galamērķis gan tika mainīts un ģimene nokļuva Naumbergā⁴⁶⁷ Tīringenes reģionā, kur maijā tika sagaidīta ASV karaspēka ienākšana; tomēr pēc neilga laika viņi atkal bija spiesti doties ceļā (reģions tika nodots padomju pusei), kas noslēdzās tikai Hamburgā (tur ģimene tika ievietota DP nometnē). Tādējādi autore secinājums – *tā es esmu izstaigājusi Vāciju kājām*⁴⁶⁸ – pilnībā atbilst patiesībai.

Tas, kas vieno gan iepriekš aprakstītos, gan sīkāk neiztirzātos otrreizējās bēgšanas gadījumus, ir gan laika, pat dažu stundu nozīme bēgļu likteņa izšķiršanā, gan bēgļu pašu pieņemto lēmumu un uzņēmības nozīme,⁴⁶⁹ kā arī veiksmes faktors, ko autori paši bieži piemin kā izšķirošu: *Un tad mēs braukājām pa to Vāciju un mums laimējās... Bombardēja Vāciju, bet bumbas krita vienmēr, pirms mēs nokļuvām kaut kur vai atkal pēc mums, bet nekad tieši mums nē.*⁴⁷⁰ *Mums jau vienmēr laimējās. Kad nāca krievs atpakaļ, vienmēr tā knapi priekšā, bet tikām priekšā un nebija viņi jāredz vairāk.*⁴⁷¹ Tāpat liela nozīme bija arī tam, kas tika pieminēts dažos aprakstītajos gadījumos, bet parādās arī citos avotos, proti, ka bieži vien Rietumu sabiedrotie pret latviešu bēgļiem izrādīja pretimnākšanu, gan vienkārši ļaujot tiem šķērsot okupācijas zonu robežas, gan brīdinot par noteiktu teritoriju atdošanu padomju pusei, gan pašiem palīdzot bēgļiem no šīm teritorijām izklūt. Vienlaikus šādu attieksmi nevar vispārināt, jo atsevišķos dzīvesstāstos parādās arī tas, ka iekļūšana Rietumu sabiedroto okupācijas zonās ne vienmēr bija tik vienkārša, it sevišķi, ja dzīvesstāstu autori ceļoja kopā ar citu tautību bēgļiem, kurus

⁴⁶⁷ Naumberg, Vācija.

⁴⁶⁸ NMV-781, Dzidra Cīrulis...

⁴⁶⁹ Dažkārt šī uzņēmība izpaudās arī kā savu spēku izaicināšana līdz pēdējai robežai, par ko stāsta Lidija Bālēna: *Mēs gājām, man kājas ir nomītas, tik šausmīgi sāp, es vairs paiet nevaru, mamma ar vairs nevar paiet, tēvs nesaka nekā. Tagad ir tā upīte, tālāk mēs neiesim par to upīti. Bet mans vīrs saka: "Vai tad tu pavisam nevari? Tu vēl druscīņ vari iet! Mēs iesim pāri tur, kur ir tas mežiņš, uz to mežiņu. Tad mēs paliksim, bet šito gabaliņu vēl mēs iesim." Un es biju tik dusmīga, mēs pārgājām tai upei, es nevarēju paiet, burtiski sakot, nevarēju. Mēs aizgājām līdz tai mežmalai un tālāk negājām. Un otrā rītā kas bija: tie, kas palika otrā pusē upītei, tie bija atstāti krievam. Tie, kas pārgājām pāri, palikām pie amerikāņiem.* (NMV-813, Lidija Bālēna...)

⁴⁷⁰ NMV-65, Elza Frīdenberga. Intervē M. Zirnīte, Anita Tīmans-Kalns 1992. gadā Lielbritānijā.

⁴⁷¹ NMV-3404, Dzintars Svenne...

sabiedrotie nevēlējās ielaist savās teritorijās.⁴⁷² Tāpat jāņem vērā, ka nebūt ne visi latviešu bēgļi, kas bija nonākuši Vācijas reiha teritorijā, saskārās ar otrreizējo bēgšanu, jo daļa no viņiem, kā jau tas tika aprakstīts iepriekš, bija nonākuši vietās, kuras ar cīņu vai bez tās ieņēma Rietumu sabiedroto karaspēks. Rezultātā daļā analizēto avotu nonākšana Rietumu sabiedroto okupācijas zonā aprakstīta līdzīgā veidā kā Valijas Ruņģes un Skaidrītes Krūmiņas dzīvesstāstā. Valija Ruņģe: *Kapitulācijas dienā ienāca angļi, bet tas jau bija kaut kas ļoti vienkāršs, viņi izbrauca cauri tam ciemam un cauri.*⁴⁷³ Skaidrīte Krūmiņa: *Mums jau izbeidzās karš 12. aprīlī 1945. gadā Braunšveigā.*⁴⁷⁴ *Tad ienāca amerikāņi. [...] Tikai ienāca vienā naktī, un karš bija cauri. Nekas nenotika. Nekādu kauju, nekas tur nebija. Un tad mēs bijām, kā saka, brīvi visi.*⁴⁷⁵

S. Krūmiņa norāda, ka viņas ģimenes dzīvē karš un līdz ar to faktiski arī bēgļu gaitas noslēdzās 1945. gada aprīlī (līdz ar nonākšanu ASV okupācijas zonā un drīzu pārvietošanos uz DP nometni), turpretim to latviešu bēgļu gaitas, kas devās uz Zviedriju, savā ziņā izbeidzās tajā brīdī, kad viņi izkāpa Gotlandes krastā. Protams, arī šie cilvēki līdz pat kara beigām cerēja, ka drīz varēs atgriezties Latvijā, līdz ar to viņi, tāpat kā Vācijā nonākušie bēgļi, dzīvoja nenoteiktības apstākļos, tomēr viņiem vairs nebija jābaidās no karadarbības un padomju varas.⁴⁷⁶ Citiem vārdiem, Vācijā nonākušie bēgļi, kā spilgti tika parādīts iepriekš, vēl ilgi bija pakļauti Rietumu sabiedroto gaisa uzbrukumiem un nemitīgi pārvietojās pa dažādiem ceļiem rietumu virzienā, un mēģināja izdzīvot līdz kara beigām, bet Zviedrijā nonākušo dzīves jau zināmā mērā bija normalizējušās.⁴⁷⁷

Šo normalizāciju var novērot arī Zviedrijā nonākušo trimdas latviešu dzīvesstāstu intervijās. Proti, vislielākā uzmanība tajos ierasti tiek vērsta uz apstākļiem, kādos (un kāpēc) tika atstātas mājas, tāpat detalizēti tiek aplūkots, kā tika mērots ceļš līdz jūrai un pār tai, savukārt laiks pēc izkāpšanas krastā tiek aprakstīts visai īsi un shematiski (īsa uzturēšanās Gotlandē, pārvešana uz karantīnas nometni cietzemē, pirmā darba un dzīves vieta), turklāt, neiezīmējot stingras robežas starp kara un pēckara laiku, tas ātri pārvēršas trimdas dzīves aprakstā. Tajā pašā laikā, analizējot šo cilvēku atmiņas par ierašanos Zviedrijā, tomēr iespējams saskatīt arī paralēles ar Vācijā nonākušo bēgļu gaitām, lai gan pirmais iespaids pēc ierašanās bija diametrāli

⁴⁷² Mūs aizturēja amerikāņu armija un nelaida tālāk. Jo ar mums nāca ļoti daudz vācu bēgļu no Austrumvācijas. Un tie negribēja tos bēgļus laist. Tad nu vajadzēja šķirot. (NMV-791, Ādolfs Fricis Ābele...); *Atnāca viens amerikāņu seržants [...] un teica: "Ejiet tur, kur jūs esat nākuši."* Bet tad gāja kāda delegācija un izskaidroja, kas mēs esam, ka neesam ne krievi, ne vāciņi, ne kas. Un pēc apmēram divām, trim dienām amerikāņi atvēra savas durvis un mēs varējām amerikāņu zonā iebraukt. (NMV-190, Ginters Brunovskis...)

⁴⁷³ NMV-755, Valija Ruņģe...

⁴⁷⁴ *Braunschweig*, Vācija.

⁴⁷⁵ NMV-196, Skaidrīte Krūmiņš...

⁴⁷⁶ Šādas bailes gan kļuva aktuālas 1945. gada otrajā pusē, kad zviedru valdība pieņēma lēmumu izdot PSRS Zviedrijā internētos baltiešu karavīrus.

⁴⁷⁷ Plakans, A. (2021). *Latviešu trimda pēc Otrā pasaules kara*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/4556-latviešu-trimda-pēc-Otrā-pasaules-kara> (skat. 16.08.2022.).

pretējs – tos bēgļus, kas ieradās Vācijā, sagaidīja ostu pilsētu bombardēšanas un bieža uzturēšanās bumbu patvertnēs, bet Gotlande latviešus pārsteidza ar kara laikam neierastu mieru un gaišumu, ko raksturojusi gan Skaidrīte Dimitere (*Kad iebrauca, tad redzēja to apgaismoto pilsētu un tās lotes*⁴⁷⁸ *ar šokolādi un siltām maizītēm, un sviestmaizītēm, tad domāja, ka ir paradīzē*⁴⁷⁹), gan Jānis Konstantīns Čakste (*Un tur [Slītē] mēs dabūjām siltu šokolādi vai kafiju un sviestmaizes, un tur mēs arī varējām pārgulēt. Un tas jau nu, protams, jāsaka, vispirms tā gaisma, kas bija, vai ne. Visas ielas un ceļi bija apgaismoti un siltums, un tās sviestmaizes un viss tas ēdiens. Tas jau bija...*⁴⁸⁰). Pēc tam gan tāpat kā Vācijā sekoja bēgļu izvietošana pagaidu nometnēs (tiek pieminētas gan armijas noliktavu, gan skolas telpas), kur notika gan bēgļu atutošanas procedūras, gan reģistrācija. Pēc neilga laika (minētas gan pāris dienas, gan vairākas nedēļas) bēgļi tika pārvesti uz karantīnas nometnēm Zviedrijas cietzemē, kur uzturējās vidēji 2–3 mēnešus. Acīmredzot dzīves apstākļi šajās nometnēs bija apmierinoši, jo tie faktiski nekad netiek aprakstīti. Izņēmums ir Sergeja Ozoliņa dzīvesstāsts, kurā stāstīts par to, ka viņš kopā ar citiem latviešiem un arī igauņiem tika ievietoti bijušajā internēto karavīru nometnē, kura bija apjota ar dzeloņdrātīm un kurā valdīja ļoti slikti higiēniskie apstākļi. Tomēr pēc tam, kad baltiešu pārstāvji vērsās ar sūdzību pie nometnes komandanta, viņi drīz vien tika pārsūtīti uz Lindesbergu, netālu no Stokholmas, kur tiem tika ierādītas dzīvesvietas privātos dzīvokļos.⁴⁸¹

Kā norādīts šī darba 2.2. apakšnodaļā, bēgļiem Zviedrijā 3–6 mēnešu laikā bija jāatrod darba un dzīves vieta ārpus nometnes. Tomēr analizētajos avotos šis laiks bieži vien bija īsāks, turklāt daļā gadījumu bēgļi – tāpat kā Vācijā – darbos tika nosūtīti. Tā Ernas Sviestiņas vīrs uzreiz pēc pārvešanas no Gotlandes tika nosūtīts grāvju tīrīšanas darbos: *Tur visi tie vecie, inteligentie tika sūtīti, jo viņi meža darbos vai kaut kur purva darbos nevarēja. Un tur bija tādas barakas, kur viņi varēja dzīvot un paēst.*⁴⁸² Bet pati Sviestiņa no Gotlandes tika aizvesta uz kādu bēgļu izmitināšanas nometni Zviedrijas dienvidos. Tomēr, tā kā autore nevēlējās uzturēties šādā nometnē, viņa vērsās zviedru darba pārvaldē, kas, ņemot vērā viņas kā šuvējas prasmes, nosūtīja viņu darbā uz šūšanas ateljē Lundā. Kad autores vīrs tika atbrīvots no grāvju rakšanas (netiek precizēts, pēc cik ilga laika tas bija), arī viņš devās uz Lundu, kur, kā daudzi citi latviešu inteliģences pārstāvji, atrada bibliotekāra darbu.

Minētais gadījums analizēto avotu vidū nav vienīgais, kur stāstīts par ģimenes izšķiršanu, jo arī Skaidrīte un Edgars Dimiteri pēc pārvešanas uz Zviedrijas cietzemi katrs tika aizvesti uz citu bēgļu nometni. S. Dimitere gan ir vienīgā no visiem analizēto dzīvesstāstu

⁴⁷⁸ Zviedrijas sieviešu brīvprātīgās organizācijas *Lottakåren* biedres, kas rūpējās par iebraukušajiem bēgļiem.

⁴⁷⁹ NMV–450, Skaidrīte Dimitere...

⁴⁸⁰ NMV–455, Jānis Čakste...

⁴⁸¹ NMV–454, Sergejs Ozoliņš...

⁴⁸² NMV–441, Erna Sviestiņa...

autoriem, kuri šādā nometnē pavadīja salīdzinoši ilgu laiku (10 mēnešus). Tas skaidrojams ar to, ka bēgļu gaitās viņa devās grūtniecības pēdējos mēnešos un nometnē laida pasaulē pirmdzimto, kurš turklāt neilgi pēc tam smagi saslima. Iespējams tāpēc, ka viņa nometnē pavadīja salīdzinoši daudz ilgāku laiku, viņa arī vienīgā atmiņās pauž negatīvu attieksmi gan pret uztura devām, gan citiem tur dzīvojošiem tautiešiem, turklāt, lai arī zviedru oficiālās politikas mērķis bija sniegt palīdzību tiem bēgļiem, kam bija radušās citas sociālās grūtības vai kas slimības vai citu iemeslu dēļ nespēja atrast darbu, tomēr Dimitere uzsver, ka nekādu palīdzību nav saņēmusi: *Tur, kur bijām, tur bijām un tad kulies tikai tur, kā tu pats māki. Neviena nekāda palīdzība speciāla nebija, nekas neko nedeva.*⁴⁸³ Arī viņas vīrs, tāpat kā vairāki citi autori, savās atmiņās piemin ierobežojumus, kas attiecās uz bēgļu dzīvesvietām, tas ir, bēgļiem bija aizliegts bez speciālas atļaujas apmesties trijās lielākajās Zviedrijas pilsētās – Stokholmā, Gēteborgā un Malmē. Tomēr, tā kā tieši Stokholmā bija lielākas iespējas atrast atbilstošu darbu, arī Dimiteru ģimene, līdzīgi kā daudzi citi latvieši, mēģināja atrast veidus, kā tur nokļūt. E. Dimiteram kopā ar diviem citiem latviešiem izdevās izveidot savu radiatoraidījumu Stokholmas radiofonā, tādējādi nodrošinot iespēju vispirms pašam apmesties Stokholmā, bet pēc tam atvest uz turieni arī sievu un meitu (dienišķos iztikas līdzekļus viņš sākotnēji pelnīja kā trauku mazgātājs).⁴⁸⁴ Ja iebraukušie bēgļi bija prominentas personas, kā, piemēram, Izabellas Cielēnas tēvs Fēlikss Cielēns vai Jāņa Konstantīna Čakstes tēvs Mintauts Čakste, viņiem nokļūt Stokholmā nebija tik problemātiski,⁴⁸⁵ tomēr tas ne vienmēr attiecās uz visiem ģimenes locekļiem. Tā J. K. Čakste norāda, ka viņa tēvs gan samērā ātri saņēma atļauju dzīvot Stokholmā, bet pārējie ģimenes locekļi sākotnēji dzīvoja dažādās nometnēs. Autora māte un māsa vēlāk pievienojās tēvam Stokholmā, bet pats autors vēl ilgstoši uzturējās nometnē pie Lundas, kur iesāka studiju gaitas: *Es tur varēju dzīvot un tad braukt uz universitāti.*⁴⁸⁶ Pārējie analizēto dzīvesstāstu autori, līdzīgi kā iepriekš minētā E. Sviestiņa, vēl dzīvojot nometnēs, paši uzmeklēja dažādas darba iespējas, pārsvarā fabrikās vai lauku saimniecībās. Daļa no viņiem šajās pirmajās darba vietās nostrādāja ilgus gadus, kas jo vairāk apstiprina Zviedrijā nonākušo bēgļu dzīvju ātro normalizāciju.

⁴⁸³ NMV–450, Skaidrīte Dimitere...

⁴⁸⁴ NMV–451, Edgars Dimiteris...

⁴⁸⁵ I. Cielēna: *Kad mēs pārbraucām, tad mēs pavisam drīz tikām uz Stokholmu. [...] Tēvam izpalīdzēja šeit ministrs Saulainis, tā kā mēs tūlītās tikām pie vietas, kā teikt. Dabūja īrēt vienu mazu mēbelētu dzīvokli un tāda tīri normāla dzīve tā kā sākās.* (NMV–448, Izabella Cielēna. Intervē M. Zirnīte, B. Bela 1996. gadā Zviedrijā.

⁴⁸⁶ NMV–455, Jānis Čakste...

3.5. Materiālo lietu nozīme bēgļu gaitās

Došanās bēgļu gaitās, kas parasti notiek steigas un karadarbības apstākļos, nozīmē būt neaizsargātiem – gan eksistenciāli, gan materiāli, un tieši līdzī paņemtās lietas, tāpat kā katram piemītošās prasmes, var lielā mērā noteikt indivīdu nākotni.⁴⁸⁷ Visdrīzāk tieši tādēļ trimdas latviešu atmiņās par bēgļu gaitām bieži vien uzmanība tiek pievērsta arī līdzī paņemtajām mantām, kam bijusi gan ļoti praktiska, gan simboliska vērtība un nozīme. Tā kā par šo jautājumu tiek runāts, gan atsaucot atmiņā māju atstāšanu, gan stāstot par tālāko bēgšanas procesu, šī jautājuma analīzei veltīta atsevišķa apakšnodaļa, kurā tiks analizēts tas, kādas lietas un kādu iemeslu dēļ tika ņemtas līdzī, bēgļiem atstājot savas mājas; kāda loma līdzpaņemtajām mantām bija bēgļu gaitu laikā; kāda bija bēgļu gaitas pārdzīvojušo lietu nozīme bijušo trimdinieku atmiņās un identitātē, dzīvojot ārpus Latvijas.

Plaša informācija analizētajos avotos rodama vispirms jau par to, kā cilvēki rīkojās ar tām mantām, kuras vai nu nebija iespējams paņemt līdzī, vai arī kuras viņi izvēlējās atstāt mājās. Proti, visbiežāk daudz kas no tā, ko nebija iespējams paņemt līdzī, sevišķi vērtīgākais, tika aprakts zemē vai citādi paslēpts, kā to, piemēram, savā dzīvesstāstā apraksta Lidija Bālēns: *Mēs zinājām, ka var izpostīt, [tāpēc] mēs visas drēbes, lietas un mašīnas aprakām zemē. [..] Vērtslietas, dokumentus un pat graudus aprakām zemē. Tos jau nevar rakt, viņi sapelē, nu bet katram gadienam sēkla nākamgadam būs. Brezenta maisos sabērām, un bija izkaltētas bedres klonā, to visu sabēra tur.*⁴⁸⁸ Citviet šī pati autore precīzē, ka apraktas tika arī ģimenei nozīmīgas grāmatas, piemēram, vecvecāku Bībele ar visiem ierakstiem; bez graudiem zemē tika ieraktas arī piena kannas ar medu un sviestu; savukārt piemājas mežā krūmos tika paslēptas autores mātes stelles un aušanas ierīces, uzskatot, ka tādējādi tās tiks paglābtas no bojāejas, ja mājas tiks nodedzinātas.⁴⁸⁹

Kopumā dzīvesstāstu intervijās par paslēptajām mantām tiek runāts tad, ja ar tām saistītas kādas spilgtas atmiņas. Piemēram, Artas Svennes tēvs ieraka zemē daļu vērtslietu, ko autore atsauc atmiņā tāpēc, ka viņai kā bērnam tēva rīcība likusies ļoti aizraujoša un viņa līdzās tēva vērtslietām aprakusi arī savas celuloīda zivtiņas, kuras nākamajā dienā vairs nav spējusi atrast.⁴⁹⁰ Par līdzīgu pieredzi stāsta arī Lauris Eglītis, kura vecāki pagrabā ieraka traukus: *Un es savas divas vērtīgākās mantas, astoņus gadus vecs puika, aizvedu: man vecaistēvs bij uztaisījis slēpes, kuras es nekad nedabūju lietot, un tādu jājamo zirdziņu. Un es tos ar vecāku palīdzību arī aiznesu tanī pagrabīnā un pašā tumšākā stūrī atstāju, domādams, ka braukšu*

⁴⁸⁷ Parkin, D. (1999). Mementoes as Transitional Objects in Human Displacement. *Journal of Material Culture*, 4(3), p. 305.

⁴⁸⁸ NMV-813, Lidija Bālēna...

⁴⁸⁹ NMV-2710, grupu intervija "Trimdas vēsture" 3 × 3 nometnē Katskiļos, ASV; vada M. Hinkle.

⁴⁹⁰ NMV-3401, Arta Svenne...

*atpakaļ pēc dažiem gadiem, tad būs, protams.*⁴⁹¹ Savukārt Zigrīdas Daškevicās ģimene daļu fotogrāfiju palika zem dzīvokļa grīdas dēļiem, ko autore piemin kontekstā ar atgriešanos savā mājvietā pēc Latvijas neatkarības atgūšanas un ar nepiepildīto cerību fotogrāfijas atgūt.⁴⁹²

No paslēptām mantām visbiežāk minētas vērtīgas grāmatas (piemēram, Latviešu konversācijas vārdnīca⁴⁹³) un dokumenti, kas tikuši gan slēpti māju bēniņos, gan aprakti zemē (nodrošinot, lai tiem nepieklūtu mitrums); pārtikas izejvielas (minēts medus, sviests, cukurs, spirts u. c.), kā arī trauki (stikla servīzes, porcelāna trauki). Izbrīnu var izraisīt tas, ka pie zemē apraktajām materiālajām vērtībām vienā gadījumā pieskaitītas arī klavieres, kuru slēpšanu aprakstījusi Dzintra Alversone: *Es atceros, ka man tika stāstīts, ka klavieres tika noraktas un visi trauki tika aprakti, un, protams, grāmatas arī turpatās blakus kaut kur. Bet mēs neesam neko atraduši. Tika ļoti ietītas segās, pilnīgi jaunas klavieres, tās mēs tiešām negribējām zaudēt, jo mēs gribējām būt atpakaļ pēc divām nedēļām.*⁴⁹⁴

Kā redzams, tāpat kā iepriekš aplūkotajā gadījumā ar steļu slēpšanu, vislielākās bažas bēgļos radīja tas, ka atstātās mājas līdz ar visu iedzīvi tiks nodedzinātas, tāpēc arī tika paslēptas mantas, kuras bija būtiskas, bet kuru apmēra dēļ tās nebija iespējams izvadāt līdz bēgļu gaitās, lai arī cik īsas tās bija plānotas vai cerētas. Interesanti, ka citos gadījumos, kā to iezīmē Ints Dzelzgalvis, tika paslēptas arī vērtīgas lietas, kuru lielums būtu ļāvis tās paņemt līdz: *Mana mamma bij zobārste, un viņa apraka tās lielās pudeles ar alkoholu, tāpēc ka tanī laikā alkohols bij ļoti vērtīgs.*⁴⁹⁵ Tomēr šajā aspektā dzīvesstāstos iezīmējas divas pilnīgi pretējas tendences – I. Dzelzgalvja minētā spirta pudeļu paslēpšana (acīmredzot, vēloties tās pietaupīt laikam pēc atgriešanās) un Gintera Brunovska rīcība – viņš vairākas šādas pudeles paņēma līdz bēgļu gaitās, paredzot iespēju tās izmantot kā sava veida valūtu.⁴⁹⁶ Šādus pretējus rīcības modeļus visdrīzāk iespējams skaidrot ar to, ka lielai daļai bēgļu līdzī nēmam lietu izvēli noteica visaptverošais uzskats par drīzu atgriešanos mājās (tas aplūkots iepriekšējās nodaļās). Proti, šie cilvēki, ticot bēgļu gaitu īslaicīgumam, bet vienlaikus baidoties no karadarbības destruktīvajām sekām, izvēlējās ņemt līdzī sev nozīmīgas mantas, kuras citādi varēja aiziet bojā, bet kurām nebija praktiskas nozīmes. Šāda rīcība spilgti iezīmēta arī Z. Daškevicās atmiņās:

⁴⁹¹ NMV–2710, grupu intervija “Trimdas vēsture”...

⁴⁹² NMV–3417, Zigrīda Daškevica...

⁴⁹³ Citās atmiņās stāstīts par to, ka Latviešu konversācijas vārdnīca tikusi paņemta līdzī un pēc kara tikusi lietota DP nometnes skolas vajadzībām.

⁴⁹⁴ NMV–2710, grupu intervija “Trimdas vēsture”...

⁴⁹⁵ NMV–2710, grupu intervija “Trimdas vēsture”... Vācu okupācijas laikā, īpaši 1943./1944. gadā, palielinoties preču deficītam un krītot ostmarkas kursam, alkohols bieži kalpoja kā apmaiņas līdzeklis dažādu preču iegūšanai (Zellis, K. (2007). Alkohols latviešu sabiedrības ikdienas dzīvē nacistu okupācijas laikā 1941–1945. Soms, H. (red.) *Karš pēc kara: 1944–1956*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 74. lpp.).

⁴⁹⁶ *Mana sieva kā zobārste jau dabūja to spirtu, un tas mums bija līdzī kā tādi naudas līdzekļi.* (NMV–190)

Nebija ko mugurā vilkt, bet grāmatas ņēma. [...] Mēs jau pilnīgā pārliecībā, ka mēs būsīm atpakaļ pēc pāris mēnešiem. [...] Es ņēmu latīņu valodas grāmatu, lai es varētu, kad atbrauks atpakaļ, tikt līdzī pēc Ziemassvētkiem. Fotografijas. Domāja, ka nezin, kas te notiks, ka nepazaudē fotogrāfijas. Fotografijas izrāva no albumiem un tādas grāmatas, kas bija tuvāk pie sirds, un tautas tērpu. Mēs jau nezinājām, kas tai mājā notiks, vai ielauzīsies vai kas tur būs. Tādas lietas tikai paņēma. Bet nedomāja praktiski. Māsa varbūt drusku praktiskāka, bet ne es, ne mamma neesam galīgi... Tāpēc man nekā nav.⁴⁹⁷

Vairākos citos avotos runāts arī par to, ka, cerot uz drīzu atgriešanos, cilvēki uzskatīja, ka līdzī nav jāņem nekas lieks: *Ziniet, kad mamma pateica tajā sestdienas rītā: “Mums pēcpusdienā jābrauc prom,” es ņēmu no albumiem fotogrāfijas. Viņa saka: “Bet mēs taču pēc divām nedēļām būsīm atpakaļ. Ko tu posti albumus?”⁴⁹⁸ Un viņa [māte] kaut kādīgi ņēma vairāk tādas lietotas drēbes līdzī, ne to jaunāko, bet lai nesabojā pa ceļam vai kā, jo viņa visu laiku domāja, ka mēs būsīm drīz atkal atpakaļ.⁴⁹⁹ Tādējādi jāsecina, ka cilvēki it kā centās domāt praktiski un ņemt līdzī tikai pašu nepieciešamāko, taču, skatoties perspektīvā, izrādījās, ka viņi nebija gatavi tam, cik tāls un ilgs izrādīsies viņu bēgļu ceļš, tieši tāpēc, ka maldīgi cerēja uz Latvijai labvēlīgu kara iznākumu. Šajā aspektā interesants šķiet Mirdzas Andersones stāstījums. Tajā attēlota situācija, kurā saduras pretēji viedokļi: māte cer uz drīzu atgriešanos, tāpēc nevēlas ņemt līdzī neko vērtīgu, kamēr 14 gadīgā meita daudz skaidrāk apzinās iespējamo bēgšanas iznākumu:*

Tad to, ko mēs atvedām uz Vāciju, to es visu sapakoju. Es sapakoju pussudrabu, es sapakoju poēzijas albumu savu, fotogrāfijas es izrāvu no albuma ārā. [...] Mamma saka: “Mēs jau tikai uz īsu laiku. Kad karš būs pāri, mēs brauksim atpakaļ.” Bet es kaut kā, es nevaru pateikt kā, bet es zināju, ka mēs uz to Latviju atpakaļ neatbrauksim vairāk. Un es domāju – aha, bildes – tās mēs nedabūsīm nekad vairāk, sudrabu mums vajadzēs... Mamma saka: “Nevajaga jaunas drēbes! Tikai vecas!”⁵⁰⁰

Lai gan šis gadījums iezīmē situāciju, kad izvēli par labu tam, ka līdzī jāņem fotogrāfijas un grāmatas, nosaka autores pārliecība, ka atgriezties vairs nebūs iespējams, tomēr visbiežāk šīs pašas mantas ņēma līdzī cilvēki, kuri tāpat kā autores māte uzskatīja, ka mājas tiek atstātas tikai uz neilgu laiku, bet, kā jau minēts iepriekš, centās pasargāt sev nozīmīgas un trauslas lietas no karam līdzī nākošās iznīcības. Tāpat jāņem vērā, ka apstākļi (karadarbība, evakuācija u. c.) visumā bija dramatiska, cilvēki bija apjukuši, un laika, lai apsvērtu, kas ceļā noderēs un kas ne,

⁴⁹⁷ NMV–3417, Zigrīda Daškevica...

⁴⁹⁸ NMV–3420, Ilona Birzgale...

⁴⁹⁹ NMV–193, Astride Baardvik...

⁵⁰⁰ NMV–192, Mirdza Andersone...

bija maz, tāpēc atsevišķas lietas varēja tikt paņemtas līdzī arī nejaušības dēļ, kā tas aprakstīts Janas Heilas atmiņu fragmentā: *To dienu, kad mēs atstājām Rīgu, mana māte gāja caur dzīvokli un rāva dažas mantiņas līdzī. Viņa izņēma fotogrāfijas no albumiem un paņēma vienu vāzīti, viņa paņēma vienu pelnu trauciņu, viņa paņēma divas vasaras kleitiņas līdzī, viņa paņēma dažas vērtslietas līdzī, dažas sudrablietas.*⁵⁰¹

Tāpat arī Erita Dzilna apraksta situāciju, kad viņas māte staigājusi pa dzīvokli, vākdama līdzī ņemamās mantas un somā ielikusi arī modinātājpulkstenu, jo *viņa teica, ka tā bija tā kā mājas dvēsele*⁵⁰². Šis un citi piemēri⁵⁰³ ilustrē to, ka steigā un apjukumā bēgļi varēja paņemt līdzī visdažādākās lietas (vāzi, pelnutrauku, modinātājpulkstenu), kuru praktiskais lietojums bija minimāls, turklāt tās, visticamāk, nevarēja izmantot arī maiņai pret pārtiku vai citām pirmās nepieciešamības precēm. Tomēr šāda rīcība pilnībā atbilst sociālantropologa Deivida Pārkinā (*David Parkin*) novērojumam par to, ka pat lielas steigas apstākļos cilvēkiem ir tendence, ja iespējams, paņemt līdzī kaut vismazākos atgādinājumus par to, kas viņi ir un no kurienes nāk. Tādējādi līdztekus tādiem priekšmetiem, ko ceļā var izmantot maiņai vai aizsardzībai, līdzās pārtikai, gultasveļai, medikamentiem u. c. tiek ņemtas arī tādas lietas, kurām ir maza vai nav nekāda utilitāra vai tirgus vērtība.⁵⁰⁴

Kopumā avotos sniegtās ziņas par līdzī ņemtajām mantām var iedalīt trīs grupās: 1) pārtikas produkti, apģērbs un citas praktiskas lietas; 2) vērtslietas, rotaslietas un citas mantas, kuras potenciāli varēja izmantot par valūtu; 3) lietas ar emocionālu vai simbolisku vērtību.

Attiecībā uz pārtikas produktiem tiek minētas tādas lietas kā žāvēta gaļa, putraini un milti, sviests, medus, piens, speķis, olas u. c. Saprotams, ka šiem produktiem bija liela nozīme bēgļa dzīvē, jo tie, no vienas puses, būtiski papildināja to bieži vienniecīgo pārtikas normu, ko cilvēki saņēma, atrodoties bēgļu gaitās gan Latvijā, gan Vācijas teritorijā. No otras puses, daļu šo produktu varēja iemainīt pret citām bēgļiem nepieciešamām lietām vai arī piedāvāt kā atlīdzību par dažādiem pakalpojumiem. Tā, piemēram, kad Melitas Martinovas ģimene centās atrast kādu iespēju izkļūt no pilsētas, kurai tuvojās Sarkanā armija, viņiem izdevās pierunāt ceļā sastaptus vāciešus uzņemt viņus savā mašīnā, par atlīdzību dodot sviestu, kas bija paņemts no Latvijas.⁵⁰⁵

Tomēr, pirmkārt, šādus pārtikas krājumus līdzī paņemt pārsvarā bija iespējams tikai tiem bēgļiem, kas bēga no savām lauku saimniecībām: *Mums bija līdzī ekstra sviests un gaļa,*

⁵⁰¹ NMV-3428, Jana Heila...

⁵⁰² NMV-2709, grupu intervija "Trimdas vēsture" 3 × 3 nometnē Katskiļos, ASV, 2005. gadā; vada M. Hinkle.

⁵⁰³ *Tas mums nāca ļoti negaidīti, tā kā dabūjām visu nakti pa kaklu pa galvu sakravāt savus koferus. Aizbraukšana bija pārāk pēkšņa, tā ka aizmirsām paņemt līdzī daudz ko vērtīgu un nepieciešamu. Mūsu mantība bija samērā maza – galvenokārt drēbes.* (NMV-812, Ilmārs Rumpēteris...)

⁵⁰⁴ Parkin, D. (1999). *Mementoes as Transitional Objects...*, p. 313.

⁵⁰⁵ NMV-208, Melita Martinova...

*un viss tāds. Bija tie, kas bija no pilsētām – tiem nebija nekā.*⁵⁰⁶ Otrkārt, līdzīgi ņemtie pārtikas produkti dzīvesstāstos pārsvarā tiek minēti saistībā ar kādiem īpašiem apstākļiem, piemēram, ja radās iespēja tos iemainīt pret ko vērtīgu vai arī ja tas atmiņā iespiedies saistībā ar kādu interesantu atgadījumu. Tā piemēram, Marita Grunts piemin piena kannu ar ievārījumu, jo viņa izraisa smieklus tas, ka ievārījums bija sācis rūgt, tāpēc kanna katru dienu atkal bijusi pilna.⁵⁰⁷

Runājot par apģērbu, lielā daļā gadījumu autori atceras, ka viņi bēguši vien ar to, kas bijis mugurā. Tas visbiežāk bija saistīts vai nu ar bēgšanas apstākļiem (ja tā notika, pakļaujoties evakuācijas pavēlēm vai steigā no frontes līnijas), vai ar jau minēto uzskatu, ka bēgšana būs ļoti īslaicīga, tāpēc liekas drēbes nav nepieciešamas. Tie, kas bēgļu gaitās devās 1944. gada vasaras nogalē vai agrā rudenī, kad laikapstākļi vēl bija gana silti, neticēja, ka bēgļu gaitas ieilgs, tāpēc visai reti paņēma līdzīgas kādas siltas drēbes. Ja tādas tika paņemtas, tās, bēgļu gaitām ieilgstot, izrādījās ļoti noderīgas, kā to savās atmiņās par bēgļu nometņu laiku Vācijā atceras Marita Grunts: *Manai mammai bija liels kažoks, milzīgi liels, zin, kad uzvelk virsū, uz abām pusēm atliek. Un manai omītei bija tikpat liels mētelis. Tad mēs to mēteļi apakšā nolikām, jo neviens segas jau mums nedeva, un tad to kažoku pa virsu.*⁵⁰⁸

Bez apģērba līdzīgi tika ņemti arī dažādi auduma gabali, segas, spilveni, palagi un galdauti, kas arī ierasti tiek pieminēti tikai tad, kad autori tikai īsi uzskaita līdzīgi ņemtās mantas, vai tad, ja ar tām saistītas kādas īpašas atmiņas. Tā, piemēram, Bruno Brunovskis atceras, ka viņa ģimenei bijušas līdzīgi tikai divas lietas, kas izturējušas visas bēgļu gaitas, – sudraba tējkarote un spilvens. Tējkaroti viņš piemin tādēļ, ka tā ilgu laiku bija viņa vienīgais ēdamrīks, turklāt ģimenē tā bija ieguvusi relikvijas statusu, tāpēc arī netika izmantota maiņai pret pārtikas produktiem,⁵⁰⁹ bet spilvens viņa retrospektīvajā skatījumā iezīmē simbolisku bēgļu ceļa noslēgumu, jo tas viņam bija līdzīgi, gan uzkāpjot uz kuģa Liepājas ostā, lai dotos prom no Latvijas, gan tajā atgriežoties 48 gadus vēlāk – jau pēc neatkarības atgūšanas: *Galvenais, ka ar to spilvenu es aizbraucu un atbraucu ar spilvenu.*⁵¹⁰

Pie citām praktiskām lietām tiek pieminēti dažādi galda piederumi un trauki (karotes, glāzes, gaļas dēlītis), kā arī lielāka izmēra materiālās vērtības: šujmašīna, rakstāmmašīna, fotoaparāts un radio. Jāņem vērā, ka šādu ierīču pārvadāšana gan to izmēra, gan vērtības dēļ (nolaupīšanas un atsavināšanas draudi) bija apgrūtināta, tomēr tām bija liela nozīme, jo, piemēram, šujmašīnas kara un pēckara apstākļos deva iespēju nopelnīt iztiku: *Māte teica: “Ņemiet vienalga, ko ņemdami, paņemiet šujmašīnu!” Un viņai arī tā noderēja, taisni toreiz,*

⁵⁰⁶ NMV–196, Skaidrīte Krūmiņš...

⁵⁰⁷ NMV–3405, Marita V. Grunts..

⁵⁰⁸ Ibid.

⁵⁰⁹ No Bruno mātes Ainas Brunovskas atmiņām: *Mums jau cita nekā nebija, viena vienīgā sudraba tējkarote bij no mājas līdzīgi, to negribējās mainīt prom. Tā kā mantojums, kā relikvija iet līdzīgi.* (NMV–191, Aina Brunovskis...)

⁵¹⁰ NMV–202, Bruno Brunovskis...

*kad viņa bij Polijā, viņa bija izdzīvojusi ar to.*⁵¹¹ Rakstāmmašīnas tika plaši lietotas DP nometņu laikā, savukārt radio deva iespēju sekot līdzī kara attīstībai: *Tas radio bija tik ļoti svarīgs! Visur, kur mēs gājām, mēs to lietojām un uzzinājām vismaz kādas ziņas no pasaules.*⁵¹²

Otro līdzī paņemto materiālo lietu grupu veido jau iepriekš pieminētās vērtslietas, rotaslietas un citas mantas, kuras tika uzskatītas par gana vērtīgām, lai tās varētu izmantot preču maiņai, piemēram, sudraba trauki, rokas pulksteņi, tabakas preces, spirts, medikamenti u. tml. Arī šīs lietas atmiņās tiek pieminētas, lai vispārēji raksturotu bēgļu gaitas, piemēram: *Mēs jau toreiz tukšā nebijām no Latvijas izbraukuši. Mums, teiksim, bija šis un tas pirkti, un cigaretes un tā, tā kā mums tādu pārāk lielu grūtību nebija.*⁵¹³ Bet daudz biežāk tās tika pieminētas, atceroties reizes, kad šīs preces ir lieti noderējušas vai nu naktsmāju sagādāšanā,⁵¹⁴ vai piekukuļošanā. Viens no spilgtākajiem atgadījumiem, kas parāda, cik nozīmīgas šādas vērtslietas varēja izrādīties bēgļu likteņa izšķiršanā, ir Kriša Ligera atmiņu epizode par to, kā viņa ģimenei izdevās izkļūt no padomju okupācijas zonas:

Mēs gājām, un pie tāda meža pudurīša uzreiz viens ārā sargs – sarkanarmietis ar automātu. Labi, nu ko, uz kurieni. Mēs braucām mājās uz Latviju. Viņš smīn, viņš saka: “Latvija nav tanī virzienā.” Tam bija skaidra tā lieta. Labi. Mamma atrada savu gredzenu, iedeva viņam, parādīja to. Jā, bet vēl tāds domīgs. Tēvs nenocietās, rāva ārā to zelta rubli. Šis skatās tajā mēness gaismā, un tā monēta nokrīt zālē. Šis nomet savu automātu, noliek blakus, uz ceļiem, mani vecāki arī uz ceļiem, es arī – meklē pa zāli to rubli. Un mamma atrod. To viņa vēlāk saka. Viņa tur rokā un domā – dod, nedot... Jo tas bija beidzamais, kas bija vispār, ar ko var vēl kaut ko. Atdeva viņam. Tas krievelis paņēma, viņš saka: “Labi, jūs uzgaidiet. Es iešu apskatīties citus posteņus. Kad es atnākšu atpakaļ, jūs varēsiet iet.” Nu un vecītis pazūd (tēvs man teica – tās garākās 5 minūtes viņa mūžā) un atnāca atpakaļ, un teica: “Davai, ejiet!”⁵¹⁵

Tas, cik detalizēti un ar kādiem izteiksmes līdzekļiem šī epizode tiek atstāstīta, vedina domāt, ka tā autora ģimenē bieži tikusi pārrunāta kā izšķirošais brīdis, kas ļāva viņiem sasniegt drošību un noteica tālāko likteni, turklāt tā iezīmē vairākus aspektus – gan līdzī paņemto un saglabāto lietu nozīmi, gan to, cik sarežģītus lēmumus par šīm lietām bēgļiem bija jāpieņem (vai atdot pēdējo vērtīgo lietu situācijā, kurā pastāv liela iespējamība tikt nodotiem). Tā arī

⁵¹¹ NMV–2710, grupu intervija “Trimdas vēsture”...

⁵¹² NMV–758, Karina Burda...

⁵¹³ NMV–755, Valija Ruņģe...

⁵¹⁴ Piemēram: *Un viņam [iēvam] vismaz bija kaut kādi vectēva pulksteņi, ko viņš bija aizdevis ieklāt, lai varētu sagādāt mums naktsmājas.* (NMV–456, Ilga Čakste. Intervē B. Bela 1996. gadā Zviedrijā.); *Man bija līdzī kaste cigāru. Es iedevu birģermeistaram cigārus. Viņš iedeva mums tūlīt divas istabas pie lauciniekiem, lai varam palikt, uzturēties.* (NMV–754, Aleksandrs Dzirne...)

⁵¹⁵ NMV–3423, Krišs Ligērs...

vienlaikus iezīmē gan aktīvu rīcību, pašiem dodoties riskantajā ceļā, gan to, cik šie cilvēki bija atkarīgi no citu pieņemtiem lēmumiem un veiksmīgām vai neveiksmīgāk sakritībām.

Trešo bēgļu līdzīgu paņemto materiālo lietu grupu veido priekšmeti, kuriem piemita emocionāla vai simboliska vērtība; starp tādiem visbiežāk minamas grāmatas, fotogrāfijas un gleznas, kā arī tautastērps, Latvijas valsts karogs, saujiņa dzimtās zemes u. c.

Runājot par grāmatām, tās bēgļu atmiņās parādās ļoti bieži, turklāt vairākos gadījumos tās līdzīgu ņēmuši tieši bērni un jaunieši. Tā, piemēram, Anda Sūna-Kuka, kuras māte ļāvusi viņai izvēlēties divas lietas, ko ņemt līdzīgu bēgļu gaitās, izvēlējusies Marka Tvena grāmatu “Princis un ubaga zēns” un Jāņa Jaunsudrabiņa “Balto grāmatu”.⁵¹⁶ Šis gan ir viens no retajiem gadījumiem, kad līdzīgu ņēmti ārzemju autora tulkojumi, jo visbiežāk tās bija latviešu autoru sarakstītas grāmatas⁵¹⁷ vai enciklopēdiski izdevumi,⁵¹⁸ kuru izvēli noteica vai nu to kultūrvēsturiskā vērtība, vai emocionālā piesaiste. Biežāk autori norāda, ka bēgļiem līdzīgu bijušas divas līdzīgu trīs grāmatas, lai gan atsevišķos gadījumos to skaits bija lielāks. To, cik vienai daļai bēgļu bija būtiski paņemt līdzīgu vismaz dažas grāmatas, spilgti savās atmiņās norādījis Jānis Konstantīns Čakste: *Mēs jau braucām ar to, ko varēja paņemt, bet tad tur vajadzēja divām grāmatām būt.* Atbildot uz jautājumu par to, kāpēc tas bija svarīgi, viņš lakoniski atbild: *Nu lai tā latviešu kultūra tiktu [prom].*⁵¹⁹ Visdrīzāk šāda sava veida misijas apziņa bija raksturīga latviešu inteligences pārstāvjiem (minētais autors pieder pirmā Latvijas Valsts prezidenta Jāņa Čakstes ģimenei), tomēr analizētie avoti parāda, ka grāmatām piemita liela sentimentāla nozīme visdažādāko vecuma un izcelsmes bēgļu vidū.

Sentimentāla nozīme piemita arī daudzu bēgļu līdzīgu ņemtajām ģimenes fotogrāfijām, kuru lielākā vērtība atklājās tad, kad bēgļi kļuva par trimdiniekiem un šīs fotogrāfijas – par vienīgu veidu, kā atsaukt atmiņā atstātās vietas un cilvēkus. Vienu no spilgtākajiem aprakstiem par šādu fotogrāfiju lomu trimdinieku dzīvē sniedz Vija Straumane:

*Mammaņa bij izplēsusi visas bildes no albumiem ārā un sametusi kastē kaut kur. Tas zīmīgākais par šitām bildītēm bij, ka mums nebija bērniem nekādas grāmatiņas un nekas ko daudz skatīt, [tāpēc] šitās fotogrāfijas palika par mūsu ilustrācijām, mūsu lasīšanu, mūsu pētīšanu. Un līdz ar to, es nemaz to neapzinājos, bet, kad mēs pieaugām, tās bildītes bij tik mīļas un tik tuvas, jo mēs uzaugām ar viņām kopā. Un katru reizi, kad mēs pētījām tās sejiņas – vecāku kāzu bildes un kristības, un vecvecāku portretiņi – tie visi uzauga ar mums kopā, viņi pilnīgi stāvēja mums klāt.*⁵²⁰

⁵¹⁶ NMV–2710, grupu intervija “Trimdas vēsture”...

⁵¹⁷ Pieminēti tādi autori kā Rūdolfs Blaumanis, Aspazija, Vilis Plūdonis, Rainis, Edvarts Virza u. c.

⁵¹⁸ Latviešu konversācijas vārdnīca, “Mazā latvju enciklopēdija”, “Latvijas literatūras vēsture” u. c.

⁵¹⁹ NMV–455, Jānis Čakste...

⁵²⁰ NMV–2710, grupu intervija “Trimdas vēsture”...

Šis atmiņu fragments saskan ar Maruškas Svašekas (*Maruska Svašek*) atziņu, ka fotogrāfijas, kas attēlo tālus un nerasniedzamus cilvēkus un vietas, ir īpaši spēcīgs emocionāls un mnemonisks rīks.⁵²¹ Turklāt migrācijas kontekstā cilvēki, kuriem šādas pagātnes fotogrāfijas nav pieejamas, var daudz spēcīgāk izjust ģimenes un identitātes zaudējumu (iepažīstot senču sejas, notiek personības bagātināšanās).⁵²² Līdz ar to tādos gadījumos, kad bēgļi bija paņēmuši līdzīgas fotogrāfijas, kādu apraksta arī V. Straumane, tām bija neatsverama loma atmiņu pārneses procesā starp trimdas paaudzēm, ļaujot bērniem un mazbērniem iepazīt un saglabāt saikni ar radniekiem, kas bija palikuši Latvijā. Citiem vārdiem, tās ļāva saglabāt dzimtas mantojumu vietās, kas bija tālas no tās izcelsmes vietas.

Šādu saikni ar bēgļu atstātajām mājām ilgajos trimdas gados ļāva saglabāt arī citi bēgļu gaitas pārdzīvojušie, pat ikdienišķie priekšmeti. Antropoloģe Ilana Feldmane (*Ilana Feldman*) uzsver, ka tas notiek tādēļ, ka, “palielinoties laika distancei, attiecība starp naratīvo un materiālo cilvēku saiknē ar mājām mainās, tas ir, stāstītais ņem virsroku pār taustāmo. Nekad gan nenotiek pilnīga taustāmā aizvietošana, kā pierāda, piemēram, zaudēto māju atslēgu saglabāšana, bet mainās materiālo objektu raksturs. Lai kā cilvēki tam pretotos, lietas no mājām kļūst par atmiņu, ne vairs ikdienas lietošanas objektiem”⁵²³.

Arī vairāki citi bēgļu un trimdas pētnieki pievērsuši uzmanību māju atslēgu paturēšanai bēgļu vidū, kurā saskata simbolisku veidu, kā tie uztur dzīvu saikni ar pazaudētajām mājām, turklāt tā iezīmē arī apņemšanos tur kādudien atgriezties.⁵²⁴ Trimdas latviešu literatūrā, piemēram, Agates Nesaules romānā “Sieviete dzintarā”, minēti divi pilnīgi pretēji rīcības modeļi. Pirmais – atslēgas tika atstātas durvīs, lai durvis netiktu uzlauztas, otrs – durvis tika rūpīgi noslēgtas un atslēga paņemta līdzī.⁵²⁵ Lai gan analizētajos dzīvesstāstos par šo aspektu rodama visai skopas ziņas, jo tikai trīs cilvēki piemin to, kas darīts ar atslēgām, tomēr arī tajos atspoguļoti abi A. Nesaules aprakstītie rīcības modeļi: divos gadījumos atslēga tika atstāta vai nu radniekiem vai kaimiņiem, trešajā gadījumā atslēga vēl joprojām glabājas autores ģimenē, tātad durvis ir tikušas noslēgtas un atslēga paņemta līdzī.⁵²⁶ Kopumā jāsecina, ka dzīvesstāstu intervijās par šo bēgšanas aspektu tiek runāts ļoti reti un parasti tikai gadījumā, ja tiek uzdots īpašs jautājums, kas, savukārt, atkarīgs no intervētāja un pašas intervijas situatīvā konteksta.

⁵²¹ Svašek, M. (2012). Affective Moves: Transit, Transition and Transformation. Svašek, M. (ed.) *Moving Subjects, Moving Objects. Transnationalism, Cultural Production and Emotions*. Oxford: Bergahn, p. 18.

⁵²² Attan, C. (2006). Hidden Objects in the World of Cultural Migrants: Significant Objects Used by European Migrants to Layer Thoughts and Memories. Burrell, K., Panayi, P. (eds.) *Histories and Memories: Migrants and Their History in Britain*. London and New York: St. Martins Press, p. 182.

⁵²³ Feldman, I. (2006). Home as a Refrain: Remembering and Living Displacement in Gaza. *History & Memory*, 18(2), p. 17.

⁵²⁴ Taylor, H. (2009). *Narratives of loss, longing and daily life: The meaning of home for Cypriot refugees in London*. PhD. University of East London, p. 91.

⁵²⁵ Nesaule, A. (1996). *Sieviete dzintarā: kara un trimdas radīto traumu dziedēšana*. Rīga: Jumava, 46.–48. lpp.

⁵²⁶ NMV-2710, grupu intervija “Trimdas vēsture”...; NMV-768, Ansis Mitrevics...

Tomēr tas, ka cilvēki par to nerunā, vedina domāt, ka atslēgas nav paņemtas līdzī, jo pretējā gadījumā, kā norādīts iepriekš, tās visdrīzāk būtu ieguvušas simbolisko nozīmi un līdz ar to arī tiktu izceltas, stāstot ne tikai par bēgšanu, bet arī par saiknes saglabāšanu ar Latviju un šī mantojuma nodošanu nākamajām paaudzēm.

Kaut arī dzīvesstāsti neatklāj daudz par bēgļu māju atslēgu likteni, tomēr tajos atklājas vairākas liecības par I. Feldmanes aprakstītajiem atmiņu objektiem. Pie tādiem var pieskaitīt gan iepriekš aprakstīto modinātājpulkstēni, kas vienai no bēglēm iemiesoja mājas dvēseli un joprojām glabājas viņas meitas ģimenē, gan V. Straumanes pieminēto gaļas griežamo dēlīti: *Mums tagad vēl ir gaļas griežamais dēlis – tas tika no Latvijas izvests uz Vāciju un te uz Ameriku. Un mamma man teica, ka to es varēšot mantot, kad viņa miršot. Tas ir no Latvijas bērza koka, un uz tā vienmēr mēs liekam ābolmaizi. Mamma cepa ābolmaizi un vienmēr lika uz to dēli. Tradīcija.*⁵²⁷

Lai gan autore it kā tikai konstatē faktu – mamma cepa ābolmaizi un lika to uz šī no Latvijas līdzī paņemtā dēlīša –, tas ietver daudz vairāk – ritualizētas darbības un stāstus, kas norisinājās paralēli ēdiena gatavošanai un vēlāk pie saimes galda un kas parāda, ka šīs dēlītis, kura līdzī ņemšana šķiet visai neizskaidrojama, laika gaitā ir kļuvis par ģimenes iemiesoto atmiņu objektu. Tas arī vēlreiz apliecina, ka, neskaitot pārtikas preces, apģērbu un citas vērtības, bēgļi nereti paņēma līdzī arī visai ikdienišķas lietas, kuru iekšējā vērtība bija ierobežota, taču simboliskā nozīme laika gaitā, uzsūcot īpašnieka biogrāfiju un sociāli kulturālās piederības zīmes, tikai pieauga.⁵²⁸

Vairākos atmiņu stāstos parādās arī tas, kādu iespaidu uz daļu cilvēku atstāja materiālo vērtību zaudējums, kas neizbēgami notika karadarbības dēļ. Sevišķu pārdzīvojumu varēja izraisīt tas, ja bēgšanas laikā tika zaudēta jau tā nelielā bagāža, ko bija izdevies paņemt līdzī: *Un stacijā mana māte jeb tēvs runāja ar to stacijas priekšnieku un sacīja, tagad kur mēs varam atstāt savas mantas, un jūs aizsūtīsiet, mēs jums paziņosim uz kuriem utt. [..] Nolika tur, un mēs nekad viņas vairāk neredzējām. Mana māte par to ļoti uztraucās visu mūžu. Mans tēvs arī, bet mammai tas viss vairāk ķērās pie sirds.*⁵²⁹ Piedzīvotais varēja radīt arī apziņu par materiālo vērtību nepastāvību, kas bēgļus pavadīja visu atlikušo dzīvi un ko tie nodeva tālāk arī nākamajām paaudzēm, par ko savā dzīvesstāstā stāsta Zigrīda Daškeviča: *Kad aizbraucām Anglijā, mamma saka – nekāda nauda, nekāda manta. Viņa saka: “Es esmu tik daudz reizes*

⁵²⁷ NMV–2710, grupu intervija “Trimdas vēsture”...

⁵²⁸ Tolia-Kelly, D. (2004). Locating processes of identification: studying the precipitates of re-memory through artefacts in the British Asian home. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 29(3), pp. 324–324.

⁵²⁹ NMV–3405, Marita V. Grunts...

pazaudējusi! Labāk to naudu, ko mēs tur nopelnām, labāk aizbrauksim uz ārzemēm, apskatīsimies pasauli un tas paliks. Un tā manta ir tas, kas rūs...’’⁵³⁰

Visumā analizētajos avotos dominē naratīvi par konkrēto bēgļu trūcīgo materiālo stāvokli, kas dažkārt tiek izcelts, veicot salīdzinājumu ar citu – materiāli daudz nodrošinātāku – bēgļu stāvokli, kā to darījusi, piemēram, Ilga Čakste: *Bet tad tur bija Zemgales saimnieki, jāsaka, ar cukura maisiem un speķi. [...] Ar šausmīgiem koferiem un maisiem, un kastēm, jāsaka. Viens tāds bija tieši tanī mūsu mašīnā, tas nu gandrīz pusi smago mašīnu aizņēma ar savām mantām. [...] Un galvenais, mums jau nekādas mantas nebija ar mammu.*⁵³¹

Tāpat interesants šajā aspektā ir Elzas Reinbergas apraksts par situāciju kara noslēguma posmā, kad viņa bija radusi patvērumu bēgļu nometnē Jēnā, taču drīz kļuva skaidrs, ka pilsēta nonāks padomju ietekmes zonā. Pēc autores stāstītā, kamēr viņa un daudzi citi latvieši mēģināja izkļūt no nometnes un nokļūt amerikāņu ietekmes zonā, tikmēr citi, lai nebūtu spiesti atstāt līdzīgu paņemtās un vēl saglabātās materiālās vērtības, izvēlējās atgriezties Latvijā: *Ārā [no nometnes] var iet, bet tikai neko tā kā nedrīkst nest līdzī. [...] Un es zinu, ka vairāki latvieši bija tādi, kas teica, ka jau nu viss ir zaudēts, tad pēdējo, ko nu es esmu glābis, es vairs nezaudēšu. Kas ir, tas ir, mēs braucam atpakaļ uz Latviju. Tie piekrita palikt tur, viņi tālāk vairs nekur nekust.*⁵³²

Protams, jāņem vērā, ka šis ir subjektīvs vērtējums par notikušo, kas var pilnībā neatbilst patiesībai, turklāt nav iespējams noteikt, kādi vēl faktori ietekmēja minēto cilvēku rīcību, tomēr tas parāda, ka materiālajām vērtībām un to potenciālai zaudēšanai varēja izrādīties būtiska loma, pieņemot izšķirošus lēmumus par savu tālāko likteni.

3.6. Vērtības un vērtīborientēta rīcība bēgšanas naratīvos

Vērtību jautājums ir būtisks gan filozofijā un ētikā, gan sociālajās zinātnēs, kur tās tiek saistītas ar kultūras normām, tomēr uzlūkotas kā abstraktākas un vispārīgākas: normas regulē uzvedību noteiktās situācijās, bet vērtības nosaka, kas tiek vērtēts kā labs vai slikts, turklāt vērtības izriet no katra indivīda (es dzīvoju saskaņā ar savām vērtībām), kamēr kultūras normas atrodas ārpus cilvēka (mana rīcība atbilst sabiedrībā pieņemtajām normām).⁵³³ Kopumā vērtības nosaka attieksmi pret priekšmetiem un situācijām, cilvēku uzvedību, kā arī palīdz cilvēkiem pielāgoties, iegūt zināšanas, saglabāt savu patību un īstenot to.⁵³⁴ Būtiski, ka gan sabiedrības vērtības, gan personīgā vērtīborientācija spilgti atklājas arī piespiedu migrācijas

⁵³⁰ NMV–3417, Zigrīda Daškevica...

⁵³¹ NMV–456, Ilga Čakste...

⁵³² NMV–790, Elza Reinberga...

⁵³³ Frese, M. (2015). Cultural Practices, Norms, and Values. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 46(10), p. 1328.

⁵³⁴ Sīle, V., Sīlis, V. (2018/2019). Refleksijas par vērtībām tagadnes kontekstā. *Akadēmiskā Dzīve*, 54, 74. lpp.

kontekstā, jo, kā uzsvērusi socioloģe Baiba Bela, vērtības ir būtiskas, izdarot izvēli par došanos bēgļu gaitās, kā arī izceļošanas procesā un turpmākajā trimdas dzīvē: tās ir svarīgas gan lēmumu pieņemšanas procesā, gan savas un citu rīcības vērtējumā, gan savstarpējo attiecību uzbūvē.⁵³⁵ Šādu novērojumu apstiprina arī trimdas latviešu atmiņas par bēgļu gaitām, jo tajās atklājas ne tikai dažādas vērtību izpausmes, bet arī vērtību un rīcības mijiedarbība, kas visas kopā sīkāk analizētas šajā apakšnodaļā.

Lai sistematizētu analizētās vērtības, par pamatu izmantota filozofa, ētikas profesora Augusta Milta vērtību hierarhija, kurā saskatāma vācu filozofijas klasiķa Maksa Šēlera vērtību teorijas ietekme,⁵³⁶ bet kura pielāgota dzīvesstāstu izpētei. Šajā hierarhijā A. Milts klasificējis četras pamatvērtības (skat. 3. tabulu), un daļu no tām iespējams saskatīt arī analizētajos bēgšanas naratīvos.

3. tabula. Vērtības cilvēka dzīvē⁵³⁷

Cilvēku dzīves un darbības pamatsfēras	Galvenās vērtības
Daba, dzīvība	Dzīve, vitalitāte, veselība, vides kvalitāte
Sociālā dzīve	Labklājība, kārtība, solidaritāte, sociālā drošība, taisnīgums, pienākums
Kultūra	Vienotība, individualitāte, kvalitatīva darbība, humāns dzīvesveids, rūpes par augstākajām vērtībām
Augstākās vērtības	Labais, patiesais, skaistais, brīvība, dzīves jēga, ticība, cerība, mīlestība

Runājot par dabas un dzīvības vērtību, bēgšanas stāstos nereti iekļauta kāda viena epizode, kas iezīmē robežšķirtni starp dzīvi dzimtenē un došanos nezināmajā nākotnē, un ļoti bieži šī epizode saistīta ar Latvijas dabas ainavu jeb dabas parādībām. Šādus piemērus var saklausīt gan Validas Danenbergas, gan Ilonas Birzgaļes atmiņās:

*Visi lauki pilnīgi zeltoja, kaimiņu un mūsu. Pļaujamaļs bija, kad mēs atstājām savu māju. Tieši rudzu pļaujamaļs bija, un kvieši palika dzelteni. Un cik tikai varēja pārredzēt, visu kaimiņu lauki bija brīnišķīgi. Bija laba raža. Jūlijā mēs atstājām. Un tad nu sirids sāpēja gan briesmīgi.*⁵³⁸

⁵³⁵ Bela, B. (2011). *Trimda kā vērtību katalizators...*, 148.–149. lpp.

⁵³⁶ Maksa Šēlera izstrādātā vērtību hierarhija: patīkamā un nepatīkamā vērtības, kas atbilst jutekliskās uztveres funkcijām; vitālās jutekliskās vērtības, kas saistītas ar dzīves sajūtām (veselība, slimības, vecums u. tml.); garīgās vērtības, kas saistītas ar mīlestību, naudu u. tml.; svētuma vērtības, kas ir visaugstākās un kā simbols atrodas virs visām pārējām. (Gescinska, A. (2011). Realizing moral values: on acting persons and moral values in Max Scheler's ethics. *Appraisal (Loughborough)*, 8(4), pp. 15–16.)

⁵³⁷ Milts, A. (1996). Garīgās vērtības cilvēku dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, 50, 145. lpp.

⁵³⁸ NMV–56, Valida Danenberga...

*Alsungā, tas bija svētdienas rīts, un ceļš viss dubļains. Un aiz mūra tāda pakalniņā balta baznīca, un koki tik skaistās rudens krāsās. Un tās suitu sievas savos krāšņos tautastērpos, košos brunčos, rūtainos lakatos, iet uz dievkalpojumu. Un ziniet, tas skats man ir palicis tā kā pēdējais skaistais skats no dzimtenes.*⁵³⁹

Kā redzams, abos gadījumos dabas ainava un tās skaistums bēgļu gaitu sākumam piešķīris papildu emocionālo fonu un licis šiem mirkliem dziļi iespiesties autoru atmiņās, simbolizējot lūzuma brīdi jeb biogrāfisko pārrāvumu viņu dzīvesstāstos. Savukārt Veras Ozers-Puķītes atmiņu epizodē dabas parādības it kā atspoguļo bēgļu iekšējo emocionālo stāvokli, izbraucot ar kuģi no Rīgas ostas: *Mākoņi bija šausmīgi draudoši kaut kā, un vējš bija diezgan liels. Un kaut kur tāda atblāzma bija. Un tas viss bija tik šausmīgi... tādu baigu iespaidu atstāja. Nezināmam liktenim brauc pretī, vai ne!*⁵⁴⁰ Kopuma visos šajos gadījumos var runāt par dabas ainavu kļūšanu par ģeogrāfiski emocionālām ainavām, tas ir, tādām, kas izraisa spēcīgas jūtas vai nemieru.⁵⁴¹

Cits bēgšanas aspekts, kur arī iezīmējas gan dabas un dzīvības vērtība, gan sociālās dzīves vērtības, ir bēgļu attieksme pret mājlopiem. Proti, bieži vien gadījumos, kad bēgļi atstāja savas lauku saimniecības, bēgļu gaitās līdzī tika ņemti arī mājlopi, visbiežāk govīs, ko var pieskaitīt pie dzīvību nodrošinātājām, jo tās bija svaiga piena avots (tas bija īpaši svarīgi tad, ja bēgļu vidū bija arī mazi bērni). Tomēr bēgļu attieksmē pret mājlopiem saskatāma arī pienākuma un atbildības izjūta. Tā vairākos stāstos parādās tas, ka bēgļi pirms māju atstāšanas palaida brīvībā tur dzīvojošos mājlopus, tādējādi dodot tiem iespēju neaiziet bojā bada nāvē: *Mēs palaidām lopus visus ārā, kaimiņi izdarīja tāpat. Palaida visus lopiņus ārā, lai viņi gādā paši par sevi. Un braucām prom.*⁵⁴² Tāpat bēgļu atmiņās vairākkārt izskan skumjas par dzīvniekiem, ko bija jāatstāj vai nu mājās, vai pirms uzkāpšanas uz kuģa: *Tad bij ļoti bēdīga sajūta, kad tās kastes un kas nu bij mantiņas sacēla uz kuģa un zirdziņi paliek lejā tur.*⁵⁴³

Kā viena no sociālajām vērtībām, kura visbiežāk saklausāma bēgļu dzīvesstāstos un kurai bija ārkārtīgi liela nozīme bēgšanas laikā, jāmin solidaritāte. B. Bela ir norādījusi, ka uzvedība ceļojuma, tas ir, bēgļu gaitu, laikā parāda cilvēku dziļākos priekšstatus par vērtībām, jo, sastopoties ar izdzīvošanai kritiskām situācijām, kādu bēgļu gaitās netrūka, virspusēji piesavinātās vērtības kā rīcības orientieris kļūst nebūtiskas, tā vietā parādot cilvēku patiesās

⁵³⁹ NMV-3420, Ilona Birzgale...

⁵⁴⁰ NMV-443, Vera Ozers-Puķītis...

⁵⁴¹ Rosbrook, B., Schweitzer, R. (2010). The meaning of home for Karen and Chin refugees from Burma: An interpretative phenomenological approach. *European Journal of Psychotherapy & Counselling*, 12(2), p. 167.

⁵⁴² NMV-56, Valda Danenberga...

⁵⁴³ NMV-2099, Zigurds Miezītis. Intervē M. Hinkle 2005. gadā ASV.

vērtības.⁵⁴⁴ Tā daļai cilvēku izdzīvošanas instinkts ņem virsroku, savukārt citi seko saviem taisnīguma ideāliem, ievērojot arī solidaritātes, izpalīdzības un taisnīguma principu.

Uz līdzcilvēku solidaritāti un izpalīdzību bēgļi bija spiesti paļauties jau tajā laikā, kad vēl nebija atstājuši Latvijas teritoriju, bet īsāku vai ilgāku laiku posmu meklēja patvērumu pie Kurzemes iedzīvotājiem. Visumā lielākajā daļā bēgļu atmiņu par šo laiku tiek izcelta saņemtā palīdzība un atbalsts, kas dažos gadījumos izpaudušies īpaši spilgti:

Jā, cilvēki ļoti laipni bija pret mums. Viens tāds gadījums prātā. Agri rītā mēs ejam pa mežu un pēkšņi izejam klajumā. [...] Redzam mazu zemnieka mājiņu. Un viens vīrs tāds ar gariem matiem, sirnu bārdu stāv un cērt malku, un skatās uz mums. Mēs vairs nevarējām nekur bēgt, gājām tagad viņam klāt un lūdzām maizi. Un tad iznāca viena vecāka sieviete no mājiņas. Es vēl šodien viņu redzu, kā viņa tur rokas zem priekšauta un saka: “Mīļais Dieviņ, kāpēc saimniece nav mājās! Viņa jūs tik ļoti gaidīja.” Tātad tās mazās mājas saimniece bija gaidījusi iespēju palīdzēt tādiem, kā mēs bijām, par mums, protams, personīgi neko nezinādama. Un tur mēs dabūjām maizi, mēs dabūjām medu, drusku kūkas gaļu.⁵⁴⁵

Līdzīgu pozitīvu pieredzi atmiņā atsauc arī Valida Danenberga (mājas saimnieki, pie kuriem autores ģimene bija apmetusies pirms došanās uz Vāciju, sagādāja drēbes viņu bērniem), tomēr nereti viņa saskārusies arī ar negatīvu pieredzi, kad solidaritātes un palīdzības vietā saņemts atraidījums: *Dažās noraidīja, pat šķūnī neatļāva gulēt dažās mājās. Daudzreiz naktis gulējām, vīrs un mūsu trīs puikas, gulējām zem koka.⁵⁴⁶* Par šādām anti-vērtību izpausmēm liecina arī tas, ka šajā laikā laikrakstā “Tēvija” bieži tika publicēti atkārtoti aicinājumi ikvienam sniegt bēgļiem palīdzīgu roku: šajos rakstos vērojama vēršanās pie visu latviešu solidaritātes un stingri tika nosodīti tie Kurzemes iedzīvotāji, kuri nevēlējās dalīt savas mājas un pārtiku ar bēgļiem (skat. 7. pielikumu).

Arī savās gaitās ārpus Latvijas teritorijas bēgļi, ko vienoja izcelsmes vieta un tautība, bieži vien izrādīja savstarpēju solidaritāti un palīdzību, gan daloties līdzī paņemtajā pārtikā, gan sniedzot palīdzību mātēm ar maziem bērniem, gan kopīgi bēgot no tuvojošās Sarkanās armijas.⁵⁴⁷ Turklāt šajā aspektā var runāt arī par vienu no kultūras vērtībām – vienotību, kas izpaudās, latviešiem pēc iespējas mēģinot uzturēt savstarpējus kontaktus, kā to apliecina, piemēram, Ilzes Zīvertes atmiņas: *Tad jau bija tā, pilnīgā izmisumā, kad nonāk svešā zemē...*

⁵⁴⁴ Bela, B. (2011). *Trimda kā vērtību katalizators...*, 151. lpp.

⁵⁴⁵ NMV-445, Jānis Zalcmanis. Intervē B. Bela 1996. gadā Zviedrijā.

⁵⁴⁶ NMV-56, Valida Danenberga...

⁵⁴⁷ Piemēram: *Bija skaidrs, ka nu ir jābēg atkal. Un atkal jau neviens kārtīgs vilciens tur negāja, bija pilnīgi jau haoss gandrīz. Un tad kaut kā tēvs bija nejauši saticis kādu Latgales saimnieku, kas brauca arī cauri Gistrovai. [...] Nu un laimīgi viņu satikām, un tagad mēs varējām uz viņa vezuma braukt tālāk.* (NMV-465, Ilze Zīverte...)

*Un ja kaut kur dzird kādu latvieti, tad tūlīt skrien klāt uz ielas un pilnīgi apkampjas. Vienalga, vai viņš ir kādreiz pazīts, vai nav pazīts.*⁵⁴⁸

Tomēr, atrodoties ārpus Latvijas, bēgļu dzīve un labklājība bieži vien daudz vairāk bija atkarīga no vietējo iedzīvotāju sniegtās palīdzības un izrādītās solidaritātes. Lai gan arī šajā gadījumā nereti nācās saskarties ar negatīvu attieksmi,⁵⁴⁹ tomēr bieži vien bēgļu atmiņās saglabājušās tādas epizodes, kas vēl daudzus gadu desmitus vēlāk izraisa viņos dziļas emocijas un aizkustinājumu. Vienu no tādām savās atmiņās raksturojusi Dzidra Ādamsons:

*No tās ceptuves iznāca viena sieviete un iedeva man vienu maizīti. Maziņu, pelēku kara laika maizīti. Un tā noteikti ir tā garšīgākā maizīte, ko es savā mūžā esmu ēdusi. [...] Es tiešām nezinu, mūsu atmiņas ļoti bieži mūs viļ, mēs atceramies to, ko mēs idealizējam. Man ir palikusi tā sieviete visu mūžu priekšā kā labestības un tādas pilnības simbols. Es viņu atceros tādu lielu, sārtu ar blondu bizi. Tādu tuklu, sārtu vācieti, kas man to maizīti iedeva. Vai viņa tāda bija, to es tiešām nezinu, bet manā atmiņa viņa tāda ir palikusi.*⁵⁵⁰

Saprotams, ka šajā gadījumā pasniegtā maize un spilgti aprakstītā vācu sieviete autores atmiņās iemieso ne tikai sociālās dzīves (solidaritāte), bet arī augstākās vērtības (labais).

Vācijas civilo iedzīvotāju attieksmi pret bēgļiem jeb “ārzemniekiem” bieži vien noteica viņu tautība, par ko savās atmiņās runā arī Elza Liepa: *Tur tās vācu sievietes, kas tādos katlos vārīja zupu, teica tā – mums teica, ka tie būs ukraiņu bēgļi, tad mēs būtu jums ko labāku izvārījušas!*⁵⁵¹ Saprotams, ka šo atšķirīgo attieksmi pret dažādām pārvietoto personu grupām lielā mērā noteica nacistiskās Vācijas oficiālā rasu politika un propaganda, kur latvieši netika vērtēti tik zemu kā slāvu tautas. Taču, iespējams, vēl nozīmīgāks faktors bija latviešu dalība vācu bruņotajos spēkos un kopīgā cīņā pret komunismu, kas, spriežot pēc bēgļu atmiņām,⁵⁵² ietekmēja ne tikai vācu varas iestāžu, bet arī civiliedzīvotāju attieksmi pret bēgļiem no Latvijas, un tā izpaudās arī nesavtīgas palīdzības sniegšanā.

⁵⁴⁸ NMV–465, Ilze Zīverte...

⁵⁴⁹ Piemēram: *Čāpojām atkal pa tiem Vācijas lielceļiem [...] un visvisādi iet. Tur nevienā mājā neiedrošinās nemaz ieiēt. Un sevišķi, kur piebrauc tais lauku mājās, tur jau kliegdami, lai tikai projām. Šur un tur, lai kaut ko dabūtu, kādu nieku ēst, es izmantoju savu Arbeitsbuch [darba grāmatiņu], ka es esmu strādājusi Lauksaimniecības pārvaldē. Bet nelaimīgā kārtā tā vācu valoda man tomēr tā baltu izcelsmes, – nekā darīt, mani tie vietējie vācieši uzreiz pazina. Mēs, tie nelieši, tur no Baltijas!* (NMV–790, Elza Reinberga...)

⁵⁵⁰ NMV–2434A, Dzidra Ādamsons. Intervē Nora Vilmane 2001. gadā Brazīlijā.

⁵⁵¹ NMV–765, Elza Liepa...

⁵⁵² *Viņi [vācu ģimene] mums iedeva savas guļamistabas mīkstās pēļu gultas un paši uz dīvāniņiem gulēja. Viņi teica: “Mēs gribam par jums rūpēties, jo varbūt arī tur, austrumos, kāds par mūsu dēliem rūpējās. Viņi bija ticīgi cilvēki un cerēja – ja viņi kādam labu darīs, tad arī kāds viņu dēliem labu darīs.* (NMV–801, Mirdza Lejiņa...); *Un tā vācu ģimene, pie kā mēs dzīvojām, viņi bija tādi diezgan tā nacionāli noskaņoti, vāciski ļoti. Bet viņi izturējās labi pret mums, un viņi teica tā: “Mēs zinām, cik latviešu karavīri ir varonīgi, un tāpēc mēs arī latviešus cienām.” Tā kā tas bija arī mūsu leģionāru nopelns.* (NMV–465, Ilze Zīverte...)

Runājot par izrādīto solidaritāti un savstarpējo izpalīdzību (gan savu, gan apkārtējo), autori nereti arī uzsver to, ka šāda uz vērtībām orientēta rīcība vēlāk atmaksājās gan tiešā, gan netiešā veidā. Tā, piemēram, E. Reinberga savā atmiņu naratīvā sasaista solidaritātes izrādīšanu ar drošu izglābšanos no nāves:

*Tur bij tā, ka mani ar tām meitenēm apņēmas pieņemt tai mašīnā smagā, bet nekādā ziņā nē tur to manu radniecīgu, to vīru, puiku un to sievu – tos nē. Un es domāju – viņi man ir tik daudz arī vienmēr visur palīdzējuši, es tagad nevaru viņus atstāt. [...] Un es atsacījos. Un atkal – jūs nekad nezini, kā liktens spēlējas. Izrādās, ka kaut kur uz ceļa bija bijusi bumbošana, un tie visi bij pagalam, kas ar to smago mašīnu aizbrauca.*⁵⁵³

Šādas veiksmīgas izglābšanās bēgļu gaitu atspoguļojumā ir bieži sastopamas, un arī citos gadījumos tās lielā mērā tiek saistītas ar dažādām morālām vērtībām – ticību augstākiem spēkiem (liktenim, Dievam⁵⁵⁴), solidaritāti, vienotību un empātiju. Tāpat interesanti, ka uz šādām vērtībām orientētu rīcību varēja izrādīt ne tikai paši bēgļi un viņus uzņemošās nācijas, bet arī ienaidnieki. Šāds piemērs atspoguļots šīs pašas autore citā atmiņu epizodē, kur viņa stāsta par savu un abu meitu sastapšanos ar Sarkanās armijas kareivjiem, labi apzinoties, kāds liktenis šādā situācijā varēja sagaidīt sievietes. Dramatisma pilnajā atmiņu epizodē savijas gan Sarkanās armijas kareivja izrādītā empātija un līdzcietība, gan tas, ka šādā situācijā dzīvība zaudē savu vērtību, cilvēkiem ieņemot fatālistisku attieksmi pret notiekošo. Fatālistiskas attieksmes izpausmes analizētajos avotos ir sastopamas vairākkārt – visbiežāk situācijās, kad bēgļiem bija jāsaskaras ar nemitīgiem gaisa uzlidojumiem, kā to, piemēram, raksturojis Juris Vīksniņš: *Manai mātei bija tāda ļoti fatālistiska pieeja tai lietai. [...] Viņa paņēma ģimeni un sēdēja pļavas vidū, un teica: “Nu ja Dieviņš ir lēmis mums iet, tad negribam mirt tā kā žurkas tanīs alās, mīrsim tepat klajā laukā.”*⁵⁵⁵ Šajā gadījumā autora mātes rīcībā saskatāma gan pašāvērtība augstākiem spēkiem, gan zināmi brīvības elementi, vēloties pašiem izlemt veidu, kā iet bojā, ja tas tā lemts. Tomēr bija arī gadījumi, kad cilvēki kara un bēgšanas apstākļos zaudēja daļu augstāko vērtību, proti, brīvības nozīmes apzināšanos un pat dzīves jēgu. Tā Lūcija Kazeniece savu tālaika izjūtu raksturo šādi: *Nu, bet kādas varēja būt sajūtas, nekādas. Vai es varēju domāt, kas būs; visi notikumi risinājās tik neparedzēti, tik negaidīti, tik briesmīgi, ka cilvēks kļūst par automātu, kas kustējās tur, kur viņu sūtīja; sēdās, kur lika apsēsties; cēlās kad lika piecelties.*⁵⁵⁶ Tomēr šādu bēgļu attieksmi pret notiekošo dzīvesstāstos nenākas sastapt

⁵⁵³ NMV-790, Elza Reinberga...

⁵⁵⁴ Piemēram: *Un tad vienu nakti, kad mēs gribējām braukt prom no turienes [...], mans brālis saka – nu bet paliec šovakar vēl, nebrauc šovakar. Nu labi, un tā mēs tovakar nebraucām. Un tajā naktī tieši tas vilciens, kas gāja tur cauri, tika sabumbots, jo tas bija tad, kad to Drēzdeni sabumboja. Tā kā atkal tāda, kā saka, dieva palīdzība.* (NMV-756, Ieva Cālītis. Intervē Maija Hinkle 1997. gadā ASV)

⁵⁵⁵ NMV-904, Juris Vīksniņš. Intervē M. Hinkle 2003. gadā ASV.

⁵⁵⁶ NMV-107, Lūcija Kazeniece. Intervē Inta Kraskeviča 1992. gadā Latvijā.

bieži. Tas vedina domāt, ka pat vissarežģītākajās un grūtākajās situācijās tādas vērtības kā ticība, cerība un dzīvība nezaudēja savu nozīmi cilvēku dzīvē.

Cilvēku atmiņās par šo laiku visai bieži saklausāmas arī tādu vērtību kā taisnīguma un pienākuma izjūtas izpausmes, kas bieži vien izpaudās arī kā iestāšanās par cita cilvēka – gan citu latviešu, gan citu tautību pārstāvju – dzīvību un veselību. Īpaši bieži šādas epizodes saistītas ar laiku, kad nacistiskās Vācijas un tās okupētajās teritorijās ienāca Sarkanā armija, nesot sev līdzi plašu pret civilajiem iedzīvotājiem vērstu vardarbību dažādās tās formās. Kā norādīts iepriekšējās nodaļās, latviešu bēgļi bieži vien dzīvoja kopā ar vietējiem iedzīvotājiem un tāpat bija pakļauti šīm vardarbības izpausmēm vai arī bija to liecinieki, tomēr vērtību aspektā būtiski, ka nereti šādos gadījumos viņi centās aizstāvēt savus pajumtes devējus. Tā, piemēram, darīja Brigita Pitānes tēvs, kad lauku sētā, kur ģimene bija apmetusies, iebruka Sarkanās armijas kareivji un gribēja izvarot tur dzīvojošās vietējās sievietes, kuras meklēja palīdzību pie viņa (acīmredzot zinot viņa krievu valodas prasmes). Tēvs arī iesaistījās sarunās un centās panākt visiem labvēlīgu iznākumu, tomēr rezultātā panāca tikai to, ka kareivji nevērsās pret viņa ģimeni, jo *jūs esat mūsējie. Bet tie ir mūsu ienaidnieki, un mēs ar viņiem varam darīt, ko mēs gribam*⁵⁵⁷.

Bēgļu atmiņās šāda saskaršanās ar antivērtībām izpaudās gan militāro personu rīcībā okupētajos apgabalos, gan vietējo iedzīvotāju un arī bēgļu rīcībā, kā to ilustrē, piemēram, G. Brunovska dzīvesstāsta fragments: *Un diemžēl tur bija jāsaka, ka tie bēgļi bija diezgan bezkaunīgi, jo viņi veda projām drēbes ar ratiņiem. Un tā kā tā bija tāda paniska raušana. Un atkal parādīja to savu seju, ka tā nu nevajadzēja – lai nu ka mēs, esam izglābušies un tikuši sveikā cauri, tad mums nevajadzēja tādā virzienā darīties.*⁵⁵⁸

Visbiežāk autori, stāstot par šādām situācijām, pauž savu vērtējumu, kas svārstās no nosodījuma līdz pat riebumam, tādējādi apzināti vai neapzināti uzsverot, ka šāds rīcības modelis neatbilst viņu vērtību orientācijai. Turklāt, kā uzsver B. Bela, šādu epizožu iekļaušana dzīvesstāstā arī pati par sevi liecina par autoru vērtībām, jo “kā atmiņa, tā dzīvesstāsti vienmēr ir selektīvi, un šīs selekcijas principi bieži balstās spēcīgās emocijās un kolektīvajos priekšstatos par labo un slikto, atcerēšanās vērti un nevērtīgi”⁵⁵⁹.

Šajā aspektā būtiski, ka vairāki autori savos dzīvesstāstos iekļāvuši arī tādu situāciju aprakstus, kurās viņi paši bijuši spiesti pārkāpt savu ētikas kodeksu, trūcīgajos apstākļos zogot pārtikas produktus no vietējiem iedzīvotājiem. Tomēr visos šajos gadījumos autori uzsver, ka darījuši to pirmo (un pēdējo) reizi dzīvē (*es tur iemācījos zagt, pirmoreiz*⁵⁶⁰) un ka uzskata to

⁵⁵⁷ NMV–3408, Brigita Pitāne...

⁵⁵⁸ NMV–190, Ginters Brunovskis...

⁵⁵⁹ Bela, B. (2011). *Trimda kā vērtību katalizators...*, 152. lpp.

⁵⁶⁰ NMV–790, Elza Reinberga...

par nosodāmu rīcību, kas varēja notikt tikai ārkārtas apstākļu dēļ: *Mēs rakām tos kartupeļus – darījām tādu grēka darbu, jo mums nekā nebija ko ēst.*⁵⁶¹ Tādējādi, arī stāstot par anti-vērtību izpausmēm, šie autori faktiski apstiprina savu vērtīborientāciju.

Tajā pašā laikā atsevišķi autori tieši pretēji savos bēgļu gaitu aprakstos izceļ to, ka pat steigas un briesmu gadījumos nav spējuši rīkoties pretēji savām vērtībām. Piemēram, Ansis Mitrevics detalizēti apraksta, kā viņš rīkojies brīdī, kad viņam bija jādodas uz bēgļu transportu:

*Pastāstīšu vienu niansīti, kas parāda, kā mēs bijām audzināti un kāds mums bija godīguma instinkts tanī laikā. Es tēloju vienā kostīma lugā, kurai es biju dabūjis pasakainus zobentiņus no pilsētas vēstures muzeja [...] Es aizskrēju uz muzeju atdot, bet tas muzejs bija pašlaik slēgts. Nobungojos, kamēr dabūju to, kas sargā. Izstāstīju, ka es tos zobentiņus esmu aizņēmis, lai viņš uzraksta klāt, ka tie ir tādām un tādām, kas man tos uzticēja, un lai atdod tam tos atpakaļ. Es biju vienkārši duraks. Krievi nāk, bet man jānokārto goda lietas! Ko tu biji solījis tas jāizdara.*⁵⁶²

Šajā gadījumā autors rīkojās saskaņā ar savu pienākuma apziņu, kuru viņš, retrospektīvi raugoties, sasaista ar starpkaru Latvijas sabiedrības vērtībām, bet Noras Pīpkalējas atmiņās spilgti iespiedusies pretēja situācija:

*Man vienu dienu mamma piezvana, viņa saka – tu brauc ātri mājās, paps dabūjis ir vienu automašīnu un mēs braucam prom. Un man vēl tagad mazliet uz sirdsapziņu ir, jo man viena darbabiedrene ienāca un lūdza, [ka] viņai nomirusi īrniece, un dziesmu lapiņas lai uztaisa. Un es taču neuztaisīju viņai tās lapiņas, jo es vienkārši vairs nevarēju nosēdēt [aizlūst balss] tagad un kaut ko darīt.*⁵⁶³

Gan autores pašas vārdi, gan emocionālā reakcija intervijas laikā (balss aizlūšana), rāda, cik ļoti lielu pārdzīvojumu viņa radījusi šī situācija, kad satraukuma dēļ viņa neizpildīja savu “pienākumu”, turklāt iespējams, ka šis pārdzīvojums tikai laika gaitā ir ieguvis tik emocionālu nokrāsu, jo izbraukšanas brīdī autore bija 25 gadus veca un, kā apliecina viņas pārējais stāstījums, drīzāk raudzījās uz notikušo kā piedzīvojumu.

Kopumā analizētie avoti apstiprina, ka atmiņās par bēgļu laiku iespējams saskatīt visdažādāko vērtību izpausmes gan tajā, kā autori atspoguļo savu un citu cilvēku, tajā skaitā ienaidnieku, rīcību, gan tajā, kuras epizodes izvēlējušies iekļaut savā dzīvesstāstā.

⁵⁶¹ NMV–813, Lidija Bālēna...

⁵⁶² NMV–768, Ansis Mitrevics...

⁵⁶³ NMV–784, Nora Pīpkalēja...

4. nodaļa. BĒGŠANAS NARATĪVU IEZĪMES DAŽĀDĀS GRUPĀS

Statistika liecina, ka lielākā daļa latviešu, kas pēc Otrā pasaules kara nonāca trimdā, bija jauni vīrieši.⁵⁶⁴ Tomēr vairums no viņiem Rietumos bija nokļuvuši, atrodoties vācu militāro formējumu sastāvā, savukārt bēgļu kustība lielā mērā sastāvēja no vecāka gadagājuma cilvēkiem, sievietēm un bērniem⁵⁶⁵ (arī šajā darbā analizēto dzīvesstāstu autoru lielākā daļa ir sievietes). Tajā pašā laikā historiogrāfijā Latvijas Otrā pasaules kara bēgļi un trimdinieki visbiežāk tiek uzlūkoti par vienotu veselumu, nenodalot dažādas pieredzes grupas un to atmiņas. Tomēr katra cilvēka izpratne un pieredze par ikvienu vēstures notikumu un periodu ir atšķirīga: atmiņas var ietekmēt traumas vai zināšanu trūkums; dažādi cilvēki vienu un to pašu notikumu var skatīt dažādos veidos; turklāt vēsturisko uztveri ietekmē stāstītāja vecums, sociālais statuss, personiskā individualitāte, kā arī dzimums. Līdz ar to, lai gūtu niansētu skatījumu uz bēgļu gaitām, nepieciešams atsevišķi aplūkot dažādas pieredzes grupas. Tas tiks darīts šajā apakšnodaļā, grupējot sieviešu un vīriešu, kā arī bērnu un pusaudžu pieredzi.

4.1. Sieviešu un vīriešu bēgšanas naratīvi

Politiskās vardarbības un bruņotu konfliktu gadījumā ir raksturīgi stereotipiski vīriešu un sieviešu attēlojumi (piemēram, sievietes kā upuri, vīrieši kā varmākas). Šāda pieeja balstās universālos un vienkāršotos pieņēmumos, kuros gan vīrieši, gan sievietes tiek uztverti kā tādi, kam nav savas rīcībspējas (*agency*). Taču tieši rīcībspējas koncepts piešķir indivīdiem spēju apstrādāt sociālo pieredzi un rast veidus, kā izdzīvot pat vissekstrēmākajos apstākļos. Turklāt sieviešu, tikpat lielā mērā kā vīriešu vardarbīgo konfliktu pieredze, tāpat kā sociālā dzīve, nebalstās tikai vienā iespējamā rīcības modelī. Kā sociāli aktori cilvēki saskaras ar alternatīviem veidiem, kā formulēt savus mērķus, lai cik ierobežoti būtu pieejamie resursi. Stratēģijas un kulturālās konstrukcijas, ko tie izmanto, balstās virknē pieejamo diskursu (verbālu un neverbālu), kas tiem ir kopīgi ar citiem indivīdiem un laikabiedriem.⁵⁶⁶ Ņemot to vērā un izmantojot dzimti kā analīzes kategoriju, ir iespējams nonākt pie niansētākas izpratnes par kara laika pieredzes subjektīvo dabu un šīs pieredzes reprezentāciju.⁵⁶⁷

⁵⁶⁴ Bleiere, D. u. c. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā...*, 471. lpp.

⁵⁶⁵ Geisler, I. (2011). *The Gendered Plight of Terror: Annexation and Exile in Latvia 1940–1950*. PhD. Western Michigan University, p. 184.

⁵⁶⁶ Moser, C., Clark, F. (eds.) (2001). *Victims, Perpetrators or Actors? Gender, Armed Conflict and Political Violence*. London: Zed Books, pp. 4–5.

⁵⁶⁷ Wingfield, N., Bucur-Deckard, M. (2006). *Introduction. Gender and War in Twentieth-Century Eastern Europe*. Bloomington: Indiana University Press, p. 9.

Lai to darītu, pirmkārt, jāapzinās, ka tas, par ko cilvēki stāsta, kā viņi to dara un kam viņi netieši lūdz klausītājus ticēt, cita starpā ir saistīts arī ar viņu dzimumu lomām. Kā norādījis sociologs Deivids Meins (*David R. Maines*), atbilstoši šīm lomām vīrieši, vismaz Rietumu pasaulē, jau no agras bērnības konfigurē sevi, stāstot stāstus par sevi kā indivīdiem. Proti, vīriešiem, stāstot par savu pagātņi, stāsta centrā parasti izvirzās “es”, savukārt sievietes izmanto kolektīvo formu “mēs”. Tāpat vīriešu pieredze viņu stāstos visbiežāk ir saistīta ar atšķiršanos no citiem un linearitāti, kas ir priekšnoteikumi viņu pasaules uztverē būtiskajai konkurencei. Zināmā mērā var teikt, ka tādējādi viņi iejūtas savās sociālajās lomās un ar savu stāstu palīdzību mēģina pierādīt savu lomu autentiskumu. Savukārt sievietes jau no agras bērnības, stāstot stāstus, sevi drīzāk konfigurē kā sabiedriskas būtnes. Viņas uzticas citiem, problēmu risināšanā meklē atbalstu apkārtējos un pieņem, ka pasaule darbojas kā savstarpējo attiecību morālā kārtība. Tie ir nepieciešami priekšnosacījumi sadarbībai, un, stāstot stāstus, arī sievietes zināmā mērā atklāj savas sociālās lomas.⁵⁶⁸

Rīcībspēja raksturo indivīda spēju pārvaldīt vidi, personīgos sasniegumus un spēku, un tā parasti atklājas naratīvajā identitātē, kad indivīdi apraksta autobiogrāfiskas epizodes, kas ilustrē sevis pārvaldības spējas un sasniegumus. Turpretim kopība (*communion*) raksturo indivīda vēlmi pēc sociālās saiknes, koncentrējoties uz citu vajadzībām, un tā parasti atklājas tad, kad indivīdi apraksta autobiogrāfiskus notikumus, kas ietver rūpes un mīlestību pret citiem. Abas šīs tēmas – rīcībspēja un kopība – autobiogrāfiskajās atmiņās parasti ir spēcīgi izteiktas, it īpaši tajās, kuras autors pats uzskata par sev būtiskām. Pētījumi rāda, ka, lai gan abi dzimumi tiecas gan pēc rīcībspējas, gan kopības, tomēr vismaz Ziemeļamerikas un Rietumeiropas valstīs šīs modalitātes lielā mērā ir saistītas ar dzimuma identitāti. Proti, rīcībspēja stereotipiski tiek uzskatīta par vīrišķīgu modalitāti, bet kopība parasti tiek sasaistīta ar sievišķo. Turklāt būtiski, ka šī dzimumu atšķirība atstāj iespaidu arī uz autobiogrāfisko atmiņu tematisko saturu, jo vīrieši biežāk nekā sievietes tajās iekļauj ar rīcībspēju saistītas tēmas, bet sievietes – tēmas, kas saistītas ar kopību.⁵⁶⁹

Kā uzsver amerikāņu valodniece Barbara Džonstone (*Barbara Johnstone*), minēto iemeslu dēļ vīriešu un sieviešu atmiņu stāsti atšķiras vismaz divos veidos. Pirmkārt, šiem stāstiem ir dažādi sižeti. Proti, sievietes galvenokārt runā par sociālajām attiecībām, mazinot galveno varoņu personīgās lomas un uzsverot kopienas un savstarpējo atkarību. Savukārt vīrieši drīzāk stāsta par sevi un savām spējām – tie ir stāsti par prasmēm, problēmu pārvarēšanu un izveicību, kas izpaudusies dažādos notikumos, cīņās, veiksmīgi atrisinātās problēmās un gudrā

⁵⁶⁸ Maines, D. (1996). Gender, Narrative, and the Problematics of Role. *Michigan Sociological Review*, 10, p. 104.

⁵⁶⁹ Boytos, A. S., Costabile, K. A., Austin, A. B., Short, K. A. (2020). Feminism, Gender, and Agentic and Communal Themes in Narrative Identity. *Sex Roles*, 83, pp. 54–63.

rīcībā neveiksmes brīžos. Arī tad, ja viņu stāstos tiek pieminēta veiksmē, to visbiežāk ir veicinājušas viņu pašu prasmes. Tas ir tieši pretēji sieviešu stāstiem, jo tradicionāli tiek uzskatīts, ka, sievietēm meklējot veidus, kā tikt galā ar neparastām situācijām, viņas meklē risinājumu un palīdzību savstarpējās attiecībās, nevis individuālā attapībā. Līdz ar to, lai gan arī sievietes nereti stāsta par saviem personīgajiem varoņdarbiem, viņas savus stāstus veido tā, it kā šādu iznākumu drīzāk ir veicinājusi veiksmē, nevis viņu prasmes.⁵⁷⁰

Otrkārt, atšķiras ne tikai sižetiskās līnijas un risinājumi, bet arī stāstījuma veids. Proti, vīrieši stāsta tādā veidā, kas pievērš uzmanību viņiem kā stāstniekiem. Viņi ir vairāk tendēti veidot garus stāstījumus, piemēram, mēģinot maldināt klausītājus, liekot tiem domāt, ka kāds joks patiesībā ir personiskas pieredzes stāsts. Savukārt sievietes stāsta stāstus tādā veidā, kas mudina klausītājus nekonzentrēties uz viņām kā stāstniecēm, vai arī, ja tomēr izvirza sevi stāsta centrā, tad mēdz attēlot sevi kā apmulsušas, nobijušas un pat mulķīgas.⁵⁷¹ Tāpat pētnieki novērojuši, ka sievietes savos atmiņu stāstos iekļauj vairāk informācijas un viņu atmiņas visumā ir spilgtākas un emocionālākas. Tādējādi meiteņu un sieviešu autobiogrāfiskās atmiņas tiek uzskatītas par epizodiskākām, emocionāli sarežģītākām, saskaņotākām un personiski nozīmīgākām salīdzinājumā ar zēnu un vīriešu atmiņām. Savukārt, runājot par dzīvībai bīstamu pieredzi, ir novērots, ka sievietes biežāk apraksta tuvinieku nāvi, bet vīrieši – notikušus nelaimes gadījumus, turklāt vīriešu stāsti šādos gadījumos visumā pauž lielāku stingrību un eksistenciālu bijību, turpretim sieviešu stāsti – lielāku līdzjūtību.⁵⁷² Papildus iepriekš minētajam vairāku somu pētnieku novērojumi liecina, ka sievietes savās dzīves vēsturē ir tendētas iekļaut noteiktu atvairošanās tonalitāti; un, ja viņas savā stāstījumā izmanto humoru, tas parasti tiek pausts pašironijas formā un tiek izmantots, lai ieviestu zināmu psiholoģisku distanci no atmiņā esošajiem notikumiem.⁵⁷³

Iepriekš minētās iezīmes var novērot arī Latvijas sieviešu atmiņu stāstos par Otrā pasaules kara bēgļu gaitām, it īpaši situācijās, kad dzīvesstāstu autores bija precētas sievietes, kas bēgļu gaitās devās kopā ar vīriem, vai bija nepilngadīgas un prom devās kopā ar visu ģimeni, tajā skaitā tēvu. Proti, vairumā šo gadījumu redzams, ka viņas savos bēgšanas naratīvos izceļ vīriešu vadošo lomu, kas izpaudusies gan tādējādi, ka tieši vīrieši visbiežāk pieņēma lēmumu par došanos prom (piemēram, *Tad mēs aizbraucām. Es nezinu, kādi tēvam bija sakari,*

⁵⁷⁰ Johnstone, B. (1990). *Stories, Community, and Place: Narratives from Middle America*. Indiana University Press, pp. 66–67.

⁵⁷¹ Maines, D. (1996). *Gender, Narrative...*, p. 103.

⁵⁷² Grysman, A., Hudson, J. (2013). Gender differences in autobiographical memory: Developmental and methodological considerations. *Developmental review*, 33(3), pp. 240, 259.

⁵⁷³ Olsson, P. (2002). To Toil and to Survive: Wartime Memories of Finnish Women. *Human Affairs*, 12(2), pp. 127–128.

par to es nezinu, es tikai braucu līdzi, kur mani veda⁵⁷⁴), gan visā tālākajā ceļā, izvēloties bēgšanas virzienus un veidus, kā arī rūpējoties par ģimenes drošību. Vienlaikus avoti parāda arī to, ka daudzās ģimenēs lēmums par došanos prom tika pieņemts ģimenes sapulcēs, iesaistoties visiem pilngadīgajiem ģimenes locekļiem, kā arī izceļ atsevišķus gadījumus, kad galvenās bēgšanas iniciatores bija tieši sievietes. Šādu piemēru sniedz jau iepriekš pieminētais Maijas Hinkles ģimenes stāsts: viņas tēvs, mācītājs, pienākuma izjūtas dēļ pret savu draudzi bija nolēmis neatstāt Latviju, taču autore māte, kuri labi apzinājās briesmas, kas pēc padomju režīma atgriešanās varētu draudēt mācītāju ģimenēm, norādīja, ka dosies prom, ņemot līdzi abas meitas. Galu galā autore tēvs piekāpās un bēgļu gaitās devās visa ģimene.⁵⁷⁵ Cits šajā kontekstā interesants piemērs ir Ērikas Mellakaulas atmiņas, kura tolaik bija jauna meitene, kas dzīvoja kopā ar vecākiem. Kā norāda autore, viņas vecāki gribēja doties bēgļu gaitās, taču viņa stingri iestājās pret šo lēmumu:

Ērika teica – kā drīkst braukt ārā no Latvijas, kad tagad Latvijai visgrūtākie laiki ir! Kā drīkst braukt! [...] Un visa ģimene bija izmisumā, jo paps negribēja braukt bez manis, gribēja visa ģimene kopā lai brauc ārā. Un tad beidzot iestāstīja, jo māsa bija stāvoklī, un mazā meitenīte bija, un mamma ar nejutās labi, un paps teica: “Ērika, es taču nevaru viens tikt galā!” Tad uz to rēķinu izraucām.⁵⁷⁶

Būtiski, ka autore, kura tālākajā stāstījumā pārsvarā izmanto “mēs” formu, stāstot par šo konkrēto epizodi, kurā viņai ir centrālā loma, lieto trešās personas formu, tādējādi it kā distancējoties no notikuma un savas lomas tajā.

Piemēru, kas apliecina iepriekš minēto vīriešu vadošās lomas izcelšanu, kā arī “mēs” formas biežo lietošanu sieviešu naratīvos, ir daudz, taču viens no spilgtākajiem ir Validas Danenbergas bēgļu gaitu apraksts. Viņa bēga kopā ar vīru un bērniem, bet atmiņu naratīvā galvenā vērība pievērsta nevis savām, bet vīra un bērnu izjūtām un labklājībai, ko labi raksturo citāts: *Daudzreiz naktis gulējām, vīrs un mūsu trīs puikas, gulējām zem koka.⁵⁷⁷* Tāpat autore apraksts par savu un vīra uzvedību noteiktos apstākļos pilnībā atbilst pētnieku novērojumam, ka sievietes savos atmiņu stāstos mēdz izcelt to, ka jutušās apmulsušas un nobijušās: *Mans vīrs bija ļoti mierīgs. Bērni vienmēr, kad bija uztraukušies, tad vienmēr pie viņa griezās, viņš bija tik mierīgs. Es uztraucos un tūlīt klusā panikā.⁵⁷⁸* Tajā pašā laikā arī V. Danenbergas dzīvesstāstā parādās noteiktas epizodes, kur viņa nevairās izvirzīt sevi stāsta centrā. Pirmkārt, tā ir epizode, kur viņa raksturo to, kā bēgļu gaitās sagādājusi ēdienu saviem bērniem: *No tās*

⁵⁷⁴ NMV–3408, Brigita Pitāne...

⁵⁷⁵ NMV–2725, Maija Hinkle...

⁵⁷⁶ NMV–46, Ērika Mellakaula...

⁵⁷⁷ NMV–56, Valida Danenberga...

⁵⁷⁸ Ibid.

*cūku kūts, tā bija turpat blakus tai vistu kūtij, es zagu un nesu cūku auzu miltus, izsijāju un vārīju putru. Tad ar to ēdināju bērņus. Un atkal no tām lopu bietēm, ko vārīja cūkām.*⁵⁷⁹ Otrkārt, tas notiek tad, kad autore atsauc atmiņā epizodi, kurā viņa iestājusies par līdzcilvēka tiesībām un taisnīgu attieksmi:

*Kad mēs izkāpām [no kuģa], tad stāvējām garā rindā, rādot tos dokumentus, kura baraka nu mums katram būs. Tad vienu vecu cilvēku spēra ar kāju tāpēc, ka viņš nemācēja vāciski atbildēt, ko nu viņam tur jautāja. Un es tur uztraucos, es runāju vācu valodā, es gāju rāties ar to vācu oficiēri. Es biju gatava uz visu! Es tā biju nolēmusi, ka ja man viņam būtu jāsisit, tad es viņam arī sistu.*⁵⁸⁰

Bez iepriekš minētā īpaši sieviešu atmiņu naratīviem raksturīgs arī tas, ka uz vispārējo ciešanu fona tiek mazināta personīgo pārdzīvojumu nozīme. Tā Izabella Cielēna, stāstot par ceļā piedzīvotajām grūtībām, vairākas reizes uzsver – bet tas jau bija tāpat kā visiem citiem: *Jā, nu vētra mums nebija, nu pietiekami, ka slikta dūša tomēr bija. Vārdu sakot, slapji bijām. Tāpēc, ka maijā jau vēl auksta jūra pamatīgi, bija tā līdz vidum jābrien jūrā, vai ne, tā jau nevar iekāpt. Nu tas jau tā kā visiem, tur jau nekas tiešām speciāls nebija.*⁵⁸¹ Arī šāds naratīvs lielā mērā atbilst tendencei, ka sievietes tiecas veidot stāstus, kas balstīti kopībā, kā arī tam, ka viņas savos stāstos lielāku uzmanību pievērš apkārtējiem cilvēkiem un to emocijām. Šajā kontekstā interesants piemērs ir arī Ilgas Čakstes atmiņu fragments, ko viņa iesāk ar vārdiem: *Tad es kaut ko piedzīvoju, kas man arī šausmīgi atmiņā palicis.*⁵⁸² Par spīti tam, ka šāds iesākums liek domāt par sastapšanos ar nāves briesmām, tālākais stāstījums ir par cita veida notikumu. Proti, autorei atrodies kādā Vācijas pilsētā, kurai tuvojās ASV armija, vietējie iedzīvotāji sāka izlaupīt pārtikas noliktavu, ko viņa apraksta šādi: *Bet kā tie cilvēki tur uzvedās! [..] Nezinu, četri vai pieci stāvi, ļoti augsta tā māja bija, tāda mūra ēka. Viņi meta veselas kastes no tās augšas, un tur vienalga, kam viņas krita virsū un kur tas nāca! Es nekad nebiju domājusi, ka cilvēki ir tik bezjēdzīgi, bet tādi viņi ir tomēr.*⁵⁸³

Īsajā notikuma aprakstā spilgti atspoguļojas piedzīvotais šoks par to, ka savstarpējo attiecību morālā kārtība kara apstākļos ir pilnībā sabrukusi, tas visbiežāk kā dramatisks moments izskan tieši sieviešu atmiņās.

Analizētajos avotos atklājas arī tādi gadījumi, kad sievietes, arī ceļojot kopā ar laulātajiem draugiem, tomēr uzņēmas vadošo lomu, lai gan visbiežāk tas notika tikai piespiedu situācijās. Ar šādu piemēru sastopamies Marijas Ņeņģes-Ozoliņas atmiņās, kur viņa apraksta

⁵⁷⁹ NMV–56, Valda Danenberga...

⁵⁸⁰ Ibid.

⁵⁸¹ NMV–448, Izabella Cielēna...

⁵⁸² NMV–456, Ilga Čakste...

⁵⁸³ Ibid.

bēgļu gaitas, kurās devās kopā ar vīru un dēlu. Visumā autore par šo laika posmu stāsta “mēs” formā, tomēr ļoti būtisks pagrieziena punkts ģimenes liktenī notika brīdī, kad autores vīrs cieta fiziskā uzbrukumā un viņa viena pati devās uz Berlīni, lai mēģinātu iegūt dokumentus ģimenes izklūšanai no padomju ietekmes zonas:

Ar lielām mokām trīs dienu laikā es kaut kā tiku līdz Berlīnei. [...] Tad es tur iegāju un ar savām vājām angļu valodas zināšanām kaut kā paskaidroju, kas es esmu, ko es vēlos. [...] Viņa [sekretāre] stāsta tam komandantam, ko es viņai stāstīju. Bet es jūtu, ka viņi pietiekoši tā spēcīgi to nesaka. Es no tā lielā uztraukuma, ziniet, laikam visas savas garīgās spējas biju koncentrējusi, ko nu es anglicki māku, un es viņam sāku stāstīt. Un viņš redz to šausmīgo uztraukumu, un viņš jau saprot, kas par lietu. Viņš saka – jā, mēs jums palīdzēsim.⁵⁸⁴

Saprotams, ka šāds lēmums – doties ceļā vienai, atstājot ievainoto vīru un bērnu, lai, kā pati atzīst, ar vājām angļu valodas zināšanām mēģinātu pārliecināt varas pārstāvjus sniegt viņai nepieciešamo palīdzību, – viennozīmīgi prasīja ārkārtīgi lielu drosmi un apņemšanos, taču, kā rāda arī daudzi citi avoti, šajās situācijās sievietes ieguva kādu pat sev pašām neizprotamu spēku. Turklāt tas pierāda starptautiski izteiktu novērojumu, ka briesmas un grūtības, ar ko sievietes bija spiestas saskarties kara laikā, lika viņām kļūt atjautīgām, drosmīgām un nelokām vienkārši tāpēc, lai izdzīvotu.⁵⁸⁵

Par šādu pieredzi liecina arī Sarmītes Janovskas stāstītais par savu māti, kura vismaz viņas skatījumā bija tā, kas uzņēmās rūpes par ģimenes apgādi un visu problēmjaūtājumu kārtošanu, lai gan bēgļu gaitās bija devusies visa ģimene – tēvs, māte, meita un arī aukle.⁵⁸⁶ Šādu lietu kārtību autore pamato ar to, ka viņas māte atšķirībā no tēva ļoti labi pārzināja ne tikai krievu, bet arī vācu valodu; tajā pašā laikā nenoliedzami arī mātes rakstura iezīmes noteica to, ka viņa spēja uzņemties šos pienākumus, neraugoties arī uz smagu slimību (tuberkulozi).

Visbeidzot, sastopami arī tādi dzīvesstāsti, kur sievietes liek sevi stāstījuma centrā arī tad, ja bēgļu gaitās devušās kopā ar vīriem. Tā, piemēram, Emīlijas Klīdžējas, kura bēgļu gaitās devās ar vīru un viņa darbabiedriem, stāstījumā visbiežāk ir izmantota “es” forma, un šajā dzīvesstāstā sastopamies ar ļoti daudzām epizodēm, kur raksturota viņas aktīva darbība un nostāja, piemēram:

*Mēs tagad sēdam pie vakariņu galda, un viņš [vīra darbabiedrs] tik nikns. Tad es saku:
“Tur taču uz Rīgas ugunis spīd, fronte nāk virsū, mums ir jābēg, mēs nedrīkstam te*

⁵⁸⁴ NMV–44, Marija Keņģe-Ozoliņa...

⁵⁸⁵ Wingfield, N., Bucur-Deckard, M. (2006). *Introduction...*, p. 11.

⁵⁸⁶ *Mamma kārtoja visu, un mamma darīja. Un mammai bija tuberkuloze, viņa bija ļoti slima, bet viņa brauca ar divriteni augšā kalnos mežā ogas un sēnes lasīt, lai mums būtu ko ēst. Pārdeva savas zīda apakšbikses. Ne pārdeva, iemainīja pret pakalpojumiem pie zobārsta un tādās lietās. Nē, nē, mamma bija tā stiprā puse.* (NMV–3440, Sarmīte Janovska. Intervē M. Zirnīte 2009. gadā Lielbritānijā)

palikt.” – “A uz kurieni? Kas vainīgs? Te pabaro, te mums ir darbs” Bet es teicu: “Vienam ir jābrauc uz Rīgu paskatīties, kas tur notiek.” [...] Un tad kāds uzkliež: “Jānis Klīdzējs lai brauc!” Viņš saka, ka viņš nebrauks. “Tad brauc tu pati!” Es paskatījos uz Jāni un teicu: “Jā, es braukšu viena pati.”⁵⁸⁷

Tomēr, kopumā raugoties, gadījumos, kad sievietes devās ceļā kopā ar vīriem, tēviem vai citiem vīriešu dzimtes pārstāvjiem, viņu bēgšanas naratīvi veidoti “mēs” formā, izceļot citu personu, nevis savu aktīvu rīcību bēgšanas laikā.

Citādu skatījumu piedāvā tie gadījumi, kad ceļā devās sievietes bez vīriešu atbalsta, jo šajās situācijās viņām neatkarīgi no savām vēlmēm bija jāuzņemas rūpes ne tikai par savu, bet bieži vien arī par bērnu un citu piederīgo likteni, kura iznākumu bieži vien noteica tieši viņu aktīvā rīcība. Viens no spilgtiem piemēriem šajā kontekstā ir Zigrīdas Daškevicu stāstījums par savas mātes rīcību, kad viņa ar tolaik nepilngadīgo meitu bija nonākusi padomju zonā Čehoslovākijā, no kurienes visiem spēkiem mēģināja izkļūt:

Un tagad tur, kur jāiet dabūt to atļauju, rinda gara. Mamma saka: “Es jau neiešu tai rindā stāvēt.” Viņa aizgāja, tur stāv krievs. Mamma ļoti labi krieviski runāja, un mamma zina, ka ar tiem vajag tā, viņa saka, ar dūri. Un viņa tagad aizgāja un viņa saka tam krievam: “Man jāiet, ej nost!” Un tas laiž arī. Un viņa aiziet tūlīt visiem garām, vienam tur: “Man tūlīt vajag atļauju, tā kā tūlīt man dodiet!” [...] Un viss, viņš izrakstīja. Un mamma tagad iznāk ārā, mamma šitā trīc. Viņa apsēžas, viņa saka, viņa domāja, ka viņa saļims, jo tas bija viss ar bailēm, jo viņa nezina. Ja tagad viņu apcietinās, kas notiks ar mums. Mēs nekā nezinašim, kur viņa paliks.”⁵⁸⁸

Arī cita autore, Margareta Putce, visai līdzīgi raksturo savas mātes rīcību, satopoties ar Sarkanās armijas karavīriem un faktiski izglābjot gan sevi, gan abas meitas no potenciālas aplaupīšanas un vardarbības:

Bet atkal, pateicoties tādēļ, ka mammai bija tik ārkārtīgi stingrs raksturs un viņa nekad nezaudēja galvu. Vienā mājā, kur mēs apmetāmies, krievi lauzās iekšā, un vienīgais... Vēlāk es smējos par to, bet mamma teica, tas ir vienīgais veids, kā tu ar krieviem vari tikt galā. Viņš nāca iekšā un tur briesmīgi bravūrīgi, un mamma tikpat pretī, stingru balsi izlamāja viņu krieviski un teica: “Es sūdzēšu tavam priekšniekam, ka tu šitā uzvedies!” un aizcirta durvis viņam priekšā.”⁵⁸⁹

Var gan piezīmēt, ka abos šajos gadījumos par sieviešu gandrīz vai varonīgu rīcību stāsta nevis viņas pašas, bet gan viņu meitas, un paliek neatbildēts jautājums par to, vai viņas

⁵⁸⁷ NMV-773, Emīlija Klīdzēja. Intervē I. Reine 1999. gadā ASV.

⁵⁸⁸ NMV-3417, Zigrīda Daškevica...

⁵⁸⁹ NMV-3431, Margarita Putce. Intervē E. Šūpulis 2009. gadā Lielbritānijā.

pašas, ja stāstītu savus dzīvesstāstu, izceltu šos notikumus un vai neatspoguļotu tos citā gaismā (piemēram, izceļot savas bailes, veiksmi vai citus aspektus). Vienlaikus abi citāti sasaucas ar amerikāņu vēsturnieces Atinas Grosmanes (*Atina Grossmann*) novērojumu par to, kādā veidā sievietes Vācijā pēc kara aprakstīja Sarkanās armijas kareivjus un virsniekus. Proti, viņas savās liecībās tos attēloja duālā, bet galu galā konsekventā formā: kā primitīvus cilvēkus ar īpatnējām rasu iezīmēm, kas saistītas ar slāviem vai mongoļiem (principā ikviens, kurš neizskatījās pēc vāciešiem, tika identificēts kā mongolis), un ar nežēlīgu, bet arī bērnišķīgu raksturu. Viņu uzmanību viegli varēja novērst kāds rotaļīgs mazulis vai spīdīga manta, un pār viņiem dažkārt varēja dominēt, izrādot pietiekamu autoritāti, kas gan bija tikai vēl viens apliecinājums viņu nepietiekamajai attīstībai. Kā uzsver A. Grosmane, šis negatīvais un aizspriedumainais priekšstats par Sarkanās armijas pārstāvjiem palīdzēja sievietēm attālināties no viņu pašu pieredzētajām šausmām un savā ziņā atbrīvoja no vainas sajūtas, ko daudzas no viņām izjuta pēc piedzīvotas seksuālas vardarbības. Respektīvi, nebija iespējams sagaidīt, ka šādas primitīvas, dzīvnieciskas radības varēs sevi savaldīt un ievēros civilizētas uzvedības noteikumus; taču tieši tāpat nebija iespējams sagaidīt, ka sievietes varētu sevi aizstāvēt pret tik stihisku spēku, ko parasti, protams, pastiprināja šaujamo ieroču klātbūtne.⁵⁹⁰

Kā redzams, arī abos iepriekšējos citātos parādās līdzīga attieksme pret Sarkanās armijas un padomju pārstāvjiem: proti, pret tiem vienīgais iespējamais rīcības veids ir savas autoritātes izrādīšana, jo tikai tādējādi var cerēt viņus iegrozīt vai panākt sev vēlamo rīcību. Turklāt Margaretas Putces atmiņu stāsta turpinājumā tiek izcelta arī šo cilvēku bērnišķīgums un ļoti mainīgā iedaba: *Tas gadījums man stāv prātā tādēļ, ka otrā dienā viņš atnāca atpakaļ, izvilka no kabatas mazu maisiņu ar cukuru un iedeva mammai. Viņš saka: "Tas tev tāpēc, ka tu biji tik laba tomēr." [..] Un mamma nosmējās, viņa teica: "Nu krievam jau laba sirds, viņš tikai ļoti ātrs uz vienu vai otru," – savā raksturā pārmetas no vienas galējības otrā.*⁵⁹¹ Šīs rakstura īpašības vācu sieviešu naratīvos novērojusi arī A. Grosmane.⁵⁹²

Protams, ne visas sievietes un ne visās situācijās izvēlējās vai varēja izrādīt aktīvu rīcību, un bieži vien šādos gadījumos viņu bēgšanas naratīvos tiek akcentēta apkārtējo palīdzība. Tas sasaucas ar to, ka sieviešu atmiņu priekšplānā parasti izvirzās kopība ar līdzcilvēkiem. Pie šādiem piemēriem var minēt arī Mirdzas Lejiņas atmiņas par situāciju, kurā viņas ģimene nokļuva pēc ierašanās Vācijā:

Lietus lija, un mēs četras sievas – abas meitenes, mamma un vecāmammiņa, stāvējām uz ielas, uzvilcām savu lietussargu vienīgo, nolikām savas pauniņas apkārt un

⁵⁹⁰ Grossmann, A. (1995). A Question of Silence: The Rape of German Women by Occupation Soldiers. *October*, 72, p. 60.

⁵⁹¹ NMV-3431, Margarita Putce...

⁵⁹² Vīriešu bēgļu naratīvos šāda attieksme pret Sarkanās armijas un padomju pārstāvjiem nav novērojama.

raudājām. Pienāca viens jauns kārtībnieks un prasīja mums, kāpēc mēs raudam. Viņš teica: “Man ir viena beķeru ģimene pazīstama, viņiem abi dēli ir austrumu frontē. Varbūt, ka viņi jūs uzņems.” Viņš bija piezvanījis viņiem, un mūs uzņēma viens vācu pāris.⁵⁹³

Citāts parāda arī to, ka sieviešu naratīvos tiek izcelta ne tikai tuvo cilvēku – vīru, tēvu, citu radnieku –, bet arī svešinieku loma un izpalīdzība.

Iepriekš aplūkotās tēmas skar problēmas un izaicinājumus, ar kurām bija jāsaskaras lielākajai daļai bēgļu, neraugoties uz to dzimumu, bet sievietes bija pakļautas arī specifiskām briesmām, proti, jau minētajai seksuālajai vardarbībai, kas bija ļoti plaši izplatīta tajās Vācijas reihā teritorijās, kuras iekaroja padomju spēki.⁵⁹⁴ Tomēr analizētajos avotos šādas pieredzes aprakstīšana nav sastopama. Teorētisku pamatojumu tam, kāpēc šis aspekts sieviešu atmiņās vispār parādās ļoti reti, sniedz Katrīnes Jolukas (*Katherine Jolluck*) pētījums par poļu sieviešu piedzīvoto Otrā pasaules kara laikā. Viņa konstatējusi, ka par seksuālu vardarbību lielākoties atsaucas kā par vispārēju novērojumu, ka tā ir notikusi, vai kā par trešo pušu stāstīto, bet ne kā pašu piedzīvoto. Proti, sievietes, kas šādu vardarbību piemin, distancējas no tās; tā it kā notiek tikai ar citiem. Tāpēc, lai gan dažas sievietes K. Jolukas pētījumā ir aprakstījušas bīstamas situācijas, saskaroties ar padomju varas pārstāvjiem, tomēr starp viņām neparādās neviena izvarošanas upura un tādi vārdi kā “izvarošana” un “uzbrukums” lielākoties tikuši izmantoti tikai abstraktos komentāros.⁵⁹⁵

Līdzīgi novērojumi rodas, iepazīstoties ar analizētajiem trimdas latviešu sieviešu dzīvesstāstiem, jo tajos atsaucas uz seksuālu vai cita veida tiešu vardarbību bēgļu gaitu laikā visbiežāk tiek pieminētas tikai tad, kad vardarbība ir attiekusies uz kādu citu cilvēku, vai it kā baumu līmenī. Tā, piemēram, Brigita Pitāne atsauc atmiņā draudīgu situāciju, kurā viņas ģimene bija nokļuvusi, kara beigu posmā rodot patvērumu kādā Sudetijas ciemā:

Tā mājiņa bija tādā sētā iekšā – vienā pusē mēs bijām, un otrā pusē bija ēka, un tur dzīvoja viena vāciete ar piecām meitām. Un tad vienu nakti iebruka iekšā krievu karavīri un gribēja tās meitenes izvarot. Es tik atceros, ka šausmīgs troksnis bija, pie loga sita, ka – nāk ārā, glābiet, glābiet! Mans tēvs ļoti labi krieviski runāja, viņam krievu valoda

⁵⁹³ NMV–801, Mirdza Lejiņa...

⁵⁹⁴ Padomju karavīru izdarīto izvarošanas gadījumu skaits svārstās no vairākiem desmitiem tūkstošu līdz diviem miljoniem. Lai kādi būtu precīzie skaitļi, izvarošana bija izplatīta sieviešu pieredze Vācijas reihā austrumu daļā, un bailes no izvarošanas bija vispārīzplatītas. (Heineman, E. (1996). The Hour of the Woman: Memories of Germany's “Crisis Years” and West German National Identity. *The American Historical Review*, 101(2), p. 364.)

⁵⁹⁵ Jolluck, K. (2006). The Nation's Pain and Women's Shame: Polish Women and Wartime Violence. Wingfield, N., Bucur-Deckard, M. (eds.) *Gender and War in Twentieth-Century Eastern Europe*. Bloomington: Indiana University Press, pp. 193–216.

*bija laba. Un viņš norunāja. Tie krievi viņam teica – mēs jums neko nedarīsim, jūs esat mūsējie. Bet tie ir mūsu ienaidnieki, un mēs ar viņiem varam darīt, ko mēs gribam.*⁵⁹⁶

Savukārt Zigrīda Daškevica atmiņās piemin baumas par Sarkanās armijas rīcību ieņemtajos apgabalos Vācijā: *Mēs braucām ar vilcienu, mums teica tā, ka tur tālāk ir uzspīdzināts, un runāja, ka tie krievi tur saņēmuši visas sievietes, nodzinuši visiem matus un visas tur izvarotas, un viss kas.*⁵⁹⁷

Runas par Sarkanās armijas brutalitāti pret sievietēm lielā mērā sakņojās arī nacistiskajā propagandā, jo šausminoši skati ar uzbrūkošajām “mongoļu ordām”, kas savā ceļā izvaro un sakropļo vācu sievietes, bija nozīmīga daļa no nacistu kara mašīnērijas drudzainajiem mēģinājumiem uzturēt Austrumu frontes morāli. Tādējādi pat vēl pirms Sarkanās armijas ienākšanas konkrētās teritorijās, tur mītošās sievietes jau sagaidīja šādu notikumu attīstību.⁵⁹⁸ To, ka arī latviešu bēgles bija pakļautas šīm vispārējām bailēm un savā ziņā bija izbrīnītas, ja sastapšanās ar Sarkanā armiju nenesa sev līdzīgu iepriekš minēto brutalitāti, labi raksturo Martas Lapsas atmiņu fragments: *Patiesībā bija tā, ka gaidīja jau amerikāņu armijas ienākšanu, bet ienāca krievi. Bet tie krievu ienācēji izturējās visumā pieklājīgi. Nekur neizdarīja nekādu piedauzīgu kaut ko tiem bēgļu cilvēkiem, sievietēm un bērniem arī. Krievi bija arī ļoti pieklājīgi.*⁵⁹⁹

Saprotams, ka ne visām sievietēm tā laimējās, viņām esot pakļautām arī tiešiem seksuālas vardarbības draudiem, tomēr, kā jau minēts, šāda pieredze analizētajos avotos nav aprakstīta, izņemot tad, ja no tās ir izdevies izvairīties. Šāds piemērs rodams Elzas Reinbergas dzīvesstāstā:

Es tikai ar abiem tiem skuķiem [meitām] esmu palikusi ar šitiem krieviem, un dažas tur tās sievietes, kas tur bļauj, vaid, kuras tur šauj nost un... [..] Un es sāku tam krievam teikt: “Labi, es redzu, kas te notiek. Nošauj to mazo pirmo! Un tad vienalga, ko jūs dariet ar mums, tām divām, bet nošaujiet to!” Un tas krievs: “Kur tev ir tas mazais?” Un es rādu tos ratiņus. Viņš pieiet, pavelk to sedziņu Aijai gandrīz uz deguntiņa, – tāds mēness spīdēja vēl. Uzreiz viņš sāk glaudīt viņai galvu: “Dušenka, golubčik...”⁶⁰⁰ Viņam droši vien kādi mazi bērni pašam bij mājās. Un tas sāka ar tiem pārējiem runāt, lai laiž mūs vaļā. Un viņš pierunāja tos.⁶⁰¹

Pēc aprakstītās situācijas piedzīvošanas autore arī nekavējoties meklēja vienīgo iespējamo risinājumu, kādu tolaik izmantoja daudzas sievietes, proti, visiem iespējamam

⁵⁹⁶ NMV–3408, Brigita Pitāne...

⁵⁹⁷ NMV–3417, Zigrīda Daškevica...

⁵⁹⁸ Grossmann, A. (1995). *A Question of Silence...*, p. 50.

⁵⁹⁹ NMV–750, Marta Lapsa. Intervē Biruta Abula 1997. gadā ASV.

⁶⁰⁰ Mīlulīti, balodīti... (no kriev. val.).

⁶⁰¹ NMV–790, Elza Reinberga...

līdzekļiem centās paslēpt savā vidū esošās jaunās meitenes, nogriežot tām matus, iegērbjot vīriešu drānās un dažos gadījumos arī nosmērējot sejas, lai padarītu tās pēc iespējas nepamanāmas un nepievilcīgas.⁶⁰² Šāda rīcība, lai gan vajadzīga, tomēr nenoliedzami bija pazemojoša (arī autore norāda, ka viņas meita, kurai viņa nogrieza matus, esot kliegusi un raudājusi). Turklāt tā nebūt nebija vienīgā pazemojošā rīcība, ar kādu sievietēm bija jāsaskaras bēgļu gaitās, jo vairākas autore piemin atutošanas procedūru, kura visiem bēgļiem un pārvietotajām personām bija jāveic, ierodoties Vācijas teritorijā, un kuru spilgti apraksta Dzidra Ziedonis:

*Un arī mums pašiem bija jāmazgā galva ar tādām speciālām ziepēm, un pašiem arī jānomazgājas. Un tad mūs sūtīja pie ārsta uz pārbaudēm. Un mums plikiem tur bija tiem ārstiem jāiet pa priekšu. Tur bija kādi 5–6, un mums tām jaunām meitenēm tas bija šausmīgi – tāda pazemojoša lieta! Un mēs tādu nebijām pieraduši. Tas bija ļoti neērta un neparasta lieta, ko mēs nebijām pieraduši. Tas nebija tikai vienā nometnē. Mēs gājām cauri 6 tādām nometnēm, un visur tas pats bija.*⁶⁰³

Lai gan, visticamāk, šādas situācijas piedzīvoja daudzas autore, kuru dzīvesstāsti analizēti šajā darbā, un daļai no viņām tās noteikti likās tikpat nepieņemamas kā Dz. Ziedonis, tomēr tās, tāpat kā vispār jebkādi ar higiēnu saistīti jautājumi, tiek pieminētas vai aprakstītas ļoti reti. Tas, visticamāk, skaidrojams gan ar to, ka šādi jautājumi uz vispārējā kara un bēgļu gaitu fona nelikās tik ārkārtēji, gan ar to, ka šādus jautājumus cilvēki nevēlas iztirzāt intervijā. Vienīgie izņēmumi ir divas autore, kas savā stāstā apraksta sliktos higiēniskos apstākļus, kādi valdīja uz laivām, ar kurām viņas šķērsoja Baltijas jūru, lai nokļūtu Gotlandes salā. Spilgtākais no abiem piemēriem ir Skaidrītes Dimiteres apraksts par 36 stundu ilgo braucieni, kuru viņa pavadīja zem klāja ļoti saspiestos apstākļos:

*Tad jūs variet iedomāties, kā tur bija. Vienai mātei bija piens, pārējām nebija – tas viss manam bērniņam un manam bērniņam. Un lielākoties viņa sēdēja, tā viss tecēja, jūs varat iedomāties. Viss tas, un man nebija slikti. Tagad šitā sēdēja, es vairāk nevarēju izturēt, tad es nosēdos uz grīdas. Tur bija šitāda te kārtā ar urīnu, es tur sēdēju visu nakti. Es domāju, šausmas šitā, vai ne. Un visi novēmušies, visiem nav vairs spēka.”*⁶⁰⁴

Tālākajā dzīvesstāsta gaitā autore šo situāciju apraksta vēl detalizētāk, norādot gan uz savu, gan citu bēgļu nožēlojamo stāvokli, ierodoties galamērķī. Interesanti, ka viņas vīrs, kurš arī atradās uz laivas un kuram dzīvesstāsta intervijas laikā arī tika jautāts, kādas atmiņas viņam

⁶⁰² No K. Ligeras atmiņām: *Sievietes jau, līdzko manīja, ka nāk kādi, kad dzirdēja, ka nāk kādi, ieskaitot manu mammu un tur vairākas sievietes, tās iztaisīja sevi, cik riebiģi iespējams, lai viņām neķeras klāt. Vienu vārdu sakot, pat lēja virsū, lai smird, un, vārdu sakot, iztaisa sevi riebiģu.* (NMV–3423, Krišs Ligers...)

⁶⁰³ NMV–785, Dzidra Ziedonis...

⁶⁰⁴ NMV–450, Skaidrīte Dimitere...

ir no pārbrauciena, atbild daudz īsāk un vispārīgāk: *Nu tādas švakas atmiņas vispār. Vispār man atmiņas tādas, ka es stāvēju kājās visu to brauciena laiku gandrīz vai tikpat kā, jo laiva bija pārpildīta.*⁶⁰⁵ No vienas puses, tas daļēji skaidrojams ar to, ka viņš visa brauciena laikā atradās uz klāja, atsevišķi no sievas, tomēr, no otras puses, tas arī lielā mērā atbilst novērojumam, ka vīriešu stāsti ir mazāk detalizēti un tajos tik daudz netiek pievērsta uzmanība apkārtējiem cilvēkiem, tā vietā koncentrējoties uz notikumiem un rīcību.

Pievēršoties vīriešu pieredzei bēgļu gaitās, vēlreiz jāuzsver, ka analizēto dzīvesstāstu autori lielākoties ir sievietes, tāpēc arī vīriešu pieredzi nav iespējams izpētīt tikpat padziļināti.⁶⁰⁶ Kā jau minēts, tas lielā mērā skaidrojams ar to, ka liela daļa trimdas latviešu Rietumos bija nonākuši, dienot vācu bruņoto spēku sastāvā, un viņu pieredze šajā darbā netiek aplūkota. Lielākā daļa analizēto dzīvesstāstu autoru – vīriešu, kas bēgļu gaitas piedzīvoja, būdami pilngadīgi,⁶⁰⁷ Latvijā strādāja profesijās vai ieņēma amatus, kuru pārstāvji netika iesaukti bruņotajos spēkos. Pie šādām profesijām un amatiem var minēt aktierus (Edgars Dimiters, Ansis Mitrēvics), žurnālistus un rakstniekus (Fricis Forstmanis, Jānis Klīdzējs), valsts iestāžu darbiniekus (Sergejs Ozoliņš, Aleksandrs Dzirne, Ādolfs Fricis Ābele), mācītājus (Eduards Putniņš), ārstus (Vidvuds Medenis) u. c. Tikai viens no autoriem – Laimonis Rode – bija dienējis vācu bruņotajos spēkos, bet no tiem dezertēja un kopā ar sievu devās bēgļu gaitās uz Zviedriju. Pārējo pieminēto vīriešu galamērķis bija dažāds – daļa evakuējās uz Vāciju, bet citi izvēlējās pretējo virzienu – uz Zviedriju, turklāt gandrīz visi (izņemot 21 gadus veco Vidvudu Medeni) to darīja kopā ar savām ģimenēm. Tomēr atšķirībā no sievietēm vērojams, ka šajos gadījumos atmiņu stāstu centrā biežāk izvirzās pats indivīds un viņa aktīva rīcība, arī bēgšanas process caurmērā tiek izstāstīts caur “es” prizmu. No vienas puses, tas atbilst tam, par ko tika runāts sieviešu stāstu kontekstā, proti, ka gadījumos, kad bēgļu gaitās devās pilnas ģimenes, tieši vīrieši visbiežāk bija tie, kas uzņēmās vadību. No otras puses, tas lielā mērā saskan arī ar vispārējiem novērojumiem par vīriešu atmiņu un stāstīšanas praksi. Šajā kontekstā būtiski, ka viņu bēgšanas naratīvos biežāk arī tiek izcelti dažādi piedzīvojumi un problēmu risināšana, tādējādi radot priekšstatu par savām rakstura iezīmēm un izceļot savas personības lomu. Spilgts piemērs ir Valda Bigestāna stāsts par to, kā viņš laikā, kad bija slēgts zemesceļš starp Rīgu un Kurzemi, centās tikt uz kāda vācu kuģa, lai nonāktu Liepājā:

Bet, ja es varu dabūt no Rīgas pilsētas komandanta [atļauju], tad viņi var uzņemt [mani uz kuģa]. Es biju bezkaunīgs toreiz, nedomāju ne par ko. Es meklēju rokā to kungu.

⁶⁰⁵ NMV–451, Edgars Dimiters...

⁶⁰⁶ Vienlaikus jāuzsver, ka arī sieviešu atmiņās par bēgļu gaitām atklājas viņu pavadošo vīriešu rīcība un likteņi, kas daļēji ļauj pārvarēt minēto problēmu.

⁶⁰⁷ Nepilngadīgu zēnu pieredze analizēta nākamajā apakšnodaļā, kas veltīta bērnu un pusaudžu pieredzei.

Ģenerālis kaut kāds Matisens,⁶⁰⁸ es atceros. [smejas] Es aizgāju pie viņa, un pie viņa paša netiku klāt, es tiku pie viņa sekretāra. Tas bija vācietis, kas runāja latviski. Es viņam pastāstīju, ka līgava Liepājā, kas mani gaida, un fronte ir priekšā. Un viņš tā smaidīdams noklausījās, lai pagaidot. Viņš iedeva man biezu vēstuli uz Liepāju: “Šeit tev būs atļauja.” Es paņēmu to vēstuli un aizvedu.⁶⁰⁹

Ja šo naratīvu salīdzina ar iepriekš aprakstīto Marijas Ķeņģes-Ozoliņas stāstījumu par to, kā viņa centās sagādāt izbraukšanas dokumentus Berlīnē, redzams, ka, lai gan iznākums abos gadījumos bija pozitīvs, tiek izmantota pavisam cita tonalitāte – vienā gadījumā tiek izcelta bezkaunība (faktiski – drosme un uzņēmība), bet otrā – satraukums un bezspēcības sajūta. Turklāt arī vairāki citi autori savās atmiņās īpaši uzsver to, ka sarežģītās situācijās viņi nezaudēja domas skaidrību un rīcībspēju, kā, piemēram, Sergejs Ozoliņš, kas stāsta par savas ģimenes uzkāpšanu uz bēgļu laivas:

Uzcelšana, tos koferīšus mest un cilvēkiem palīdzēt... Un tas jau šūpojās, visu laiku tev ar vienu roku jātur laiva klāt un jāpalīdz. Un tur bija tādi vīri, lieli vīri, viens pat bija viens no labākiem lodes grūdējiem, viņš stāv malā kā tāds teļš, viņš nevar saņemt cilvēku. Viņi bija apstulbuši tai brīdī, pilnīgi tādi. Es tādos gadījumos [dūšu] nezaudēju; tā es vienam vācu žandarmam noņemu revolveri, kad viņš taisījās nošaut vienu Ventspilī.⁶¹⁰

Lai gan abu iepriekš citēto fragmentu autori sniedz visai uzskatāmus piemērus tam, kā mēdz atšķirties vīriešu un sieviešu atmiņu naratīvi par visai līdzīgiem notikumiem, vēl spilgtāk izceļas divi citi autori – Ginters Brunovskis un Ansis Mitrevics, kuru garie un detalizētie bēgšanas pārstāsti kopumā veidoti kā piedzīvojumu stāsti, kuros viens bīstams notikums nomaina citu un veiksmes momenti ir vienmēr klātesoši, lai gan lielā mērā saistīti ar pašu izveicību, pieredzi un zināšanām. Tā Ansis Mitrevics, kas evakuējās no Latvijas kā dzelzceļa darbinieks (iepriekš bija strādājis par aktieri Jelgavas teātrī), līdzīgi ņemot sievu un savus vecākus, nonāca Dancigā, kur tika norīkots strādāt stacijā – lādēt vagonus. Savu tālaika darbu viņš raksturo šādi: *Tur nu nāca mīļie latvieši – cits runāja, cits lādējās, nezinādami, ka tas tur ar dzelzceļnieka cepuri galvā ir latvietis, ka viņš visu saprot. Tagad stāstot mēs smejamies, bet toreiz smiekli nenāca. Man bija žēl cilvēku. Kā tur nāca ar maziem bērniem, ņigu-ņegu. Es palīdzēju viņiem, cik varēju; tie jau vēl brauca tālāk.⁶¹¹*

Smagais darbs drīz vien autoram izraisīja veselības problēmas, kuru dēļ viņš devās pie ārsta:

⁶⁰⁸ Acīmredzot domāts Patstāvīgais Austrumzemes Reihskomisāra vietnieks Martins Matisens.

⁶⁰⁹ NMV-458, Valdis Bigestāns...

⁶¹⁰ NMV-454, Sergejs Ozoliņš...

⁶¹¹ NMV-768, Ansis Mitrevics...

Bet ziniet, šinīs garajās stundās pa nakti strādājot, tā nodzinos. Jutu, ka nav lāga ar veselību. Nolēmu, ka man jāaiziet pie daktera. [...] Es nezinu, kāpēc dakteris bija man labvēlīgs, viņš aizsūtīja mani uz sirds pārbaudi. Kad tā bija izdarīta, viņš paprasīja, kas es tāds, un uzrakstīja, ka es esot nepiemērots dzelzceļnieka darbam, lai mani atbrīvo. Kad es aizgāju atpakaļ ar atbrīvošanas recepti, vajadzēja redzēt to stacijas priekšnieku. Viņš mūs jau bija iemācījis “Heil Hitler!” un sasist papēžus. Es domāju, viņš izleks caur griestiem no dusmām. Kā es vispār esmu drīkstējis iet pie šitā ārsta!”⁶¹²

Kā redzams, abos nelielajos fragmentos autors, veidojot stāstījumu par pieredzēto, atklāj klausītājam arī savas rakstura iezīmes un individualitāti, kas noteiktajās situācijās, ar kurām bija jāsaskaras daudziem bēgļiem, tomēr atšķīra viņu no apkārtējiem un arī ietekmēja viņa tālākās gaitas. Proti, pirmajā gadījumā viņš pauž savu līdzcietību pret citiem latviešu bēgļiem un uzsver, ka ir darījis visu, kas viņa spēkos, lai palīdzētu; savukārt otrā situācijā iezīmējas viņa uzņēmība – nesamierināties ar smago darbu, uzmeklēt ārstu, saņemt diagnozi un ar to doties pie augstākstāvošas personas, izpelnoties tās dusmas. Turklāt abās situācijās iezīmējas arī neliela humora deva par apkārtējo rīcību un reakciju.

Līdzīgi veidots arī autora naratīvs par 1945. gada maija sākumu, kad viņš un sieva bija nonākuši Eitīnē.⁶¹³ Ierodoties pilsētas stacijā, viņi piedzīvoja kārtējo bumbu uzlidojumu, kura laikā tika sašauts arī kāds pārtikas vagonis, no kura vietējie iedzīvotji pēc tam iznesa visas preces. Arī pats autors paņēra vienu sviesta kasti, lai atdotu to vācietei, kura deva viņa ģimenei patvēruma vietu.

Es arī paņēmu vienu šitādu sviesta kastīti. Tāds kā mazs koferītis. Es domāju – tik labi cilvēki, – es viņai parādīju kastīti, teicu, ka tas ir sviests. “Mein lieber Gott!”⁶¹⁴ Viņai bija briesmīgas bailes, kontrolieri atņemšot. Tā kā viņai bija dārziņš, es izraku vienu puķi, izraku bedrīti, aptinu sviesta kastīti ar dvieļiem, ieliku to iekšā un uzliku puķi virsū. Es teicu: “Keine Angst!”^{615, 616}

Nelielā epizode vienlaikus ilustrē gan autora vēlmi atmaksāt labu ar labu, gan liek nedaudz pasmaidīt par vācietes it kā pārspīlēto reakciju, uz kuru fona izceļas autora nosvērtā pieeja un problēmas atrisinājums (pēc angļu bruņoto spēku ienākšanas pilsētā viņš sviesta kasti izraka un sadalīja “kristīgās daļās”).

Arī Gintera Brunovska stāstījums par viņa ģimenes bēgļu ceļu cauri Latvijai un Vācijai ir tikpat piesātināts ar dažādiem notikumiem, kas atklāj gan pašu apņēmību, gan veiksmes

⁶¹² NMV-768, Ansis Mitrevics...

⁶¹³ Eutin, Vācija.

⁶¹⁴ Ak Dievs! (No vācu val.)

⁶¹⁵ Nebaidieties! (No vācu val.)

⁶¹⁶ NMV-768, Ansis Mitrevics...

nozīmi, gan apkārtējo cilvēku dažādo iedabu. Būtiski gan piemetināt arī to, ka neviens no abiem izceltajiem naratīviem netiek stāstīts caur “es” prizmu, bet drīzāk tie ir kā ģimenes sāgas, jo G. Brunovskis ceļoja kopā ar sievu un mazgadīgo dēlu, bet A. Mitrevics ar sievu, kuri bieži tiek pieminēti, turklāt ne tikai kā otrā plāna varoņi, bet gan kā pilnvērtīgi notikumu dalībnieki. Visai ticami šķiet arī tas, ka minētie notikumi šajās ģimenēs vēlāk tikuši bieži pārrunāti un atsaukti atmiņā, kļūstot par daļu no kopīgajām ģimenes atmiņām.

4.2. Bērnu un pusaudžu bēgšanas naratīvi

Līdztekus tam, ka lielā daļā pētījumu par bēgļu un piespiedu migrāciju analizēti faktori, kas ietekmē pārvietošanos, liela uzmanība tiek pievērsta arī tam, kā dažādi sociālās atšķirības marķieri, piemēram, dzimums un etniskā piederība, mijiedarbojas ar migrācijas pieredzi. Tomēr, kas ir būtiski arī šajā promocijas darbā, bērnu un pusaudžu balsis šajos pētījumos reti tiek sadzirdētas, jo viņi parasti tiek skatīti kontekstā ar migrējošo ģimeņu pieredzi, nevis kā aktīvi subjekti paši par sevi.⁶¹⁷ Arī pētījumos, kuros analizēta cilvēku spēja tikt galā ar grūtībām un traumām kara, evakuācijas un bēgļu gaitu laikā, bērni parasti tiek pozicionēti kā tādi, kuriem nepieciešama kontrole un aprūpe, vai gluži pretēji – kā neesoši, tādējādi arī šajos gadījumos viņu balsis un (iemiesotā) pieredze līdz nesenam laikam reti tikusi pētīta vai uztverta nopietni.⁶¹⁸ Tajā pašā laikā ir skaidrs, ka bērnu skaits piespiedu pārvietoto vidū parasti ir relatīvi liels un ka kara laiks, deportācijas, evakuācija un bēgšana ir dramatisks posms viņu dzīvē, kas, atkarībā no pieredzes smaguma, var atstāt ietekmi līdz pat mūža galam. Tādēļ pēdējās desmitgadēs parādās arvien vairāk pētījumu,⁶¹⁹ kuru centrā ir tieši bērnu pieredze, turklāt tā tiek skatīta ne tikai kontekstā ar stresu, slimībām un disfunkcijām, ko rada šādas situācijas, bet vērsot uzmanību uz izdzīvošanas spējām, cerībām, drosmi un spēku, ko šī pieredze atspoguļo. Kā uzsver britu vēsturnieks Niks Barons (*Nick Baron*), ieklausīšanās to pieaugušo vārdos un balsīs, kuri bērnībā piedzīvoja piespiedu pārvietošanu, piedāvā unikālu ieskatu ne tikai vardarbīgu satricinājumu subjektīvajā pieredzē un ilgtermiņa ietekmē, bet arī atkal un atkal ļauj saklausīt ne vien ciešanas, bet arī bērnu attapību, drosmi un spēju izdzīvot.⁶²⁰

⁶¹⁷ Hopkins, P., Hill, M. (2008). Pre-flight experiences and migration stories: The accounts of unaccompanied asylum-seeking children. *Children's Geographies*, 6(3), p. 258.

⁶¹⁸ Paksuniemi, M., Määttä, K., & Uusiautti, S. (2015). Childhood in the shadow of war: Filled with work and play. *Children's Geographies*, 13(1), p. 123.

⁶¹⁹ Arī Latvijā kopš 2000. gada fonds “Sibīrijas bērni” apzina un pēta padomju varas deportēto latviešu ģimeņu, īpaši bērnu, stāstus.

⁶²⁰ Baron, N. (2017). Placing the Child in Twentieth-Century History: Contexts and Framework. Baron, N. (ed.) *Displaced Children in Russia and Eastern Europe, 1915–1953: Ideologies, Identities, Experiences*. Brill, pp. 4–11.

Pievēršanās šim jautājumam ir būtiska, jo bērnu pieredze dažādās vēsturiskās situācijās, tajā skaitā bēgļu gaitās, atšķiras no viņu vecāku pieredzes. Par šādām atšķirībām tiek runāts arī holokausta pētniecībā, kur tālaika bērni un pusaudži tiek skatīti kā pusotrā (1,5) paaudze, pretnostatot to pirmajai paaudzei – holokaustā izdzīvojušiem pieaugušajiem – un otrajai paaudzei – izdzīvojušo pieaugušo bērniem, kas piedzima uzreiz pēc holokausta. Šo paaudzi raksturo tas, ka viņi bija notikumu līdzdalībnieki, bet pārāk jauni, lai izprastu, kas ar viņiem notiek, tādējādi viņu kopīgā pieredze bija “priekšlaicīga” neizpratne un bezpalīdzība. Priekšlaicīga tādā nozīmē, ka notikušais viņus skāra pirms stabilas identitātes veidošanās, kas tiek asociēta ar pieaugušo vecumu, un dažos gadījumos pat pirms jebkādas īstas pašizpratnes. Turklāt šo “priekšlaicīgo apjukumu” bieži vien pavadīja arī priekšlaicīga “novecošana”, jo daudziem šīs paaudzes pārstāvjiem, esot vēl bērniem, bija jāīkņojas kā pieaugušajiem.⁶²¹ Par to, ka arī piespiedu pārvietošana izraisīja līdzīgas sekas, runā lietuviešu vēsturnieks Tomass Balkelis (*Tomas Balkelis*), uzsverot, ka fiziska pārvietošanās nozīmēja arī piespiedu atteikšanos no tradicionālajām komforta vietām – mājām un vietējās sociālās un kultūras vides. Līdz ar to šis ceļojums ietvēra vai reprezentēja bērņības laika pārrāvumu un nereti kalpoja kā “pārejas rituāls”, lai kļūtu par pieaugušo.⁶²²

Minēto iedalījumu lielā mērā var attiecināt arī uz trimdas latviešiem, pievienojot tradicionālajam dalījuma starp pirmo, otro un tām sekojošām trimdas paaudzēm arī pusotro paaudzi, tas ir, tos cilvēkus, kuri bēgļu gaitas piedzīvoja, nerasnieguši 18 gadu vecumu (dzimuši starp 1927. un 1944. gadu). Tomēr arī šāds dalījums ir visai vispārīgs, jo pastāv liela atšķirība starp bērņību un pusaudžu vecumu. Proti, bērņi, kas jaunāki par vienpadsmit gadiem, atšķirīgi izprot sev apkārt notiekošo, viņiem trūkst pusaudžiem piemītošās spējas domāt hipotētiski un vēl nav izveidojies vārdu krājums, ar kuru atbilstoši paust savu pieredzi un kurš tāpēc ietekmē arī viņu pieredzi un turpmāko attīstību. Turklāt ir iespējams izšķirt arī citu – vēl agrāku – vecuma robežu, zem kuras vispār nav apzinātu atmiņu un bērņam ir pieejams ļoti mazs vārdu krājums vai tā nav vispār. Ņemot vērā minētās atšķirības, kas pastāv starp dažādām vecuma grupām, Hārvarda Universitātes profesore Sūzana Rubina Suleimana (*Susan Rubin Suleiman*) holokaustā izdzīvojušo pusotru paaudzi klasificējusi trīs kategorijas: bērņi “pārāk jauni, lai atcerētos” (zīdaiņi līdz apmēram trīs gadu vecumam); bērņi, kas ir “pietiekami veci, lai atcerētos, bet pārāk jauni, lai izprastu” (apmēram četrus līdz desmit gadus veci); un bērņi, kas ir “pietiekami veci, lai saprastu, bet pārāk jauni, lai būtu atbildīgi” (apmēram no 11 līdz 14 gadu

⁶²¹ Suleiman, S. R. (2002). The 1.5 Generation: Thinking About Child Survivors and the Holocaust. *American Imago*, 59(3), p. 277.

⁶²² Balkelis, T. (2017). Ethnicity, Identity and Imaginings of Home in the Memoirs of Lithuanian Child Deportees, 1941–53. Baron, N. (ed.) *Displaced Children in Russia and Eastern Europe, 1915–1953: Ideologies, Identities, Experiences*. Leiden: Brill, p. 257.

vecumam), ar atbildību saprotot to, ka, reaģējot uz notikumu gaitu, ir jāizdara izvēle (un jārīkojas atbilstoši šīm izvēlēm) par savas vai ģimenes rīcību.⁶²³ Pamatojoties uz minēto iedalījumu, kā arī pasaulē pieņemtajām bērnu un pusaudžu vecuma robežām,⁶²⁴ arī starp latviešu bēgļiem, kas bēgļu gaitu laikā nebija sasnieguši pilngadību, iespējams izdalīt divas vecumgrupas (par atskaites punktu tiek uzskatīts indivīda vecums māju atstāšanas brīdī): bērni (apmēram četri līdz 10 gadi) un pusaudži (apmēram 11 līdz 18 gadi⁶²⁵).

Analizējot bērnu un pusaudžu pieredzes atspoguļojumu MV avotos, ir jāņem vērā vairāki aspekti, kas raksturīgi tieši bērniņas atmiņām. Pirmkārt, tas, ka šie avoti satur bērniņas pieredzes interpretācijas, kurās pieaugušie pārskata notikumiem, kas risinājušies pirms daudzām desmitgadēm, un dalās atmiņās par tiem. Tāpēc arī tad, ja šie avoti atkārtoti bērniņas sacīto, tie tiek atlasīti un citēti ar noteiktu mērķi – būtībā sniedzot iespēju saklausīt tikai bērniņas atbalsis.⁶²⁶ Otrkārt, pieaugušo atmiņas par bērniņu bieži vien ir sadrumstalotas, tās parādās kā sapņiem līdzīgi attēli, kam raksturīgas sarežģītas un nenoteiktas telpiskuma un laicīguma iezīmes. Citiem vārdiem, šiem cilvēkiem ir savas atmiņas, kas skatītas ar bērniņas acīm pat pēc daudzām desmitgadēm, taču gadījumos, kad viņi nespēj paši atcerēties, vai arī stāstot savas ģimenes vēsturi, viņi bieži vien izmanto vecāku atmiņas tā, it kā tās būtu viņu pašu.⁶²⁷ Līdz ar to pētniekam ir jāmēģina saprast, kā subjekts runā pārveido un pārkārt šo prātā esošos attēlus stāstījumā un kādas diskursīvās struktūras nodrošina ietvaru atcerētajai pieredzei.⁶²⁸ Runājot par Latvijas Otrā pasaules kara bēgļiem, šīs diskursīvās struktūras vislielākajā mērā saistāmas ar trimdas kolektīvo atmiņu, jo, kā atzīst arī citu nacionalitāšu trimdinieku pētnieki, “Runājot par konkrētiem vēsturiskiem un politiskiem notikumiem, viņi [toreizējie bērni / tagadējie pieaugušie] mēdz atveidot precīzus formulējumus, kas rodami pirmās paaudzes trimdinieku politiskajās runās un rakstos”⁶²⁹. Tāpat nereti vērojams, ka retrospektīvais pieaugušo skatījums uzliek īpašus stāstījuma ietvarus par agrīnās pieredzes atspoguļošanu tādā nozīmē, ka tiek uzsvērtas etniskās kopienas kolektīvās ciešanas, kas piešķir bērniņas rudimentārajiem un daudz personīgākajiem iespaidiem plašāku nozīmi. Rezultātā dažiem personīgās ciešanas kopīgo ciešanu kontekstā kļūst mazāk nozīmīgas, kas atspoguļojas arī viņu atmiņu stāstos un iespaido

⁶²³ Suleiman, S. R. (2002). *The 1.5 Generation...*, p. 283.

⁶²⁴ Apvienoto Nāciju Organizācija par pusaudžu vecuma robežu uzskata desmit līdz 19 gadus. Pieejams: <https://data.unicef.org/topic/adolescents/overview/>.

⁶²⁵ Lai arī 15–17 gadus vecie pusaudži bieži vien tika uzlūkoti (nodarbināti) kā pieaugušie, visbiežāk viņu rīcība nebija autonoma, bet gan atkarīga no pieaugušo (vecāku) lēmumiem.

⁶²⁶ Baron, N. (2017). *Placing the Child...*, p. 9.

⁶²⁷ To, ka tā notiek, apzinās arī analizēto avotu autori. Tā, piemēram, tolaik astoņus gadus vecais Krišs Ligers atzīst, ka, iespējams, jauc dažas lietas, *ko it kā es atceros, bet es nevaru būt pilnīgi pārliecināts, vai tas nav man stāstīts un es esmu sevī pašā ainu tādu radījis, ka tā būtu manā atmiņā.* (NMV–3423, Krišs Ligers...)

⁶²⁸ Baron, N. (2017). *Placing the Child...*, p. 15.

⁶²⁹ Židek, N. (2021). “Nobody asked me how I felt”. Childhood Memories of Exile among the Croatian post-WW2 Diaspora in Argentina. *Contemporary Southeastern Europe*, 8(1), p. 17.

tos.⁶³⁰ Tādējādi bērnu atmiņas, kaut arī tās atšķiras, nav atdalāmas no viņu vecāku un kopienas atmiņām.

Arī Niks Barons ir uzsvēris, ka bērnības liecības neatkarīgi no tā, vai tās ir radījuši bērni vai pieaugušie, ir jāuztver kā poētisks, nevis dokumentāls žanrs: tās dekontekstualizē un vienkāršo atgūtos un apkopotos pagātnes iespaidus vai nojausmas, jo tās saskan ar šī brīža uzskatiem, normām un izpratni par “patiesību”. Tas nozīmē arī to, ka šo liecību nozīme rodas tikpat daudz no iztēles un dažādiem impulsiem, cik no “autentiskās” pieredzes. Tajā pašā laikā viņš atzīst, ka neviens no šiem apsvērumiem nenoliedz pirmās personas liecības kā avotus, lai pētītu bērnu iekšējo pasauli un bērnībā piedzīvotā ietekmi uz pieaugušajiem stāstītājiem.⁶³¹ Arī T. Balkelis atzīmē, ka liecības, kurās tiek detalizēti aprakstīta bērnības uztvere un pieredze, spēj nodot aprakstītos notikumus intensīvā tiešumā, kā arī spilgti attēlot psiholoģiskos, emocionālos un materiālos apstākļus, dilemmas un izaicinājumus, ar kuriem bērni saskārās noteiktās vēsturiskās situācijās, turklāt, iepazīstoties ar šīm liecībām kā korpusu, zināmā mērā ir iespējams identificēt retrospektīvo ietvaru galvenos elementus un cauri pieaugušo balsij “sadzirdēt” pašu bērni izpratni.⁶³² Tāpat ir novērots, ka autentiskās bērnības atmiņas ir dzīvas un emocionālas neatkarīgi no tā, vai tās ir skumjas vai laimīgas, un bieži vien tās stāstītājos izraisa patiesu reakciju un emocijas, kas izpaužas raudāšanā, kad tiek atgādināti traumatiskie mirkļi, vai entuziasmā, runājot par saviem laimīgajiem bērnības mirkļiem.⁶³³

Bērni

Šajā sadaļā analizēta to cilvēku pieredze, kas Latvijas atstāšanas brīdī bija apmēram četrus līdz 10 gadus veci (“pietiekami veci, lai atcerētos, bet par jaunu, lai izprastu”). To, ka četri gadi var tikt uzskatīti par zināma veida robežu, pirms kuras atcerēšanās spēja ir ļoti ierobežota, apliecina pašas jaunākās analizēto dzīvesstāstu autores atmiņu naratīvs:

Un tad [19]44. gadā mēs, protams, mukām. Šito es pati neatceros. Man bija tikai 3.5 gadiņi, kad mēs izceļojām – pa priekšu ar vilcienu un tad ar kuģiem caur Poliju uz Vāciju. Un man tās atmiņas tā kā no tiem pirmiem trimdas gadiem ir ļoti, ļoti vājas. Es domāju, ka varbūt man vienkārši tā kā aizkars nosēdās priekšā. [...] Un man ir pāris sliktas atmiņas. Tā kā es atceros bēres, es atceros, kā vienu noslīkušu... nu, es nezinu, vai viņš pašnāvību bija uztaisījis, bet vienu jaunu vīrieti. Mēs bijām pie kaut kādas upes.

⁶³⁰ Balkelis, T. (2017). *Ethnicity, Identity and Imaginings...*, pp. 251–257.

⁶³¹ Baron, N. (2017). *Placing the Child...*, p. 16.

⁶³² Balkelis, T. (2017). *Ethnicity, Identity and Imaginings...*, p. 251.

⁶³³ Židek, N. (2021). “*Nobody asked me how I felt*”..., p. 17.

*Un es atceros, ka viņu izvilka un iznesa no ūdens, un nesa mums garām. Un tādas dažas atmiņas man ir – ne pārāk tādas jaukas.*⁶³⁴

Kā redzams, autore, kura vēl nebija sasniegusi četru gadu vecumu, pati apzinās un atzīst, ka neatceras bēgšanu, turklāt sasaista to ne tikai ar mazo vecumu, bet arī ar iespējamām traumas sekām. Proti, iespējams, pieredzētais mazam bērnam bija tik dramatisks, ka viņa to izslēdza no atmiņas (“aizkars nosēdās priekšā”). Par šo dramatismu liecina arī vienīgā pašas atmiņu epizode, ko viņa atstāsta, kā arī tas, ka viņa nedalās ar pārējām – ne pārāk patīkamajām epizodēm, kas it kā palikušas viņas atmiņā.

Pretstatā minētajam piemēram, skaidrākas un detalizētākas atmiņas par šo laiku un notikumiem ir tiem cilvēkiem, kuri bēgšanas brīdī jau bija sasnieguši četru un vairāk gadu vecumu.⁶³⁵ Daži no viņiem arī droši apgalvo: *O, bēgšanu es atceros ļoti labi!*⁶³⁶ Turklāt minētais apgalvojums, ko savā dzīvesstāstā izteikusi tolaik četrus gadus vecā Arta Svenne, apstiprinās arī viņas tālākajā atmiņu stāstā, kur īsi, tomēr diezgan detalizēti aplūkotas ģimenes bēgļu gaitas, sākot no Latvijas atstāšanas brīža (Latviju atstāja māte ar diviem bērniem un vecmāmiņu, vēlāk viņiem pievienojās arī tēvs):

Es atceros, kā mēs izbraucām ārā no Rīgas jūra līča, ka mana vecmāmiņa mūs pasauca ar manu brālīti un teica... tieši saule rietēja jūrā iekšā, liela sarkana bumba gāja jūrā, ieslīdēja iekšā. Viņa man teica: “Tu paskaties atpakaļ uz Latviju tagad, jo mēs izbraucam no Rīgas jūras līča, un varbūt tu nekad vairs netiksi atpakaļ.” Un tad mēs visi sākām raudāt, saprotams. [šņukst] Es atceros to.”⁶³⁷

Minētā autore Latvijas atstāšanas brīdi iekrāso ļoti emocionāli, gan ievijot stāstījumā tiešo runu (šāds paņēmiens ierasti tiek izmantots stāstījuma dramatiskā efekta palielināšanai⁶³⁸), gan attiecinot uz visiem klātesošajiem patriotisku izjūtu sakāpinājumu (*visi sākām raudām, saprotams*). No vienas puses, tik detalizēts apraksts it kā apliecina to, cik dziļi šis brīdis iespiedies meitenes atmiņā, tomēr, no otras puses, tas liek domāt par vēlāk klāt nākušiem uzslāņojumiem un situācijas izpratni, kāds, maz ticams, piemita četrus gadus vecam bērnam. Šādu pieņēmumu apliecina arī tas, ka gandrīz neviena cita bērna atmiņās Latvijas atstāšanas brīdis netiek attēlots tik emocionālā veidā, ja vispār tiek pieminēts (piemēram, Krišs Ligers uz jautājumu, kāds bija kuģa brauciens, atbild: *To es it kā atceros, ka uzkāpa uz kuģa, bet pēc tam*

⁶³⁴ NMV–3400, Vija Hjūza. Intervē M. Zimīte 2009. gadā Lielbritānijā.

⁶³⁵ No vienas puses, tas apliecina, ka tik agrīnā vecumā arī nelielai gadu, pat tikai mēnešu starpībai varēja būt sava loma noturīgu atmiņu veidošanā, no otras puses, jāņem vērā arī individuālie faktori un atmiņas īpatnības.

⁶³⁶ NMV–3401, Arta Svenne...

⁶³⁷ Ibid.

⁶³⁸ Sebre, S. (1992). *Autobiographical childhood narratives: processes of remembering and reconstructing*. PhD. The City University of New York, p. 162.

man īsti nav tāda konkrēta atmiņa.⁶³⁹ Vienīgais izņēmums ar līdzīgu dramatisma (arī tiešās runas) elementu ir Austras Zariņas stāstījums: *Es zinu, ka mamma bija pacēlusi manu brāli, turēja uz rokas un teica: “Skaties dēls, tā ir tava dzimtene, kuru es tev atņemu!” [...] Es neesmu īsti droša, vai tas man stāstīts, jeb to es atceros.*⁶⁴⁰ Tomēr, tā kā arī pati autore atzīst, ka nav droša par šīs atmiņu epizodes autentiskumu, drīzāk šķiet, ka šie mātes atvadu vārdi dzimtenei pieder pie ģimenes kopīgā Latvijas atstāšanas naratīva, kas ticis bieži atstāstīts, tāpēc kļuvis par daļu no visu ģimenes locekļu atmiņām.

Atgriežoties pie A. Svennes dzīvesstāsta, jāpiemetina, ka līdzīgu iespaidu par neapzinātu vēlāku laiku uzslāņojumu rada arī viņas paustais apgalvojums: *Saprotams, mēs visi domājām, ka Ziemassvētkos mēs visi būsim mājās, ka tas tikai pagaidām tā ir.*⁶⁴¹ Kā norādīts iepriekš, šāds uzskats bēgļu vidū gan bija plaši izplatīts, tomēr rodas jautājums, cik lielā mērā autore pati to apzinājās. Šāda tālaika izpratne parādās arī vairāku citu bērnu atmiņās. Piemēram, tolaik piecus gadus vecais Bruno Brunovskis apgalvoja: *To es zinu, ka tur cerība bija. O, mēs uz Ziemassvētkiem būsim atpakaļ! Mēs dziedājām “Būsim atpakaļ, mēs uz Jāņiem būsim atpakaļ”.*⁶⁴² Savukārt tolaik deviņus gadus veca autore, kura nonāca Zviedrijā, stāsta par to, ka viņa un citi bēgļu bērni pirmajā gadā esot atteikušies mācīties zviedru valodu, jo – *ko mēs mācīsim zviedriski, mēs taču drīz brauksim atpakaļ*⁶⁴³. Šādas atmiņas parāda ne tikai ticības par drīzo atgriešanos visaptverošu izplatību bēgļu vidū, bet arī to, ka šo ticību starppaudžu komunikācijas ceļā pārņēma arī bērni.

Par šīs komunikācijas iespaidu uz bērnu uztveri (pārņemtām bailēm) rosina domāt vēl kāda iepriekš minētās A. Svennes dzīvesstāsta epizode, kurā viņa atceras jau vēlāku laiku Vācijā, kad ģimenes apmešanās vietā bija iekļīduši divi Sarkanās armijas karavīri: *Man bija šausmīgas bailes no krieviem. Kad es viņus ieraudzīju, tad jau vecāki nebija mājās, viņi bija aizgājuši kaut kur ēdienu meklēt. Tad es palīdu zem gultas apakšā un nenācu vairs ārā, kamēr vecāki atgriezās atpakaļ.*⁶⁴⁴ Tādējādi var novērot, ka šīs autorei bēgļu gaitu naratīvā parādās trīs kanoniskas tēmas – dramatisks mirklis, kuģim atstājot Latvijas krastu (gan neminot himnas dziedāšanu); ticība, ka bēgļiem būs iespēja drīz atgriezties mājās; izteiktas bailes no krieviem.

Līdzīgas tēmas, kā arī tikpat emocionālu attieksmi var sastapt arī citā, nedaudz vecākas (6 gadi) autore – Maijas Hinkles – bēgšanas stāstā. Šajā gadījumā gan pirmais dramatisks mirklis saistīts ne ar Latvijas atstāšanu, bet lēmuma pieņemšanu par došanos prom, kas pieminēta arī citās darba nodaļās:

⁶³⁹ NMV–3423, Krišs Ligers...

⁶⁴⁰ NMV–195, Austras Zariņš...

⁶⁴¹ NMV–3401, Arta Svenne...

⁶⁴² NMV–202, Bruno Brunovskis...

⁶⁴³ NMV–193, Astride Baardvik...

⁶⁴⁴ NMV–3401, Arta Svenne...

Mēs jau visi bijām redzējuši “baigo gadu” un to pirmo padomju okupāciju, un mana mamma teica, ka viņa saprot, ka mācītājiem neies viegli. Un viņa saka: “Es meitenes pie krieviem neatstāšu, es braucu prom!” Jo manam tēvam bija ļoti grūta izšķiršanās. [...] Māmiņa teica: “Ja tu paliec pie draudzes, paliec pie draudzes, bet es ar meitenēm braucu prom.” Un viņš izšķīrās braukt līdzī. ⁶⁴⁵

Arī šajā gadījumā autore izmanto tiešo runu, tāpēc īsā epizode iegūst emocionāli ļoti piesātinātu formu. Tajā pašā laikā ir iespējams, ka šāda saruna starp vecākiem norisinājās, bērniem klāt neesot, un autore minēto situāciju atstāsta no mātes stāstītā vai ģimenē vēlāk pārrunātā. Šādu pieņēmumu savā ziņā apstiprina arī tas, ka autore šīs epizodes sākumā nelieto ievadvārdus “es atceros”, jo bērnu bēgšanas naratīvos ļoti raksturīgi, ka tieši šie vārdi ievada personīgo atmiņu epizodes (pārējā laikā lietojot “mēs” formu), kas arī lielā mērā ļauj tās atšķirt no vispārējā stāstījuma un no ārpuses vēlāk nākušiem uzslāņojumiem.

Stāstot par Rīgas atstāšanu, M. Hinkle atceras to, ka visi uz klaja esošie dziedājuši ne tikai Latvijas himnu, bet arī dziesmu “Dievs kungs ir mūsu stiprā pils” (iespējams, tāpēc, ka meitenes tēvs bija mācītājs), tomēr šī stāstījuma daļa, atšķirībā no iepriekšējās autore teiktā, ir emocionāli ļoti neitrāla. Dramatiskāka ir stāstījuma epizode, kurā iztirzātas autore atmiņas par padomju okupācijas laiku un kura arī lielā mērā skaidro ģimenes lēmumu atstāt Latviju: *Ko es atceros, ka man bija tāds atkārtots sapnis. Mums aiz mājas bija vispirms augļu dārzs un tad bija liela pļava, un tad pavisam tālu bija mežs. Un kas man tas sapnis bija, ka pa to mežu nāca milzīgas liesmas. [...] Tas bija sapnis, no kā es nevarēju atmosties. Un tas teiciens bija, ka krievi nāk. Tā kā tās liesmas bija tie krievi. ⁶⁴⁶*

Izmantojot daudz tēlainākus salīdzinājumus, arī šajā gadījumā naratīva centrā liktas milzīgās un pat iracionālās bailes no padomju varas atgriešanās, kuru rašanās un nostiprināšanās bērna apziņā skaidrojama gan ar bieži dzirdētajām pieaugušo bažām, gan ar bērnu vecuma īpatnībām un kara apstākļu sekām. Proti, kā norādījuši bērnu un pusaudžu psihes pētnieki, kara traumas var kalpot kā ierāmēšanas konstrukcija normālām attīstības bailēm, tādējādi bērni, kuriem noteiktā vecumā ir normāli baidīties no noteiktiem dzīvniekiem vai svešiniekiem, kara apstākļos var baidīties no ienaidniekiem, šajā gadījumā – no krieviem. “Tādā veidā kara notikumi var kalpot kā metafora vai līdzeklis, lai bērns varētu paust normālas viņa attīstībai raksturīgas trauksmes.”⁶⁴⁷ Tomēr tas, ka arī vairāki citi tālaika bērni atsauc atmiņā saskarsmi ar Sarkanās armijas pārstāvjiem, bet daudz neitrālākā formā,⁶⁴⁸ parāda, ka vairums bērni labi

⁶⁴⁵ NMV-2725, Maija Hinkle...

⁶⁴⁶ Ibid.

⁶⁴⁷ Jensen, P. S., Shaw, J. (1993). Children as victims of war: current knowledge and future research needs. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 32(4), p. 703.

⁶⁴⁸ Jau minētais Krišs Ligērs atsauc atmiņā epizodi, kad, ģimenei dzīvojot kādās vācu lauku mājās, naktī tur ielauzušies vairāki Sarkanās armijas pārstāvji, kas izraisīja gan lielu satraukumu tur mītošo sieviešu vidū, gan

apzinājās, ka padomju vara ir tās briesmas, no kā viņi bēg,⁶⁴⁹ tomēr tas neizraisīja tik spēcīgas emocijas A. Svennes un M. Hinkles gadījumā.

Pievēršoties citiem bērnu bēgļu gaitu atstāstījumiem, jāsecina, ka vairumā gadījumu, būdami ne tik emocionāli iekrāsoti, ne kanoniski, tie īsākā vai garākā veidā sniedz pārskatu par bēgļu ceļojumu ar galvenajiem pieturpunktiem un nozīmīgākajiem notikumiem, kā arī atsevišķām epizodēm, kas prātā palikušas kādas īpašas nozīmes dēļ. Tā kā runa ir par bērniības atmiņām, tad šī īpašā nozīme saistās ar dažādām bērniem būtiskām lietām, ko iespējams iedalīt šādās kategorijās: bērnu spēles un rotaļlietas; pārtika un tās sagāde; kā arī piedzīvotie gaisa uzlidojumi.

Runājot par pirmo minēto kategoriju, bērnu atmiņās bieži var sastapties ar kādu noteiktu rotaļlietu, kura vai nu bijusi tiem līdzī visās bēgļu gaitās, vai arī kuras zaudējumu viņi ir ļoti pārdzīvojuši. Tā Austrai Zariņai šādas atmiņas saistītas ar brīdi, kad ģimene vēl tikai gatavojās atstāt mājas Latvijā:

Mamma teica: ja mēs gribam kādas spēļmantas, mums katram jānes līdzī. Un man bija tāda liela lelle, gandrīz tikpat liela kā es pati. [...] Bet viņa bija smaga, ar porcelāna galvu. Un man viņu negribējās nest. [...] Mamma teica – ja tu negribi nest, tad viņai jāpaliek –, un uzlika uz krēsla pie durvīm. Tā es atstāju to lelli un aizgāju. Tā man pēdējā atmiņa no tās mājas, ka es atstāju savu lelli koridorā uz krēsla, mēs izgājām pa durvīm ārā.⁶⁵⁰

Šajā gadījumā tieši lellei piešķirtā lielā nozīme un saklausāmā nožēla par tās atstāšanu ļāvušas māju atstāšanas epizodei dziļi iespieties autorei atmiņā, turklāt saprotams, ka tieši šī epizode kalpo kā bēgļu gaitu uzsākšanas izšķirošais brīdis, kas citu bēgļu atmiņās bieži saistīts ar kuģa attālināšanos no dzimtenes krasta. Tāpat būtiski, ka šis naratīvs ieskicē autorei aktīvu pozīciju pretstatā pasīvai lomai, kas visbiežāk parādās bērnu bēgšanas pieredzes aprakstos, jo, saprotams, ka šajā vecumā viņi pakļāvās pieaugušo vadībai (kā to lakoniski formulējis B. Brunovskis: *Piecgadnieks jau daudz neko par tādām lietām nefilozofē vēl, viņš vairāk pakļaujas. Un tas ir pieņemts.*⁶⁵¹ Tomēr dažos dzīvesstāstos parādās arī tādas epizodes, kad bērni savu iespēju robežās ir izrādījuši pretestību – gan ne pret sev tuvajiem pieaugušajiem, bet drīzāk pret sev nepieņemamu jeb nesaprotamu kārtību. Šāds piemērs rodams tolaik

gandrīz radīja dramatiskas sekas viņu ģimenei (šie karavīri esot sakāvušies un nogalinājuši vienu no savējiem, par ko vēlāk gribēts vainot viņa tēvu). Tomēr stāstījuma gaitā autors nepauž īpašas bailes vai satraukumu, ko viņā būtu radījuši šie konkrētie karavīri vai Sarkanā armija kopumā.

⁶⁴⁹ Piemēram: *Tas jau man bija iegājis asinīs, vai ne, ka, ja amerikāņi (mēs tos saucām tikai par amerikāņiem, lai gan tur bija angļu un franču visi) mūs panāks, tad viss būs labi, bet, ja krievi mūs panāks, tad nebūs labi. Mēs no krieviem mukām. Tā ka to es zināju.* (NMV–202, Bruno Brunovskis...)

⁶⁵⁰ NMV–195, Austrā Zariņš...

⁶⁵¹ NMV–202, Bruno Brunovskis...

septiņgadīgās Maritas Gruntas atmiņās, kurās viņa stāsta par to, ka, dzīvojot Vācijā, visiem uz ielas bija jālieto nacistiskais sveiciens *Heil Hitler*, ko viņai nepatika darīt. Tā kā māte viņu brīdināja, ka šī noteikuma neievērošana var radīt problēmas, autore vienmēr šādās situācijās pārgāja pretējā ielas pusē, tādējādi izvairoties no sev netīkamās rīcības.⁶⁵²

Atgriežoties pie rotaļlietu tēmas, citas autore – Sarmītes Jankovskas – bērnības atmiņas arī vēsta par zaudējumu, tomēr šī stāstījuma noskaņa ir citāda:

*Braucām ar kuģi no Rīgas uz Kēnigsbergu. [...] Mēs bijām uz viena kuģa, un mūsu bagāža bija arī uz mūsu kuģa, bet daža bagāža bija otrā kuģī. Un to otru kuģi ar torpēdām nolaida dibenā. Tur bija mans lācītis. [...] Es tev teikšu, tas bija man tā, kā bērns nomiris pilnīgi. [smejas] [...] Un es atceros vienu sievieti, kurai arī visa manta tur nogāja dibenā – viņa gribēja ielekt jūrā, viņa šausmīgi kļiedza.*⁶⁵³

Šajā gadījumā autore retrospektīvais skatījums uz šo bērnam traģisko notikumu un savām tālaika emocijām ļauj paraudzīties ar humoru; tajā pašā laikā īsā epizode parāda arī to, ka arī pieaugušie dažkārt ļoti asi reaģēja uz materiālo vērtību zaudējumu.

Bērnu līdzī paņemtās rotaļlietas bēgļu laikā nereti tika pazaudētas vai arī sabojātas, turklāt daudziem bērniem tādu vispār nebija. Tas līdztekus citiem bēgļu dzīves aspektiem varēja atstāt negatīvu iespaidu uz viņu pašsajūtu, jo bija viens no uzkrītošākajiem pierādījumiem tam, cik ļoti bēgļu dzīve atšķīrās no laimīgā, ar rotaļām piepildītā bērnības laika Latvijā. Kā rāda nākamais piemērs, tieši rotaļlietu trūkums varēja iezīmēt normalitātes neesamību, ko varbūt citādi bērns nebūtu izjutis tik lielā mērā:

*Tajā nometnē pirmoreiz ievēroju, ka man nav nevienas spēļlietas, it nevienas. Un, man liekas, ka tajā pašā dienā vai otrā dienā paps bija dabūjis ciet vienu tādu no kokiem, dikti tādu primitīvu kuģīti. Un tā tad man bija vienīgā spēļlieta. Bet tas bija smags pārdzīvojums, to es dikti labi atceros. Bet viss šitas te laiks bija tāds, ka nekas vairs nebija normāls, nekas vairs nebija pazīstams, cilvēki vairs nerunāja tādu valodu, ko es sapratu. [...] Protams, arī tas, ka nu dikti garlaicīgi bija. Tomēr ar vienu mazu kuģīti ilgi nevar spēlēties.*⁶⁵⁴

Līdztekus iepriekš minētajam šī epizode iezīmē arī vecāku izdomu un mēģinājumus atjaunot bērnos normalitātes izjūtu, turklāt tā lielā mērā saskan ar somu pētnieces Merjas Paksuniemi (*Merja Paksuniemi*), kura analizējusi somu bērnu pieredzi Zviedrijas bēgļu nometnēs Otrā pasaules kara laikā, novērojumu, ka rotaļas (gan spēļmantas, gan rotaļāšanās

⁶⁵² NMV–3405A, Vītauts Grunts. Intervē M. Zirņīte 2009. gadā Lielbritānijā.

⁶⁵³ NMV–3440, Sarmīte Janovska...

⁶⁵⁴ NMV–202, Bruno Brunovskis...

process) bērniem bija ārkārtīgi svarīgas, jo tieši tās spēja novirzīt viņu domas no kara un piespiedu pārvietošanas apstākļiem.⁶⁵⁵

To, ka apstākļos, ja bērniem bija iespējas rotaļāties (bija pieejamas rotaļlietas vai citu bērnu klātbūtne), viņu izjūtas varēja būt pavisam citādas, labi raksturojusi cita autore, stāstot par bēgļu gaitām Latvijas teritorijā:

*Ar zirgu mēs braucām uz jūrmalu, bet vairākas dienas mēs tā braucām, jo tāļu netika, lēni jau gāja, tad pārgulēja tur šķūņos. Bet mēs kā bērni nesapratām to baigumu, mēs spēlējamies. Es atceros, vienā mājā bij ķiršu koki daudz, ka mums atļāva ēst, cik mēs jaudājām. [...] Tā kā mums jau gāja bērniem lustīgi. [...] Tur pa to jūrmalu mēs staigājāmies un spēlējamies, peldējāmies.*⁶⁵⁶

Šī atmiņu epizode, kura vēsta par bēgļu ceļu uz jūrmalu un par laivas, kas tos varētu pārceļt uz Zviedriju, gaidīšanu un kura, stāstīta no pieaugušo bēgļu pozīcijām, visdrīzāk izklausītos citādi, drīzāk atgādina miera laiku atmiņas par atvaļinājuma pavadīšanu kādā piejūras kūrortā. Savu lomu tik pozitīvās atmiņās spēlē arī tas, ka šajā gadījumā bēgļu gaitas bija salīdzinoši īsas. Tas apliecina to, cik ļoti dažāda bija Vācijā un Zviedrijā nonākušo bēgļu, tajā skaitā bērnu, pieredze. Tajā pašā laikā arī Vācijā nonākušo bēgļu bērnu atmiņās parādās kopīga rotaļāšanās – dažkārt visai bīstamos apstākļos, citkārt visapkārt valdoša haosa laikā lietojot maza bērna iztēli un vecākiem tai ļaujoties, lai tādējādi ne tikai fiziski, bet arī garīgi atvieglotu bērniem dažkārt fiziski ļoti smago ceļojumu.⁶⁵⁷

Pievēršoties pārtikai un tās sagādei, redzams, ka šī tēma visai bieži parādās tālaika bērnu atmiņās, kas, protams, lielā mērā skaidrojams ar to, ka bēgļu gaitās, īpaši Vācijas teritorijā, bēgļi bieži saskārās ar ēdiena trūkumu, dažkārt pat badu. Tomēr bērnu atmiņās bads un vispār sliktie ēšanas apstākļi tiešā veidā tiek pieminēti reti; tā vietā viņu atmiņā iespiedušās epizodes, kas saistītas ar kādiem īpašiem ēdieniem vai humoristiskiem atgadījumiem, kā, piemēram, Maritas Grunts stāstā:

Mana omīte bija ļoti gudra, viņa prata iepirkties tā, ka mēs dabūjām ar kaut ko ēst. Viņa bija atradusi vienu, ko te tā varētu saukt par delikatesi. [...] Un mēs ēdām, un mums viss tā ļoti garšoja, un to varēja dabūt bez kartiņām. Nākošā dienā omīte atkal iet un atkal prasa, un tie atkal pārdod, un viņai traucīņš pilns. Un viņa prasa tai pārdevējai: “Bet

⁶⁵⁵ Paksuniemi, M. (2015) Finnish refugee children's experiences of Swedish refugee camps during the Second World War. *Migration Letters*, 12, pp. 32–33.

⁶⁵⁶ NMV–193, Astride Baardvik...

⁶⁵⁷ Tā B. Brunovskis stāsta par ģimenes otrreizējo bēgšanu no Sarkanās armijas: *Es esmu vēlāk izrēķinājis – katram 300 km tādā veidā mums bija jānoiet. Apmēram pēc 100 km tad mēs iegādājāmies tādus vāģīšus, tā ka man tie pēdējie 200 km bija tīri interesanti. Es sēdēju un varēju spēlēties, ka mani vecīši ir zirgi, vai ne. Pātagu gan nevarēja lietot, izrādījās, ka tas nebija atļauts. Sēdēju ratiņos kā kungs. (NMV–202, Bruno Brunovskis...)*

*kas tad tur ir?” Izrādās, ka tur gliemeži bija sagriezti. Un saproti, mums tā lielā apetīte uzreiz pārgāja.*⁶⁵⁸

Cita visai humorpilna ar ēdienu saistīta epizode atrodama arī B. Brunovska stāstījumā par bēgļu gaitu sākumu vēl Latvijas teritorijā:

*Vienu dienu es speciāli atceros. Tur kaut kas bija noticis tā, ka vieni no tiem braucējiem bija apgāzušies, un cūka, kas bija bijusi līdzī uz tiem vieniem ratiem tādā būrī – tas būris bija salūzis un tā cūka bija izmukusi. Un tagad viens vācu karavīrs bija nošāvis to cūku, jo viņu tur laikiem nebija viegli saķert. Un tad turpat uz vietas tur uz ugunskura tā cūka tika izcepta, un tur tad karavīri līksmoja, un mēs līksmojām, tā cūka tur uz vietas tika apēsta. Taisni to dikti labi atceros – tas, ka cūkas gaļa bija cepta uz ugunskura.*⁶⁵⁹

Interesantākais saistībā ar šo epizodi ir tas, ka B. Brunovska tēvs arī to atceras, taču kā daudz mazāk iespaidīgu notikumu.⁶⁶⁰ Tas parāda, ka, lai arī B. Brunovskis tiešā veidā neatceras bada sajūtu, tomēr viņš visdrīzāk ir izjūtis pārtikas trūkumu, ja tik spilgti atceras tās dažas reizes, kad varējis izbaudīt ēdienu – vai tā būtu šeit minētā ceptā cūka vai baltmaize no kādas citas atmiņu epizodes, kuras viņa vecāki vai nu vispār neatceras, vai arī piemin tikai garāmejojot. Acīmredzot šajā gadījumā vecākiem gana labi izdevās dēlu pasargāt no negatīvajām emocijām un radīt viņā drošības sajūtu, par spīti tam, ka viņu pašu dzīve tolaik bija pārņemta ar izdzīvošanas jautājumu. To apliecina arī Aina Brunovska (Bruno māte), sakot, ka ģimenei bēgļu gaitās klājās ļoti grūti un ka *kādreiz viņam [Bruno] bij tikai kauli un āda vien, kad mēs nedabūjām nekā kārtīgi paēst.*⁶⁶¹ Tas nekādā veidā neatspoguļojas paša Bruno atmiņu stāstā. Cītu bērnu atmiņās gan nereti parādās norādes par to, cik grūti vecākiem bija sagādāt ģimenei pārtiku, kas visdrīzāk skaidrojams ar to, ka šie bērni parasti bija vecāki par piecgadīgo Bruno un tāpēc labāk izprata situāciju, kā arī paši bija iesaistīti pārtikas sagādē.⁶⁶² Tāpat vairāku bērnu atmiņās izcelta vāciešu sniegtā palīdzība bēgļiem pārtikas apgādes jautājumos.⁶⁶³

Pievēršoties piedzīvoto uzlidojumu tēmai tālaika bērnu atmiņās, jāsecina, ka, lai gan tā viņu dzīvesstāstos parādās visai bieži, tomēr vismaz daļā gadījumu kopējā bēgšanas naratīvā

⁶⁵⁸ NMV–3405, Marita V. Grunts...

⁶⁵⁹ NMV–202, Bruno Brunovskis...

⁶⁶⁰ *Un mēs ieobraucām tai Siguldā, pārnakšņojām tur. Un tur bij daudz vācu karavīri, kas tur arī pārnakšņoja, kāva cūkas un ēdienus taisīja. Mēs uzdzīvojām drusciņ arī.* (NMV–190, Ginters Brunovskis...)

⁶⁶¹ NMV–191, Aina Brunovskis...

⁶⁶² Piemēram, septiņgadīgās Austras Zariņas atmiņas: *Tas lielākais uztraukums bija vienmēr iet un ēdienu sameklēt, jo nebija nekas dabūjams nekur. [...] Mums izvārija putru, un tad man bija jāiet stāvēt rindā pēc piena. Un tā kā mēs ar brāli bijām 2 mazgadīgie [...], tad mums iedeva katram ¼ litra pienu pa dienu. Tā kā mums bija puslitrs piena pa dienu. Un to vajadzēja katru dienu iet pakaļ. Un tas bija mans uzdevums – iet pēc piena pakaļ. Tad es stāvēju rindā pēc piena.* (NMV–195, Austra Zariņš...)

⁶⁶³ *Viņi nāca ar tādiem lieliem izpītiem kurvjiem, un tie kurvjī pilni ar sasmērētām sviestmaizītēm. Tur bija divas maizītes saliktas kopā, paplānas tādas, un iekšā kaut kas bija – marmelāde vai aknu pastēte, vai kāda desa, vai kas. Viņi nekad neprasīja, kas tu esi, kur brauc, no kurienes tu nāci. Viņi prasīja – cik personas. Mamma teica – piecas, un mēs dabūjām piecas porcijas ar sviestmaizēm.* (NMV–195, Austra Zariņš...)

uzlidojumi parādās tikai tāpēc, ka saistīti ar kādu interesantu detaļu, kas iespiedusies bērna atmiņā, nevis tāpēc, ka viņi šos uzlidojumus saistītu ar baiļu vai liela satraukuma izjūtu. Piemēram, tolaik piecus gadus vecā Rūta Bonnere, kuras bēgšanas stāsts kopumā ir ļoti īss, tajā apraksta šādu epizodi:

*Tur [Berlīnē] mēs bijām kādu nedēļu. To gan es atceros, jo Berlīni angļi bumboja un mēs katru nakti bijām patversmēs, apakšā. Un es atceros, es vienu rītu iznācu laukā, un es skatījos, kas tur karājas. Tur bija daudzstāvu mājas, un bija viena puse nobumbota. Un viņai bija porcelāna vannas, kā jau vannas istabas visas viena virs [otras]. Un viņas karājās – šitās porcelāna vannas. Un es tādas nekad nebiju redzējusi, jo mums mājas bija pirtiņa. [smejas] Ko bērni atceras!*⁶⁶⁴

Lai gan autore atzīmē, ka šo Berlīnē pavadīto nedēļu atceras tieši bumbvedēju uzlidojumu dēļ, taču faktiski tie pieminēti vien saistībā ar bērna atmiņā iespiedušos pārsteidzošo skatu uz porcelāna vannām, kas vienlaikus iezīmē arī to, par ko bērnu atmiņās tika runāts iepriekš – par lielo atšķirību starp ierasto dzīvi un tagadni bēgļu gaitās. Līdzīgi arī nedaudz vecākās autore Janas Heilas (septiņi gadi) atmiņās epizode par slēpšanos bumbu patvertnē Kemnicā⁶⁶⁵ spilgti saglabājusies tādēļ, ka tā bija pirmā reize, kad māte viņai esot iesitusi.⁶⁶⁶ Acīmredzot arī šajā gadījumā šī mātei neraksturīgā rīcība meiteni bija satraukusi un iespaidojusi vairāk nekā briesmas, kas bija saistītas ar gaisa uzlidojumiem un ko māte tolaik izprata daudz labāk. Šādu reakciju gan nevar vispārināt, jo vienai daļai bērnu neierastais troksnis gaisa uzlidojumu laikā un apkārtējo cilvēku satraukums izraisīja lielas izbailes, kā to apliecina septiņus gadus vecās Maritas Grunts atmiņu stāstījums: .. *mums bija jāiet uz tām bumbošanas patversmēm, un tad man vienmēr bija šausmīgi bail. Es atceros, ka mana māte un omīte sēdēja kopā ar mani pagrabā, kur nu varēja atrast vietu, un es stāvēju mammai blakus un turēju viņai roku, un visu laiku drebu.*⁶⁶⁷ Tomēr šis ir gandrīz vai vienīgais gadījums analizētajos avotos, kur par šādām bailēm runāts tieši, jo pat Bruno Brunovskis, kas piedzīvoja visvairāk un vispostošākos gaisa uzlidojumus (gan Berlīnē, gan Drēzdenē), kurus arī detalizēti apraksta, savas tālaika izjūtas drīzāk vērtē kā nepatiku pret notiekošo, arī nejauku sajūtu, bet nevis kā bailes.

⁶⁶⁴ NMV–3419, Rūta Bonere..

⁶⁶⁵ Kemnitz, Vācija.

⁶⁶⁶ *Kemnicā mēs esot nonākuši pie vienas vācu kundzes, kura teica, ka visi viņas dēli ir krituši un mēs varam rīkoties, kā mēs gribam, gulēt, cik gultās mēs gribam, pēļos, spēlēties ar spēļmantām, viņas bērnu spēļmantām. Un tanī naktī bija uzlidojums atkal un sirēnas gāja. Mana māsa un es neesot gulējušas, mana māte stāstīja. Un sirēnas gāja, mums bija jāiet uz pagrabu, un mēs tikai spēlējamies. Un to nakti es atceros, ka viņa man īsti iesita. Viņa nesita mūs nekad. Viņa man īsti iesita, jo es negribēju iet uz pagrabu, jo man patika tās skaistās mantas.* (NMV–3428, Jana Heila...)

⁶⁶⁷ NMV–3405, Marita V. Grunts...

Šādai reakcijas un atmiņu skaidrojums visdrīzāk meklējams bērnu spējā ātri pielāgoties apstākļiem un pieņemt kā zināmu normu to, kas miera apstākļos šķistu šokējošs, kā arī spējā izmantot neapzinātu kognitīvu aizsardzības mehānismu, tolaik (vai retrospektīvi) apspiežot baiļu sajūtu. Par šādām spējām runāts pētījumā par bērniem, kuri bijuši pakļauti mērenam bombardēšanas stresam. Tajā tika novērots, ka viņiem bija izveidojies represīvs kognitīvs stils, tas ir, kara laikā viņiem bijušas mazāk miega problēmu nekā bērniem, kuri vispār nebija saskārušies ar bombardēšanu.⁶⁶⁸

Protams, emociju apspiešana un noklusēšana var liecināt arī par traumas esamību, un šādā aspektā jāaplūko Māras Lipacis dzīvesstāsts: viņa bēgļu gaitās kā sešgadīga meitene piedzīvoja kuģa *Wilhelm Gustloff*⁶⁶⁹ nogrimšanu, kura laikā gāja bojā arī viņas māte un kuru viņa apraksta šādi:

*Es atceros, ka mana mamma mani paņēma rokās un pasniedza mani vienam vīrietim, un viņš mani ielika glābšanas laivā. Un mans brālis jau bija pazudis no mums. Un es atceros, ka mana mamma stāvēja tur un mana mamma palika. Tas bija pēdējo reizi, kad es redzēju manu mammu. [...] Bet es neatceros, ka es būtu ļoti satraukta. Un es arī neatceros, ka es šausmīgi salu. Bet es atceros, ka mēs tajā laivā braucām, un es skatījos, ka tie lielie viļņi bija, gāja uz abām pusēm.*⁶⁷⁰

No vienas puses, dramatiskais vēstījums, kas pausts pilnībā neitrālā formā, rada pieņēmumu, ka piedzīvotais bijis tik šokējošs, ka autores prāts nebija spējīgs to ne izprast, ne pieņemt, tāpēc reaģēja, atsakoties no jebkādam emocijām (bailēm un skumjām), tādējādi sevi aizsargājot. Tajā pašā laikā autore pati vēlāk intervijas gaitā uz tiešu jautājumu, vai šis notikums ir bijis traumatisks, atbild: *Es nevaru teikt, ka taisni tad, kad es to pārdzīvoju, ka es jutos, ka tas bija ļoti traumatiski. [...] Tas tikai kā fakts bija. Bet tas pārmainīja mūsu dzīvi ļoti, jo es uzaugu bez mātes.* Šāds apgalvojums arī var būt daļa no emociju apslāpēšanas, kas sākusies jau notikuma brīdī un ir turpinājusies visu mūžu, taču, iespējams, tieši autores nelielais vecums līdz ar kognitīvo nenobriedumu, plastiku un adaptīvajām spējām ir bijis izšķirošs faktors, kas veicināja to, ka piedzīvotais neizraisīja viņā šķietami loģisku trauksmi un citas emocijas.⁶⁷¹ To savā ziņā apliecina arī autores stāstījums par viņas trīs gadus vecākā brāļa pieredzi, kurš notikumu brīdī bija atdalījies no mātes un māsas, bet brīnumainā veidā arī izglābās no grimstošā

⁶⁶⁸ Jensen, P. S., Shaw, J. (1993). *Children as victims of war...*, p. 702.

⁶⁶⁹ Tvaikoni, uz kura atradās vairāk nekā 10 000 cilvēku, no tiem lielākā daļa bēgļu, 1945. gada 30. janvārī torpedēja padomju zemūdene, un tas nogrima 40 minūšu laikā, izglābjoties aptuveni 1200 cilvēkiem. Pieejams: <https://www.britannica.com/topic/MV-Wilhelm-Gustloff>.

⁶⁷⁰ NMV-786, Māra Lipacis. Intervē G. Harveja 1998. gadā ASV.

⁶⁷¹ Pētījumos par karadarbībā cietušiem bērniem ir novērots, ka bieži vien bērnu reakcija uz stresu ir tāda, ka viņu uzvedības traucējumi šķiet mazāk intensīvi, nekā varēja gaidīt. (Jensen, P. S., Shaw, J. (1993). *Children as victims of war...*, p. 698.)

kuģa: *Viņš teica, ka viņš sēdēja un ka viņam bija ļoti lielas bailes, ka viņš nogrimis. Un, ka viņš lūdza Dievu, lai viņš nenogrimtu. Un viņš bija ļoti, ļoti satraukts un sabaidījies.*⁶⁷² Kā redzams, brāļa izjūtas un atmiņas par notikušo bija diametrāli pretējas. Tas, no vienas puses, var būt saistīts ar indivīda rakstura iezīmēm, bet, no otras puses, arī ar vecuma starpību. Iespējams, ka autores atmiņas par notikumu iespaidoja arī vēlākie notikumi – laimīgā satikšanās vispirms ar brāli, kurš uzņēmās rūpes par abu tālāko likteni, pēc tam ar tēvu, kurš vēlāk bija izbraucis no Latvijas un kura klātbūtnei bija izšķiroša loma viņas pasaules izpratnē: *Es domāju – man ne no kā nav jābaidās, mans tēvs ir tur, kas mani aizsargās no visa, kas notiks.*⁶⁷³

To, cik liela loma vecāku (vai citu pieaugušo) klātbūtnei un uzvedībai bija šī vecuma bērnu, kuri paši nespēja adekvāti izsvērt situāciju, tās cēloņus un potenciālās sekas, drošības izjūtā, īpaši savā bēgšanas stāstā uzsver arī B. Brunovskis: *Es domāju, ka bērna bailes atkarājas no tā, kā vecāki uzvedas. Un es, ja bija tādas situācijas, ka man bija jādabū zināt, vai man vajadzētu būt bailīgam vai nē, tad es paskatījos parasti vai nu uz papu vai mammu, un tad es zināju, vai jābaidās vai nē. Un kā nekā viņi diezgan aukstasinīgi bija toreiz.*⁶⁷⁴

Šādas atmiņas un pašvērojumi pilnībā atbilst pētnieku atziņai par to, ka tajā, cik labi bērni spēs tikt galā ar sarežģītiem apstākļiem, izšķiroša loma ir piesaistes attiecībām (*attachment relationship*). Respektīvi, īpaši maziem bērniem biedējošu situāciju interpretācijas un jēgas veidošanas procesu raksturo dinamiska mijiedarbība, kurā bērns raugās uz tūlītēju aprūpētāju reakciju kā uz draudu interpretācijas līdzekli, kā arī uz pārliecības avotu. Līdz ar to bērna pielāgošanās procesā šī aprūpētāja spējai mierināt bērnu un palīdzēt viņam izprast biedējošus notikumus ir izšķiroša loma, kas var izpausties divos pretējos veidos: vecāki un citi aprūpētāji vai ģimenes locekļi grūtībās var darboties kā aizsargājošs vairogs, vai arī viņi var sarežģīt bērna stresa noturību, ja paši nespēj ar to tikt galā.⁶⁷⁵ Tādējādi bērni vislielākās bailes faktiski izjuta nevis par kādiem draudošiem notikumiem, bet situācijās, kad pēkšņi palika bez sev tuvo pieaugušo klātbūtnes, par ko savās atmiņās runā arī Sarmīte Jankovska:

*Un visa mana ģimene kaut kur pazuda, un es paliku viena. [...] Un mani iemeta iekšā pa logu [vagonā] un uzmeta vienai čupai zaldātiem virsū. [...] Un es tad sāku riktīgi raudāt, tad es sāku bimbāt. [...] Nu un tad divi, kas varēja staigāt, paņēma mani uz pleciem un izžonglēja cauri tam vilcienam atpakaļejot, un atrada manus mīļos. Un, protams, tad es atkal pieplaku savai auklei. [...] Un tad es biju dikti laimīga. To es atceros.*⁶⁷⁶

⁶⁷² NMV–786, Māra Lipacis...

⁶⁷³ Ibid.

⁶⁷⁴ NMV–202, Bruno Brunovskis...

⁶⁷⁵ Betancourt, S. T., Khanp, K. (2008). The mental health of children affected by armed conflict: Protective processes and pathways to resilience. *Int Rev Psychiatry*, 20(3), p. 321.

⁶⁷⁶ NMV–3440, Sarmīte Janovska...

Kopumā, ja arī par to netiek runāts tik tieši kā B. Brunovska stāstā, gandrīz vienmēr noprotams, ka bērnu pavadošais pieaugušais drīzāk ir pildījis aizsargājošā vairoga funkciju. Vienīgais izņēmums ir Jana Heila, kura, kopsavelkot savas bēgļu laika izjūtas, secina, ka tās bija *bailes un salšana, un arī bads pa starpu, un manas mammas bailes – to es izjutu visvairāk*.⁶⁷⁷ Tomēr arī šīs autorei tuvā apkārtnē bija citi pieaugušie (divas mātes draudzenes), kuras gādāja par visu autorei ģimeni un kurām pateicoties ģimene daudzkārt izglābās no briesmām, tajā skaitā no palikšanas padomju ietekmes zonā. Līdz ar to arī šajā dzīvesstāstā bēgļu gaitas, kaut gan saistītas ar negatīvām atmiņām, tomēr netiek reprezentētas kā traumatiska pieredze, par kādu faktiski nerunā neviens no analizēto dzīvesstāstu autoriem.⁶⁷⁸ Tieši pretēji, pat gadījumos, kad bērniības atmiņas pēc sava saturiskā vēstījuma šķiet piepildītas ar potenciāli traumatisku pieredzi, kā tas ir B. Brunovska naratīvā par piedzīvoto pēc Drēzdenes bombardēšanas (piemēram, *un tur tad sākās līķi; man bija pilnīgi jākāpj pāri cilvēkiem, puscilvēkiem...*), retrospektīvi atskatoties, autors tomēr secina:

*Priekš manīm faktiski tas nekādu lielo iespaidu neatstāja, jo es tagad biju pieradis faktiski jau vairākus mēnešus, ka viss ir pavisam citādāks, nekā es piedzīvojis agrāk. Viss bija jauns, bet es jau biju pieradis pie tā, ka viss ir jauns. Un tad arī faktiski ar šītiem te nosītiem cilvēkiem – tas bija tikai atkal viens jaunums. Bet es nedomāju, ka es to piedzīvoju kā kaut ko dramatisku jeb vēl kaut ko tādu.*⁶⁷⁹

Blakus citiem jau iepriekš apskatītiem faktoriem (bērnu spēja pielāgoties, vecāku atbalsts u. c.) šajā atmiņu fragmentā izcelts tas, ka dažkārt dramatisko un briesmu pilno epizožu bija tik daudz, ka pie tām varēja pierast un vairs neuzskatīt par kaut ko ārkārtēju un šokējošu. Tajā pašā laikā jāsecina, ka visdrīzāk sava nozīme tieši šādā stāstījuma ir gan autora personīgajām iezīmēm,⁶⁸⁰ gan tam, ka Brunovsku ģimenē šie kopā piedzīvotie notikumi ir tikuši ļoti bieži pārrunāti:

*Faktiski var teikt, ka ir problēma manam brālim, jo viņš ir dzimis pēc visas šitās te jukas [kara]. Un, ja mēs par šīto te sākam runāt, tad viņš gandrīz tā kā jūtās kā ārpus tās ģimenes. [...] Tie kara piedzīvojumi nav daļa no viņa, un viņš tādā veidā varbūt nejūtas tādā pašā veidā skarts no tās daļas no ģimenes vēstures. Bet mēs faktiski (mani vecīši un es), dikti bieži iznāk tā, ka sākam pilnīgi spontāni runāt par tiem piedzīvojumiem.*⁶⁸¹

⁶⁷⁷ NMV–3428, Jana Heila...

⁶⁷⁸ Visai iespējams, ka gadījumos, ja bēgļu gaitās tika piedzīvots kas dziļi traumatisks, cilvēki, tajā skaitā tālaika bērni, par to savos dzīvesstāstos izvēlas nerunāt vai, ja traumas sekas ir pārāk lielas, vispār nepiekrīt intervijai.

⁶⁷⁹ NMV–202, Bruno Brunovskis...

⁶⁸⁰ Pie šādām individuālām iezīmēm, kas palīdz saprast, kāpēc daži bērni nav tik uzņēmīgi pret kara sekām kā citi, tiek pieskaitīts vecums, iedzimta noturība, kognitīvais attīstības līmenis, jau esošā psihopatoloģija un temperaments. (Peter S. Jensen & Jon Shaw (1993). *Children as Victims of War...*, p. 702.)

⁶⁸¹ NMV–202, Bruno Brunovskis...

Pirmkārt, šis citāts labi izskaidro to, kādēļ dēla atmiņas par bēgļu gaitām, neraugoties uz viņa nelielo vecumu, ir tik pilnīgas un detalizētas (bērnu grupā viņa bēgļu gaitu apraksts ir visgarākais). Respektīvi, biežā pārrunāšana viennozīmīgi varēja veicināt atmiņu nostiprināšanos, turklāt vecāku stāstītais sniedza lielāku izpratni un līdz ar to ļāva izveidot pilnīgāku naratīvu. Otrkārt, notikumu pārrunāšana un dalīšanās ar savām emocijām atbalstošā vidē ir viens no veidiem, kas var palīdzēt pārvarēt traumatisku pieredzi. To, ka tā ir noticis, apliecina tas, ka gan dēls, gan tēvs uz notikumiem atskatās kā uz piedzīvojumu, nevis kā uz kaut ko dramatisku un tādā veidā arī veido savu naratīvu – gan izceļot laimīgas izglābšanās un humoristikas atgadījumus, gan aprakstot dramatisku pieredzi kā kaut ko nepierastu, bet tomēr ne šokējošu. Treškārt, citāts iezīmē arī to, ka trimdas otrās paaudzes pārstāvji dažos gadījumos varēja izjust nepiederību tiem ģimenes locekļiem, kam bija kopīgā bēgšanas pieredze.

Pusaudži

Nemot vērā apzinātāko vecumu, pusaudžu atmiņas par bēgļu laiku visumā ir plašākas un detalizētākas, lai gan arī viņu dzīvesstāstos var sastapt visai īsus šim dzīves posmam veltītus naratīvus. Turklāt, līdzīgi kā bērnu gadījumā, arī pusaudžu vecums visbiežāk nenozīmēja lielāku iesaisti lēmumu pieņemšanā, viņiem pakļaujoties vecāku vai citu pieaugušo aktīvajai rīcībai, kā to apraksta viena no autorēm, kura tolaik bija 13 gadus veca: *Es tikai braucu līdzi, kur mani veda. Neko nezināju.*⁶⁸² Līdzīgi tālaika situāciju raksturojis arī cits, jau 17 gadus sasniegušais jauniešs, atklājot, ka lēmumu par Latvijas atstāšanu pieņēma tēvs, apspriežoties vien ar māti, bet ne abiem pusaugu dēliem.⁶⁸³ Tomēr to, ka atšķirībā no bērniem, pusaudžiem bija lielākas iespējas ietekmēt notikumu gaitu un pat pašiem pieņemt lēmumu par došanos bēgļu gaitās, parāda vairāki avoti. Spilgtākais no šādiem piemēriem ir tolaik 17 gadus vecā Erna Tamanis-Savicka, kura 1944. gadā patstāvīgi pieņēma lēmumu par došanos uz Vāciju un to arī viena pati izdarīja.⁶⁸⁴ Tomēr šis gadījums drīzāk pieskaitāms pie pieaugušo pieredzes, jo, atšķirībā no citiem pusaudžiem, autore jau pirms bēgļu gaitu sākuma viena pati dzīvoja un mācījās Ventspilī, līdz ar to viņa jau bija uzsākusi patstāvīgu, ar vecākiem nesaistītu dzīvi. Citādi bija ar 15 gadus veco Ilmāru Rumpēteri, kurš 1944. gada septembrī kopā ar māti un diviem jaunākiem brāļiem atradās dzimtas mājās Vidrižu pagastā un šī laika notikumus atmiņās raksturo šādi:

Es mammai vairākas nedēļas raustu pie svārka [..], es saku: “Klausies, dari kā tu gribi, bet laid mani prom uz Rīgu, es negribu te sagaidīt tos krievus.” No sākuma viņa tielējās,

⁶⁸² NMV-3408, Brigita Pitāne...

⁶⁸³ NMV-884, Viestarts Aistars...

⁶⁸⁴ NMV-3438, Erna Tamanis Savicka. Intervē M. Zirnīte un Inese Auziņa-Smita 2011. gadā Lielbritānijā.

viņa saka: "Tu būsi palīdzīgs sakraut visu ratos. Mēs brauksim visi ar zirgiem, un mums jāņem līdzi ir maisi ar miltiem un speķis un jāved līdzi ir visāds ēdamais, maize un desas, un visu ko, lai ir ko dzīvot, ja jābrauc ir uz Kurzemi, piemēram. Lai tev ir ko ēst un ir ko ģērbt mugurā." [...] Es teicu: "Vai tu tiešām gribi, lai mēs visi paliekam pie komunistiem? Dzirdi, fronte tuvojas, viņi var pāris dienās būt klāt un tad būs par vēlu." Viņa teica: "OK, es tevi laidīšu uz Rīgu."⁶⁸⁵

Straujā Sarkanās armijas virzība noteica to, ka autora māte un abi brāļi nespēja nokļūt Rīgā, taču pats autors kopā ar tēvu izmantoja iespēju doties prom, nonākot Vācijā un ģimenei tā arī vairs neapvienojoties. Citāts, kurā autors, aprakstot savas un mātes diskusijas, izmanto spilgtus dramatisma elementus, parāda, ka tieši paša aktīvā rīcība vislielākajā mērā noteica viņa tālāko likteni, kas, ieņemot pasīvu pozīciju, visticamāk, būtu izvērties pavisam citādi. Tas, kas vieno abus iepriekš minētos dzīvesstāstus, ir šīs aktīvās rīcības iemesls, kas abos gadījumos ir pastiprinātās bailes no padomju varas atgriešanās. Šādas bailes bija novērojamas arī bērnu dzīvesstāstos, taču pusaudžu gadījumā tās ne tik daudz bija pārņemtas no pieaugušajiem, cik balstījās personīgajā pirmās padomju okupācijas pieredzē: Erna Tamanis-Savicka asi izjuta to, ka padomju represijās bija cietis viņas brālis, savukārt Ilmāra Rumpētera gadījumā var runāt par vairāku faktoru kopumu – viņa tēvs (mirtiesnesis), baidoties no izvešanas, divas nedēļas bija slēpies mežā, kā arī tika deportēti vairāki viņa klasesbiedri un skolotāji. Tāpēc abos gadījumos autori uzsver, ka viņi ir izjutuši šausmīgas vai pat nāves bailes no krieviem, kādas pārējos pusaudžu stāstos neparādās.

Kaut gan pusaudži nebija tie, kas izlēma par došanos prom no mājām, tomēr vairākos dzīvesstāstos tiek izcelta vairāk vai mazāk aktīvā loma, ko viņi uzņēmas bēgļu gaitu laikā, lai gan visbiežāk šādi rīkojās (jeb bija spiesti to darīt) tie, kuru vecāki kaut kādu iemeslu dēļ netika galā ar situāciju. Tā tolaik 16 gadus vecā Mirdza Lejiņa, kura devās bēgļu gaitās kopā ar māti, māsu un 70 gadus veco vecmāmiņu, atceras, ka tieši viņas abas ar māsu tikai nesa koferus, bet arī palīdzēja pārvietoties vecmāmiņai, jo *mamma jau bija galīgi ar nerviem slima un nespējīga no tā, ka jāatstāj sava māja un dzimtā zeme*⁶⁸⁶. Līdzīgu situāciju apraksta arī Mirdza Andersone, kura savu aktīvo lomu izceļ, sākot ar māju pamešanas brīdi: *Mamma jau briesmīgi negribēja braukt un raudāja, ka nē, ka viņa nebrauks. Un paps bija slim, tam bija 38° temperatūra, tam nebija labi. [...] Tad to, ko mēs atvedām uz Vāciju, to es visu sapakoju.*⁶⁸⁷ Autores jaunākās māsas, kuras dzīvesstāsts arī iekļauts NMV krājumā, atmiņas par šo pašu situāciju gan neatspoguļo tik izšķirošu autores lomu mantu pakošanā (*mamma pakoja tās kastes, un mana*

⁶⁸⁵ NMV–812, Ilmārs Rumpēteris...

⁶⁸⁶ NMV–801, Mirdza Lejiņa...

⁶⁸⁷ NMV–192, Mirdza Andersone...

*māsa palīdzēja pakot*⁶⁸⁸), tomēr arī viņa izceļ to, ka māsas nojauta par neatgriešanos un mantu izvēle bija citāda nekā mātei un ka vēlāk tieši tas palīdzēja ģimenei izdzīvot grūtajos apstākļos.

Arī vēlāk, stāstot par kuģa braucienu no Latvijas uz Vāciju, M. Andersone uzsver, ka viņas māte esot bijusi panikā (*viņai tādas bailes bija, ka viņa tik sēdēja un lūdza Dievu*) un kopā ar mazākajiem bērniem sēdējusi kuģa lejasdaļā, kamēr viņa kopā ar tēvu laiku pavadījusi uz klaja, vērojot apkārt notiekošo. Kopumā jāsecina, ka pusaudžu stāstiem vispār raksturīgas šādas epizodes par drosmes vai pat pārgalvības izrādīšanu, kas izpaudusies dažādās situācijās – gan tuvumā novērojot gaisa uzlidojumus, kamēr citi meklēja patvērumu bumbu patvertnēs, gan citos gadījumos, par ko, piemēram, stāsta tolaik 17 gadus vecā Dzidra Ziedonis:

*Mēs, tai Druvienā būdamas, izdomājām, ka mums ir jāaizbrauc apskatīt, kas ir mājā. Un mēs vienu dienu aizbraucam ar tiem velosipēdiem, jo tur bija tā neitrālā josla. [...] Es dzirdu, ka viens spēlē mūsu mājā klavieres. Un mēs tagad ar to Viju ieejam tajā dzīvojamā istabā, un tur sēž divi mongoļi. Tie ir izbēguši krievu gūstekņi. [...] Un es viņam klāt, un es viņam saku: “Lasies nost! Šī nav tava māja, šī ir mana māja. Tev nekāda darīšana! Tu nemāki klavieres vispār spēlēt, un tu uzdrošini šito darīt!” Un viņi tā nobijās, ka viņi tūliņ pa durvīm ārā un aizmuka. Bet viņi varēja mūs izvarot, viņi varēja mūs nosist. [...] Bet to es saku, es šodien to vairs nedarītu. Bet toreiz tā dūša bija liela, jo tev jāstāv par savu.*⁶⁸⁹

Šajā gadījumā, kurš norisinājās laikā, kad ģimene vēl bija tikai uzsākusi bēgļu gaitas un patvērusies netālu no dzimtajām mājām, redzams, ka arī pati autore, retrospektīvi raugoties, pilnībā apzinās savas rīcības pārgalvību, taču tobrīd viņa uz sev pilnīgi nepieņemamo situāciju reaģēja ar pusaudzim raksturīgu taisnības apziņu un drosmi, nedomājot par potenciālajām savas rīcības sekām. Turklāt šīs autore stāstā parādās vēl kāda epizode, kas apliecina viņas vēlmi pašai izdarīt izvēli un rīkoties kā pieaugušajam. Proti, atrodoties Vācijā bēgļu nometnē, pusaudži, viņas vārdiem, tika aicināti pieteikties gaisa izpalīgos, ko viņa, patriotisku jūtu vadīta, arī ļoti vēlējās darīt (*Un mēs ar māsīcu ar par visu varu gribējām, lai mūs ņem. Mums taču jāiet savu Latviju aizstāvēt! Un man tēvs cīnās par Latviju, un mums arī jācīnās pret krieviem!*⁶⁹⁰). Tomēr autore vecuma dēļ mātei bija iespēja šo vēlmi pilnībā noraidīt, turklāt arī šajā gadījumā viņa, raugoties ar laika distanci, secina, ka labi vien ir, ka tas tā notika.

Runājot par patriotisma jūtām, jāatzīmē vēl kāda autore, kura savā atmiņu stāstā par bēgļu gaitām vairākkārt tās izceļ dažādos kontekstos. Tā ir tolaik 16 gadus vecā Mirdza Lejiņa, kura vispirms, runājot par to, kur bēgļi rada patvērumu vēl Latvijas teritorijā, uzsver to, ka *mūsu*

⁶⁸⁸ NMV–195, Austra Zariņš...

⁶⁸⁹ NMV–785, Dzidra Ziedonis...

⁶⁹⁰ NMV–785, Dzidra Ziedonis...

*tauta jau savas durvis atvēra bēgļiem, bet vēlāk, stāstot par vāciešu pretimnākšanu bēgļiem, pamato to: Vāciešiem bija zināms, ka latvieši stāv viņu rindās un karo pret to sarkano sērgu, kas nāk virsū. Latvieši ar atplestām rokām nesagaidīja otro okupāciju – ja viņiem deva, viņi ņēma šautenes rokā un viņi gāja pretī tai varai, tai ļaunajai armijai, kas atkal mācās mūsu zemei virsū.*⁶⁹¹ Gan minētajos citātos, gan vairākos citos autores atmiņu stāsta fragmentos izmantotie izteiksmes līdzekļi, kā arī tajos izskanējušais patoss, no vienas puses, var būt tieši raksturīgs pusaudzei, uz kuru dziļu iespaidu varēja atstāt gan vēl neatkarīgās Latvijas patriotiskā skolu jaunatnes audzināšana, gan kara laika propaganda. No otras puses, iespējams, ka šāds izteiksmes veids ir retrospektīvā skatījuma sekas – autore liek uzsvaru uz etnisko piederību un kolektīvajām, nevis individuālajām ciešanām, vienlaikus pastiprinot gan kopīgo naidīgumu, kas tika izjūsts pret padomju varu, gan lojalitāti Latvijas valstij un tautai.⁶⁹² Katrā ziņā jāuzsver, ka šāds skatījums citos pusaudžu atmiņu stāstos nav vērojams, turklāt arī viņu atmiņas par Latvijas atstāšanas brīdi, pat salīdzinot ar bērnu stāstiem, ir visai emocionāli neitrālas. Proti, dažos gadījumos gan tiek apgalvots, ka visi uz kuģa klaja *dziedāja “Dievs, svētī Latviju” un raudāja*⁶⁹³, tomēr šīs epizodes, ja vispār tiek pieminētas, parasti nav ne īpaši detalizētas, ne emocionāli piepildītas un nerada iespaidu par to, ka tās simbolizētu dzimtenes zaudēšanu un ierastās dzīves beigas. Šāda pusaudžu atmiņu iezīme, visticamāk, skaidrojama ar to, ka šajā vecumā mobilitāte, ko iezīmēja māju un dzimtenes atstāšana, drīzāk saistījās nevis ar trūkumu, briesmām un identitātes zaudēšanu, bet ar brīvību, piedzīvojumiem un pašattīstību.⁶⁹⁴ Turklāt, kā izpētījusi psiholoģe Sandra Sebre, DP nometņu laikā tieši tie indivīdi, kuri bēgšanas laikā bija bērni, bet nu bija sasnieguši emocionāli nestabilo pubertātes vecumu, bija visvairāk tendēti nešķirojot pārņemt šī laika patriotisko retoriku un sentimentu. Savukārt tie, kas bēgšanas laikā bija pusaudži, pēc kara bija vairāk aizņēmti vai nu ar izglītības turpināšanu vai visbiežāk aktīvi iesaistījās darba dzīvē, līdz ar to uz viņiem šī retorika un trimdas ideoloģija varēja atstāt daudz mazāku iespaidu.⁶⁹⁵ Abi minētie iemesli izskaidro, kāpēc tālaika pusaudžu atmiņas par bēgļu laiku visumā nav tik emocionāli piesātinātas, bet vairāk tendētas uz dažādu piedzīvojumu un gan sevis, gan savas ģimenes kā aktoru, nevis apstākļu upuru izcelšanu. Šajā aspektā jāatgriežas pie jau minētās M. Andersones, kura stāstījumā par bēgļu laiku izceļ ne tikai savu aktīvo lomu, bet arī to, ka visa ģimene kā kopums apspriedās, pieņēma lēmumus un izrādīja pretošanos tad, kad tas bija nepieciešams un iespējams, piemēram, situācijā, kad pēc nokļūšanas Vācijā ģimeni gribēja iesaistīt darbos munīcijas fabrikā: *Vācieši ārdījās, gribēja mūs uz munīcijas fabrikām*

⁶⁹¹ NMV–801, Mirdza Lejiņa...

⁶⁹² Balkelis, T. (2017). *Ethnicity, Identity and Imaginings...*, p. 251.

⁶⁹³ NMV–3417, Zigrīda Daškeviča...

⁶⁹⁴ Baron, B. (2017). *Placing the Child...*, p. 16.

⁶⁹⁵ Sebre, S. (1992). *Autobiographical childhood narratives...*, p. 111.

sūtīt. *Un tad mēs teicām, ka to mēs nedarīsim. [...] Mēs strādāsim, mums no darba nav bail, bet mēs civilu darbu strādāsim. [...] Ņēmās un ārdījās, un šaušot visus nost. Nu ta šauj mūs nost! Nu ta būs miers! Un galu galā mūs aizsūtīja uz Frankfurti – Oderu.*⁶⁹⁶

Būtiski arī tas, ka, atsaucot atmiņā notikumus vēl pirms bēgļu laiku sākuma, autore runā par to, ka savā pusaudžu vecumā *es jau mammai kā draudzene esmu vienmēr bijusi. Es papam sēdēju, kā saka, klausījos, ko viņi visu par Latviju un visu politiku runāja... Es ļoti ātri pieaugu.*⁶⁹⁷ Līdz ar to šajā gadījumā priekšlaicīga pieaugšana, par ko bieži tiek runāts bērnu un pusaudžu vecuma bēgļu kontekstā, savā ziņā bija aizsākusies jau pirms bēgļu gaitām, taču to laikā notika vēl straujāk. Kopumā gandrīz visos pusaudžu stāstos iespējams sadzirdēt to, ka šajā laikā iegūtā dzīves pieredze lielā mērā ļāva tiem labāk izprast dzīves sarežģītību un neparedzamību, turklāt, kļūstot fiziski un garīgi spēcīgāki un attīstītāki, viņi bieži vien kļuva arvien spējīgāki parūpēties gan par sevi, gan apkārtējiem.⁶⁹⁸ Lielā mērā šādu attīstību ietekmēja arī tas, ka daļa pusaudžu Vācijā tika iesaistīti dažādos civilos darbos (analizētajos avotos minēti darbi dažādās fabrikās, biļešu pārdevējas darbs tramvajā un kurjera darbs), jo tas, līdztekus vecāku māju atstāšanai, lielā mērā nosaka pāreju no jaunieša uz neatkarīga pieaugušā statusu. Lai arī šajā gadījumā abi šie procesi – gan vecāku māju atstāšana, gan pašiem savas iztikas pelnīšana – notika nevis tipiskā un sagaidāmā veidā, bet kā tādas ārkārtējās situācijas sekas, kura bija skārusi sabiedrību un valsti, tomēr tie varēja ietekmēt ne tikai pusaudžu pašapziņu, bet arī to, kā šis laiks saglabājies šo cilvēku atmiņās, proti, drīzāk kā piedzīvojums, nevis katastrofa.⁶⁹⁹ Turklāt līdzīgi kā bērnu gadījumā, arī pusaudžu stāstos nereti parādās dažādi bēgļu laikā piedzīvoti šokējošie skati un notikumi,⁷⁰⁰ kā, piemēram, Viestarta Aistarta atmiņās: *Mēs [ar brāli] aizejam, un tā dārziņa vidū guļ viens vācu karavīrs. Atkal tāds baigs skats – viņam visas tās iekšas ir blakus, un viņš vēl ir dzīvs. Viņš dod šauteni: “Schiess mir!” Kā teica vāciski – nošauj mani. Bet nu mums abiem, mēs pārbijušies, mums abiem galīgi nav dūšas kaut ko tādu darīt. Un mēs skrienam atpakaļ.* Taču, atskatoties uz šādiem notikumiem, autori nerunā par tiem kā par traumatiskiem, bet drīzāk kā par tādiem, kas apliecina kara traģiskumu un bezjēdzīgumu: *Karš ir baigs.*⁷⁰¹ Tas viņu pieredzi lielā mērā pielīdzina jau pieaugušu cilvēku skatījumam uz šī laika notikumiem.

⁶⁹⁶ NMV–192, Mirdza Andersone...

⁶⁹⁷ Ibid.

⁶⁹⁸ Šādu ietekmi tieši uz vecākiem bērniem un pusaudžiem pārvietošanās apstākļos novērojis arī Niks Barons. (Baron, N. (2017). *Placing the Child in Twentieth-Century History...*, p. 11.)

⁶⁹⁹ McDowell, L. (2010). Coming of age under Hitler and Stalin: the everyday life of adolescent girls in occupied Latvia. *Women's History Review*, 19(5), p. 676.

⁷⁰⁰ NMV–884, Viestarts Aistars...

⁷⁰¹ Ibid.

Kopumā bērnu un pusaudžu atmiņu analīze ļauj secināt: lai arī bērnu un pusaudžu pieredze ir nesaraujami saistīta ar pieaugušo rīcību un reakciju, tomēr vienlaikus viņi veido savu šīs pieredzes interpretāciju, kas nereti ietver arī izturības un pat cerības un optimisma elementus, ne tikai ciešanas un rūpes. Tālaika bērnu un pusaudžu atmiņas atklāj arī to, ka viņiem šis fiziski un emocionāli grūtais bēgšanas periods varēja būt vieglāk izturams kā pieaugušajiem, jo viņi, citējot kādu no autoriem, *ir kā gumijas lelles – ja viņiem ir ko ēst un ja viņi jūtas droši, tad viņiem nekas nekais*⁷⁰². Tas apliecina arī to, cik lielas pūles pielika šo bērnu un pusaudžu pavadošās personas, jo analizētajos avotos pārsvarā sastopamies ar pieredzēm, kad bērniem patiešām *nekas nekaitēja*. To, ka lielākā daļa šo atmiņu par potenciāli traumatisku pieredzi tiek raksturota kā laiks, kas bija neparasts un satraucošs, bet kad *nekas sliktas nenotika*, ietekmē arī latviešu trimdas kopienas kolektīvās atmiņas prakses. Proti, bēgļu bērniem un pusaudžiem bija svarīgi, ka Latvijas atstāšanas pieredze (un zaudētā dzimtene) tika apspriesta un pieminēta viņu ģimenēs un latviešu sabiedrībā (gan DP nometnēs, gan arī pēc ierašanās jaunajās mītnes zemēs), jo tas ļāva šai pieredzei kļūt kolektīvai un mazāk traumējošai.

⁷⁰² NMV–195, Austra Zariņš...

SECINĀJUMI

Trimdas latviešu atmiņu padziļināta izpēte apliecina, ka arī kara un okupācijas apstākļos cilvēki nav uztverami tikai kā sava veida mehānismi, kas bez izvēles iespējām reaģē uz noteiktiem stimuliem. Tieši pretēji: šīs atmiņas izceļ to, ka tomēr pastāvēja (un tika realizētas) gan izvēles iespējas, gan rīcībspējas, lai arī dažkārt tās bija niecīgas. Šāda atziņa savā ziņā ir pretrunā ar apgalvojumu, kas laika gaitā nostiprinājies gan trimdas sabiedrības kolektīvajā, gan gandrīz katra trimdinieka individuālajā apziņā, proti, “mums nebija citas iespējas kā vien bēgt”. Taču šī apgalvojuma nekritiska pieņemšana nozīmētu ignorēt to, ko atklāj avoti: ka lēmumi par došanos prom tika pieņemti ne tikai reaktīvi (reaģējot uz tiešām briesmām), bet arī preventīvi (izvērtējot potenciālos riskus) un ka bieži vien identiskos apstākļos (esot pārliecinātiem par drīzu Latvijas atbrīvošanu, atrodoties šķirti no tuvākajiem ģimenes locekļiem, izjutot dziļu pieķeršanos dzimtajai zemei u. tml.) tomēr tika pieņemti atšķirīgi lēmumi (doties vai nedoties prom), turklāt pat vienā ģimenē vai dzimtā. Tāpat, lai gan pētītie avoti kopumā apliecināja, ka arī otra trimdas kolektīvajā atmiņā dziļi nostiprinājusies izjūta – mēs visi bēgām no komunisma – daudzējādā ziņā atbilst patiesībai, tomēr vienlaikus tie radīja iespēju uzlūkot bēgļu motivāciju mikrolīmenī, atklājot: 1) faktorus, uz kuriem balstījās bailes no otrreizējās padomju varas ienākšanas Latvijā (paša vai ģimenes locekļu, vai tuvu līdzcilvēku piedzīvotās represijas pirmās padomju okupācijas laikā; 1941. gada 14. jūnija deportāciju atstātais nospiedošais iespaids; nespēja pieņemt komunistisko ideoloģiju un valsts iekārtu; paša vai ģimenes locekļu piederība komunistu neatzītiem politiskajiem spēkiem, tuvinieku dienests vācu militārajos spēkos vai arī pirmskara un vācu okupācijas laikā ieņemtie noteiktie amati; kā arī Sarkanās armijas asociēšana ar eksaltētu brutalitāti un nenovēršamu iznīcību); 2) to, ka cilvēki lēmumus nepieņēma izolācijā, bet gan ietekmējās no savstarpējā komunikācijā un publiskajos masu medijos iegūtās informācijas, uz kuru viņi paļāvās un kura bija saistīta gan ar bēgšanas iemesliem (piemēram, publiskajos medijos izplatītā propaganda par Sarkanās armijas rīcību ieņemtajos apgabalos), gan ar bēgšanas virzieniem un galamērķiem (piemēram, pretrunīgā informācija par apstākļiem, kādi bēgļus sagaidīja Vācijā); 3) dažādos apstākļus, kādos cilvēki pieņēma lēmumus – tas tika darīts gan dažu stundu laikā, gan ilgstošu diskusiju rezultātā, izsverot gan racionālus, gan dažkārt iracionālus faktorus; 4) to, ka daļa cilvēku pievienojās bēgļu kustībai, to nevēlēdamies, bet pakļaudamies ārējam iespaidam (visbiežāk tuviniekiem) vai pat neapzinādamies potenciālās sekas (iespēju, ka viņi atstās Latviju). Šāda sistematizācija izceļ to, ka bēgļu kustība nebija viendabīga, bet sastāvēja no indivīdiem ar atšķirīgām pieredzēm, dažādiem pasaules uzskatiem un rīcības stratēģijām.

Līdzās bēgļu motivācijai trimdas latviešu atmiņas par bēgļu gaitām ļauj strukturāli aplūkot arī citus bēgšanas procesa aspektus, kas promocijas darbā darīts, sadalot šo procesu trīs posmos: bēgšana Latvijas teritorijā, izbraukšana no Latvijas un bēgļu gaitas ārpus Latvijas teritorijas. Tika noskaidrots, ka Latvijas teritorijā bēgļu gaitas, tām pēkšņi aizsākoties, nereti ilga daudzu mēnešu garumā, bēgļiem atrodot patvērumu vai nu pazīstamu vai nepazīstamu cilvēku īpašumos un atkal virzoties uz priekšu tad, kad frontes līnija bija pietuvojusies bīstamā attālumā. Visai bieži bija vērojams arī tas, ka ceļā sākotnēji devās lielas ļaužu grupas, kas laika gaitā izklīda un sadalījās, tāpēc bēgļu gaitas ārpus Latvijas turpināja tikai daļa no visiem bēgļiem, kas bija atstājuši mājas. Interesanti, ka kopumā, neraugoties uz to, cik ilgas bija bēgļu gaitas Latvijas teritorijā, dzīvesstāstos tām tiek veltīta visai neliela uzmanība, neatsaucot atmiņā bēgšanas sadzīviskos apstākļus, bet tā vietā koncentrējoties uz izjūtām, kādas radīja māju atstāšana un bēgļu gaitu sākums, uz dramatiskiem vai, tieši pretēji, komiskiem notikumiem, kuri atgadījušies ceļā, kā arī uz tiem veidiem (ar zirgu vezumiem, izmantojot dzelzceļa satiksmi un personīgos auto), kā bēgļi sasniedza vietu, no kuras atstāja Latviju.

Šajā kontekstā daudz spilgtāk izceļas tas, kā atmiņās tiek atspoguļota Latvijas atstāšana: tā visbiežāk notika pa jūras ceļu un nereti ir ieguvusi simbolisku nozīmi kā robežšķirtne, kas noteica bēgļu tālāko likteni (retrospektīvi skatoties – kļūšanu par trimdiniekiem). Tādējādi, lai gan brauciens ar kuģi (vai laivu, ja bēgļi devās uz Zviedriju) bija relatīvi īsa epizode kopējā bēgļu ceļā, vairumā gadījumu tā tomēr dziļi iespaidusies cilvēku atmiņās un tiek aprakstīta arī dzīvesstāstos. To darot, visbiežāk atmiņā tiek atsaukta brauciena laikā izjustā apdraudējuma sajūta, ko radīja biežie gaisa un zemūdens uzbrukumi un kas lika daļai cilvēku meklēt mierinājumu ticībā augstākiem spēkiem vai, tieši pretēji, radīja vienaldzību pret apkārt notiekošo. Lai gan nereti tiek izceltas arī brauciena sadzīviskās puses (jo īpaši to cilvēku atmiņās, kas ar laivām devās uz Zviedriju, jo tas bieži vien notika pat vēl lielākā saspīestībā un neērtībā), tomēr jāsecina, ka detaļas par sadzīviskajām (arī higiēniskajām) grūtībām, no vienas puses, slikti saglabājas atmiņā; no otras puses, tiek noklusētas, tā vietā izceļot to, ka, tās pārciešot, tika sasniegts galvenais bēgļu mērķis – attālināšanās no Sarkanās armijas un līdz ar to – padomju varas.

Runājot par trešo posmu, proti, bēgļu gaitām pēc izbraukšanas no Latvijas, tika secināts, ka tās dažādu faktoru iespaidā varēja norisināties ļoti dažādi. To bēgļu gadījumā, kas devās uz Vācijas reihu teritoriju, būtiskākais no šiem faktoriem bija tas, vai viņi devās uz jau iepriekš sarunātu vai zināmu vietu (pie radniekiem, draugiem vai paziņām, ar ko tika uzturēti sakari darba jautājumos) vai arī tiem šādas zināmas adreses nebija. Ja pirmajā gadījumā tālākā bēgļu dzīve bieži vien tika pavadīta visai mierīgos apstākļos, tad otrajā tie bija pilnībā pakļauti vācu bēgļu uzņemšanas politikas mērķiem un kārtībai, daļai nonākot bezpalīdzīgā stāvoklī. Avoti

gan atklāj, ka šis bezpalīdzības stāvoklis nav absolutizējams, jo, izrādot pietiekamu apņēmību un aktīvi iestājoties par savām tiesībām, it īpaši tūlīt pēc ierašanās Vācijā, latviešu bēgļi varēja ietekmēt gan savu galamērķi, gan nodarbinātības veidu. To darot, viņi parasti centās izmantot iespēju doties uz kādu vietu, kur jau bija nonākuši vai kur devās citi latvieši un kur pašiem bija iespējams atrast sev iztikas līdzekļus (visbiežāk – atrast darbu pie vietējiem lauksaimniekiem). Tas parāda, ka pat kara apstākļos bēgļu pārvietošanās pa reihā teritoriju notika samērā viegli, turklāt latviešu bēgļi aktīvi izmantoja savstarpējas sazināšanās iespējas, tādā veidā meklējot un atrodot gan morālu, gan ļoti praktisku atbalstu dzīvesvietas, darba un iztikas līdzekļu jautājumos.

Divas galvenās nozares, kurās Vācijā tika nodarbināti latviešu bēgļi, bija rūpniecība (darbs dažādās fabrikās) un lauksaimniecība; neliela daļa tika nodarbināti arī kā mazkvalificēti speciālisti; tāpat bija tādi, kas sava sociālā stāvokļa un ieņemto amatu dēļ (valsts iestāžu darbinieki, garīdznieki u. tml.), kā arī tādēļ, ka bieži vien viņiem netrūka finansiālo līdzekļu, spēja nodrošināt sev dzīvesvietu un iztiku bez algota darba strādāšanas. Bēgļi, kas bija nodarbināti rūpniecībā, tika izmitināti vai nu barakās vai, retākos gadījumos, tukšos dzīvokļos vai mājās; tiem izsniegtās uzturdevas bija stipri ierobežotas; viņi bija pastiprināti pakļauti gaisa uzlidojumu briesmām, jo tie mērķtiecīgi tika virzīti uz rūpniecības reģioniem. Savukārt lauku darbos iesaistīto bēgļu dzīves apstākļi lielā mērā bija atkarīgi no vietējo iedzīvotāju attieksmes, pie kuriem viņi tika nodarbināti un izmitināti, tāpat no bēgļu prasmēm un arī līdzī paņemtajām materiālajām vērtībām (nauda, medikamenti, spirts u. c.).

Otrs faktors, kas būtiski ietekmēja bēgļu gaitas Vācijas reihā teritorijās, bija tas, vai un cik ātri viņiem izdevās nonākt vietās, ko neapdraudēja Sarkanā armija. Ņemot vērā bēgļu izvietojuma politiku, liela daļa nonāca reihā ziemeļaustrumos – bijušajā Polijas teritorijā un Sudetijā, tāpēc būtiska viņu pieredzes daļa bija otrreizējā bēgšana no Sarkanās armijas. Šim procesam bija liela līdzība ar to, kā notika bēgšana vēl Latvijas teritorijā: Sarkanā armija bieži vien atradās tikai nelielā attālumā un bieži vien arī apsteidza bēgļus, kurus turklāt apdraudēja gaisa uzlidojumi un nejaušas apšaudes; saspringtajos un cilvēkiem neierastajos apstākļos viegli notika dažādi nelaimes gadījumi. Tāpat būtiski, ka ne Latvijas teritorijā, ne ārpus tās bēgļiem nebija pieejama informācija par frontes pārvietošanās ātrumu un virzienu, tāpēc tas, vai viņiem izdevās no tās izvairīties, lielā mērā bija nejaušības un veiksmes jautājums. Dažkārt liela nozīme, gan pirmoreiz, gan otrreiz bēgot no Sarkanās armijas, bija arī varas (administratīvās un militārās) pārstāvju izrādītajam atbalstam. Tā, uzsākot bēgļu gaitas Latvijā, nereti tieši vācu karavīri vai vietējās administrācijas pārstāvji ne tikai mudināja cilvēkus doties prom, bet arī sniedza praktisku atbalstu (piemēram, palīdzot ar transportu vai norādot, uz kuriem doties). Savukārt, otro reizi bēgot no Sarkanās armijas jau Vācijas reihā teritorijā, bieži vien tieši

Rietumu sabiedrotie izrādīja pretimnākšanu latviešu bēgļiem, gan ļaujot (un pat aktīvi palīdzot) tiem šķērsot okupācijas zonu robežas, gan brīdinot par noteiktu teritoriju atdošanu padomju pusei. Kopumā bēgļu atmiņas parāda to, cik būtiska nozīme bēgšanas procesā bija līdzcilvēku (citu latviešu, vietējo vāciešu, poļu un citu tautību pārstāvju) palīdzībai un atbalstam, bez kuras izdzīvot dažkārt būtu bijis neiespējami.

Bēgļu atmiņas par otrreizējo bēgšanu no Sarkanās armijas atklāj arī to, ka, pretēji vispārējam pieņēmumam, daļai no tiem bēgļu gaitas nenoslēdzās līdz ar Vācijas kapitulāciju. Šie bēgļi bija nonākuši padomju ietekmes zonā, kur pavadīja vairākus mēnešus, dažkārt pat ilgāk, līdz viņiem izdevās nokļūt kādā no Rietumu sabiedroto okupācijas zonām (tas notika slepus, ar kukuļdošanas palīdzību vai izliekoties par vāciešiem).

Runājot par tiem bēgļiem, kam izdevās nonākt Zviedrijā, tika secināts, ka viņu bēgļu gaitas savā ziņā izbeidzās tajā brīdī, kad viņi izkāpa Gotlandes krastā. Protams, arī šie cilvēki līdz pat kara beigām cerēja, ka drīz varēs atgriezties Latvijā, līdz ar to viņi, tāpat kā Vācijā nonākušie bēgļi, dzīvoja nenoteiktības apstākļos. Tomēr viņi vairs nebija pakļauti kara briesmām (pārtikas trūkums, uzlidojumi, frontes tuvošanās) un viņu dzīve ļoti ātri normalizējās.

To, ka bēgļu gaitas atkarībā no to virziena – Vācijas vai Zviedrijas – bija stipri atšķirīgas, apstiprina arī to citādaļi atspoguļojama veids dzīvesstāstos. Proti, vislielākā uzmanība Zviedrijā nonākušo bēgļu dzīvesstāstos tiek vērsta uz apstākļiem, kādos (un kāpēc) tika atstātas mājas, tāpat detalizēti aplūkojot ceļu līdz jūrai un pāri tai, savukārt laiks pēc izkāpšanas krastā tiek aprakstīts salīdzinoši īsi un shematiski. Pretēji tam – Vācijas reihā teritorijās nonākušie bēgļi savos dzīvesstāstos vienlīdz lielu uzmanību velta visiem bēgšanas posmiem; turklāt, ja viņi piedzīvoja otrreizējo bēgšanu no Sarkanās armijas, nereti kopējā bēgšanas stāstā tieši šis naratīvs tiek izcelts visspilgtāk, visticamāk, tādēļ, ka tas pasvītrot, cik lielas pūles un cik daudz grūtību viņi bijuši gatavi pārvarēt, lai nokļūtu drošībā, tas ir, ārpus padomju ietekmes zonas.

Jāuzsver, ka šis motīvs – centieni izvairīties no Sarkanās armijas un padomju varas –, kā arī savas bēgšanas piespiedu rakstura izcelšana (pretstatot to labākas dzīves meklēšanai) caurvij lielāko daļu trimdas latviešu dzīvesstāstu. Tāpat ļoti bieži bēgšanas naratīvos tiek ievītas laimīgu sagādīšanos un liktenīgu notikumu tēmas – vai nu runājot par to, ka izbēgšana notikusi pašā pēdējā brīdī, vai uzsverot kāda notikuma, kas ļāvis izglābties no potenciālām briesmām, īpašo nozīmi; nereti vērojams arī tas, ka ar veiksmi vai augstāku spēku iejaukšanos tiek skaidroti notikumi, kuros skaidri saredzama pašu bēgļu aktīva rīcība un iniciatīva, kas atmiņu naratīvos nereti tiek noklusēta. Pēdējais apgalvojums gan vairāk attiecas uz sieviešu atmiņām, kuru izpēte atklāja, ka viņas savos bēgšanas naratīvos, pirmkārt, izceļ vīriešu vadošo lomu bēgļu gaitu laikā; otrkārt, bieži uzsver, ka daudzās situācijās ir jutušās apmulsušas un nobijušās;

treškārt, uz vispārējo bēgļu ciešanu fona mazina sevis piedzīvotā nozīmi. Tomēr, neraugoties uz šo atminēšanās un stāstīšanas praksi, analizētie dzīvesstāsti spilgti atspoguļo arī to, ka bēgļu gaitu laikā sievietes izrādīja gan atjautību, gan drosmi, gan nepieķāpību, kas bija nepieciešamas, lai pārvarētu tās grūtības, ar ko saskārās ikviens bēglis, neraugoties uz savu dzimumu, bet vēl jo vairāk tās specifiskās briesmas, kas kara apstākļos draudēja sievietēm. Runājot par šīm specifiskajām briesmām, proti, seksuālo vardarbību, kam Vācijas reihā teritorijā bija pakļautas ne tikai Vācijas pamatiedzīvotājas, bet arī bēgles, jāsecina, ka dzīvesstāstos atsaucies uz šādām parādībām tiek minētas, tikai runājot par citu cilvēku pieredzi vai atsaucoties uz baumām, bet nekad attiecībā uz sevi (izņemot tad, ja tiek aprakstīta laimīga izglābšanās). Šāds novērojams gan nenozīmē, ka latviešu bēgles netika pakļautas seksuālai vardarbībai; tas apliecina vien to, ka sievietes biogrāfiskos avotos ļoti reti atklāj šādu pieredzi, kuras pētniecībai tādēļ izmantojami citi avoti un metodes.

Atšķirībā no sievietēm vīrieši daudz vairāk bēgšanas naratīvos atklāj savas personības un aktīvās rīcības lomu, skatot bēgšanas procesu caur “es” prizmu (sievietes visumā lieto “mēs” formu), kā arī izceļot dažādus piedzīvojumus un problēmu risināšanu, ar ko bijis jāsaskaras bēgļu gaitu laikā. Tāpēc šie bēgšanas naratīvi nereti iegūst piedzīvojumu stāstu aprises, kuros viens bīstams notikums nomaina citu un veiksmes momenti ir vienmēr klātesoši, lai gan lielā mērā saistīti ar pašu izveicību, pieredzi un zināšanām.

Runājot par bērnu un pusaudžu pieredzi bēgļu gaitās, var secināt, ka tā, lai gan nesaraucjami bija saistīti ar pieaugušo rīcību un reakciju noteiktās situācijās (sevišķi briesmās), tomēr pieaugušā vecumā un ar laika distanci viņi veido savu šīs pieredzes interpretāciju, kas varbūt pat vairāk nekā pieaugušo atmiņas par šo laiku ietver izturības, cerības un optimisma elementus. Tas viennozīmīgi saistīts ar to, ka bērniem un pusaudžiem gan fiziski, gan emocionāli grūtais bēgšanas periods varēja būt vieglāk izturams nekā pieaugušajiem, jo viņi, pirmkārt, elastīgāk piemērojas pārmaiņām; otrkārt, gan vecāki, gan citas pavadošās personas pielika lielas pūles, lai radītu viņos drošības sajūtu.

Tā kā bēgšanas naratīvi tikuši analizēti gan individuāli (katrs dzīvesstāsts), gan skatot tos visus kopumā, rodas iespēja saskatīt arī trimdas latviešu kolektīvās atmiņas atstātos nospiedumus, kas visspilgtāk izpaužas tajā, kā dzīvesstāstos tiek pamatota bēgšana. Proti, gandrīz ikvienu dzīvesstāstu caurvij naratīvs par to, ka nepastāvēja citas iespējas kā vien bēgt (citādi “mums dzīvības nav”), ar ko apzināti vai neapzināti tiek uzsvērts, ka visi bēgļi devās prom piespiedu kārtā, cenšoties izbēgt no “baigā gada” atkārtosšanās. Tas arī apstiprina, ka mīts par “baigo gadu” bija būtiska daļa no trimdas identitātes, ar to nemēģinot mazināt pirmās padomju okupācijas nežēlīgā rakstura un izdarīto noziegumu nozīmi, bet uztverot mītu kā zīmju un simbolu sistēmu, kuras galvenais uzdevums ir radīt priekšstatus par cilvēkiem nozīmīgiem

esamības jautājumiem un kura definē kopienas identitāti, nodrošinot sociālo un kultūras normu pārraidi un radot pēctecības apziņu.

Šī nospieduma dziļā iesakņošanās īpaši uzskatāmi parādās tālaika bērnu atmiņās, kurās, par spīti tam, ka viņi paši tolaik vēl nevarēja skaidri identificēt un definēt apkārt notiekošo, skaidri saklausāma apziņa par netaisnīgi zaudēto dzimteni un padomju varas nodarījumiem. Saprotams, ka šāda mediēta izpratne un atmiņas veidojās un nostiprinājās tiešā kolektīvās atmiņas ietekmē – caur literatūru (publicētās atmiņas, daiļliteratūra), medijiem (trimdas periodiskie izdevumi), izglītības sistēmu (latviešu skolu tīkls DP nometnēs, vēlāk – svētdienas skolas un vasaras nometnes) un sociālo komunikāciju, kurā sēras par Latviju un tās atstāšanu tika atkal un atkal aktualizētas. Tomēr interesanti, ka viens no kolektīvās atmiņas nospiedumiem ir saistāms ar “baigā gada” pieredzes un baiļu no padomju varas izcelšanu individuālajās atmiņās, bet attiecībā uz bēgšanas laikā piedzīvotajām grūtībām un potenciāli traumatiskiem notikumiem vērojams pretējs efekts, jo uz kolektīvo bēgļu ciešanu fona individuālās ciešanas drīzāk tiek noklusētas vai vismaz mazinātas, izceļot galveno – izbēgšanu no padomju varas un kļūšanu par trimdiniekiem.

Kopumā trimdas latviešu dzīvesstāstos sniegtais detalizētais apraksts, lai gan tiek stāstīts vairāk nekā 50 gadus pēc notikumiem, tomēr spilgti ataino psiholoģiskos un emocionālos apstākļus, kā arī materiālās un sadzīviskās problēmas, ar kurām bēgļi saskārās konkrētajā vēsturiskajā situācijā, un padara saprotamākus tos vispārinājumus, ar kādiem izceļošanas process ierasti tiek attēlots vēstures literatūrā. Šāds secinājums apstiprina mutvārdu vēstures avotu īpašo devumu, proti, to spēju ienest vēsturiskos pētījumos cilvēciskās emocijas un iemiesoto pieredzi jeb individuālo dimensiju. Tieši atmiņas un dzīvesstāsti ir ļāvuši promocijas darba priekšplānā izvirzīt nevis politikas un administrācijas līmeni, bet pašus bēgļus, kas pretējā gadījumā tiek uztverti kā cilvēku kopums bez konkrētām sejām un vēstures. Tāpat tie ir ļāvuši bēgļu gaitas analizēt visās to izpausmēs, nekoncentrējoties tikai uz to sākuma un noslēguma punktu. Tas ir pretēji tam, kā tās ierasti tiek attēlotas gan zinātniskos pētījumos, gan masu medijos – proti, kā tieša pāreja no bēgļu izcelsmes vietas uz bēgšanas galamērķi, aizstājot sīkāku iztirzājumu ar taisnvirziena bultu, kas savieno abus šos punktus. Šajā ierastajā skatījumā daudz lielāka uzmanība tiek pievērsta tiem faktoriem, kas izraisījuši bēgšanu (kara un bruņoto konfliktu vēsture), kā ar tām grūtībām un izaicinājumiem, kas bēgļus sagaida jaunajās dzīvesvietās (juridiskā statusa iegūšana, dzīve bēgļu nometnēs, integrācija, potenciāla stigmatizācija u. tml.). Tie nenoliedzami ir būtiski jautājumi, tomēr tādējādi tiek aizmirsts vai ignorēts, ka arī pati bēgšana ir komplekss un nozīmīgs sociāls process, kas atstāj fiziskus, emocionālus un psiholoģiskus nospiedumus uz bēgļiem – viņu tālāko dzīvi, identitāti un atmiņām. Tādējādi promocijas darbā veiktā bēgšanas procesa analīze, kā arī gūtais

apstiprinājums mutvārdu vēstures avotu īpašajam devumam var sniegt ierosmi arī tālākiem pētījumiem par trimdas vēsturi – gan par trimdinieku tālāko dzīvi mītnes zemēs, gan par viņu identitātes jautājumiem. Tāpat darbā gūtās atziņas, it īpaši tās, kas ļauj spriest par apstākļiem, kādos arī kara laikā cilvēki pieņem lēmumus, kā arī izmantotā pieeja analizēt bēgļu gaitas visās tās izpausmēs ir izmantojamas pētījumos par bēgļu krīzēm, kas radušās citos laikos un reģionos, tajā skaitā par mūsdienās Latvijā ieplūstošajiem bēgļiem.

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

Avoti

Nacionālās mutvārdu vēstures krājuma intervijas

1. NMV–44, Marija Ķeņģe-Ozoliņa. Intervē Māra Zirnīte 1990. gadā Lielbritānijā.
2. NMV–46, Ērika Mellakaula. Intervē M. Zirnīte 1990. gadā Lielbritānijā.
3. NMV–53, Velta Sniķere. Intervē M. Zirnīte 1990. gadā Lielbritānijā.
4. NMV–56, Valida Danenbergā. Intervē M. Zirnīte 1992. gadā Lielbritānijā.
5. NMV–58, Rozālija Adlere. Intervē M. Zirnīte 1992. gadā Lielbritānijā.
6. NMV–62, Anna Vaiss. Intervē M. Zirnīte 1992. gadā Lielbritānijā.
7. NMV–65, Elza Frīdenberga. Intervē M. Zirnīte, Anita Tīmans-Kalns 1992. gadā Lielbritānijā.
8. NMV–107, Lūcija Kazeniece. Intervē Inta Kraskeviča 1992. gadā Latvijā.
9. NMV–190, Ginters Brunovskis. Intervē Arta Savdona 1993. gadā Norvēģijā.
10. NMV–191, Aina Brunovskis. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.
11. NMV–192, Mirdza Andersone. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.
12. NMV–193, Astride Baardvik. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.
13. NMV–195, Austra Zariņš. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.
14. NMV–196, Skaidrīte Krūmiņš. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.
15. NMV–197, Ligita Vija Haanes. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.
16. NMV–199, Laimonis Harijs Rode. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.
17. NMV–202, Bruno Brunovskis. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.
18. NMV–203, Kira Marianna Holmsen. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.
19. NMV–205, Anda Nordmo. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.
20. NMV–207, Vita Edīte Stromsavāga. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.
21. NMV–208, Melita Martinova. Intervē A. Savdona 1993. gadā Norvēģijā.
22. NMV–441, Erna Sviestiņa. Intervē M. Zirnīte 1996. gadā Zviedrijā.
23. NMV–443, Vera Ozers-Puķītis. Intervē M. Zirnīte, Baiba Bela 1996. gadā Zviedrijā.
24. NMV–445, Jānis Zalcmanis. Intervē B. Bela 1996. gadā Zviedrijā.
25. NMV–447, Ņina Kozlovska. Intervē B. Bela 1996. gadā Zviedrijā.
26. NMV–448, Izabella Cielēna. Intervē M. Zirnīte, B. Bela 1996. gadā Zviedrijā.
27. NMV–449, Aina Zvejnieks. Intervē M. Zirnīte, B. Bela 1996. gadā Zviedrijā.
28. NMV–450, Skaidrīte Dimitere. Intervē M. Zirnīte, B. Bela 1996. gadā Zviedrijā.
29. NMV–451, Edgars Dimīters. Intervē M. Zirnīte, B. Bela 1996. gadā Zviedrijā.
30. NMV–454, Sergejs Ozoliņš. Intervē B. Bela 1996. gadā Zviedrijā.

31. NMV-455, Jānis Čakste. Intervē B. Bela 1996. gadā Zviedrijā.
32. NMV-456, Ilga Čakste. Intervē B. Bela 1996. gadā Zviedrijā.
33. NMV-457, Fricis Forstmanis. Intervē M. Zirnīte 1996. gadā Zviedrijā.
34. NMV-458, Valdis Bigestāns. Intervē M. Zirnīte 1996. gadā Zviedrijā.
35. NMV-465, Ilze Zīverte. Intervē M. Zirnīte 1996. gadā Latvijā.
36. NMV-750, Marta Lapsa. Intervē Biruta Abula 1997. gadā ASV.
37. NMV-751, Vidvuds Medenis. Intervē B. Abula 1998. gadā ASV.
38. NMV-754, Aleksandrs Dzirne. Intervē B. Abula 1998. gadā ASV.
39. NMV-755, Valija Ruņģe. Intervē B. Abula 1998. gadā ASV.
40. NMV-756, Ieva Cālītis. Intervē Maija Hinkle 1997. gadā ASV.
41. NMV-758, Karina Burda. Intervē M. Hinkle 1997. gadā ASV.
42. NMV-765, Elza Liepa. Intervē Rūta Eichenfelde 1997. gadā ASV.
43. NMV-768, Ansis Mitrevics. Intervē M. Hinkle 1997. gadā ASV.
44. NMV-770, Dārta Pilmane. Intervē Ināra Reine 1999. gadā ASV.
45. NMV-772, Jānis Klīdzējs. Intervē I. Reine 1999. gadā ASV.
46. NMV-773, Emīlija Klīdzēja. Intervē I. Reine 1999. gadā ASV.
47. NMV-776, Pauls Brants. Intervē Lauris Kalniņš 1999. gadā ASV.
48. NMV-779, Ārijs Vilemons. Intervē B. Abula 1999. gadā ASV.
49. NMV-781, Dzidra Cīrulis. Intervē B. Abula 1999. gadā ASV.
50. NMV-784, Nora Pīpkalēja. Intervē B. Abula 1999. gadā ASV.
51. NMV-785, Dzidra Ziedonis. Intervē Gunta Harveja 1998. gadā ASV.
52. NMV-786, Māra Lipacis. Intervē G. Harveja 1998. gadā ASV.
53. NMV-790, Elza Reinberga. Intervē Rīta Petričeka 1999. gadā ASV.
54. NMV-791, Ādolfs Fricis Ābele. Intervē R. Petričeka 1999. gadā ASV.
55. NMV-793, Aija Medenis. Intervē B. Abula 1999. gadā ASV.
56. NMV-801, Mirdza Lejiņa. Intervē B. Abula 2000. gadā ASV.
57. NMV-802, Eduards Putniņš. Intervē I. Reine 2000. gadā ASV.
58. NMV-812, Ilmārs Rumpēteris. Intervē Boris Bangolds 2000. gadā ASV.
59. NMV-813, Lidija Bālēna. Intervē Dzidra Ziedonis 2000. gadā ASV.
60. NMV-814, Laimonis Ozoliņš. Intervē M. Hinkle, Dzintra Pone 2000. gadā ASV.
61. NMV-884, Viestars Aistars. Intervē B. Abula 2001. gadā ASV.
62. NMV-904, Juris Vīksniņš. Intervē M. Hinkle 2003. gadā ASV.
63. NMV-2099, Zigurds Miežītis. Intervē M. Hinkle 2005. gadā ASV.
64. NMV-2434A, Dzidra Ādamsons. Intervē Nora Vilmane 2001. gadā Brazīlijā.

65. NMV–2709, grupu intervija “Trimdas vēsture” 3 × 3 nometnē Katskiļos, ASV, 2005. gadā; vada M. Hinkle.
66. NMV–2710, grupu intervija “Trimdas vēsture” 3 × 3 nometnē Katskiļos, ASV, 2006. gadā; vada M. Hinkle.
67. NMV–2725, Maija Hinkle. Intervē M. Zirnīte, M. Krūmiņa 2017. gadā Latvijā.
68. NMV–3400, Vija Hjūza. Intervē M. Zirnīte 2009. gadā Lielbritānijā.
69. NMV–3401, Arta Svenne. Intervē M. Zirnīte 2009. gadā Lielbritānijā.
70. NMV–3402, Zenta Vītols. Intervē Edmunds Šūpulis 2009. gadā Lielbritānijā.
71. NMV–3404, Dzintars Svenne. Intervē M. Zirnīte 2009. gadā Lielbritānijā.
72. NMV–3405, Marita V. Grunts. Intervē M. Zirnīte 2009. gadā Lielbritānijā.
73. NMV–3405A, Vitauts Grunts. Intervē M. Zirnīte 2009. gadā Lielbritānijā.
74. NMV–3406, Astrīda Ligers. Intervē M. Zirnīte 2009. gadā Lielbritānijā.
75. NMV–3408, Brigita Pitāne. Intervē M. Zirnīte 2009. gadā Lielbritānijā.
76. NMV–3417, Zigrīda Daškevica. Intervē M. Zirnīte 2009. gadā Lielbritānijā.
77. NMV–3419, Rūta Bonere. Intervē E. Šūpulis 2009. gadā Lielbritānijā.
78. NMV–3420, Ilona Birzgale. Intervē E. Šūpulis 2009. gadā Lielbritānijā.
79. NMV–3423, Krišs Ligers. Intervē E. Šūpulis 2009. gadā Lielbritānijā.
80. NMV–3425, Velta Kinga. Intervē E. Šūpulis 2009. gadā Lielbritānijā.
81. NMV–3428, Jana Heila. Intervē E. Šūpulis 2009. gadā Lielbritānijā.
82. NMV–3431, Margarita Putce. Intervē E. Šūpulis 2009. gadā Lielbritānijā.
83. NMV–3438, Erna Tamanis Savicka. Intervē M. Zirnīte un Inese Auziņa-Smita 2011. gadā Lielbritānijā.
84. NMV–3439, Līvija Krieva. Intervē M. Zirnīte 2011. gadā Lielbritānijā.
85. NMV–3440, Sarmīte Janovska. Intervē M. Zirnīte 2009. gadā Lielbritānijā.

Periodika

“Tēvija”

“Ventas Balss”

Literatūra

Zinātniskā literatūra

- Aareleid-Tart, A. (2006). *Cultural Trauma And Life Stories*. Helsinki: Kikumora Publications.
- Abrahams, R. D. (1981). Story and history: A Folklorist's View. *The Oral History Review*, 9, pp. 1–11.
- Adhikari, P. (2012). The Plight of the Forgotten Ones: Civil War and Forced Migration. *International Studies Quarterly*, 56(3), pp. 590–606.
- Aide, I. (2000). Latviešu kultūras darbinieki bēgļu gaitās Ventspilī 1944. un 1945. gadā. *Latvijas Arhīvi*, 2, 119.–150. lpp.
- Andersons, E., Siliņš, L. (2000). *Latvijas Centrālā Padome – LCP: latviešu nacionālā pretestības kustība, 1943–1945*. Upsala: LCP.
- Apitzsch, U., Siouti, I. (2007). *Biographical Analysis as an Interdisciplinary Research Perspective in the Field of Migration Studies*. Frankfurt am Main: Johann Wolfgang Goethe Universität.
- Assmann, J. (2011). *Cultural Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Attan, C. (2006). Hidden Objects in the World of Cultural Migrants: Significant Objects Used by European Migrants to Layer Thoughts and Memories. Burrell, K., Panayi, P. (eds.) *Histories and Memories: Migrants and Their History in Britain*. London and New York: St. Martins Press, pp. 171–188.
- Balkelis, T. (2017). Ethnicity, Identity and Imaginings of Home in the Memoirs of Lithuanian Child Deportees, 1941–53. Baron, N. (ed.) *Displaced Children in Russia and Eastern Europe, 1915–1953: Ideologies, Identities, Experiences*. Leiden: Brill, pp. 248–272.
- Baron, N. (2017). Placing the Child in Twentieth-Century History: Contexts and Framework. Baron, N. (ed.) *Displaced Children in Russia and Eastern Europe, 1915–1953: Ideologies, Identities, Experiences*. Brill, pp. 1–39.
- Bascom, J. (2001). *Losing Place: Refugee Populations and Rural Transformations in East Africa*. Berghan Books.
- Beķere, K. (2022). *Latvijas labā: politiskā darbība trimdā 20. gadsimta 40.–80. gados*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Bela, B. (2004). *Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi*. Promocijas darbs. Rīga.
- Bela, B. (2008). Dzīvesstāsti kā resurss sabiedrības izpētē: Nacionālās mutvārdu vēstures projekts. *Latvijas Universitātes Raksti*. 736. sēj. *Socioloģija: socioloģijai Latvijā – 40*. Rīga: Latvijas Universitāte, 85.–102. lpp.

- Bela, B. (2011). Trimda kā vērtību katalizators. Krūmiņa-Koņkova, E. (red.) *Kultūras identitātes dimensijas*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 145.–158. lpp.
- Benezer, G. (2002). *The Ethiopian Jewish Exodus: Narratives of the Journey*. Routledge.
- Bērks, P. (1998). Vēsture kā sociālā atmiņa. Ķīlis, R. (red.) *Atmiņa un vēsture no antropoloģijas līdz psiholoģijai: rakstu krājums*. Rīga: N.I.M.S., 31.–45. lpp.
- Betancourt, S. T., Khanp, K. (2008). The mental health of children affected by armed conflict: Protective processes and pathways to resilience. *Int Rev Psychiatry*, 20(3), pp. 317–328.
- Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava.
- Bleiere, D., Ērglis, D., Evarts, E., Ezergailis, A., Kangeris, K. u. c. (2022). *20. gadsimta Latvijas vēsture: 1940–1945/1946. III sēj.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Boytoš, A. S., Costabile, K. A., Austin, A. B., Short, K. A. (2020). Feminism, Gender, and Agentic and Communal Themes in Narrative Identity. *Sex Roles*, 83, pp. 54–63.
- Budryte, D. (2013). Traveling Trauma: Lithuanian transnational memory after World War II. Resende, E., Budryte, D. (eds.) *Memory and trauma in international relations: Theories, cases and debates*. London and New York: Routledge, pp. 169–173.
- Carpenter-Gale, I. (1989). *Being Latvian in Exile: Folklore as Ideology*. PhD. Michigan.
- Castles, S., Miller, M. J. (2009). *The Age of Migration: International Population, Movements in the Modern World*. Guilford Press.
- Chimni, B. S. (2009). The Birth of a ‘Discipline’: From Refugee to Forced Migration Studies. *Journal of Refugee Studies*, 22(1), pp. 11–29.
- Clark, L. (1989). *Early Warning of Refugee Flows*. Washington, D. C.: Refugee Policy Group.
- Creet, J. (2011). Introduction: The Migration of Memory and Memories of Migration. Creet, J., Kitzmann, A. (eds.) *Memory and Migration: Multidisciplinary Approaches to Memory Studies*. Toronto: University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division, pp. 3–28.
- Dapkutė, D. (2016). Lithuanian Diaspora: From Displaced Persons to Diaspora Politics. Balkelis, T., Davoliūtė, V. (eds.) *Population Displacement in Lithuania in the Twentieth Century: Experiences, Identities and Legacies*. Leiden, Boston: Brill, pp. 236–258.
- Daukste-Silasproģe, I. (2002). *Latviešu literārā dzīve un latviešu literatūra bēgļu gados Vācijā 1944–1950*. Rīga: Zinātne.
- Daukste-Silasproģe, I. (2019). *Gaidot laivu. Latviešu rakstnieki bēgļu ceļos Zviedrijā*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Davenport, C., Moore, W., Poe, S. (2003). Sometimes You Just Have to Leave: Domestic Threats and Forced Migration, 1964–1989. *International Interactions*, 29(1), pp. 27–55.

- Džonsona, L. (1984). Latvieši trimdā: latviešu bēgļu motīvi. *Archīvs. Raksti par latviskām problēmām*, 24. sēj. Melburna: Pasaules brīvo latviešu apvienība un Kārļa Zariņa fonds, 57.–70. lpp.
- Edwards, S. (2009). *The Chaos of Forced Migration: A Means of Modeling Complexity for Humanitarian Ends*. Saarbrücken, Germany: VDM Verlag.
- Elie, J. (2014). Histories of Refugee and Forced Migration Studies. Fiddian-Qasmiyeh, E., Loescher, G., Long, K., Sigona, N. (eds.) *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies*. Oxford: Oxford University Press, pp. 23–35.
- Engel, S., Ibáñez, A. (2007). Displacement Due to Violence in Colombia: A Household-Level Analysis. *Economic Development and Cultural Change*, 55(2), pp. 335–365.
- Ērglis, D. (2003). *Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses*. Rīga: Latvijas vēstures institūts.
- Feldman, I. (2006). Home as a Refrain: Remembering and Living Displacement in Gaza. *History & Memory*, 18(2), pp. 10–47.
- Fiddian-Qasmiyeh, E., Loescher, G., Long, K., Sigona, N. (2014). Introduction: Refugee and Forced Migration Studies in Transition. Fiddian-Qasmiyeh, E., Loescher, G., Long, K., Sigona, N. (eds.) *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies*. Oxford: Oxford University Press, pp. 1–20.
- Frese, M. (2015). Cultural Practices, Norms, and Values. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 46(10), pp. 1327–1330.
- Gatrell, P. (2007). Population Displacement in the Baltic Region in the Twentieth Century: from 'Refugee Studies' to Refugee History. *Journal of Baltic Studies*, 38(1), pp. 43–60.
- Gatrell, P. (2013). *The Making of the Modern Refugee*. Oxford University Press.
- Gavriļins, A. (2017). *Vēstures avotu pētniecība*. Lekciju kurss. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Geisler, I. (2011). *The Gendered Plight of Terror: Annexation and Exile in Latvia 1940–1950*. PhD. Western Michigan University.
- Gescinska, A. (2011). Realizing moral values: on acting persons and moral values in Max Scheler's ethics. *Appraisal (Loughborough)*, 8(4), pp. 15–16.
- Glassheim, E. (2000). National Mythologies and Ethnic Cleansing: The Expulsion of Czechoslovak Germans in 1945. *Central European History*, 33(4), pp. 463–486.
- Grele, R. J. (2003). Movement without aim: methodological and theoretical problems in oral history. Perks, R., Thomson, A. (eds.) *The Oral History Reader*. London; New York: Routledge, pp. 38–52.
- Grele, R. J. (2007). Reflections on the practice of oral history. *Suomen Antropologi: Journal of the Finnish Anthropological Society*, 32(4), pp. 11–23.

- Grossmann, A. (1995). A Question of Silence: The Rape of German Women by Occupation Soldiers. *October*, 72, pp. 42–63.
- Gryzman, A., Hudson, J. (2013). Gender differences in autobiographical memory: Developmental and methodological considerations. *Developmental review*, 33(3), pp. 239–272.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. University of Chicago Press.
- Heineman, E. (1996). The Hour of the Woman: Memories of Germany's “Crisis Years” and West German National Identity. *The American Historical Review*, 101(2), pp. 354–395.
- Holborn, L. (1956). *The International Refugee Organization: a specialized agency of the United Nations: its history and work, 1946–1952*. London: Oxford University Press.
- Hopkins, P., Hill, M. (2008). Pre-flight experiences and migration stories: The accounts of unaccompanied asylum-seeking children. *Children's Geographies*, 6(3), pp. 257–268.
- Iftikhar, W. (2017). Analysis of Middle Eastern Refugee Kinetics and Concept of Hijrah under Daesh. *NUST Journal of International Peace & Stability*, I(1), pp. 22–38.
- Irwin-Zarecka I. (1994). *Frames of Remembrance: The Dynamics of Collective Memory*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Ivanovs, A. (2002). Mutvārdu vēstures avoti – iemiesotā atmiņa. Ķikāns, V. (red.) *Atmiņa kultūrvēsturiskā kontekstā: starptautiskas konferences materiāli. 2. daļa*. Daugavpils: Saule, 75.–82. lpp.
- Jensen, P. S., Shaw, J. (1993). Children as victims of war: current knowledge and future research needs. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 32(4), pp. 697–708.
- Johnstone, B. (1990). *Stories, Community, and Place: Narratives from Middle America*. Indiana University Press.
- Jolluck, K. (2006). The Nation's Pain and Women's Shame: Polish Women and Wartime Violence. Wingfield, N., Bucur-Deckard, M. (eds.) *Gender and War in Twentieth-Century Eastern Europe*. Bloomington: Indiana University Press, pp. 193–216.
- Jürgenson, A. (2009). Escape to the West in the memories of Estonians in Argentina: the historical, social and psychological context. *Acta Historica Tallinnensia*, 14, pp. 125–145.
- Kangeris K. (1990). Hitleriešu plāni Baltijas evakuēšanai 1944. gadā. Krupņikovs, P. (sast.) *Vācija un Baltija*. Rīga, 129.–137. lpp.
- Kangeris, K. (1999). Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni Baltijā un to izpausme Latvijas ģenerālapgabala kultūrpolitikā. *Starptautiska konference “Bibliotēka, grāmatniecība,*

- ideoloģija Otrā pasaules kara laikā (1939–1945)”. Materiālu krājums. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 24.–46. lpp.*
- Kangeris, K. (2000). Trimdas sākumi: Latvijas pavalstnieki kara laika Vācijā (1939–1945). *Trimdas arhīvi atgriežas: latviešu bēgļu gaitas Vācijā: starptautiskās konferences materiāli 2000. gada 15. septembris, Rīga. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 5.–12. lpp.*
- Kangeris, K. (2001). Nacionālsociālistiskās Vācijas plānotā represīvā politika pret latviešu inteliģenci 1941. un 1942. gadā. *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 240.–261. lpp.*
- Kangeris, K. (2003). Zviedrijas un PSRS attiecības un latvieši Zviedrijā 1941.–1959. gadā. *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 427.–438. lpp.*
- Kangeris, K. (2009). Pēcvārds. Žīgure, A. V. *Viņi. Ceļā. Rīga: Jumava, 219.–227. lpp.*
- Kangeris, K. (2016). Evakuācija/bēgšana no Latvijas 1944. gadā: jauns novērtējums uz jaunas datubāzes. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1(98), 111.–135. lpp.*
- Kaprāns, M., Strenga, G. (2016). Ievads. Kaprāns, M., Strenga, G., Bekmans-Dīrkess, N. (red.) *Atmiņu kopienas: atceres un aizmiršanas kultūra Latvijā. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 5.–16. lpp.*
- Kince, V. (2000). Latviešu periodiskie izdevumi bēgļu nometnēs no 1944. līdz 1950. gadam. *Trimdas arhīvi atgriežas: latviešu bēgļu gaitas Vācijā: starptautiskās konferences materiāli 2000. gada 15. septembris, Rīga. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 61.–64. lpp.*
- Koser, K., Martin, S. (eds.) (2011). *The Migration – Displacement Nexus: Patterns, Processes and Policies. New York and Oxford: Berghahn Books.*
- Kruks, S. (2002). Radio karš: propaganda latviešu valodā Otrajā pasaules karā. *Latvijas Arhīvi, 2, 97.–118. lpp.*
- Kumer-Haukanomm, K. (2011). Teise maailmasõjaaegne eestlaste sundmigratsioon läände. *Acta Historica Tallinnensia, 17(1), pp. 95–109.*
- Kunz, E. (1973). The Refugee in Flight: Kinetic Models and Forms of Displacement. *The International Migration Review, 7(2), pp. 125–146.*
- Kushner, T. (2006). *Remembering Refugees: Then and Now. Manchester: Manchester University Press.*
- Kuttikat, M. (2010). A Theoretical Understanding of Refugee Trauma. *Clinical Social Work Journal, 38(4), pp. 379–387.*
- Ķīle, I. (1998). Autobiogrāfiskās atmiņas sociālie līmeņi. Ķīlis, R. (red.) *Atmiņa un vēsture no antropoloģijas līdz psiholoģijai: rakstu krājums. Rīga: N.I.M.S., 45.–52. lpp.*

- Ķiploks, E. (sast.) (1970). *Archibīskaps Dr. Teodors Grīnbergs: rakstu krājums 100. dzimundienas atcerei*. ASV: Latvijas Ev.-lut. baznīca, Latviešu Ev.-lut. draudžu apvienība Amerikā.
- Lacroix, T., Fiddian-Qasmiyeh, E. (2013). Refugee and Diaspora Memories: The Politics of Remembering and Forgetting. *Journal of Intercultural Studies*, 34(6), pp. 684–696.
- Lasmane, V. (sast.) (1990). *Pāri jūrai, 1944./45.g.: 130 liecinieku atmiņas*. Stokholma: Memento.
- Lazda, P. (2015). Baltijas bēgļi – pile okeānā. Zirņīte, M., Lielbārdis, A. (sast.) *Baltijas bēgļi Gotlandē Dāvida Holmerta fotogrāfijās, 1944–1945*. Rīga: LU FSI, LU LFMI, Dzīvesstāsts, 16.–17. lpp.
- Lielkājs, A., Vizulis, O. (2001). *Latviešu karazēnu un meiteņu stāsti II*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds.
- Ludtke, A. (2009). Explaining Forced Migration. Bessel, R., Haake, C. B. (eds.) *Removing Peoples: Forced Removal in the Modern World*. Oxford: Oxford University Press, pp. 13–32.
- Lummis, T. (2003). Structure and validity in oral evidence. Perks, R., Thomson, A. (eds.). *The Oral History Reader*. London and New York: Routledge, pp. 273–283.
- Maines, D. (1996). Gender, Narrative, and the Problematics of Role. *Michigan Sociological Review*, 10, pp. 87–107.
- Mainwaring, C., Brigden, N. (2016). Beyond the Border: Clandestine Migration Journeys. *Geopolitics*, 21(2), pp. 243–262.
- Malkki, L. (1995). Refugees and Exile: From “Refugee Studies” to the National Order of Things. *Annual Review of Anthropology*, 24, pp. 495–523.
- Marfleet, P. (2007). Refugees and history: why we must address the past. *Refugee Survey Quarterly*, 26(3), pp. 136–148.
- Mariner, N. (2005). Oral History: From Fact Finding to History Shaping. *Historia: A journal of the Epsilon Mu Chapter, Phi Alpha Theta and Eastern Illinois University history department*, 14, pp. 59–70.
- McDowell, L. (2004). Cultural memory, gender and age: young Latvian women's narrative memories of war-time Europe, 1944–1947. *Journal of Historical Geography*, 30(4), pp. 701–728.
- McDowell, L. (2005). *Hard Labour: The Forgotten Voices of Latvian Migrant ‘Volunteer’ Workers*. London: UCL Press.
- McDowell, L. (2010). Coming of age under Hitler and Stalin: the everyday life of adolescent girls in occupied Latvia. *Women's History Review*, 19(5), pp. 663–683.

- Milts, A. (1996). Garīgās vērtības cilvēku dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, 50, 143.–149. lpp.
- Moser, C., Clark, F. (eds.) (2001). *Victims, Perpetrators or Actors? Gender, Armed Conflict and Political Violence*. London: Zed Books.
- Neiburgs, U. (2013). ASV Kara bēgļu padomes un Zviedrijas C biroja dokumenti par latviešu bēgļu laivu akcijām pāri Baltijas jūrai (1944–1945). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4(89), 137.–161. lpp.
- Neiburgs, U. (2017). *Draudu un cerību lokā: Latvijas pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945)*. Rīga: Mansards.
- Neiburgs, U. (2018). “Grēka un ienaida liesmās!” *Latvijas Otrā pasaules kara stāsti*. Rīga: Latvijas Mediji.
- Nesaule, A. (1996). *Sieviete dzintarā: kara un trimdas radīto traumu dziedēšana*. Rīga: Jumava.
- Nollendorfs, V. (2001). Ievads, vēsturiskais fons, raksturojums. Tabūns, B., Nollendorfs, V., Vecgrāvis, V., Hausmanis, V. (red.) *Latviešu literatūras vēsture, 3. sēj.* Rīga: Zvaigzne ABC, 350.–401. lpp.
- Olsson, P. (2002). To Toil and to Survive: Wartime Memories of Finnish Women. *Human Affairs*, 12(2), pp. 127–138.
- Paksuniemi, M. (2015). Finnish refugee children’s experiences of Swedish refugee camps during the Second World War. *Migration Letters*, 12, pp. 28–37.
- Paksuniemi, M., Määttä, K., & Uusiautti, S. (2015). Childhood in the shadow of war: Filled with work and play. *Children's Geographies*, 13(1), pp. 114–127.
- Parkin, D. (1999). Mementoes as Transitional Objects in Human Displacement. *Journal of Material Culture*, 4(3), pp. 303–320.
- Perks, R., Thomson A. (2003). Critical developments: introduction. Perks, R., Thomson, A. (eds.) *Oral History Reader*. London and New York: Routledge, pp. 1–8.
- Plakans, A. (2021). *The Reluctant Exiles: Latvians in the West after World War II*. Paderborn: Brill, Ferdinand Schöningh.
- Portelli, A. (2003). What makes oral history different. Perks, R., Thomson A. (eds.) *The Oral History Reader*. London and New York: Routledge, pp. 63–74.
- Pranka, M. (2015). *Biogrāfiskā pieeja biogrāfiskā pārrāvuma individuālo un sociālo aspektu analīzē. Promocijas darba kopsavilkums*. Rīga: Rīgas Stradiņa Universitāte.
- Rahi-Tamm, A. (2005). Human Losses. Salo, V., Ennuste, U., Parmasto, E., Tarvel, E., Varju, P. (eds.) *The White Book: Losses Inflicted on the Estonian Nation by Occupation Regimes, 1940–1991*. Estonian Encyclopaedia Publishers, pp. 25–46.

- Riessman, C. K. (1993). *Narrative Analysis*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Riessman, C. K. (2008). *Narrative Methods for the Human Sciences*. Los Angeles, CA: Sage Publications.
- Rosbrook, B., Schweitzer, R. (2010). The meaning of home for Karen and Chin refugees from Burma: An interpretative phenomenological approach. *European Journal of Psychotherapy & Counselling*, 12(2), pp. 159–172.
- Rosinska, Z. (2011). Emigratory Experience: The Melancholy of No Return. Creet, J., Kitzmann, A. (eds.) *Memory and Migration: Multidisciplinary Approaches to Memory Studies*. Toronto: University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division, pp. 29–42.
- Saiva, G. (2008). *Latviešu bēgļi Dānijā: apcere par latviešu bēgļu gaitām pēc Otrā pasaules kara*. Rīga: Retorika A.
- Samuel, R., Thompson P. (1991). Introduction. Samuel, R., Thompson, P. (eds.) *The Myths We Live By*. London and New York: Routledge, pp. 1–22.
- Schmeidl, S. (1997). Exploring the causes of forced migration: a pooled time-series analysis 1971–1990. *Social Science Quarterly*, 78, pp. 284–308.
- Schon, J. (2019). Motivation and opportunity for conflict-induced migration: An analysis of Syrian migration timing. *Journal of Peace Research*, 56(1), pp. 12–27.
- Sebre, S. (1992). *Autobiographical childhood narratives: processes of remembering and reconstructing*. PhD. The City University of New York.
- Sīle, V., Sīlis, V. (2018/2019). Refleksijas par vērtībām tagadnes kontekstā. *Akadēmiskā Dzīve*, 54, 72.–84. lpp.
- Siliņš, L. (2011). *Zviedru–Latviešu palīdzības komitejas darbība (1943. gada 15. oktobris – 1945. gada 15. jūlijs)*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds.
- Skudra, O. (2011). Daži sociālās atmiņas teorētiskie, metodoloģiskie un terminoloģijas aspekti. Muižnieks, N., Zelče, V. (red.) *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne, 36.–72. lpp.
- Stinkulis, V. (1995). Kaujas Kurzemē Otrā pasaules kara beigās (1944. gada 16. oktobris – 1945. gada 8. maijs). *Kurzeme un Kurzemnieki*. Rīga: Latvijas Enciklopēdija, 47.–58. lpp.
- Stogner, K. (2009). Life story interviews and the “Truth of Memory”. Kurkowska-Budzan, M., Zamorski, K. (eds.) *Oral history: The challenges of dialogue*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 205–216.
- Strods, H. (1994). *Zem melnbrūnā zobena: Vācijas politika Latvijā 1939–1945*. Rīga: Zvaigzne.

- Suleiman, S. R. (2002). The 1.5 Generation: Thinking About Child Survivors and the Holocaust. *American Imago*, 59(3), pp. 277–295.
- Svašek, M. (2012). Affective Moves: Transit, Transition and Transformation. Svašek, M. (ed.) *Moving Subjects, Moving Objects. Transnationalism, Cultural Production and Emotions*. Oxford: Berghan, pp. 1–40.
- Taylor, H. (2009). *Narratives of loss, longing and daily life: The meaning of home for Cypriot refugees in London. PhD*. University of East London.
- Thompson, P. (2000). *The voice of the past: oral history*. Oxford; New York: University Press.
- Tolia-Kelly, D. (2004). Locating processes of identification: Studying the precipitates of re-memory through artefacts in the British Asian home. *Transactions – Institute of British Geographers*, 29(3), pp. 314–329.
- Tonkin, E. (1992). *Narrating our past: The social construction of oral history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Traverso, A., Broderick, M. (2010). Interrogating trauma: Towards a critical trauma Studies. *Continuum*, 24 (1), pp. 3–15.
- Turton, D. (2003). *Conceptualising Forced Migration. RSC Working Paper No. 12*. University of Oxford.
- Vāvere, I. (2016). *Organizācija “Tautas palīdzība” kā sociālās aprūpes un kultūras dzīves organizētāja Latvijas teritorijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā (1941–1945). Maģistra darbs*. Rīga.
- Waters, T. (2006). Remembering Sudetenland: On the Legal Construction of Ethnic Cleansing. *Articles by Maurer Faculty*, 324. Pieejams: <https://www.repository.law.indiana.edu/facpub/324> (skat. 15.11.2022.).
- Wingfield, N., Bucur-Deckard, M. (2006). *Introduction. Gender and War in Twentieth-Century Eastern Europe*. Bloomington: Indiana University Press, pp. 1–22.
- Zellis, K. (2007). Alkohols latviešu sabiedrības ikdienas dzīvē nacistu okupācijas laikā 1941–1945. Soms, H. (red.) *Karš pēc kara: 1944–1956*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 58.–73. lpp.
- Zellis, K. (2007). Nacionālsociālistiskās Vācijas propaganda okupētajā Latvijā 1944.–1945. gadā. *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2006. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 61.–83. lpp.
- Zellis, K. (2013) *Ilūziju un baiļu mašīnērija. Propaganda nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941–1945)*. Rīga: Mansards.

- Zellis, K. (2017). Kolektīvā atmiņa un pagātne Latvijas krievu dzīvesstāstos. Skultāne, V. (zin. red.) *Piederēt un atšķirties: romu, krievu un latviešu dzīvesstāsti Latvijā*. Rīga: LU FSI, Latvijas Mutvārdu vēstures pētnieku asociācija “Dzīvesstāsts”, 51.–74. lpp.
- Zellis, K. (2019). *Mutvārdu vēsture avotu kritikas skatījumā*. Rīga: LU FSI. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/46444/Zellis.pdf?sequence=7&isAllowed=y> (skat. 07.08.2022.).
- Židek, N. (2021). “Nobody asked me how I felt”. Childhood Memories of Exile among the Croatian post-WW2 Diaspora in Argentina. *Contemporary Southeastern Europe*, 8(1), pp. 1–18.

Uzziņu literatūra

- Bela, B. (2022). Biogrāfiskā pieeja. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/1229-biogrāfiskā-metode> (skat. 11.09.2022.).
- Cull, N., Culbert, D., Welch, D. (2003). *Propaganda and mass persuasion: A historical encyclopedia, 1500 to the present*. Santa Barbara, Calif.: ABC-CLIO.
- International Organization for Migration. *Key migration terms*. Pieejams: <https://www.iom.int/key-migration-terms> (skat. 25.09.2022.).
- Ionesco, D., Mokhnacheva, D., Gemenne, F. (2016). *The Atlas of Environmental Migration*. London. Routledge.
- Mārtinsone, K., Pipere, A. (2021). Pētniecības terminu skaidrojošā vārdnīca. Pieejams: <https://www.rsu.lv/petniecibas-terminu-vardnica> (skat. 08.10.2022.).
- Plakans, A. (2021). Latviešu trimda pēc Otrā pasaules kara. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/4556-latviešu-trimda-pēc-Otrā-pasaules-kara> (skat. 16.08.2022.).
- Reed, H., Ludwig, B., Braslow, L. (2016). Forced Migration. White, M. (ed.) *International Handbook of Migration and Population Distribution*. Springer, 605–625.

Tiešsaistes resursi

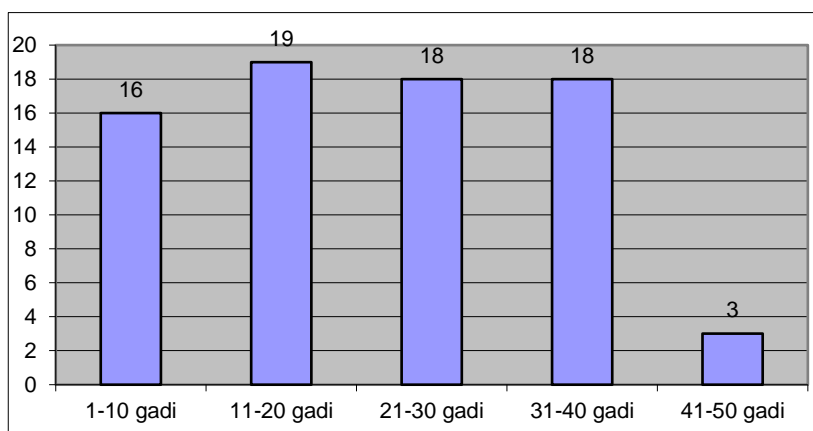
1. 1951. gada 28. jūlija Konvencija par bēgļa statusu. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/338> (skat. 15.12.2022.).
2. ANO Bēgļu aģentūras 2021. gada statistikas dati. Pieejams: <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html> (skat. 21.09.2022.).

3. Diskusija “Kā runāt ar Ukrainas kara bēgļiem?”. Pieejams:
<https://satori.lv/article/diskusija-ka-runat-ar-ukrainas-kara-begliem> (skat. 17.08.2022.).
4. Enciklopēdijas šķirklis par Drēzdenes bombardēšanu. Pieejams:
<https://www.britannica.com/event/bombing-of-Dresden> (skat. 03.11.2022.).
5. Enciklopēdijas šķirklis par tvaikoni *Wilhelm Gustloff*. Pieejams:
<https://www.britannica.com/topic/MV-Wilhelm-Gustloff> (skat. 01.12.2022.).
6. Lāčplēša kara ordeņa kavaliera Valdemāra Ķeņģa biogrāfija. Pieejams:
<http://lkok.com/detail1.asp?ID=724> (skat. 23.10.2022.).
7. Trimda. Vārdnīca “Tēzauris”. Pieejams: <https://tezaurs.lv/trimda> (skat. 05.06.2022.).
8. UNICEF dati par nepilngadīgajiem bēgļiem. Pieejams:
<https://data.unicef.org/topic/adolescents/overview/> (skat. 07.09.2022.).

PIELIKUMI

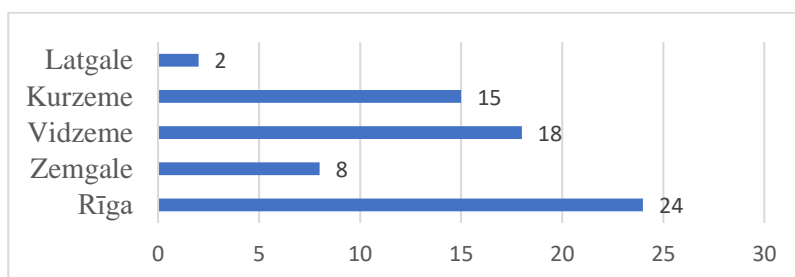
1. pielikums

Analizēto dzīvesstāstu autoru vecums bēgļu gaitu sākuma posmā



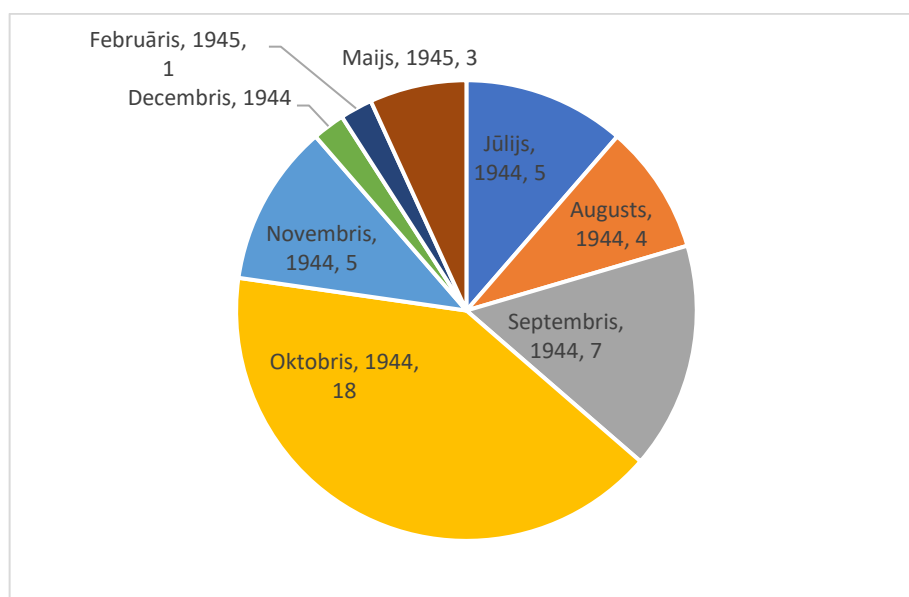
2. pielikums

Bēgšanas sākuma punkta reģionālais sadalījums analizētajos avotos



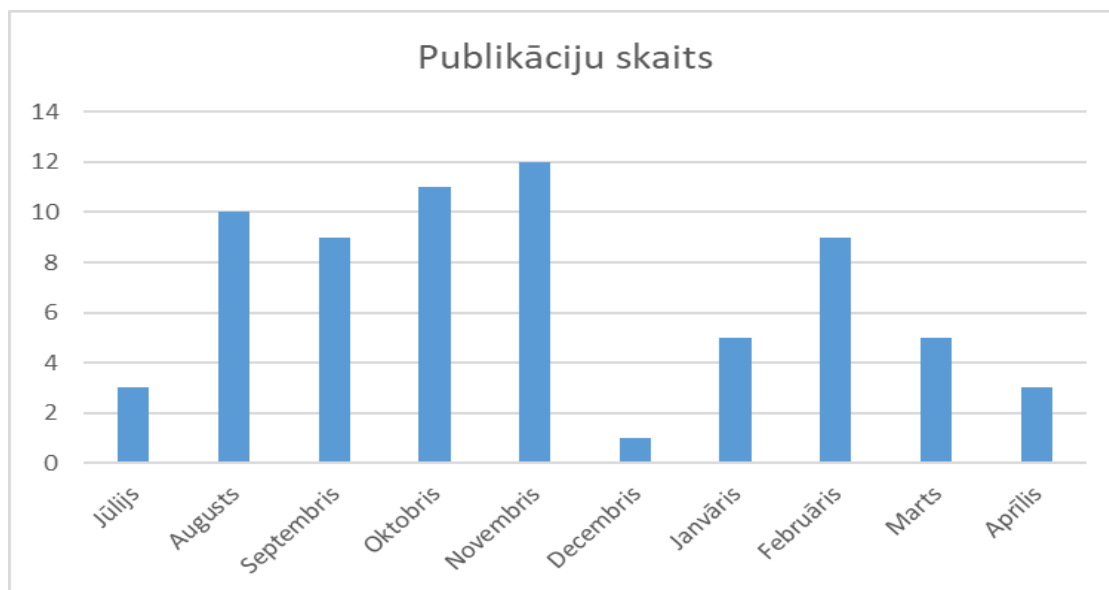
3. pielikums

Analizēto bēgšanas gadījumu sadalījums pēc izbraukšanas mēneša



4. pielikums

Laikraksta “Tēvija” publikācijas, kurās izcelta padomju varas nežēlīgā rīcība okupētajos apgabalos 1944./1945. gadā.



5. pielikums

Ar padomju varu saistītā apdraudējuma atspoguļojums analizētajos avotos⁷⁰³

NMV	Apcietināti un/vai nogalināti radnieki, pazīnas	Radnieku jeb draugu deportācijas	Paša jeb ģimenes locekļa izvairīšanās no deportācijas	Nepieņemama komunistiskā ideoloģija	Apdraudējums ieņemtā amata, politiskās piederības dēļ
44					
46					x
53					
56			x		
62			x		
65					
190	x	x		x	
191	x	x		x	
192			x		
193					x
195	x		x		
196	x		x		
197	x	x			
199			x		
202					
203			x		
205					x
207				x	
208	x	x		x	x

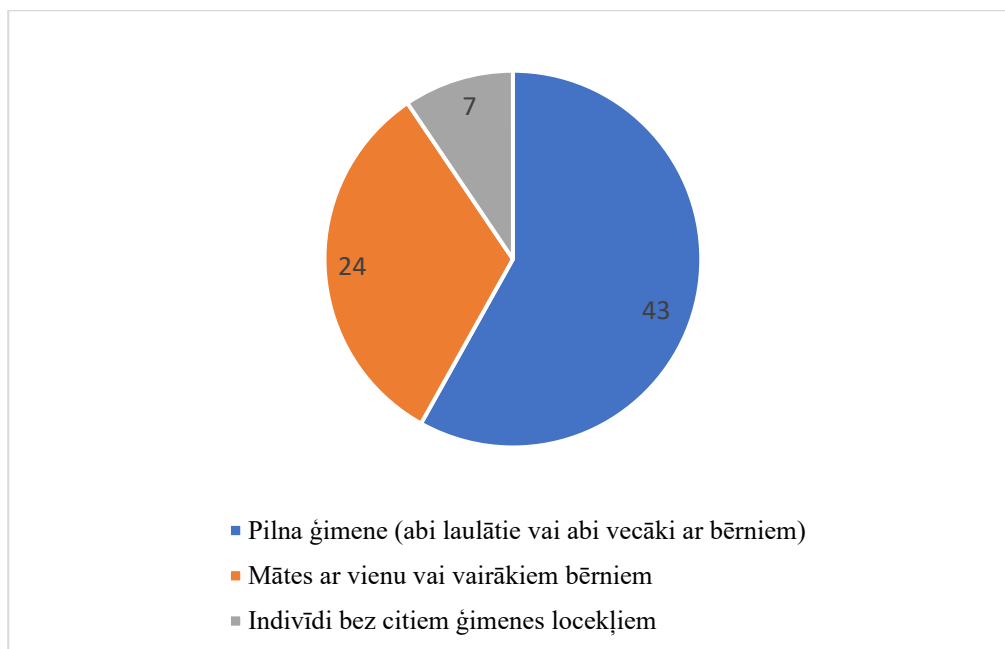
⁷⁰³ Dzīvesstāsti, kuros minēti vairāki faktori, iekrāsoti zaļā krāsā.

3400		x			
3401					x
3402	x	x			
3404					
3405					x
3405A					
3406					
3408			x		
3417	x				
3419					x
3420	x				x
3423					x
3425			x		x
3428					x
3431			x		
3438		x			
3439					x
3440	x		x		x
441			x		
443				x	x
447					
450		x			x
451					x
454					x
448					x
449					
455					x
456					x
457					x
458					
465			x		
750					x
751					
754					x
755			x		
768				x	
756	x				
770			x		
772			x	x	
773			x		
776					
781			x		
784					x
785		x	x		
786					
790	x				
791			x		x
797			x		
801					
802			x		x

812		x	x		x
793		x			
813		x			x
758			x	x	x
765		x		x	
	KOPĀ	KOPĀ	KOPĀ	KOPĀ	KOPĀ
	12	13	24	9	29

5. pielikums

Analizēto bēgšana gadījumu iedalījums pēc tā, kādā sastāvā bēgļi atstāja Latviju

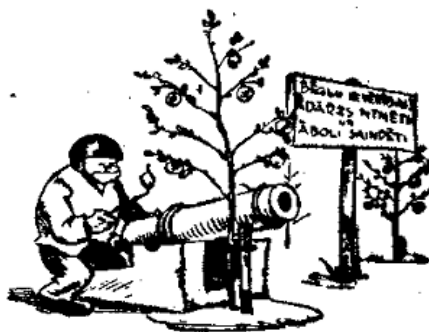


7. pielikums

Laikrakstā "Tēvija" publicēta karikatūra, kuras autors vērsas pret tiem, kas nesniedz palīdzību bēgļiem. ("Tēvija", Nr. 221, 18.09.1944., 2. lpp.)

«Nodrošināšanās»

Kādas Kurzemes lauksaimniecības skolas direktors aiz bailēm no bēgļiem mēnējis savu ābel-dārzu.



Apzinīgo direktoru nocietinājumu mēnējis pret bēgļu vilni Kurzemē.

E. Rīdķāne zīm.